

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1963

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1963. LXVII. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN,
SZAUDER JÓZSEF, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11–13.

TARTALOM

<i>Lukácsy Sándor</i> : Petőfi arca előtt.....	273
<i>Varga Imre</i> : A nemesi verses pasquillus (Szentpáli Ferenc).....	287
<i>Vargha Kálmán</i> : A novellista Szini Gyula.....	303
<i>Széles Klára</i> : József Attila ifjúkori verseiről.....	317

Kisebb közlemények

<i>Kathona Géza</i> : Megjegyzések Neuser Ádám életrajzához és ideológiájához. — <i>Szabó Flóris</i> : Pázmándi Horváth Endre ismeretlen műve Pannonhalmán. — <i>Dánielisz Endre</i> : Adalékok Arany János 49-es tevékenységéhez. — <i>Scheiber Sándor</i> : Arany János levele Csengery Antalhoz.....	328
---	-----

Adattár

<i>Urbán Aladár</i> : Történeti adalékok egy Petőfi vers címváltozataihoz.....	339
<i>Kunszery Gyula</i> : Babits Mihály és Szép Ernő ismeretlen kéziratái.....	342
<i>Kovács József</i> : Adatok az amerikai magyar szocialista irodalom történetéhez.....	356
<i>Keserű Báltint</i> : A „Conspiratio Kendiana” szerzője.....	360

Szemle

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből — Forradalmi magyar irodalom (<i>Imre Katalin</i>).....	369
Balassi Bálint összes versei és Szép magyar komédiája (<i>Kovács Sándor Iván</i>).....	370
Kultúrtörténeti szemelvények a Nadasdiak 1540—1550-es számadásaiból (<i>Jenei Ferenc</i>).....	373
P. Kiss István: Jeruzsálemi utazás (<i>Klaniczay Tibor</i>).....	375
Vargha Kálmán: Móricz Zsigmond és az irodalom (<i>Kardos Pál</i>).....	378
Komját Aladár válogatott művei (<i>Szabó György</i>).....	382

PETŐFI ARCA ELŐTT

(Az életrajzi Kutatás néhány kérdése)

Minden nemzedéknek szembe kell néznie vele.

Nagyságát már kortársai megérezték, s azóta, hogy Erdélyi János — noha csak magánlevélben, de komoly szóval mégis először — halálát legnagyobb irodalmi veszteségünknek mondotta¹, rangját igazán senki sem merete kétségbe vonni. De Petőfi nemcsak verseit hagyta az utókorra, hanem vizsgálható tekintetét is, egy erkölcsi eszményt, melyhez mérni magát s tetteit a nemzet nem kerülheti el. Ez valami más, mint a pusztá költői halhatatlanság, s alkalmasint páratlan az irodalmak történetében; sem Shakespeare, sem Goethe, sem Puskin szellemi hagyatéka nem vált — s hasonlóképpen Vörösmartyé, Aranyé sem — annyira vízvázasztó és mércejellegűvé, mint Petőfié.

Tekintete elől senki sem futhatott meg, de koronként mást és mást olvastak ki belőle vagy éppen magyaráztak bele, s aki a Petőfi-értelmezések történetét kívánná megírni, egy évszázad magyar történetének értelmezését találja maga előtt feladatul. Epigonjai duhaj költői kicsapongásaik pajtásává tették, a kiegyezés kora családi és szerelmi lírájával mentegette politikai rakoncátlanságát, Jókai nemzetiszínű, kedélyes legendát színezett róla, a fiatal Babits a nyárspolgári szimplaság gyanújával illette, Horváth János egy különös lélektani képlet fogalmi rácsába szorította, megpróbáltak vad nacionalistát és nemesi származékot faragni belőle — március 15-e hőséneke nyaktörő merészségére sokáig csak Vajda János emlékezett,^{2a} a forradalmár Petőfit csak Ady nem alkudta el, Ady és néhány költő, köztük József Attila (akiről a filológia még nem állapította meg, mennyire hatása alatt volt pályakezdekésekor Petőfi-nek), és költő írta azt az életrajzát is — népfí a népfíét — melyet mint becses és találó dagerrotípiát szemlélhettünk az olajnyomatok kora után, bár Petőfi egyik-másik vonását a kellesténél halványabb színben tünteti föl — amikor pedig végre eljött az idő, mely arra volt hivatva, hogy a teljes Petőfit vállalhassa, amikor nevét egy új forradalom lobogójára írták, keserű tapasztalatok tanítottak meg arra, hogy ez a név egy merev és akarnok esztétika jeligéjévé vált, s mivel az erkölcsi világ abban megegyezik az anyagival, hogy semmi nem vész el benne, s mindennek nyoma, következménye marad, ma ott tartunk, hogy a közvélemény — ha szabad egyáltalán közvéleményre hivatkozni — mintha idegenkedő távolból tekintene Petőfire.^{2b}

Mindez nyilvánvalóan elegendő ok, sőt kötelező felszólítás arra, hogy megkíséreljük lemosni arcmásáról a torzító ecsetvonásokat, összetörjük a hamis gipsznyomatokat, s kiszabadítsuk őt magát a felszeg pózok és célzatos szerepek ráerőszakolt nyűgéből, egyetlen szót írva fogadalmi táblánkra, az alázatét, mely nemcsak a költő emlékének szól, hanem mindenekelőtt

¹ L. 1850. okt. 24-i levelét Szemere Miklóshoz: „Soha nagyobb költőt nem veszített még a magyar, mint ő volt...” Erdélyi János Levelezése, II. 23.

^{2a} „... hogy ez örületes merénylet löpor és golyó vagy szuronyhalál nélkül végződjék, arra ugyan senki nem mert fogadni eggyel száz ellen sem.” VAJDA JÁNOS: Petőfi napja. Vasárnapi Ujság, 1895. márc. 17.

^{2b} Vö.: PÁNDI PÁL: Petőfi-képünkről. Kortárs, 1958. I. 596—607.

az igazságnak, melynek megkívánását — noha ábrándos fénye távoli délibábként incselkedik velünk — semmiféle kudarc és csalódás, még gyengeségünk tudata sem olthatja ki az emberi lélekből.

Miközben a világnézetek bírkózása folyt Petőfi arcképe előtt, a filológia és a biográfiai tudomány rakta s emelte a maga épületét, csendes kezének százados szorgalmával tornyozva adatot adat fölé, olyan mennyiségben, hogy pusztá áttekintése elcsüggeszti a szemet, s tulajdonképpen nem szabad csodálkoznunk azon, hogy ennyi fáradozás, ennyi nem is eredménytelen igyekvés, tudós nemzedékek egész sorának lépcsős erőfeszítése láttán gyakran hangzik el — még szakkörökben is — a hitetlen kérdés: lehet-e Petőfiről újat mondani? mit kell itt kutatni még?

Ámde ha közelebről megismerkedünk a Petőfi-irodalommal, nem nehéz észrevenni, hogy ennek az épületnek alapjai itt is, ott is ingatagok, látványos homlokzata mögött sok helyt rendetlenség honol, díszes csarnokai egynémelyikében üresség ásít, falainak kötőanyagába tévedések és legendák porló szemcséit is belekeverték — hogy egy példával éljünk: ki kellett derülnie, hogy Petőfi *nem szavalta el* a „Talpra magyar”-t a Múzeum előtt, s ezt, évtizedek hiszékeny lelkenedezése után, 1955-ben bizonyította be Várkonyi Nándor, megfosztva bennünket egy teátrális előképtől s egyszersmind egy puritán igazsággal ajándékozva meg³ — ha tehát megfontoljuk a Petőfi-kutatások állapotát és különösen azt a tényt, hogy a költő tüzetes életrajzát több mint ötven esztendővel ezelőtt készítette el Ferenczi Zoltán, s ritka mű a tudomány világában, mely fél évszázad fogát ne érezné meg, tulajdonképpen alig szorul bizonyításra, hogy újra kell írni a költő életét.

Lelketlenség volna persze, ha elődeink munkáját hálátlanul lekicsinyelnénk, hiszen az anyag, melyet Ferenczi Zoltán és nemzedéke felkutatott, Horváth János a filológiába ágyazott, Hatvany Lajos kiegészített és keretbe foglalt, nélkülözhetetlen alkotóeleme minden új összegezésnek, s az előttünk jártak eredményeiről éppen az szólt a legnagyobb megbecsüléssel, aki a leginkább sürgette Petőfi életrajzának új kidolgozását, s csüggedetlen szorgalommal, leleményes ihlettel és egy rajongó buzgóságával fáradozott azon, dacolva a kishitűség vagy a megmosolyogtatás sértéseivel is: Dienes András.⁴

Nem a valóságos érdem fölött eltekintő gőg, nem a türelmetlen kritika támaszt tehát bennünk elégedetlenséget, s ha ebben a hangosan gondolkodó számvetésben, melyet Petőfi-zárándoklatunk bevezetőjének szánunk, az életrajz térképét telerajzoljuk kérdőjelekkel, azért tesszük, mert szemünket edzeni akarjuk a célok magasságához, s kijelölve a fehér foltokat, a betöltendő hézagokat, másokat is meg kívánunk nyerni közös erőfeszítésre — hogy elképzeléseink nagyralátók voltak-e, s igyekezetünk mennyit bír valósítani belőlük, azt eldönteni már nem a mi dolgunk lesz.

*

Petőfi-képünket mindenekelőtt széles korrajzzá óhajtjuk fejleszteni.

Az eddigi munkálatok túlságosan tapadtak Petőfi személyéhez, többé-kevésbé lemondtak arról, hogy az életrajz tényeit a korviszonyokba illetve tárgyalják; mi a magunk részéről már három évvel ezelőtt ezt irtuk: „Nem elegendő pontosan megállapítani, hogy Petőfi merre járt pl. katonakorában, hanem meg kell ismerkedni az akkori katonalelet rendjével, a katonai szabályzat előírásaival, enélkül ugyanis nem kaphatunk világos képet arról, hogy milyen teherrel nyomasztotta a gyenge egészségi költőt életének ez a sanyarú korszaka. . . Hasonlóképpen alaposan fel kell deríteni Petőfi diákéletének külső keretét (iskolai szokások, tanrend, fegyelmi előírások, milyen tankönyvekből tanult stb.), színészkorának miliójét (végül is el

³ VÁRKONYI NÁNDOR : A múzeumlépcső legendája. Dunántúl, 1955. 13. sz. 57—69. — Ua. : Az üstökös csóvája. Pécs, 1957. — L. még HATVANY LAJOS : Petőfi márciusa. Bp., 1955.

⁴ DIENES ANDRÁS : Miért nincs Petőfi-életrajzunk? Kortárs, 1958. I. 456—461.

kell dönten, jó színész volt-e vagy rossz, ehhez azonban tudni kell, mihez mérjük, tehát hogy milyen volt akkoriban a színjátszás és különösen a vándortársulatok művészi színvonala), számításokat kell végezni írói honoráriumaira vonatkozóan. . .⁵

Az utóbbi esztendő kutatásai közelebb vezettek bennünket az áhitott célhoz, hogy Petőfi napjait a maguk tapintható valóságában foghassuk fel, s az életrajz adatait úgy közölhessük az olvasóval, hogy korszerű képzeteket keltsenek. Mezősi Károly megismertetett a Petrovics család küzdelmeivel, levéltári fölfedezéseiből ma már tudjuk, mi volt egy mézár-székberlő kötelessége és anyagi kilátása.⁶ Dienes András a tőle megszokott gondossággal tárta fel a kisdíák tanulmányi viszontagságainak okát és katonaiéjének kegyetlen kaszárnyaszokásait.⁷ Fekete Sándor a segédszerkesztő életét nyomozva beültetett bennünket egy reformkori redakcióba, s jólesett realizmus-igényünknek a szobrok Petőfijét nyomdai levonatok fölé hajolva látnia.⁸ Gáldi László szemügyre vette a költő nyelvtudását és fordítói módszerét.⁹ Törő Györgyi megbízhatóan elszámolt jövedelmeivel és kiadásával.¹⁰ Ilyen szabású vizsgálatakat korábban egyáltalán nem végeztek, és már az eddigi eredmények feljogosítanak arra, hogy a Petőfi-kutatások reneszánszát lássuk bennük, s ösztönöznek, hogy ezen a nyomon haladjunk tovább.

Ellenben sajnálatosan érezzük az előmunkálatok hiányát, amikor Petőfi olvasmányairól kívánunk képet alkotni. Ismerjük könyvtára egy részének címjegyzékét, de arra még nem akadt vállalkozó, hogy e könyveket el is olvassa, noha bizonyosra vehető, hogy itt-ott rábukkannánk Petőfi gondolatainak egy-egy eszmecsirájára, adatokat nyerhetnénk ízlésének, világnézetének alakulásáról. „Évek óta csaknem kirekesztőleg olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyérem a francia forradalom története” — írta a költő; kutatóiról ugyanezt nem lehet elmondani. Nem jártak utána, hogy mely művekből tanulmányozta Petőfi a francia forradalmat. Általában Lamartine patétikus könyvét emlegetik, s nem kétséges, hogy Petőfi olvasta *ezt is*, ámde tudnivaló, hogy *A girondiak története* 1847 tavaszától kezdve jelent meg kötetenként (ugyanez évtől Michelet és Louis Blanc nagyhatású munkái is), oly időpontban tehát, amikor Petőfi már alapos ismeretekkel rendelkezett a francia forradalomról.¹¹ Saint-Just könyvére ő maga írta rá: „Petőfi Sándor kincse”; elvárhattuk volna, hogy a filológia legalább ennek a műnek és Petőfi forradalmi világnézetének párhuzamos vizsgálatát elvégezze, ámde ez sem történt meg, s mindmáig Horváth Márton az egyetlen, aki némi figyelmet fordított Saint-Just röpiratára, keletkezésének idejét (1791), körülményeit azonban nem vette számításba, holott az *Esprit de la Révolution et de la Constitution de France* szerzője még korántsem úgy gondolkodott, mint két-három év múlva a Konvent rettegett szónoka.¹² Újabban Sötér István azt vetette föl, hogy amikor Petőfi *Beszél a fákkal a bús őszi szél* című versében „a szabadságháborúk történetét” jelöli meg olvasmányául, talán nem is

⁵ LUKÁCSY SÁNDOR: Az irodalomtörténet műhelyéből (A Petőfi-kutatás jelenlegi állása és feladatai). A Könyvbarát, 1960. 619.

⁶ MEZŐSI KÁROLY: Petőfi családja a Kiskunságban. Bp., 1961. — Ua.: „A jó öreg kocsmáros” fiatalabb árendás és kocsmabérlő korában. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1960—61. — Ua.: Petőfi mint névleges székárendás. Kézirat.

⁷ DIENES ANDRÁS: A fiatal katona. Tanulmányok Petőfiről. Bp., 1962. — L. még kéziratot tanulmányait.

⁸ FEKETE SÁNDOR: Petőfi, a segédszerkesztő. Bp., 1958.

⁹ GÁLDI LÁSZLÓ: Milyen nyelvből fordította Petőfi „A koros hölgy”-et? Magyar Nyelv, 1956. 456—465.

¹⁰ TÖRŐ GYÖRGYI: Petőfi anyagi helyzete. Tanulmányok Petőfiről. Bp., 1962.

¹¹ HENRI GUILLEMIN: Lamartine et la question sociale. Paris, 1946. 110. — A mű hazánkba érkezett első példányait 1847. máj. 2-án szolgáltatja ki a megrendelőknek a pest. cenzurahivatal (l. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1107/II. 86—87.), sajtónkban a legkorábbi híradás róla P—y (főlhetetlen Pálffy Albert) cikke az Életképek 1847. jul. 11-i számában „A Girondisták története a legkedvesebb olvasmány, hozzánk eddig csak négy kötet jutott. . .”.

¹² HORVÁTH MÁRTON: Lobogók: Petőfi. Bp., 1950. 191.

a francia forradalom, hanem a lengyel fölkelések históriájára utal¹³ — feltevés, mely bizonyítást vagy cáfolatot kíván, mindenesetre szükséges, hogy Petőfi eszmévilágában a lengyel függetlenségi harcok tanulságainak helyét megkeressük.

Az utópista szocializmussal mint a magyar radikalizmus egyik ihlető forrásával számolt a szakirodalom,¹⁴ anélkül azonban, hogy a kérdést töviről hegyire megvizsgálta volna. A társadalmi utópiák reformkori ismeretét, befogadását számos tudományos közlemény észleli,¹⁵ de az egykorú sajtó és az emlékiratok által kínált adatoknak még egy tizedét sem aknázták ki, és senki sem készítette összegező tanulmányt, mely esetenként megállapítaná, hogy az utópista tanok ismerete pusztá tudomásulvétel-e, a kíváncsiság kielégítése vagy valóban befogadás, világnézeti csatlakozás, illetőleg a félelem figyelmeztető tiltakozása. A magyar polgárosodás megkésztet, a feudális gazdálkodásról a kapitalizmusra áttérés akkor vált esedékessé, amikor a tőkés rendszer ellenmondásai Nyugaton már életre hívták e rendszer bírálátát, s a kapitalizmusnak a feudalizmussal szemben való fölényét bizonyító elméletek hozzánk egyszerre érkeztek a kapitalizmus utópista kritikájával, sőt a fiatal Engels leleplezéseivel.¹⁶ Kossuth és iparpolitikájának hívei érthető módon a kapitalizmus haladó vonásait domborították ki, s ebben a törekvésükben az utópista szocialistákat természetesen nem vallhatták szövetségeseiknek. Az utópisták kritikája, Engels lázító társadalomrajza, a munkásnyomornak mint a tőkés gazdálkodás szükségszerű következményének emlegetése az iparosító tervek maradi ellenzőinek kezében volt fegyver, a korai szocializmus tanait többnyire ők ismertették meg, mintegy elrettentésül, a hazai közvéleménnyel. Jellemző e tekintetben, hogy amikor 1844. aug. 19-én — meglepően korán — először hangzik el a magyar országgyűlés előtt a *kommunista* szó, egy főpap, Bezerédj Miklós veszprémi kanonok mondja ki: a magántulajdon ellenségeire való ijesztgető hivatkozással a klérus javai ellen intézett támadást igyekszik elhárítani.¹⁷ A szocialista elméletek ismerete mindamellett annyit megértetett a kor legjobb elméivel, hogy miközben a polgári átalakulást sürgették, tudatában voltak, hogy a kapitalizmus nem az utolsó szó az emberiség történetében, és bár a szocializmussal való szembenézést a távolabbi jövő feladatai közé utalták, mindenesetre számoltak vele. Ezt az álláspontot rendkívül világosan fogalmazta meg 1847-ben Irinyi József: „Méltányos és engedékeny tudok lenni századunknak még hiányai iránt is, minő

¹³ SÖTÉR ISTVÁN ezt a feltevését egy varsói előadásában fejtette ki. Hivatkozik rá KOVÁCS ENDRE: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon. Bp., 1959. 389.

¹⁴ Van ellenkező vélemény is, SÁNDOR PÁLÉ: „Egy időben azt vizsgáltuk, hatott-e Petőfire a Kommunista Kijáltvány, ismerhette-e azt. Ma már tudjuk, hogy elmaradottságunkból következőleg Petőfi eszméileg nem jutott túl az 1789-es színvonalon.” Felszólalás „A magyar filozófia történelmi elmaradottságának okairól” rendezett vitában. Magyar Filozófiai Szemle, 1957. I. 368.

¹⁵ CZÓBEL ERNŐ: Szocializmus és munkáskérdés Magyarországon 1848 előtt. Szocializmus, 1917. — PÁNDI PÁL: Munkásosztály és magyar irodalom. Valóság, 1948. I. 378—397. — TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: A saint-simonizmus magyar visszhangja. It. 1949. 268—279. — RÉVÉSZ IMRE: Az utópikus szocialista gondolat magyarországi hatásaihoz. Századok, 1951. 120—148. — SÖTÉR ISTVÁN: Eötvös József. Bp., 1953. 65—70, 123—127. — PÁNDI PÁL: Tallózás erdélyi levéltárakban. Fourier és Petőfi — Gyulay Lajos naplójában. It. 1957. 133—135. — ZSOLDOS JENŐ: Két év *kommunista* szavunk történetéből. Magyar Nyelvőr, 1962. 464—470.

¹⁶ KOMLÓS ALADÁR Kemény Zsigmond forradalom utáni műveiben mutatta ki Engels olvasásának nyomait. L. Kemény és Engels c. cikkét, It. 1949. 122—129. Mi korábbi adatokat — 1846—47-ből való fordítástöredékeket — találtunk. L. LUKÁCSY SÁNDOR: Európai szellem — reformkori olvasók. A Könyvbarát, 1957. 458—459. — Ua.: Engels első magyar olvasói. Valóság, 1961. I. sz. 107—112. — Közlésünk, úgy látszik, nem keltett figyelmet; Mátrai László továbbra is Kemény Zsigmondot nevezi Engels első magyar fordítójának. L. A „doktrínerek”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei. Magyar Filozófiai Szemle, 1958. 281—291. és MÁTRAI LÁSZLÓ: Gondolat és szabadság. Bp., 1961. 295.

¹⁷ KOVÁCS FERENC: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. V. 356. Vö.: LUKÁCSY SÁNDOR: „Minek a pap az ország gyűlésében?” Szemere Bertalan az 1843—44. évi reformországgyűlésen. Világosság, 1962. 12. sz. 50—51.

az önzés, mert míg ez sokakat egyszerű vagyis inkább mesterkéltnél, szemtelen haszonlesővé tesz, másokban nemes dicsvágnak szolgál alapul, kik érdemeiket igyekeznek tenni hazának, emberiségnek. Méltányos és engedékeny tudok lenni a pénzuraság iránt is, mert egyedül ez lehetne képes kiemelni a születési osztályok hatalmát régi kerékvágásából, s erre szükség volt *átmeneti állapot* gyanánt, hogy a születési osztályfalak végképp ledöntessenek. *Mi fog e részben továbbá történni: nem ide tartozik vizsgálni.*¹⁸ Ezek a réalpolitikusi szavai; a költő, talán, merészebben hatol a jövőbe; ahhoz azonban, hogy Petőfi szocialisztikusnak értelmezett vallomását elhelyezhessük a kor eszmeáramlatainak térképén, előbb magát e térképet kell részletesen megrajzolnunk, ehhez pedig még nagyon sok és alapos kutatás szükséges.

A francia forradalom szónokai és történetírói, valamint az utópista szocializmus elméletei minden bizonnyal Petőfi politikai nézeteinek legfőbb külföldi forrásai. Szerencsés esetben közelebbről meghatározhatjuk olvasmányai közt e források egynémelyikét, gondolnunk kell azonban egyéb közvetítésre is. Petőfi világnézete baráti eszmecserék, viták tüzeiben forrt ki, ösztönzéseket kaphatott hazai kortársaktól, kapott is, tudjuk, Pálffy Alberttől például. A szakvakat, melyek a Pilvaxban, a közvélemény asztalánál elhangzottak, immár föl nem idézhetjük, mindazonáltal erőfeszítéseket kell tennünk, hogy Petőfi gondolatvilágának hazai alakító tényezőit kinyomozzuk. A filológia értékes eredményekre jutott azáltal, hogy földerítette a költő lírai tárgyainak, alakításformáinak, kifejezésképleteinek eredetét, helyesebben az irodalomnak azt a titkos kaptármunkáját, mely anyagot gyűjt, halmoz, érlel, s előkészíti a remekmű kipattanását, ezek a vizsgálódások azonban furcsa módon többnyire csak a szépirodalmat fogták vallatóra, politikai műveket alig. Mért ne volna gyümölcsöző a kutatás ezekre is kiterjeszteni? hiszen Petőfi egyik-másik szólásformájának, még olyan fontos versében is, mint a *Nemzeti dal*, előképeit, rokonságát máris felismerni véljük a korabeli politikai irodalom — vagy még inkább: egyszerűen a közkeletű politikai szójárás — kifejezéskészletében.¹⁹ Ha azt mondjuk, hogy Petőfi benne élt korában, kora politikai küzdelmeiben, közhelyet mondunk, ebből a közhelyből azonban le kell vonnunk a szükséges következtetéseket.

Petőfi minden eddigi életrajza meglehetősen mostohán bánt az életrajz mellékszereplőivel. Számuk légió; ez a kéneső-mozgékonyosságú fiatalember, miközben beszáguldozta az országot, százakkal, ezrekkel kötött személyes ismeretséget, szerelmeket, barátságokat ápolt, sértéseket törölt le s viszonzott, sűrűlődsásban, érintkezésben volt kora egész irodalmi világával, közéletével — körülmény, mely arra kellett volna csábítson, hogy a kor teljes arckép-galériáját Petőfi köré csoportosítva tekintsük végig, jól a szeme közé nézve mindenkinek, aki e korban élt, szerepet vitt, hatott, s a költővel így vagy úgy viszonyban volt, de talán éppen ez, a feladat kiterjedtsége, hisz a tüneményes ifjú barátainak és ellenségeinek pusztá felsorolása meghalad bárminő eposzi enumerációt,²⁰ riasztotta el a kutatókat a fáradságos vállalkozástól. Hiányok tátonganak; személyeknek, kikkel Petőfi életútját követve lépten-nyomon találkozunk, csak mintegy kormos üvegen át szemlélhetjük bizonytalan arcvonásait, olyik csak pusztá név vagy egy megkövült anekdota, nem több. Van, aki örülhet annak, hogy homályban maradt; Nagy Károly például: az életrajzi irodalom attól kezdve, hogy megtárgyalta gyalázatos vetélkedését Petőfivel, elejti, elfelejti a képviselői székbe telepedtetet, senki nem kérdezte, hogy ez a rossz emlékű figura hogyan élt rútol szerzett törvényhozói hatalmával, senki sem hallgatta ki akadozó beszédét, midőn a nemzet első gyülekezetében — csak egyszer! — szót kérni merészelt,²¹

¹⁸ IRÍNYI JÓZSEF: Visegrád. Életképek, 1847. II. 143. (Kiemelés tőlünk.)

¹⁹ LUKÁCSY SÁNDOR: Petőfi szavai nyomában. Kézirat.

²⁰ Vö.: KERTBENY KÁROLY: Petőfi és budapesti barátai. 1844—1846. A Petőfi-Társaság Lapja, 1877. 1—3. sz.

²¹ „Carl Nagy (der bekannte Gegner Petőfi's) recitirt sörmlich seine memorirte Rede und gewinnt allen Anwesenden ein Lächeln ab.” Neue politische Ofner-Pesther Zeitung, 1848. aug. 31.

senki sem mutatta meg nekünk öt Pest utcáin, ahol még a suszterinasok is ujjal böködtek rá²² — ha már a szegyenoszlopot, melyet Illyés kívánt örök intésül Petőfi választási kudarcának, történelmi szegyenvallásunknak helyére²³, nem állítottuk föl, legalább az irodalom ne engedte volna futni azt, aki kezét emeltetett a költőre.²⁴ Mások, ellenkezőleg, rosszul jártak azzal, hogy csak egy villanásnyi időre vagy egyáltalán nem kerültek a kutatás lencséje elé. Szegény Hiador máig nyögheti egyetlen vétkét, hogy gyenge verseket írt, s hagyta magát dicsértetni, kijátszatni Petőfi ellenében; a köztudat diabolikus rosszat csinált belőle; ki emlékezik arra, hogy a korszerűtlen rímfaragó korszerű eszméket vallott sápadt zöngeméneiben?²⁵ Bózzai Pálról följegyezték, hogy Petőfi becsülte költeményeit,²⁶ de ez senkit sem tett kíváncsivá, hogy miféle lélek lakott ebben a fiatalon elhunyt poétában, s hátramaradt kéziratainak hét füzetével²⁷ senki sem törődött.

Meggyőződésünk, hogy Petőfi életrajzi irodalma mindaddig nem lendülhet előre, amíg a kortársak személye körüli vizsgálatokat nem végzi el. Dienes Andrásban megvolt erre a szándék s a felkészültség; ő, mielőtt a segesvári csata vér-eseményeinek előadásába belefogott, elvonultatta előttünk a szembenálló seregek vezetőit, nemcsak Bem táborkarát, az ellenségét is, megismertetett a vezénylő tisztek katonai képességeivel, úgyhogy fontolóra véve ezeket s az erőviszonyokat, mintegy magunk kikövetkeztethettük az ütközet várható eredményét, melynek szomorú kifejtését aztán oly világos képben szemlélhettük, mint aminőt csak egy pompásan nagyító távcső mutathat.²⁸ Dienes András még Petőfi utókorának szereplőit is bevonta szenvedélyes lélektani vizsgálódásai körébe: patikamérlegre helyezte az emlékezők, az adatközlők, a vitakozók minden tulajdonságát, behatolt jellemükbe, és a teljes emberi alak ismeretében mérte föl véleményeik, közléseik súlyát, hitelességét — tudjuk, hogy nem eredménytelenül.

Módszere követésre int. Petőfi életrajzírója nem érheti be félig-meddig megvilágított arccal; a költőével kapcsolatba került sorsokat a kezdettől a végig nyomon kell kísérnünk,

²² Nép Barátja, 1848. júl. 9.

²³ „...ha egykor az emberiségnek lesz erkölcsi ereje, hogy az ősök vitézi tetteinek színhelye után okulásul a gyalázat helyén is emlékművet emel, az országban az egyik legmagasabb oszlop Szabadszállásnak jut.” ILLYÉS GYULA: Petőfi. Bp., 1952. 3 272.

²⁴ Itt említjük meg, hogy a szabadságharc parlamentjében két Nagy Károly nevű képviselő volt. Ajánlatos nem összetéveszteni őket.

²⁵ Például:

... Jelen vagy, őrző
Árny, mindenütt!
Hol, mint darab húst,
Kelmékkel együtt,
Méltatlan áron
Kalmárok adják
Az Isten képét
Mint dolgot el.
Jelen vagy ott, hol
A zöld szigetben
Éhen vesz a nép,
Mert őse mást hitt,
Mint társhona.
Hol szín után van
Az emberérték,
Hol érdem egy rend
Örökbe rendelt
Tulajdona.

HIADOR: Az emberiség védszelleme. Honderű, 1847. I. 375.

²⁶ „...különösen A dicsőségről írott költeménye után azt nyilvánítá, hogy ettől a gyermektől sokat vár.” Bózzai Pál irodalmi hagyományai. Kiadta Léway József. Bp., 1886. 6.

²⁷ OSZK Kézirattár. Oct. Hung. 999.

²⁸ DIENES ANDRÁS: Petőfi a szabadságharcban. Bp., 1958.

nem azért, hogy megszerzett adatainkat hivalkodva belezsúfoljuk az életrajzba, hanem azért, hogy az egész sorsképlet kulcsának birtokába jutva, szereplőinket a szükséges pontokon valószínű lelevenítségükben tudjuk fölléptetni, szólamaikat a felhangokkal együtt tudjuk megcsendíteni. Bárminő középserű regénytől elvárjuk, hogy mellékes figuráit is gondos alakrajzban állítsa elénk; épp csak a történeti mű mentesülne e követelménytől? Az, hogy nem regényt írunk, csupán egy okkal több, hogy ne üres nevekkal dobálózunk, hanem életszerűen kidolgozott alakokat tüntessünk elő. Ezért nem tartjuk paradoxonnak azt, hogy a Petőfi-kutatásnak mindenekelőtt Pálffy-, Pákh Albert-, Irinyi-, Sükei-, Vasvári- stb. kutatásokra van szüksége.

A márciusi fiatalok néhányát neveztük meg, a szépreményű és szerencsétlen nemzedék néhány tagját, melynek a tudomány oly sokkal adósa. Aki róluk írt, többnyire csak Jókai emlékezéseinek palettájáról vette színeit;²⁹ eleven kép a Jókaié, de nem história. A forradalom ifjai történetírójukra várnak. Fekete Sándor könyve³⁰ sokat elmondott róluk, de korántsem mindent, ami szükséges. Elemezte ideológiájukat, megvilágította szerepüket a forradalmi küzdelmekben. De arról, hogy honnan jött, hogyan szerveződött meg, miként készült fel a forradalomra, s mit végzett azelőtt ez a tábor, már alig-alig szól; mi volt a sorsuk később, nem kutatja. Arcképeket nem rajzol, az ifjak csoportjában csak irányzatokat különböztet meg, egyéniségeket nem. Sok tekintetben kiváló műve a márciusi fiatalság története, de nem a márciusi fiataloké.

Egyáltalán: kik voltak, hányan voltak ezek az ifjak, akiket — mint szüzeit Théba a Sphynxnek — a nemzet a történelem áldozati oltárára dobott, akik az esős délelőtt Hatvani utcáját kiáltásaikkal, a forradalmi sajtó cikkeikkel, a csataterek sírgödreit tetemükkel töltötték be, akiknek lelkes csapatában Petőfi vezérkedett? A köztudat jó, ha ötük-hatuknak ismeri nevét: Jókai, Vasvári, Sükei, Bulyovszky, Irinyi, Irányi, de már e két utóbbit gyakran összetéveszti;³¹ Fekete Sándor mintegy két tucatot sorol fel közülük³² — csak ennyien lettek volna? A magunk részéről több mint félszázat számoltunk össze, neveket jegyeztünk föl, melyeknek viselői, mint Nyiri Józsa, Herczegh Viktor vagy Lukács Sándor, hagytak akkora nyomot a történelemben, hogy a történetírásnak illetet volna észrevennie, s gyanítható vagy bizonyítható kapcsolatuk Petőfivel megérdemelt volna annyi figyelmet, mint költészetének botanikai vonatkozásai,³³ mégsem találkoztunk velük a Petőfi-irodalomban. S még az ismerős személyek sem való vonásaikkal, szerepük valóságos súlya szerint méltatva kerülnek elénk. Bulyovszky neve ott van minden fősorolásban, a forradalom vezérkarához számítják; lelkesedésének tiszta heve vonzó alakot világít meg, szónoki sikerei, csinos arcképe³⁴ alkalmasint a nők bálványává tették, de egyetlen eredeti politikai gondolatának sem leljük nyomát; a forradalom előtt és után kellemes színházi és béli tudósító volt, s a naggyá növesztő napokban is inkább csak kitűnő riporter, akinek becses közléseket köszönhetünk a márciusi és áprilisi viharos gyűlésekről, egyebek közt Petőfi sehol másutt meg nem őrzött szavait³⁵ — az irodalom éppen e valóságos érdemét nem nyugtázta, miközben túlzott, vezéri szerepet tulajdonított neki. Irinyi viszont, aki vitathatatlanul a vezérkarhoz tartozott, sőt talán legpolitikusabb egyénisége volt, a csaknem teljes feledésbe merült, még egy nyúlfarknyi disszertációt sem készítettek

²⁹ JÓKAI MÓR: Az én kortársaim. A Kisfaludy Társaság Évlapjai. Új folyam, 1871—1872.

³⁰ FEKETE SÁNDOR: A márciusi fiatalok. Bp., 1950. L. még JORDÁKY LAJOS: A márciusi ifjúság. Kolozsvár, 1945. — SPIRA GYÖRGY: Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel. Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Bp., 1952. II. 143—248.

³¹ FERENCZY GÉZA említ egy esetet. L. Magyar Nyelvhelyesség. Bp., 1957. 343. További példát tucatnyi sorolhatnánk fel, még szakemberek botlásait is, élő szóban és az irodalomban.

³² I. m. 28—29.

³³ L. MOESZ GUSZTÁV: Botanikai vonatkozások Petőfi költészetében. Uránia, 1922.

³⁴ Megjelent NYÁRI ALBERT krónikájának (A magyar forradalom napjai) II. füzetében.

³⁵ Nemzeti Ujság, 1848 ápr. 9.

róla. Vasvári emlékét feltámasztotta a századik évforduló,³⁶ de a róla alkotott kép sem arányos: látjuk már eszmevilágának körvonalait, alig valamit tudunk gyakorlati tevékenységéről, holott a szervező felért benne a gondolkodóval, életrajzának számos lapja megráttan, cikkeinek egy része, szépirodalmi próbálkozásai hiányoznak művei új kiadásából.³⁷ Egyébként a márciusi fiataloknak szinte mindegyike *írt*, sokat és jót; kézenfekvő, hogy ha meg akarjuk ismerni őket — Petőfi legközelebbi harcostársait — legsürgősebb és mellőzhetetlen feladatunk napvilágra hozni válogatott írásaik gyűjteményét: nemcsak jeltelen dicsőségüknek — a magunk szorongató kutatói gondjainak tartozunk vele.

Annak, aki Petőfi életrajzát írja, mindenekelőtt azt kell tudnia, hogy egy forradalmár életének krónikáján dolgozik, s természetesen a forradalom történetének egyetlen kérdése elől sem térhet ki. És itt ismét a közfelfogás kényelmes hiedelmével kerülünk szembe, midőn azt állítjuk, hogy a forradalom számos ténye és tulajdonsága még megvilágításra vár. Március 15-e eseményei, kétségtelen, nem kínálnak meglepetést, de a történetírás, miközben e nap hősi szövegét évkönyveibe jegyezte, rosszul rakta ki az ékezeteket. A délelőtti események, a sajtófelszabadítás nagyszerű jelenetei eltakarták fényükkel a délután történeteket, holott az, ami a reggeli órákban oly dicsőségesen indult, s következeiseiben elhatározónak bizonyult, de — ha folytatása nem támad — alig volt több egy utcai kravallnál, diákok zenebonás rendetlenkedésénél, melyet talán csak néhány egyetemi kicsapatás torolt volna meg, ekkor és itt, ebéd utáni három óraker, a Múzeum lépcsője előtt fordult át igazi forradalomba, a közkiabálással kijelölt küldöttség útnak indításával, s még inkább a városháza épületében, ahol az ifjak, kiknek addig csak egy nyomdatulajdonos magánemberrel volt dolguk, először szálltak szembe közhatalommal, rákényszerítve akarataikat; a sortüzet, melynek fenyegetését Vajda János még öt évtized múlva is az idegeiben érezte, bár az uralom bábjai erőtlenekek voltak az erőszakra, a sortüzet itt, a városháza előtt várhatták, a forradalmi napnak ezek a délutáni órák alkották a legveszélyesebb ízületét, midőn a bátrak végképp szakítottak minden törvényességgel: csodálatos, hogy a legtöbb leírás mégis — nem a korabeliek persze — kurtán elintézi vagy éppen átugorja ezeket a döntő mozzanatokot, s rohan a színházi örömmünnepet elbeszélni, mintha a forradalmat csak szavalat, eskü, kocsiból kifogott lovak és kivilágított ablakok tennék, és nem a halállal is dacoló merény, azután pedig politikai eszélyesség és hosszas tanácskozás, melyre különben a forradalmi bizottmány még azon az éjen össze is ült, hogy késő órákig együtt maradjon — csodálatos, hogy a nagy nap legnagyobb szakaszának egyik legfontosabb forrása több mint száz évig kiadatlanul hevert.³⁸

Amit a kortársak világosan láttak és pontosan tudtak, az utókor nemegyszer össze-zavarta. Az írott emlékek cáfolhatatlanul tanúsítják, hogy a márciusi 12 pontot Irinyi fogalmazta, ennek ellenére számos történeti munka és a Petőfi-irodalom egy része is³⁹ Petőfi, Jókai, Vasvári és Bulyovszky műveként emlegeti.⁴⁰ A tévedésre, noha ártatlanul, a költő adhatott okot, amikor ezt írta naplójába: „Bulyovszki és Jókai proclamatiót szerkesztettek. Vasvári és én föl s alá jártunk a szobában. . .” — alkalmasint e szavak alapján vélték később, hogy Petőfi és társai a 12 pont szerzői, nem törődve azzal, hogy a napló egy lappal előbb a pontokról már mint meglevőkről beszél; valójában a négy ifjú a költő lakásán nem tett mást, mint hogy a 12 tömör jelszót „proclamatió”-vá, lelkesítő szónoklattá alakította, megmagyarázva, kifejtve

³⁶ FEKETE SÁNDOR: A legnagyobb magyar diákpolitikus. Valóság, 1947. I. 417—425. — VASVÁRI PÁL Válogatott politikai írásai. Bp., é. n. — L. még FEKETE SÁNDOR: Vasvári Pál. Bp., 1951 és VASVÁRI PÁL Válogatott írásai. Bp., 1956.

³⁷ Vö.: LUKÁCSY SÁNDOR: Vasvári Pál ismeretlen írásai. Élet és Irodalom, 1962. márc. 10.

³⁸ Vö.: LUKÁCSY SÁNDOR: Március 15-e a városházán. Élet és Irodalom, 1961. márc. 10.

³⁹ Pl. a kritikai kiadás, V. 217.

⁴⁰ Már Mikszáth tévedésbe esett, de Gyulai Pál — az események kortársa — kiigazította. Vö.: MIKSZÁTH KÁLMÁN: Jókai Mór élete és kora. Bp., 1960. Krit. kiadás. I. 286.

a követeléseket, e beszédet mondotta el Jókai az egyetemi hallgatók előtt, s beszéde vázlatosan meg is jelent az *Életképekben*⁴¹ — szomorú, hogy száz év múltán kell ilyesmit leszögezni, s nem kevésbé az, hogy a kutatás mindmáig nem törekedett kimutatni a márciusi 12 pont szellemi forrásait, azokat a korábbi reformterveket, melyek tartalmukkal vagy formájukkal hatottak Irinyi szövegezésére.⁴²

A történetírás kellőképpen tisztázta 48-as forradalmunk polgári jellegét és azt a sajátosságát, hogy polgári céljait nemesi vezetéssel s ezért csak félig-meddig valósította meg. De azt már kevésbé vizsgálta, hogy a polgárság, mely általában elfogadta a nemesi vezetést, milyen mértékben szólt bele közvetlenül az események alakulásába. Történelmi arcképcsarnokunkból hiányoznak a polgár-politikusok portréi. Pedig ha betekintünk a közcsendre ügyelő bizottmány tanácskozó termébe, Petőfi s a radikális ifjak és néhány nemesi férfiú mellett ott látjuk, nem is csekély számban, a polgárság képviselőit. A francia Konvent hétszázötven tagjának életét, tevékenységét többé-kevésbé alaposan feltárta a história; a mi forradalmunk bizottmányának tizedannyi tagja közül soknak a nevét is alig tartja számon az irodalom. Ki volt Aul József, a tekintélyes pesti vargamester? később, mint az Egyenlőségi Társulat tagjával találkozunk vele; talán a magyar forradalom Duplay asztalosát kell benne látnunk?⁴³ Ki volt Fröhlich Frigyes, a dúsgazdag textil-nagykereskedő? Meglepő adatok kerülnek elénk: azt bizonyítják, hogy a nemesi reformerek és a nagytőke között szorosabb, személyesebb kapcsolat volt, s az ellenzéki törekvések szellemének kialakításában talán erősebb kapitalista hatás érvényesült, mint hinni lehetne. Fröhlich Frigyes fontos szerepet vitt a negyvenes évek minden haladó egyesületi mozgalmában, nevét — néhány más tevékeny tőkésével együtt — mindenütt ott találjuk a mozgalmakat irányító arisztokraták és nemesi politikusok nevei között. 1843-ban választmányi tagja lesz az első hazai takarékpénztár-egyesületnek,⁴⁴ s ugyanekkor a jégverés ellen kölcsönösen biztosító egyesület „kormány”-ának is, melyben Batthyány Lajos, Fáy, Károlyi György gróf, Kossuth, Patay József, Ráday Gedeon és mások közt foglal helyet;⁴⁵ 1844-ben „a kereskedelmi testület kebeléből” bevélasztják a váltótörvényszékbe,⁴⁶ s részvényt jegyez a Magyar Kereskedelmi Társaságban,⁴⁷ úgyszintén a pesti cukorfinomítógyár-egyesületben, mégpedig tízezer forintot, ugyanannyit, mint Batthyány Lajos,⁴⁸ továbbá bekerül az első magyar selyem-, kelme- és szalaggyár-egyesület választmányába, Batthyány Kázmérral, Kossuthal, Rottenbillerrel, Teleki Lászlóval együtt,⁴⁹ és a gyáralapító társaság alakuló közgyűlésén is ott látjuk, megint a Batthyányak, Kossuth és Teleki László mellett;⁵⁰ 1845-ben belép a Magyar Gazdasági Egyesületbe,⁵¹ és az Iparegyesület „országgazdasági” szakosztályának tagjaként működik, Eötvös József és Fényes Elek társaságában;⁵² a következő évben a kereskedelmi nyugdíj- és betegápoló-intézet egyik lelkes szervezője⁵³ — sorolhatnók tovább, de talán ennyi is elég, hogy előttünk álljon a reformkor nemzeti burzsoáziájának típusalakja, valóságosabb színben, mint aminőben Jókai legendás festései tüntetik fel, mindenesetre poli-

⁴¹ *Életképek*, 1848. márc. 19. 377.

⁴² Vö.: LUKÁCSY SÁNDOR: A márciusi 12 pont. Kézirat.

⁴³ Aul Józsefet és Egyenlőségi Társulat szept. 8-án — Petőfivel együtt — bevélasztják állandó bizottmányának tagjai közé. Népelem, 1848. szept. 10. 242. — Mátray Gábor naplójából arról értesülünk, hogy 1849. jún. 29-én a Múzeum előtt Aul József németül buzdított a népfölkelésre. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 626, 97.

⁴⁴ *Hirnök*, 1843. jan. 23. 2.

⁴⁵ *Társalkodó*, 1843. márc. 12. 79.

⁴⁶ *Világ*, 1844. febr. 3. 74.

⁴⁷ *Pesti Hírlap*, 1844. jan. 21. 45.

⁴⁸ *Pesti Hírlap*, 1844. jún. 2. 374.

⁴⁹ *Pesti Hírlap*, 1844. nov. 24. 815.

⁵⁰ *Pesti Hírlap*, 1844. dec. 26. 879.

⁵¹ *Hetilap*, 1845. máj. 23. 254.

⁵² *Hetilap*, 1845. máj. 30. 287.

⁵³ *Pesti Hírlap*, 1846. jan. 22. 49.

tikusabb vonásokkal, mert Fröhlich helyet kér a szorosabb értelemben vett politika porondján is, 1847-ben részt vesz a Pest városi országgyűlési követ utasításainak kidolgozásában,⁵⁴ a forradalom beülteti vezető szervébe,⁵⁵ szerepel a lipótvárosi választási bizottságban,⁵⁶ sőt a *Radical Lap* képviselőnek ajánlja,⁵⁷ végül pedig mint a kereskedelmi minisztérium osztályfőnöke⁵⁸ és mint bankormányzó helyettes⁵⁹ az államigazgatás fontos posztjaira kerül. Íme egy polgár arcképvázlata a forradalom galériájából, egy polgáré, aki talán a legmozgékonyabb, de korántsem egyetlen *politikusa* volt osztályának; a hozzá hasonlókkal ült naponta egy asztalnál Petőfi 1848 március-áprilisában, velük (vagy ellenük? eldöntésre vár) szavazta meg a bizottmány forradalmi határozatait.⁶⁰

Ekkor még ő a nap hőse, tömegek lesik ajkát, s úgy érzi, pártja van, a márciusi párt. Nemsokára majd menekülni látjuk, s hogy neve a leggyűlöltebb név az országban, csaknem véres fővel kell megtapasztalnia. *Pártvezér* hogyan juthatott így hamar időig?

De volt-e *pártja* Petőfinek? A történetírás, ha a forradalom pártviszonyairól szól, sűrűn emlegeti a klubokat, melyek — rendszerint hozzáteszik — a francia forradalom klubjainak mintájára keletkeztek.⁶¹ Csalóka dolog ez a párhuzam. Azt lehetne hinni, nálunk is megvolt a politikai életnek az a formája, melyet Franciaországban a legfejlettebb módon a jakobinusok alakítottak ki: törzsszervezetüket a kerületek, szekciók klubjainak széles gyűréje vette körül, ezek állandó levelező kapcsolatot tartottak egymással, a központi klubbal, az velük és a vidékkel⁶² — 1848 Pestjén semmi hasonlónak nyomát sem találjuk. A Pilvax forradalmi csarnokában nagy a jövés-menés, de a hangos gyülekezet csak *azután* ölt szervezeti formát, hogy az ifjak már megfűtták a kényszerű takarodót, s a Márciusi Klub⁶³ — később Demokrata Klubnak nevezik⁶⁴ — mire megalakul, már alig hallatja szavát. Élénkebb működést majd csak Madarászék alapítása, az Egyenlőségi Társulat fejt ki, júliustól fogva,⁶⁵ miután némi ellenkezést legyőzve csatlakozásra bírja a széthulló Demokrata Klub tagságának egy részét.⁶⁶ Az Ellenzéki Kör utóda, a Radical Kör tudvalevőleg nem a fiatalok politikai szervezete; egyébként a választások után ennek küszöbe is elnéptelenedik, a képviselők inkább Batthyány Lajos soirée-it látogatják.⁶⁷ Egy-két apró hír tudósít még a Deutscher Clubról⁶⁸ meg a terézvárosi demokraták köréről⁶⁹ — remélhetőleg senki sem akarja ezekben a jakobinizmus tűzfészkeket látni. Ez minden, amit tudunk. Semmi sem hatalmaz fel arra, hogy klubokról — egyidejűleg — többes számban

⁵⁴ Pester Zeitung, 1847. okt. 22. 2880.

⁵⁵ WILDNER ÖDÖN: Tavasz ébredése a pesti és budai városházán. Városi Szemle, 1928. 423.

⁵⁶ Pester Zeitung, 1848. máj. 11. 3558.

⁵⁷ Radical Lap, 1848. jún. 29. 90.

⁵⁸ Pesti Hirlap, 1848. ápr. 30. 383.

⁵⁹ FARAGÓ MIKSA: A Kossuth-bankók kora. Bp., é. n. 98.

⁶⁰ Figyelemre méltó Fröhlich későbbi kapcsolata az egyik márciusi ifjúval: 1857-ben saját költségén németül kiadatta Irinyi vallásügyi tanulmányát. Vö.: Magyar Sajtó, 1857. ápr. 10. 334.

⁶¹ Fekete Sándor már a forradalom előtti Pilvaxot is a francia klubokhoz hasonlítja, minden *alap* nélkül. I. m. 27.

⁶² GÉRARD WALTER: Histoire des Jacobins. Paris, 1946. — GASTON MARTIN: Les Jacobins. Paris, 1949.

⁶³ Alapszabályait I. a. Marcius Tizenötödike 1848. máj. 9-i számában. Vasvári korábbi — sikertelen — klubalapító kísérletéről I. Das junge Ungarn, 1848. ápr. 14. „Die Nacht vom 12. auf den 13. war sehr bewegt. In der Herrngasse hielt unsere hocherzige Jugend mit Vasváry eine sehr lebhaft Unterredung, deren Zweck auf die Gründung einer Klubs hinauslieft”.

⁶⁴ Legkorábban a Radical Lap 1848. júl. 5-i számában említik ezen a néven.

⁶⁵ Programját I. a. Reform 1848. nyárhó (júl.) 2-i számában.

⁶⁶ Reform, 1848. júl. 25. 107.

⁶⁷ Nemzetőr, 1848. júl. 23. 60. — VAHOT IMRE: Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élet- és jellemrajza. Bp., 1873. 40.

⁶⁸ Die Opposition, 1848. máj. 8. 95.

⁶⁹ Marcius Tizenötödike, 1848. dec. 30. 995.

beszéljünk.⁷⁰ A magyar radikalizmus nem tudott kiterjedt politikai tömegszervezetet létrehozni, nem tudott szilárd pártot alapítani.⁷¹

A sajtó tekintélyes részét kezében tartotta ugyan, de annak lehetőségeit sem használta ki. Különösen a választások idején mutatkozott meg ez. Petőfi szabadszállási bukásáról sokat írtak, de jobbára csupán a közvetlen körülményekről. Még arról sem eleget, hiszen csak Mezősi Károly legújabb — nyomdára váró — kutatásai derítették föl, kik voltak a költő képviselőségének ellenzői: azok a helyi liberális korifeusok, akik március 15-ét, a 12 pontot még örömmel fogadták, de nem kértek a forradalom balra tolódásából, személy szerint pedig Petőfi apjának régi haragosai voltak. Praktikáik elegendőképpen megokolják a költő választási vereségét, de azt már nem, miért volt a márciusiak kudarc országos méretű. Erre azt szoktuk kapni magyarázatul, hogy az ifjak nem korlátkák fel kellőképpen a paraszti követeléseket.⁷² Ez a vélemény legalábbis kiegészítésre szorul. A kudarc nem kis mértékben a márciusi tábor szervezetlenségére hárítható. A radikális sajtónak esze ágában sem volt, hogy az ifjú baloldali jelölteket támogassa. Petőfit, Irányit még csak ajánlgatta a *Marczius Tizenötödike*,⁷³ de Arany János, Irinyi stb. megválasztása érdekében egyetlen szót sem ejtett. Aki a márciusiak közül mégis bekerült a nemzetgyűlésbe, egészen más tényezőknek köszönhette. Irányi a zsidók rovására igyekezett a pesti bürgerek kedvében járni;⁷⁴ Irinyi, szűkebb pátriájában, tekintélyes apja pártfogását élvezte, és a kortesbicskákét is, mert a szavazás napján emberhalál esett, a választást félbe kellett szakítani⁷⁵ s a második fordulóra német katonaságot kivezényelni⁷⁶ (viszont Irinyi nem tett, éppen a zsidókérdésben, elvi engedményeket⁷⁷); Lukács Sándort, „a győri kis Robespierre”-t,⁷⁸ majdnem megverték,⁷⁹ s hogy végül mi döntött a javára, nem tudjuk, talán az, hogy a város mégis csak a polgárság egyik fellegvéra volt, a „magyar Marseille”, ahogy akkor mondták.⁸⁰

⁷⁰ Zavart okozhatott a korabeli szóhasználat, mely nemcsak politikai szervezeteket, hanem laza csoportokat, sőt társadalmi rétegeket is klubnak nevezett, mint pl. Jókai, A mi politikai katekizmusunk c. cikkében, Életképek, 1848. ápr. 16. 505—506.

⁷¹ Jellemző, hogy Madarász József még augusztus derekán is csak *sűrgeti* „a baloldal egy véleményű férfiainak egyesülését”, tehát a pártalakítást. „Ne halasszuk tovább, ébredjétek fel és mint párt alakuljatok.” Népelem, 1848. aug. 11. 142.

⁷² Ebben látja a dolog nyitját FORGÁCS LÁSZLÓ is: Ünnepe után. Bp., 1960. Könyve, mely Fekete Sándor után az első kísérlet a márciusi ifjúság világnézetének tárgyalására, megérdemli a figyelmet, még inkább a bírálatot, és végül is csalódást okoz. Petőfin és Vasvárin kívül csak Sükeivel foglalkozik részletesebben (róla újat is közöl), Irányit csupán itt-ott érinti, Nyári Albert, Birányi Ákos, Kornis Károly stb. gondolatairól nincs mondanivalója. Állításai nélkülözik a megbízható filológiai támaszt. A 128. lapon Horváth János könyvének *Az apostolra* vonatkozó fejtegetéséből a következő szavakat idézi: „A hatalom férfias támadásához hozzátartozik a mártíromság tudatos vállalása”. Forgács ezt úgy érti, mintha Horváth János azt mondaná, hogy az elnyomó hatalom „férfiasan” megtorolta Petőfi hőségének lázadását, holott az idézett szavak eredeti összefüggéséből teljesen világos, hogy Horváth János szövegében a „férfias” jelző Szilveszter tetteire utal. E durva félreértésből kiindulva Forgács olyan véleményét tulajdonít Horváth Jánosnak, melyhez semmi köze sincs neki, s e nem létező véleménnyel hadakozik aztán vagy húsz lapon, szorgalmasan cefolva, bírálva, leleplezve, elutasítva és megsemmisítve azt, amit Horváth János sohasem mondott. Így persze nem lehet könyvet írni, de legalábbis nem szabad.

⁷³ *Marczius Tizenötödike*, 1848. jún. 3., jún. 29.

⁷⁴ *Marczius Tizenötödike*, 1848. júl. 3. 376.

⁷⁵ *Közlöny*, 1848. júl. 3. 94.

⁷⁶ *Alföldi Hirlap*, 1848. júl. 5. 6.

⁷⁷ *Die Opposition*, 1848. júl. 7. 306.

⁷⁸ *Figyelmező*, 1849. márc. 17. 193.

⁷⁹ *Hazánk*, 1848. ápr. 27. 815.

⁸⁰ SZÁVAY GYULA: Győr. Monográfia a város jelenkoráról. Győr, 1896. 308. — A *Marczius Tizenötödike* ezt a jellemző megjegyzést fűzte az eseményhez: „Győr városa dicsően producálta magát, mi annál nevezetesebb, minthogy az utóbbi tisztújításon a tisztviselőket a reakció szellemében választotta, s most ime, nagy meglepetésünkre követték Lukács Sándor radical ifju lett.” 1848. jún. 29. (Kiemelés tőlünk.)

A magyar radikalizmus sorsának alakulására egy olyan — távoli — tényező is hatott, melyet a kutatás eddig nem vizsgált meg tüzetesen. Épp a választási küzdelmek idején vérzett el a párizsi munkásfelkelés Cavaignac sortüzei alatt. Az érkező hírek megriasztották a hazai közvéleményt; főlrémlett a kommunizmus kísértete; mindenki sietett állást foglalni. A sajtó elítélte, még a legradikálisabb is,⁸¹ a Madarász testvérek lapja ellene nyilatkozott,⁸² az Egyenlőségi Társulat elhatárolta magát tőle,⁸³ 1844-ben még csak futó említést kapott a kommunizmus a diaetán, most a képviselők meg-megújuló nyugtalanságát idézi fel;⁸⁴ divattá válik, hogy a politikai ellenfelek lekommunistázták egymást, a magyarok Jellačićot földosztó ámitásaiért,⁸⁵ Bécs szekértolói a magyar vezérférfiakat, mert forradalmárok és demokraták.⁸⁶ Csak Petőfi hallgat és Táncsics; értelmezhetjük-e ezt *beszéd*es hallgatásnak, különvéleménynek, nem tudjuk, de azt igen, hogy a párizsi barrikádkövekkel együtt széthányták a magyar radikalizmus szociális továbbfejlődésének alapjait is.

Ami még hátra van, egy zaklatott ütemű rémfilm ideges villanásaiban jelenik meg előttünk. „Országomat egy lóért!” Egy ló, egy akármilyen rossz, vézna gebe megmenthette volna Petőfi életét. A vízaknai csatában még „tajtékozó lován”⁸⁷ száguldozott, úgy, ahogy két évvel azelőtt elképzelte:

Örömmel vágom én magam
Föl paripámra a nyeregbe!
A bajnokok sorába én
Szilaj jókedvvel nyargalok be!

Ezt a verset, melyben *véres napokról álmodik*, 1846. nov. 6-án írta Berkeszen, egy kirándulásnyi távolságra Koltótól. Mért éppen akkor, miért nem fél évvel előbb vagy utóbb? Hisz a forradalomról korábban is, később is álmodozott. Ezúttal tetten érhetjük a költő ihletét: tulajdonképpen dicsekedni akart azzal, hogy — tud lovagolni! Azokban a napokban tanult meg. Professzora Teleki Sándor volt; őtőle tudjuk, hogy „a ló egész szenvedélyévé vált; én tanítottam lovagolni.”⁸⁸ Beszámolt a lovagló-leckékről Petőfi is, természetesen versben:

Rövidre fogtam a kantárszarat,
Régóta fut a lovam, kifáradt,

⁸¹ Pl. Reform, 1848. júl. 2. 11.

⁸² „... programunkban kimondottuk, hogy ellenei vagyunk a kommunizmusnak s csak a socializmust pártoljuk...” „A socializmus alatt nem értünk egyebet, mint szabad összehozást bizonyos célokra, mely által a szövetkezettek szükségéi könnyebben s olcsóbban pótolhatók.” „A status arra rendesen kötelezett nem lehet, hogy mindenkinek munkát szerezzen...” „Ez levén a kommunizmus és socializmusról alpnézetünk, minden beküldő urakat arra kérjük, hogy dolgozataikat ahhoz idomítsák, ellenkező esetben lapjainkba bevételnem fognak.” Radical Lap, 1848. jún. 16. (helyesen: 17.) 53.

⁸³ „Mi nem vagyunk kommunisták...” Reform, 1848. júl. 18. 76.

⁸⁴ Augusztus 4-én Trefort követeli, hogy kommunisták ne taníthassanak az iskolákban. Közlöny, 1848. aug. 6. 277. Hat nap múlva Pap János Veszprém megyei képviselő törvényjavaslatot nyújt be a magántulajdon védelmére, mivel „a kommunizmus szelleme aggasztólag terjed a társadalom alsóbb rétegeiben”. Közlöny, 1848. aug. 13. 319.

⁸⁵ A horvátok „a szó teljes értelmébeni kommunizmust” akarnak. Kossuth Hirlapja, 1848. júl. 5. 15. — „Jelszavuk az, mi a párizsi kommunistáké volt e legutóbbi (júniusi) szerencsétlen forradalomban: ha győzünk, rablunk, ha legyőzetendünk, gyűjtogatunk.” Népelem, 1848. júl. 21. 71. — „A kommunizmus elve elterjedett egész Baranya megyében... Jellačić mindenütt azt igéri a népnek, hogy földesura javait közte fölosztandja...” Közlöny, 1848. szept. 5. 453.

⁸⁶ „...a demokratiának általános gyakorlati alkalmazása — kommunizmus...” Figyelmező, 1849. ápr. 8. 269.

⁸⁷ Visszaemlékezés az 1848—1849. évi szabadságharcra Erdélyben. Írta: Egy volt honvédhuzár. (Imreh Sándor) Marosvásárhely, 1880. 11.

⁸⁸ TELEKI SÁNDOR: Petőfi Sándor Koltón. Egyről-másról. Bp., 1882. II. 31.

Szájában tajtékos a zabola,
Sarkantyúmtól véres az oldala.

Ez még csak egyszerű pillanatkép; az élmény keresi útját. A berkeszi kiránduláson, melyre talán épp lóháton indult, kialakul a végső megfogalmazás: friss öröme összekapcsolódik a forradalomáhitás mélyebb élményével és Júlia szerelmének sugallatával, hogy

Ha megvagdadják mellemet,
Fog lenni, aki bekötözze. . .

— e három elem találkozása kellett ahhoz, hogy a nagy vers megszülessék. . . A lovaglól-leckék folytatódnak a koltói mézeshetek alatt. „Az íráson kívül lovagoltam és olvastam. A lovaglás oly szenvedélyem, mint nekem — írja *Uti levelében* Kerényinek — a délutáni alvás.” A lovas-tudomány büszke birtokosa beszél így. Hihetőleg megülte volna szőrén is a lovat ott, a fehéregyházi menekülésben. Néhány hete még megvult a hátasa. Bemtől kapta, de eladta, kellett a pénz fuvarra, dajkára, kenyérre. Keserűen panaszkolta el vezérének. Nem sejtette, hogy életébe kerül majd szegénysége.

*

A kutató, a múlt század elejének légszomjas évtizedei felől érkezve, 1840 tájékán harapnivalóan sűrű levegőbe jut. Ami az első körülpillantásra föltűnik: a tehetségek megsokasodása. Nagy nemzedékek, melyekből évszázadonként egy is dicsőség, összevegyülve, szinte zsúfoltan élnek, egymás sarkát tiporják. Elférnek azért; százados mulasztást kell pótolni évek alatt, s minden kar, elme talál tennivalót. A niklai remeték, a csekei szentek kora lejárt; az országnak immár közléte van, s az önképzőkörök ifjúsága is a nagy nyilvánosság szerepeit próbálgatja. A nemzet gőzösi sebességgel iparkodik Európa után; a legfrissebb párizsi, lipcsei könyvek járnak kézről kézre, mohó tanulók rajzanak szét Londonig, Szentpétervárig, Nápolyig. Odafönt mi sem változott, tunya hatalom rángatja a gyeplőt; a társadalom hasznos akarata megkerüli ellenállását, s a maga erejéből emel színházat, állít takarékpénztárt, épít gyárakat. Bécs küldözheti rendeleteit; a közönség valójában egy másik kormány szavára hallgat, s a maga esze után jár. A feladatok kiosztva, minden hatáskör gazdára talált; ez tanügyi reformon dolgozik, az a parlament házszabályait készíti el jóelőre, amaz a kereskedelmi ügyek szakértője — a felelős minisztériumnak majd csak alá kell írnia kinevezésüket. Különös, sűrű levegőjű, egyetlen kor, „reményben gazdag, tettben szapora,” mint Arany mondotta később.⁸⁹ Igaz, gyakran felhangzik a panasz a „tyúklépésenként való haladás” lassúsága miatt, s a látvány olykor inkább a „bukfenc és botorkálás”,⁹⁰ a meg-megtorpanás képét mutatja, mint a sodró lendületét, de a legmohóbb türelmetlenség sem tagadhatta, hogy a jövő elérhető közelbe került, a jelen gyúrható, formálható anyaggá vált. A kor férfiai, ha széttekintett hazája tájain, *tudta*, hogy itt híd, ott pályaudvar, amott tanítóképző emelkedik majd, s *tudta*, hogy mindezek létesülése tőle függ, tőle és elvtársaitól, ahogy eszmeközösségének tagjait akkor-csinált szóval nevezte.⁹¹ Ez a boldogító és serkentő tudomás bélyegzi páratlanra ezt az időszakaszt, s az egész haladó tábor érzelmét, büszke euphoriáját fejezte ki az a huszonkét éves ifjú, aki első könyvét ezzel a felkiáltással kezdte: „Nagyszerű idők elébe megyünk.”⁹² Igen, nagyszerű kornak nyílt hajnala: megtorlódt az idő, s nagyszerű hullámain a forradalmat hozta.

⁸⁹ Széchenyi emlékezete.

⁹⁰ L. ERDÉLYI JÁNOS 1844. márc. 13-i levelét Csengery Imréhez. Erdélyi János Levelezése. I. 215.

⁹¹ L. ZSOLDOS JENŐ és GÁLDI LÁSZLÓ cikkei, Magyar Nyelvőr, 1948. 102 ; 1952. 44; 1953. 306.

⁹² KÖVÁRY LÁSZLÓ: Székelyhonról. Kolozsvár, 1842.

Eljövételén munkálkodott minden, jelszavát senki sem tűzte ki. A nagy forradalmakat, a sikeres „néptámadások”-at nem a reménytelen elkeseredés táplálja. Az ancien régime Franciaországa sohasem tapasztalt akkora szabadságot, mint 1789-ben, midőn panasza szelepet talált a cahier de doléance-okban, az elégedetlenség biztató sugarat a rendi gyűlésben; ám éppen az éledező szabadság, a mind kívánósabbá váló remény forralta fel, változtatta gyűlékonyá a társadalom közegét, hogy csak egy szikra kellett, a kapkodó hatalomnak, mely addig gyengeséget mutatott, egy elhibázott intézkedése, egy kihívó mozdulata, meggondolatlan packázása, melynél sértőbbeket is szótlánul tűrt korábban a nép, és a zendülés lángja föllobbant. Forradalmi szervezkedés nem előzte meg, arról csak a legkonokabb maradiság koholt, később, bárgyú legendát.⁹³ A titkos szövetségek talaja a csüggesztő abszolútizmus, ez támasztja a Mazzinikat és a dekabristákat. Nálunk az önkény, legalább a nemességnek, valamelyes szabadságot hagyott a mozgásra, diaetát, egyleteket, vezércikkezt; a nemzet, melyre Kőlcsey a tett filozófiáját hagyta örökölni, nyűgei közt is munkálkodhatott, és az utolsó percig hitte, hihette, hogy eléri céljait megrázkódtatás nélkül.⁹⁴ Ezért a kor valóban az volt, aminek nevezzük, a tevékeny reformerek kora, s nem kell szégyenkeznie, hogy az, mert a forradalmakat nem mindig a gyávaság késlelteti, gyakrabban a bizakodás.

Ennek az életérzésnek körében, ilyen szellemi égtájon látjuk kirajzolódni s megkülönböztödni Petőfi óriás-alakját, az egyetlen, aki — mialatt osztozott kortársainak erőfeszítéseiben — bizonyossággá vált sejtelmével bírt valami többnek, s eljegyeztetvén a titkot tudóknak kiválasztottsága által, napjait a forradalom mátkaságában, ádventi várakozásban tölté.

Шандор Лукачи

ПЕРЕД ЛИЦОМ ПЕТЕФИ

Подробная биография Петефи была написана Золтаном Ференци более чем шестьдесят лет тому назад. С тех пор, с одной стороны, было найдено много новых материалов, документов, источниковых данных; с другой же стороны, выяснилось, что многие моменты жизни и деятельности поэта были ошибочно освещены в специальной литературе или не освещались вообще. Это и делает необходимым создание новой, детально разработанной биографии поэта. Автор настоящей статьи лишь очертит некоторые из задач, стоящих перед биографами. Предыдущие работы чересчур много внимания уделяли личности Петефи и мало говорили о его времени и окружении, поэтому желательно, чтобы дальнейшие исследования были направлены на решение вопроса в указанном направлении. За последние несколько лет по-новому стали подходить к исследованию условий жизни Петефи (годы учебы, служба в армии, условия работы его как помощника редактора, доходы, расходы), но мы почти ничего не знаем о том, каково было влияние на поэта и революционера тех книг, которые он читал. Особенно нужно выяснить (филологически) влияние теорий утопического социализма и историков французской революции. Задачей биографа является также познакомить читателя с современниками, друзьями, противниками Петефи и с той писательской средой, политической средой, в которой жил поэт, прежде всего с поколением революционной молодежи, вождем которой он был. Из их числа литература упоминает лишь пять-шесть имен, на деле же число лишь тех из них, которые работали пером (большинство занималось журналистикой) составляло свыше пятидесяти. Петефи играл важную роль в революции 1848—1849 годов, но его политическая деятельность и связи с общественными деятелями революции основательно не исследованы до сих пор. Биографов самая большая работа ждет именно в этой области: нужно проанализировать отношения между партиями, причины провала на выборах левого крыла радикалов, влияние поражения июльского восстания парижских рабочих и др. В заключение очерк устанавливает, что сороковые годы прошлого столетия в Венгрии были временем надежд и деятельного труда по проведению реформ, и, собственно говоря, Петефи был единственным, кто нетерпеливо ждал будущую революцию.

⁹³ Vö. : MAXIME LEROY : Histoire des idées sociales en France. Paris, 1949. 346.

⁹⁴ „Mart. 14-kén este nem gondolták a főváros lakói, mire fognak reggel fölébredni, s midőn fölébredtek, nem hitték volna, mi fog az nap minden történni.” BIRÁNYI ÁKOS : Pesti forradalom. Pest, 1848. 15.

A NEMESI VERSES PASQUILLUS (SZENTPÁLI FERENC)

Jelen dolgozatunk célja, hogy bemutassa a gúnyos írásoknak költészetünkben kialakult egyik jellegzetes típusát: a nemesi verses pasquillust, és egy olyan időszakban, mikor a műfaj költészetünkben fontos szerepet játszott, megismertesse legjelentősebb, irodalomtörténet-írásunkban azonban említésre is alig méltatott művelőjét.

A nemesi pasquillus nálunk sajátos módon a XVII. század első évtizedeiben tűnt fel, és bár mondanivalójában és funkciójában idők folyamán változások következtek be, ennek a körnek a műfaja maradt mindaddig, míg a gazdasági, társadalmi, politikai erők fel nem bomlasztották magát a nemességet. Virágkora a XVII. század második felére esett, a XVIII. század elején a műfaj dekadenciája kezdődött.

A pasquillusnak, természetesen, megvoltak a maga előzményei. Gúnyirodalmunk szerteágazó gyökerei lenyúlnak az Árpádházi, Anjou-kori Fyntur-, Chiper-féle mulattatók csipkelődéséig,¹ a „kurvas pacochas”-ok alakoskodásáig.² Irodalomtörténetünk középkori szakaszának vége felé a deák elemeknek egyre nagyobb számú feltűnésével városi kultúrában kibontakozó csúfondáros paródiákról, szatirikus komédiázásokról, propagandiszatirikus kantilénákról vannak híradásaink. Világi értelmiségünknek szatirikus ábrázolásmódban fogant deáktípusú politikai énekeiről (*Gergely éneke Jaksics Demeter veszedelméről, Geszti László éneke*) és a középlatin vágáns poézis magyar nyelvű hajtásairól (*Apáti Ferenc Cantilenája*), osztálybázisáról, politikai, társadalmi, művelődési háttéréről, valamint a kor másfajta szatirikus termékeinek gyökereiről legújabbban kaptunk éles, számos részletre kiterjedő elemzést.³

Gúnyköltészetünk egy másik ága a humanista latinitásból hajtott ki. Humanistáink kezében tudós, műfaji szabályok szerint alkotott szatírák, epigrammák, invectívák virágoztak. Janus Pannonius számtalan politikai szatirikus epigrammát, csipkelődést írt. Rangoni Gábornak a lengyelekről szóló politikai szatirájára válasz is készült.⁴ Mátyás király maga kérte egyik bizalmas hívét, hogy verseivel és költészetével bélyegezze meg egy bizonyos személy elkövetett dolgait.⁵

A fogantatásában humanista, tipikusan városi környezetben keletkezett és a XVI. század elejétől divatos, olasz pasquinátákban, valamint a németországi gyakorlatban gyökereznek a reformációval a városi polgárság körében nálunk is egyre sűrűbben feltűnő vallási-politikai vonatkozású gúnyiratok. Létrehozóik legfőbbképpen a mezővárosok és városok jobbágyi, iparoskereskedői rétegeiből kikerülő, hazai iskolát végzett, de sokszor külföldet is megjárt értelmiségiek: prédikátorok, tanítók, scribák, nótáriusi, prókatori teendőket végző deákelemek. Az egyes típusokról (bíró, esküdt, ítélőmester, katona, kapitány stb.) színes sort vonultat fel

¹ PAIS DEZSŐ: Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. Kodály Emlk. Bp., 1953. 95—110.

² KARDOS TIBOR: A magyar vígjáték kezdetei. Uo. 137.

³ GERÉZDI RABÁN: A magyar világi líra kezdetei. Bp., 1962. 239—55.

⁴ Kiad. HEGEDÜS ISTVÁN, ItK. 1903. 181—4.

⁵ GERÉZDI i. m. 248.

Bornemissza *Ördögi Kisérteteiben*. XVI. századi gúnyos írásunk számos emléke ehhez a polgári körhöz fűződve tűnik fel szoros kapcsolatban a reformáció mozgalmával.

Gritti kormányzónak egy satirikus komédiában való kigúnyolásáért, melyet diákok adtak elő, 1532-ben Simon deákot kitaszítják Budáról, egy társát pedig felakasztják.⁶ 1561-ben Kassa városának tanácsa nyilvános bocsánatkérésre kényszeríti Hegedős Sebestyént gyalázkodó kantilénája miatt.⁷ 1570-ben János Zsigmond megtiltja Meliuséknak, hogy holmi gúnyversekkel és szidalmakkal telített könyveket jelentessenek meg.⁸ Heltai Gáspár a Kolozsvárott valószínűleg 1570–74 között kinyomtatott imádságos könyvének⁹ előbeszédében „colosvari pasquillarc”-at emleget, „felette igen bölcz kouaczok” társaságában, előre számítva támadásukra. 1573. okt. 9-én Selmezbánya városában két templom ajtajára is kiszögeznek egy gúnyverset, mely a vitézek nevében a polgárokat gyalázza.¹⁰ 1575-ben Báthori István Nagyszében szász univerzitása tanácsától egy bűjtogató kantiléna szerzőjének megbüntetését kéri.¹¹ A század utolsó évtizedéből Nádasy Ferenc papjával, Beythe Istvánnal kapcsolatosan latin carminák és „invectivi versiculi” egész ciklusa ismeretes. A distichonok között több személyeskedő mocskolódást találunk.¹²

Az 1565-ből elsőként ránk maradt magyar nyelvű vallási gúnyének a Felnémeti Névtelen *Cantioja* a lutheránus papokat csúfolja.¹³ De a satirikus ábrázolásmód a magyarországi reformáció irodalmának szinte minden ágába behatolt. Szkhárosi gúnyoló-leleplező énekei,¹⁴ Sztárai csúfolódó párbeszédés satirái, a hitvitázó dialógusok, Heltai meséi, Balassa Menyhárt árultatásának dramatizált politikai pamfletje — propagandisztikus írások, a vallási célok szolgálata mellett politikai és társadalmi funkciókat is betöltenek, és számos rokon vonást mutatnak a gúnyiratokkal. A társadalmi, gazdasági, ideológiai ellentétek gomolygásában ebből a korból származó gúnyirodalmunk a vallásfelekezeti harcokat tükrözi elsősorban.

De voltak a század gúnyköltészetének világibb, eszmeileg kevésbé súlyos termékei is. A hívságos és trágár beszédeket, „lator dudolásokat”, férjcsúfolókat, aggnőket becsmérlő versek elítélését tartalmazó nyilatkozatok egy kétségtelenül meglevő szokás, világi gyalázkodó műfaj bizonyítékai.¹⁵

A gúnyolódó írások tarkabarkaságának ez a pusztá felsorolása is azt mutatja, hogy a kisebbitésre, nevetségessé tételre, kicsúfolásra a XV–XVI. században nem egyetlen műfaj szolgált, hanem a satirikus látás- és ábrázolásmód változatos formában jelentkezett. Mint a rómaiaknál vagy a humanistáknál a satíra nem szűkölt egyetlen műfajjára, hanem „mint a valóságábrázolásnak meghatározott módszere” „a satirikus elemek túlsúlya folytán döntően satirikussá, satirává” változtatta a legkülönbözőbbeket,¹⁶ nálunk is hol a *cantilena*, *carmina*, *cantio* verses formáját, hol prózai és verses gúnyíratra egyaránt vonatkoztatható *liber famosus*, máskor a *comedia* vagy *dialógus*,¹⁷ majd meg a személyes meghurcolást célzó *invectivi versiculi*

⁶ KARDOS i. m. 140.

⁷ KEMÉNY LAJOS: Hegedős Sebestyén. ItK, 1891. 40–1.

⁸ POKOLY J.: Az erdélyi ref. egyh. tört. I. Bp., 1904. 232. Idézve Csáky Mihály levelebből: „Nulla enim modo deinceps feret famosus versiculos aut libellos convitiis scatantes in publicum prodire, unde lectores Christiani offendantur et ministros Christi immodestiae culpent, propter quos male audiat ecclesia Christi.”

⁹ RMK I., 347.

¹⁰ ECKHARDT SÁNDOR: Végvári vitézek gúnyverse. Kódy Emlk. Bp., 1953. 111–4.

¹¹ A. PIRNAT: Die Ideologie der Siebenburger Antitrinitarién. Bp., 1960. 114.

¹² OSZK Quart. Lat. 729. Vö. TÉGLÁS J. BÉLA: A történeti pasquillus a magyar irodalomban. Szeged, 1928. 18–24, 173–7.

¹³ RMKT VII., 293–6.

¹⁴ VARGA JÓZSEF: Szkhárosi H. András. It, 1955. 276–7. 290–2.

¹⁵ GERÉZDI i. m. 281.

¹⁶ RÓZSA ZOLTÁN: Az antik satíra műfaja és a satirikus módszer. FK, 1960. 267–99.

¹⁷ Dialogus summorum capitaneorum et administratorum obsidionis et oppugnationis Strigonii. (Vö. RMKT XVII., I., 612.)

alakját öltötte magára. Az adatok és emlékek nagy száma mutatja, hogy a politikai és vallási pártérdekek, a társadalmi harc a XVI. század folyamán sokágú gúnyirodalmat hozott létre Magyarországon, melyet élő hagyományként adott át a következő századnak.

A XVII. században is a felekezeti harc velejárója volt a polémia. A magasabb igényű szatirikus irodalmi műfaj, pl. Pázmány: *Öt szép levele* mellett a háborúskodás fegyvertárában ott találjuk a felekezeti gúnyénekeket.¹⁸ Élnék a liber famosusok. Az I. Rákóczi Györgyöt és feleségét támadó *Nova Transylvania* és a rá adott válasz, a Keresztúri-féle *Talio* hosszú diplomáciai tárgyalásokat okozott.¹⁹ Egy másik (*Famosus libellus qui prodit Anno 1696 in martio contra certos Magnates Hungariae Interlocutiones Pasquini et Marphorii de Magnatibus Hungariae*) címében is a XVI. századeleji római pasquináta-hagyomány tudatos követésére utal.²⁰ A szatíra-dráma legjobb képviselője a *Comoedia Erdély siralmas állapotáról* (1668). Megtaláljuk az erkölcsi süllyedést, a legkülönbözőbb vétkeket és azok hordozóit dorgáló feddőénekeket,²¹ a politikai akciók alátámasztására szolgáló propagandaverseket az egész század folyamán és ezen túl a Rákóczi-mozgalomban.²² Nagy számmal írnak paródiákat. Egyes miserészek paródiasorozatával pl. 1604-ben Bástát gúnyolják.²³ A Miatyánk-, Hiszekegy-, litániaparódiáknak, szentírási szövegekből vett összeállításoknak sokféle változataival találkozunk.²⁴ Virágzik a csipkelődő epitaphiumok, epigrammaversecskék írásának divatja.²⁵ Se szeri se száma az alantabb csúfoló műfajoknak, az énekmondók alkalmi mulattatóinak, a vénlány-, feleség-, férj-, mesterség-, nép-, részeg- stb. csúfolóknak, lakodalmi gajdoknak. Az egykorúak mégis megütköztek annak az asszonycsúfolónak gorombaságán, mely Tótfalusi egyik elveszett nyomtatványának első részeként látott napvilágot, ahol a szerző az asszonyok 7 típusát különböztette meg aszerint, hogy disznótól, számartól, rókától stb. vették eredetüket.²⁶

Az említett gúnyos írásokon kívül azonban a XVII. század elején *pasquillus* elnevezéssel egy új versfajta tűnik fel.

Első képviselői: *Pasquillus Anno 1608. Januarii*,²⁷ *Pasquillus. Hungaria suam deplorans vicem*²⁸ (1616), *Bethlen Gábor és udvara ellen írt gúnyvers*²⁹ (1621), *Pasquillus ad proceres Hungariae*³⁰ (1630), — kollektív gúnyénekek. Személyekről, városokról, vármegyékről szólnak propaganda céllal; róluk rajzolnak egy-egy vagy néha egypár strófában görbetükröt. Tárgyukat koruk politikai, vallási küzdelmeiből veszik. Céljuk nem a személyeskedő gyúnyolódás.

¹⁸ Legdurvább hangú az a kísérő verscsomó, mellyel Donatus Visartus: *Fides Jesu et Jesuitarum*-ának magyar fordítását ékesítette fel Kecskeméti C. János. (RMK I., 484.) A század második felében, Lipót császár rekatolizációs mozgalmai idején újra fellendül a polémia, a felekezeti gúnyénekek divatja.

¹⁹ REIZNER JÁNOS: III. Ferdinánd király rendelete magyar könyvek elkobzásáról. MK., 1881. 222—6.

²⁰ OSZK. quart. hung. 2041. 130b—134a.

²¹ KOSZTERITZ: A feddőköltészet régi irodalmunkban. Bp., 1935. 28—44.

²² A század elejéről l. RMKT XVII., I., 81, 86, 96—99 sz. alatt. Thököly korából az ún. voxoló verseket (BUSA MARGIT: A Thököly-kódex és kuruckori versei. Bp., 1958) Bánfi Dénes veszedelméről Kiad. Sz. 1871. 715—7. Egy labanc gúnyvers az 1681-i országgyűlésről. ItK. 1893. 323—9. Papvilág Magyarországon. Kiad. THALY, Adalékok I., 8—14. Vij Cantio. Kiad. ItK, 1923. 190—4.

²³ HEGEDŰS ISTVÁN: Szamosközy költői maradványai. Sz. 1904. 345—8.

²⁴ Höllischer-k., Thököly-k. kiadatlan darabjai.

²⁵ Őo. Egy Mihály vajdáról írt, Szamosközynek tulajdonított kiad. MIKÓ: Erdély tört. adatok. Kolozsvár, 1858. III. 39.

²⁶ Vö. Mentsége 34. fejt. Valószínűleg azonos az 1733-ból ránk maradt ponyvanyomtatvánnyal: Tükör (OSZK. I. 94. sz.).

²⁷ Kiad. RMKT XVII. I. 94. sz.

²⁸ Kiadatlan. Sepsi Csombor Máté krónikája. 299—306. (Mikrofilm, MTA, A 319/IV.).

²⁹ Kiad. Sz. 1875. 383—96. 1621. nov. 21-én Lifranovith Gáspár levélben küldte el Révai Péternek a következő szavakkal: „az minémü pasquillus itt vagon, mássát ez levelemben Nagyságodnak meg küldtem”.

³⁰ Kiad. ItK, 1897. 46—51.

Az egész országot, egy országrészt vagy legalábbis egy széleskörű táborot érintő kérdésekről, politikai (vallási) törekvésekről, ezek képviselőiről vagy ellenzőiről festenek irányzatos képet, hogy a szóban forgó törekvéseket mások is a versszerző szája íze szerint értelmezzék, a megverselt személyekről ugyanazt az értékelést fogadják el. Propagandájuk kettős irányú, a kipelengérezett alakok mellett ott szerepelnek az író, a versrendelő táborához tartozók, az elismerésben, dicséretben részesülők is. A hang komoly, gorombaság elvétve fordul elő helyenként.

A kollektív jelleg a pasquillusoknak olyan műfaji sajátossága, melyet a későbbi fejlődés folyamán nem tartanak kötelezőnek, de a verstípus többségét mindig jellemzi. A csoportos pasquillus mellékhatásának tekinthetők az olyan kiéneklő versek, mint amilyenek Apafi fejedelem udvari embereiről maradtak ránk.³¹ Az egyik fejedelemsége elejétől, a másik az öreg Apafi udvaráról ad képet. Csonkaságuk ellenére mintegy 150-150 személyről nyújtanak rövid jellemzést, egy-egy sorban intézve el a keresztnevek rendjébe szedett személyeket.³²

A csoportos pasquillusok kiéneklő jellegének hatását más énektípusokban is megfigyelhetjük. Közel 400 strófás ének rajzolja meg az 1660 körüli erdélyi állapotokat *Miért sírsz a hegyen Sebes* kezdettel.³³ Első részében Erdély városait, helységeit veszi sorra. Legtöbbször részvétlenül, csak sejtető titkolódzással, gúnyos hangon eleveníti fel egy-egy versszakban a török-tatár dúlások idején rajtuk esett dolgokat. A II. rész Apafinak a tatár rabságból való megszabadulását, Kemény János és a fejedelemmé tett Apafi küzdelmét adja elő epikusan. A III. rész az erdélyi urakat éneklí ki, akik Kemény halálával szerte futottak, s most bújdosnak, szervezkednek; ezt követőleg pedig néhány versszakon át újra sorra vesz egyes helyeket. A pasquilluszerű személy- és városkiéneklés ebben a lírai-históriás énekekben érdekes és egyedülálló műfaji keveredést eredményezett. Könnyen pergő nyolcas sorai, az előadás hangja, nyelvezte, a lazán összeszerkesztett strófák váratlan fordulatai, témaváltásai azt a hatást keltik, hogy élszóval adták elő az éneket több részletben. Egy részét Apafi tatár fogságból való kiharozatala után talán éppen azon a lakomán énekeltek, mely Ebesfalvára való megérkezését követte.

A pasquillus-műfaj elemeinek beszivárgása a históriás énekekbe roppant frissítő hatással járt. Ugyanez érződik a századfordulót követő egyik-másik kuruc énekekben, az ún. városversekben is.³⁴

A kollektív pasquillusok mellett a XVII. században feltűnnek az egyéni pasquillusok is. A Brandenburgi Katalin és udvara ellen írt gúnyversben (*Pasquillus ad proceres Hungariae*) megtámadott Csáky István és Prépostváry Zsigmond védelmére készült ellenénekek a pársoros vádaskodásokra 20, illetőleg 32 strófában felelnek.³⁵ Minden vádat visszautasítva saját derékségüket, kiválóságaikat dicsértetik a szerzővel. Műfaji megjelölésként azonban nem használják a pasquillus nevet. Nem a cím, hanem a vers végén álló megjegyzés mondja ennek a *Confessio Rakocziána-t* (1644 után).³⁶ De rövidesen ezután az egy-egy személyt célba vevő szerzemény ezt az elnevezést hordozza címében is: *Pasquillus contra Johannem Keviczky* (1649).³⁷ A század második felében ez az elnevezés lesz általánossá mind a csoportos, mind az

³¹ Kiadatlanok. OL Teleki-család marosvásárhelyi It. XIII. fasc. p. 437—9. Uo. Új rend. 98. cs. No. 3205—3265. p. 431—7.

³² *Lakik Husztban haszontalan nagy Redei Ferenc* kezdetűben pl. így: Kain lelkű, lator szivű gyilkos Kövér Ferenc, Ravasz székely, mérges mételty család Apor Ferenc...

³³ Kiadatlan. Marosvásárhelyi Teleki-theca. Mikrofilm, MTA, A.195/I.

³⁴ Erdélyi városokról, Erdélyi hajdútánc, Fennen tartod az orrodát.

³⁵ Csáky István *Cantio Apologicá-ja* kiad. ItK, 1897. 51—54., a Prépostváryé kiad. TT, 1888. 270—3.

³⁶ „NB. Pasquillus contra Prin. Georg. Rákóczi”. Kiad. Sz, 1871. 399—412.

³⁷ Kiad. ItK, 1903. 247. Egyéb századközepe tájáról való kollektív és egyéni pasquillusokra vonatkozó adatokat l. KEMÉNY LAJOS: Tizenhetedik századbeli pasquillusok. ItK. 1906. 93—100.

egyéni gúnyvers jelölésére. A *Teleki-ék* így hív pl. egy 1650 tájáról való szerelmi tárgyú éneket, melynek írója az őt hitegető, de máshoz férjhez ment szeretőn áll bosszút.³⁸ Az 1668-ból való, *Erdély siralmas állapotáról* szóló komédiát a kézíraton szereplő első címe pasquillusnak nevezi.³⁹ A *Philus és Theophilus beszélgetésére* adott válasz pasquillusnak mondja ezt a verses formában írt politikai dialógust.⁴⁰ A *Siralmas panasz* című röpirat szerzője pasquillus-faragónak, pasquillistának hívja az 1655-i országgyűlésen a Habsburgok örökös királyságát propagáló röpirat szerzőjét.⁴¹ A század végéről prózai dialógus, epitaphium, epigramma élén találkozunk ezzel a megjelöléssel.⁴² A pasquillus tehát a kor szóhasználatában egyre inkább a gúnyírással vált egyenértékűvé.

Ennek ellenére, nem kis mértékben a műfaj első tiszta képviselőire támaszkodva, kielemezhetők azok a közös vonások, tartalmi és formai jegyek, melyek alapján meghatározhatjuk és gúnyírásaink egyéb válfajaitól elkülöníthetjük a nemesi verses pasquillus műfaját.

A pasquillus olyan gúnyvers, melynek létrehozója az alkalmosság, célja az irányzatosság. Hátterében mindig ott találunk valamilyen indulatot, érzelmi telítettséget, mely a támadás lírai alapját szolgáltatja. Bár vannak a műfajnak epikus jellegű hajtásai,⁴³ a pasquillus műnemét tekintve lírai alkotás. A valódi vagy vélt sérelmet, bünt, aljasságot, hibát, ferdeséget ostromozva vagy védelmezve, ritkán tárgyilagosan, legtöbbször elfogultan szól egyénekről vagy közösségekről. Célba vesz világi és egyházi vezetőket, a személyeken túlmenőleg intézményeket, törekvéseket. Céljának megfelelően nemcsak bírál és fedd, hanem ócsárol, sokszor becsmérel és rágalmaz is.

A pasquillus akkor válik jelentős alkotássá, mikor szerzőjének a személyek elleni bírálását, gúnyolódását sikerül országos fontosságú, lényeges problémává emelnie. Mennél jelentősebb a személy vagy eszme, mely a témát szolgáltatja, történetileg annál jelentősebb a pasquillus. A műfaj első képviselői és a fejlődés során nagynak mondható darabjai a korszak lényeges kérdéseire fűződnek, a megbélyegzés, a megszegyenítés mellett komoly és nemes szándékokat szolgálnak. Az ábrázolás módjában és eszközeiben, a kifejezés erejében, a lírai fűtöttségben jelentkező költőiség mindig az ilyen nagy téma következménye.

A fejlődés során a pasquillus, eszköztévé vált az egyéni bosszúállásnak, jelentéktelen személyek kicsúfolásának is. A téma kisserűségének következménye, hogy ilyenkor a gúnyvers ellaposodott, személyeskedésbe, mocskolódásba fulladt. A műfaj dekadenciáját az eredményezte, elsekélyesedését az állandósította, hogy részletproblémákról, jelentéktelen emberekről szólt szüklátóköri, emelkedettségs- és horizontnélküli szemlélettel. A Rákóczi-szabadságharc korának már nincs valamire való nemesi pasquillus. Megverselik egy megye tisztviselőinek visszaéléseit,⁴⁴ az Ungvárhoz szorult és az orosz segítség gondolatába kapaszkodó kurucok egy csoportját,⁴⁵ de a nemzeti ügytől elfordult szerzők elsősorban személyekre kifutó éllel teszik ezt. Máskor szájukra fékelt nem téve tárgyalják a céltáblájuk választott jelentéktelen hősök botrányos eseteit, szabadszájúan, a személyeskedő mocskolódás durva hangján.⁴⁶

³⁸ Wincz, Borberek, Jára... Kiad. EM, 1907. 240—3.

³⁹ „Pasquillus de miserrima Patria nostra Trannia”.

⁴⁰ Kiad. ItK, 1935. 76—81.

⁴¹ Magyar irodalmi ritkaságok. XII. Bp. (1932) 30.

⁴² Hölischer-k. 46a, 74a, Thököly-k. 134b.

⁴³ Paskó Kristóf felsülése Fogaras alatt. Kiadatlan. OL Teleki-csal. marosvásárhelyi It. XIII. fasc. p. 443—4. Ungi lakodalom. Kiad. THALY: Tanulmányok 356—9., ItK, 1904. 208—11, Vásárhelyi-dk. 216—22.

⁴⁴ Gúnyvers a turócmezei állapotokról. ItK, 1904. 336—8.

⁴⁵ Gúnyvers az ungmegyei kurucokról. ItK, 1904. 339—45. (Már előbb: THALY: Tanulmányok 394—402.)

⁴⁶ Két pasquillus Beniczky Gáborról. Kiad. ItK, 1904. 331—6., 460—3. Tsitseri Ferenc testamentuma. Kiad. ItK, 1904. 85—6. (Már előbb; THALY: Tan. 358.)

Akár köz-, akár magánérdek hozza létre a pasquillust, értelmi vagy valódi szerzője a névtelenség homályába burkolódik. A bosszúállás elkerülésének ez az egyetlen módja, hacsak nem áll mögötte a hatalom. A pasquillus azonban természeténél fogva éppen a hatalmak ellen irányul: a tehetetlenek, megsértettek, féltékenyek műfaja. De a hatalom is felhasználja saját céljaira, a lázadók, tiltakozók, ellenállók megsemmisítésére, az ellenük folytatott harc propagálására. Pl. a magyarországi pasquillusok nagy része a Thököly-féle mozgalmak idejéből katolikus, Habsburgpárti érdekeket szolgál, a nemzeti ügyért harcoló felkelők ellen ágál.⁴⁷

A pasquillusok a feudális osztály érdekharcát, a nemesség osztálytörekvéseit tükrözik. A műfajt jórészt azt teszi a XVII. század költészetének egyik elsődleges válfajává, hogy a nemesi nemzet képviselői benne fejezik ki véleményüket a korviszonyokról, az országos ügyek intézőiről. A nemesség politikai állásfoglalását, vallásos meggyőződését, az egyéb társadalmi osztályok tagjaihoz a rendi életfelfogástól korlátozott viszonyulását ismerjük meg belőle. A közösségi szempontból lényegtelen, személyeskedő verseket is a nemességhez fűzi miliójuk, levegőjük, írójuk. Hőseik, témáik nemesi környezetből kerülnek ki, az ő élet- és gondolkodásmódját szemléltetik.⁴⁸

A darabok mondanivalóján túlmenően a belőlük kielemezhető műveltségi jegyek, stílári sajátságok, nyelvi jelenségek is ezt mutatják. Bár ezek az alkotások nem egy magas irodalmi szinten jelentkező erudíció, kifejezési törekvés megnyilatkozásai, helyenkénti gorombaságaik ellenére sem alacsony művelődési szintű termékek, hanem a provinciális jellegű nemesi műveltségnek a kor társalgási nyelvén való (többször latin-magyar keveréknyelven) kifejeződései. Tartalmazzák a XVII. századra a hazai iskolákba lecsúszott humanista műveltség mozaikjait. Az antik elemzést lepten-nyomon keveredik bennük a bibliaival, az adagiás stílus összeolvad a pórias durvasággal. Nyelv- és stílus-jellegüket tekintve meglepő egyezéseket mutatnak a korabeli nemesi levelekkel.

Míg a Jagellók korában a politikai gúnyénekeket énekelték, a XVII. századi nemesi pasquillusokat írásban terjesztik. Nyomtatványban vagy kézírásos másolatban. Mivel egy-egy pasquillus botrányszámba megy, pletykaszerűen árad szét. Ismerősök, jóbarátok sietnek, hogy egymásnak egy-egy gúnyéneket megküldjenek. Az utcákon szétszórt, lakásokba bedobott, házaknál felejtett gyűiratokról sok helyütt olvashatunk. A Brandenburgi Katalin ellen írt verset Zólyomi Dávid parasztruhába öltözve maga előtt disznókat hajtva vitte be Kassára, s ott szétszórtá.⁴⁹ Még a nádor szállására is jutott belőle. A pasquillus gyakran olvassák fel társaságban, összejöveteleken. Elvértve maga a szerző propagálja szerzeményét.⁵⁰

Jóval több pasquillusról tudunk, mint amennyi emlék belőlük ránk maradt. Levelek, naplók, emlékiratok, történeti munkák bizonyítják, hogy a pasquillusírás mennyire általánosan elterjedt szokás volt nálunk. II. Rákóczi Györgyöt fejedelemségéről való lemondása után — az egyik történetíró-kortárs szerint — az ellene és hívei ellen írt pasquillusok ingerelték bosszúállásra.⁵¹ 1666. júl. 27-én Bethlen Miklós Murányból küld pasquillust Telekinek.⁵² Mikor

⁴⁷ Labanc gúnydal Szepessy Pál ellen (THALY : Adalékok I. 38—41.) Gúnyvers Thököly ellen (Uo. 173—6.) Kende Gábor ellen két kiadatlan gúnyvers a Teleki-család marosvásárhelyi lt. Miss. 762. p. 228. ; 723. p. 57. No büdös száju prédikátorok... Kiadatlan. Hölscher-k. 98b—99b. Egy labanc gúnyvers az 1681-i országgyűlésről. Kiad. ItK, 1893. 323—9. A protestáns nemesség nemzeti törekvései a satírikus ábrázolásmód eszközeinek felhasználásával az ún. voxoló versekben, verses dialógusokban nyertek kifejezést.

⁴⁸ Vö. a Rákóczi-kor pasquillusait (43—46. sz. jegyz.). Pasquillus Jóra István ellen. Kiadatlan. Hölscher-k. 23b—26b. Alpesti Balogh László felelete Görgei Mihály pasquillusára. Kiadatlan. OSzK. oct. hung. 144.

⁴⁹ Szilárdy i. m. (30. sz. jegyz.) 46.

⁵⁰ L. alább, Szentpálinál.

⁵¹ PÉTYRITYVITY-HORVÁTH KOZMA : Önéletírása. Thaly : Történelmi Kálászok. Pest, 1862. 56.

⁵² GERGELY SÁMUEL : Teleki Mihály levelezése. Bp., 1907. III. 594.

1672 aug. 17-én Kende Gábor és Szepešy Pál levelet ír Teleki Mihálynak, magyarországi pasquillusokat küldenek neki, arra hivatkozva, hogy az erdélyit már kézhez vették.⁵³ Apor Péter „egy híres magyar poéta magyar pasquillus”-ából, mely a katolikusokat üldöző Apafinéről szól egy elvesztett perrel kapcsolatosan, két sor töredéket is megőrzött.⁵⁴ Cserei *Históriájában* Caraffáról írt, „rút pasquinusok”-on kívül tud Thavonat és Ekler Erdélybe érkezésekor 1699-ben szerzett pasquillusról is.⁵⁵ Bethlen Miklós szerint sem eshetett meg nevezetesebb összejövétel egy otffelejített gúnyvers nélkül. Keserűen jegyzi meg, hogy kortársai „inkább megindulnak egy pasquilluson, mintsem száz prédikáción.”⁵⁶ „A pasquillus úgy hozzátartozik a nemes urak életéhez, mint a búcsuzó vers a temetéshez vagy házassági vers a lakodalomhoz. Forgács generális, aki tarsolyában Zrinyi műveit hordja, pasquillusokon jártatja az esztét, de egyházi férfiak sem idegenkednek tőle. A tudós Gyöngyösi Pál prédikátort alighanem Rákóczi mentette meg attól, hogy egy neki tulajdonított gúnyvers miatt ki ne közönsétek egyházából.”⁵⁷

A XVII. század közepétől az utalások meg a ránk maradt emlékek nagy száma érzékelteti a pasquillusok politikai súlyát, társadalmi szerepét. A műfajban költészetileg is a század második felében alkottak jelentőset. Elsősorban Erdélyben, ahol a II. Rákóczi György lengyelországi kudarca után beköszöntő politikai bizonytalanság, a nemzeti érdek különböző értelmezéséből folyó széthúzás, a pártküzdelmek hosszú időre véget vetettek a politikai szélcsendnek. Magyarországon a bűdosók és Thököly, majd Rákóczi mozgalma idején lendült fel a gúnyköltészet.⁵⁸ Termése azonban, ha mennyiségileg nem is, súlyban elmarad az erdélyi mögött. A századforduló után itt is, ott is a dekadencia jelei mutatkoznak. A pasquillus nem hallgat el, de mondanivalója már nem közérdekű, vagy ha az, akkor is beleragad a szabad-szájú pletykázkodásba, személyeskedő csúfolódásba, trágár mocskolódásba.⁵⁹ A XVIII. századtól kezdve főképpen az országgyűlések, megyegyűlések vitáit követik visszhangként. Itt védi a nemesség az udvarral és a hozzá húzó klérussal, meg a világi főurakkal szemben a maga privilégiumait, a végsőkig küzdve minden anyagi megterhelést jelentő kísérlet ellen. A gyűlések garmadával termik a pasquillusokat. Ritka azonban köztük az olyan, melyet ne jellemezne az eszmei súlytalanság, a mocskoló gorbomaság és gyakran a trágárság.⁶⁰

*

A XVII. század második felében kivirágzott nemesi verses pasquillus legjobb művelője Szentpáli Ferenc. Életútja és írói pályája⁶¹ élesen világítja meg annak a nemesi osztálynak képviselőjét, mely Erdélyben a műfajt saját érdekeinek a szolgálatába állítva művelte. Ha felbosszantják, mindjárt dühösen reagál, fenyegetőzik, indulatos, goromba nyilatkozatokban, üzenetekben, levelekben, versekben adja ki mérgét. Az országgrész féltését, a romlását okozó feudális nagyurak kíméletlen pénzhétségével, önző hatalmaskodásaival szemben való tehetlenségének dühét, személyes ellenségei iránt érzett indulatainak túlfűtöttségét olyan erővel sikerül kifejeznie, hogy ez a sajátos írói egyéniség vonásaival ruhazza fel alakját. Eddigi

⁵³ „az minemű pasquillusok onnen kiül jöttek, in specie beküldtük Uram, Kegyelmednek. Az erdélyit Ispán uram eddig megküldte...” Uo. VI. 253.

⁵⁴ Met. Trans. Kiad. KAZINCZY GÁBOR. M. Tört. Eml. Irók. Pest, 1864. 440.

⁵⁵ Cserei Mihály *Históriája*. Kiad. KAZINCZY GÁBOR. Pest, 1852. 257, 231, 280.

⁵⁶ Bethlen Miklós: *Önéletírása*. Kiad. Windisch Éva, Bp., 1955. I. 51.

⁵⁷ ESZE TAMÁS: *A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája*. ItK, 1954. 15.

⁵⁸ Rákóczi korában és azt követőleg számos, többnyire igen silány gúnyverset írt Radvánszky János, Palocsay György.

⁵⁹ Fényes Tükör. Kiadatlan. Ol. Teleki-csal. marosvásárhelyi lt. Uj. rend. 3205—3277. p. 429a—430b. A fényes Tükör homályosítása. Kiadatlan. Kolozsvári Tört. It. XXV. fasc. (Mikrofilm, MTA, 295/III—IV.) Pasquillus Daciae. Kiadatlan. MTA, Tört. 237.

⁶⁰ Ezekről l. TÉGLÁS, i. m.

⁶¹ Részletes életrajza az RMKT XVII. sorozatban kiadásra kerülő műveivel együtt fog megjelenni.

ismereteink szerint jóformán ennek a műfajnak volt a szakembere, mintha a pasquillust az ő ragadozó természetéhez, az ő testére szabták volna.

Amikor 21 éves korában első ránk maradt gúnyversét (*Speculum Consuetudinis et imago veritatis*)⁶² megírta, Apafi udvarában szolgált. Erdélyben a XVI. század második felében még általános szokás volt, hogy a nemesi családok fiai a fejedelem vagy valamely előkelő úr szolgálatában szerezték műveltségüket, ott készültek fel a jövőbeni közpályákra. A fejedelmi udvar széleskörű tájékozódást nyújtott, másrészt az udvari életben, a viselt tisztségek egyes lépcsőfokain az ifjak políciája kicsiszolódott, bepillantást nyertek a kormányzásba, az országos ügyek vitelére.

Apafi udvari rendtartása ragyogó csillagokként említi⁶³ a bejáró ifjakat. A tehetséges, ügyes „bejáróból”, Apafi idejében kapitány, diplomáciai követ, ítélőmester és sok más tisztséget betöltő ember válhatott. Ha valaki nem akarta életét az udvar szolgálatában leélni, hazatért birtokára, megnősült, maga vette kezébe élete sorának irányítását. Éppen Szentpáli példája is mutatja, hogy Erdélyben még ebben az időben sem voltak a kisnemesi lehetőségei olyan szűk körre szorítva, mint a királyi Magyarország területén.⁶⁴

Ismeretlen, hogy II. Rákóczi György egykori követének és levéltára kezelőjének, Szentpáli Istvánnak korán árvaságra jutott (1657) fia mikor lépett udvari szolgálatba. Arra azonban következtethetünk, hogy nem nagy lelkesedéssel tartózkodott ott. Tizenhétéves volt, mikor 1668. máj. 5-én önkényesen eltávozott a fejedelmi udvarból, és a kolozsvári unitárius kollégiumba ment, hogy ott tanuljon. Nem a kiváltságos nemesi Secundaniába vétette fel magát, hanem a közrendű tanulók közé. Egy hónap múlva azonban a város főterén elfogták a fejedelem nemet gyalogjai, s visszavitték oda, ahonnan megszökött.⁶⁵

Nem tudjuk, hogy e rövid próbálkozás után részesült-e intézményes oktatásban. A ránk maradt műveiből, életpályájából, királybíró mivoltából kielemezhető jegyek a kor átlagszínvona fölé emelkedő, bibliai, latinus műveltségű, a *Hármaskönyv* tekintélyen felnőtt nemeset mutatják, aki lázadózott a függetlenségét korlátozó fejedelmi és főúri hatalmaskodás ellen, de jól eltanulta tőlük az erőszakosságot, vagyongyűjtést, sőt a korrupciót is, melyet felfelé kárhoztatott, lefelé gyakorlatilag alkalmazott.

Annyi kétségtelen, hogy jól ismerte a fejedelem és a fejedelmi udvar világát, a bonyolult vallási, vagyoni állapotokat, belátott a politikai érdekek mögé, sokszor a magánélet rejtett titkaiba is.

Az a körülmény, hogy az unitáriusok iskolájában akart tanulni, valószínűsíti, hogy felekezetiileg közejük tartozott. Nyilatkozatát,⁶⁶ hogy nem unitárius, csak félrevezetés céljából tehette. Említett első pasquillusának legszembeszökőbb, ismételt kiolvasható sajátossága a mű antitrinitárius jellege. Az ő tanításuk Krisztus igaz igéje, az ő papjaik bujdosnak Illés módjára Ákáb és Jezabel elől. A pápa és a katolikusok elleni támadásának fő oka az unitáriusok szentháromságtagadó teológiájának a következménye. Ez a kulcskérdése a luteránusok és reformátusok ellen írt részeknek is. A luteránusokat azért támadja, mert tanaik közel állnak a katolikusokhoz, de az ortodox reformátusokra éppen úgy rásüti a csűrös-csavarás bélyegét,⁶⁷ a háromszemélyű egy Istenre vonatkozó tanításuk értelmetlenségét. Csak az unitáriusok ellen nincs kifogása; ők a szentírás igazi követői.

⁶² Ismeretlen szerző műveként kiadta SZÁDECKY LAJOS: Apor Péter verses művei és levelei. MHHS. Bp., 1903. XXXVI. I. 429—79.

⁶³ SZÁDECKY BÉLA: I. Apafi Mihály udvartartásáról. Kolozsvár, 1913. 22.

⁶⁴ TOLNAI GÁBOR: Régi magyar főurak. Bp., (1939) 109.

⁶⁵ KUK fasc. II. 245. (Mikrofilm, MTA, A. 635/I.)

⁶⁶ „Hogy ha méltóságom meg engedte volna, Mely tudományt valltok, azt követtem volna” SZÁDECKY i. m. I. 457.

⁶⁷ „Lutter fülét tartya az pápa lovának, Calvinus farkán csügg, függ csitkojának”. Uo. 454.

Az unitárius öntudat mellett az *Imago veritatis* másik leginkább feltűnő vonása az az éleslátás és merészség, mellyel a fiatal szerző megfigyelte kora Erdélyének anarchiába süllyedő vezető osztályát, illetőleg felfedte bűneit. Meglepte ez a bátorság a kortársakat is. Felvinczi György, a kolozsvári unit. kollégium akkori szeniora bizonyára ezért jegyezte be az iskola fasciculusaiba, hogy a fejedelmi udvarból való ismeretlen szerző pasquillust írt a fejedelemről, fejedelemasszonyról, a főurakról, melyben feltárta sötét és gyalázatos üzelmeiket. Kétségtelen, hogy a megjegyzés Szentpáli versére vonatkozik.⁶⁸

Feddő szándékú, ostorozó művében a szerző megrója a pénzéhes, önző, önkényeskedő mágnásokat, akik elnyomják, agyonsanyargatják a jobbágyokat. Bár a megoldás, ahová eljut, a kor vallásos eszméjéből következőleg morális jellegű: a népnyzó főurakat, tiszteket bűneikért a pokol kínjaival, Istennek a pogányok révén rájuk bocsátott büntetésével fenyegeti, a helyzet javítását konkrét intézkedésektől is várja, melyeket a fejedelemnek kellene megtennie. Őt biztatja, hogy kövesse Mátyás példáját, aki igazságos uralkodó, a nép pártfogója volt. Büntesse meg a bűnös tiszteket, ne bizza rájuk az igazság kiszolgáltatását, mert azok pénzért, ajándékért a legelvetemültebb gonosztevőnek is gráciát szereznek.

Szentpáli elítéli a sok húzást-vonást, özvegyek, árvák sanyargatását, a hamis úton való vagyonszerzést, a bitangpénz gyűjtését, akár kapitányok, ispánok vagy egyéb tisztek, akár a fejedelemasszony cselekszi ezeket. Pasquillusának egyik legélesebb támadása éppen Bornemisza Anna ellen szól. De kijut az erdélyi társadalom minden osztályának és rétegének, a szegénységen élősködő katonáknak, az ország aranyát, pénzét emésztő görögöknek, a románok „útonálló és lator seregének”, a Magyarországból Erdélybe húzódtott bujdosóknak, kik sáskák módjára fogyasztják az országot, és istenkáromló emberfarkasokként végpusztulását okozzák. Részvétellel a szegénység, a jobbágyorsba süllyedő székelység, a mindenféle terhek miatt pusztuló százsággal szemben viseltetik csupán.

Miután képet rajzolt az erdélyi bevett és ténylegesen jelen levő nemzetekről, a különböző vallásfelekezetekről, a fejedelmi párról, munkájának utolsó harmadában név szerint is sorra veszi az előbb csak általánosságban vádolt urakat. Ez a rész 1–2 versszakos kiéneklésekből áll. Alig van az erdélyi urak között olyan, akiről jót tudna mondani. Vallási okokból az unitárius hitüket odahagyott reformátusokra és a pópistákra rúg ki nagyon. Egyik-másik főúr kiéneklésében csak lényegtelen bírálat jelentkezik, de többségüknél pellengérré kerülnek fogyatékságaik, bűneik, elsősorban hatalmaskodásaik. Sokszor taláunk ma már keveset vagy semmitmondó birtokállapotokat, vagyoni helyzetet érintő észrevételt, homályos utalást családai és szerelmi kapcsolatokra. Többeket megró a szegényekkel, jobbágyokkal való kegyetlen bánásmódot. Politikai jellegű észrevétellel csak Bánffi Dénessel kapcsolatosan találkozunk. Legbővebben Teleki Mihályról szól, akiről később két pasquillust is írt. Azoknak csírait már itt megtaláljuk. Hivatkozva a fejedelemasszonnyal való rokonságára, srófos eszét, állhatatlanságát, zsupori pénzhajhászó voltát gúnyolja ki: pénzért feketének állítja a fehéret, felbontja az ország végzéseit.

Versét azzal fejezi be, hogy írhatna még többet, „bokrosabban sokra verset kiálthatna”, de már így is dúlnak-fúlnak reá. Felvinczi nyilatkozata szerint is tehetetlen dühvel fogadták a főurak a pasquillust, de minthogy a szerző személyére nem tudtak rájönni, nem léphettek el vele szemben.⁶⁹

Szentpáli közel 300 strófás pasquillusát elsősorban témája teszi jelentőssé. Társadalmi, kortörténeti szempontból fontosabb, mint költőileg. Az ifjú szerzőből ekkor még hiányzott a

⁶⁸ KUK fasc. I. 285. „Pasquillus contra ipsum Serenissimum Principem et Dominam Principessam et omnes Magnates a summo ad eum qui est inter eos imus vel infimus, ab Aulico ignoto compositus nobis quoque innotuit, in quo multis nominibus, obscuris etiam ignominiosis factis suis, tam planis, quam huc usque absconditis traducuntur...”

⁶⁹ „...non mediocriter exanderunt Magnates omnes, sed quia ad notitia Authoris pervenire non potuerunt, seditionem movere nequeunt, neque audent.” uo.

költői gyakorlat, mely verseit később a kor átlagtermékei fölé emelte. Helyenként azonban már itt is jelentkeznek ábrázolásában az indulattól fűtött képalkotás, a meglepő kifejező erő (Vö. *Ad Hungaros advenas* vagy *Ad Valachos* c. részeket). Mikor a benső fűtöttség feszíti strófáit, stílusa is megélné, a gúny szárnyakat ad költői erejének. De négysoros strófáit még nem tudja mindig kitölteni, a versforma sokszor kényszeríti szószaporításra.

Gúnyverse a servitor lázadása a dominus ellen. Személyében a köznemesség fordul szembe a főuri anarchiával, az oligarchia eszközévé lett Ápafi fejedelemmel, az udvarral. Az önző érdekeik védelmére ligába szervezkedő főurak és tanácsosok büntetlen garázdálkodásainak minden oldalát a maga meztelenségében állítja elének. Leleplezi az államigazgatás korruptségét. Az egykorú források megerősítik azt a képet, melyet az utolsó szakaszát élő erdélyi fejedelemség romlottságáról festett, mikor a semmire nem tekintő pénz- és vagyongyűjtés üzte-hajtotta az embereket.

Ennek a szenvedélynek lett a rabja Szentpáli maga is. Harácsolásaival, hatalmaskodásaival éppúgy halászott a zavarosban, mint kora feudális urai.

Két évvel az erdélyi állapotokról írt gúnyverse után már anyjával, mostohaapjával civődik. Visszavonja mindazokat a szerződéseket, melyeket jószágaira vonatkozólag addig velük és másokkal kötött. 1675-ben ősi javainak elidegenítése miatt nénje emel ellene vádat. A következő évben elindul a vagyongyűjtés szenvedélyének útján. Zalogjogon megszerzi a Haller- családtól a vízaknai Geréb-házat és tartozékait és az azzal összekötött királybírótságot. Így jelentős anyagi javakra, állandó jövedelemre és tekintélyre tesz szert.

Mindent elkövet, hogy a substitusként viselt méltóságot örökössé tegye. Ahogy fiainak és leányainak későbbi tiltakozásaiból kiténik, ősi javait, felesége birtokait is pénzzé teszi. Évekig tartó alkudozás, újabb és újabb pénzüsszegek és jószágok átengedése után, Haller János végül is átadja neki a Geréb-házat 3667 forintért, egy oláhbogáti telekért, egy kisenyedi kúriáért, néhány ottani házacskáért és zálogos jószágért. Ezek egy részét azonban a Hallerok sohasem vehették birtokba, mert Szentpáli már jó pár évvel az üzlet megkötése előtt másoknak idegenítette el őket. Mivel ez kiderült, kötelezte magát, hogy visszaadja a Geréb-házat, ha Haller István hozzásegíti, hogy a szebeniektől és a szelindekiektől vitatott Ladamos nevű majorban birtokon belül maradhat, ott magának házat építhet. Életében azonban erre nem került sor. A Hallerok és a Szentpáliak közt hosszú-hosszú pör keletkezett, mely csak a következő évszázad végén dőlt el a Hallerok javára.

Valószínűleg a Hallerok meg a Teleki Mihály közti birtokügyletek következményeként vette Teleki önkényesen birtokába 1689-ben a vízaknai Geréb-házat és tartozékait. Kiegyezés folytán még ugyanannak az esztendőnek a végén visszaadta az ingatlanokat és az iratokat Szentpálinak. Ez azonban később úgy nyilatkozott róla, „soha neki ember annyi kárt nem tett”, mint Teleki. Végül is, úgy állt bosszút a zernyesti csatában elesett nagyhatalmú úron, hogy egy 72 strófás magyar nyelvű és egy 14 versszakos latin nyelvű pasquillust írt róla.⁷⁰ Ezt már 1691. januárjában, a fogarasi országgyűlésen felolvasta és mutogatta. Azzal is fenyegetőzött, hogy felküldi Bécsbe, hadd lássák, milyen ember volt Teleki Mihály. Mikor meg ismerősei kegyeletsértést hánytak szemére, hogy egy halott emberről írt gúnyverset, mérgesen fakadt ki, ne bosszantsák, mert olyant ír róla, ha megbúsítják, „hogy soha olyat nem hallottak ő kegyelmek.”

Pedig ez a verse is elég merész írás. Maró gúnyval megírt pasquillus, minden tekintetben alkalmas arra, hogy rajta keresztül bepillantsunk szerzőjének írói műhelyébe, műveltségébe, és megfigyeljük a műfaj sajátosságait.

⁷⁰ Ismeretlen szerző műveként, részben töredékesen kiad. SZÁDECZKY i. m. I. 480—90. Szentpáli szerzőségét azok a tanúvallomások bizonyítják, melyeket Vér Judit kérésére tartottak. (Teleki-család kendilonai lt. fasc. XV. no 4. Kolozsvár Tört. Lt.)

Szentpáli nyilatkozataiból tudjuk, hogy a Telekivel való leszámolása személyes ügye volt. Az ellene való gyűlöletből azonban közügyet csinált. Kettőjük dolgáról, az őt Teleki részéről ért méltánytalanságokról, általa emlegetett súlyos károkról a versből semmit sem tudunk meg. A pasquillus elolvasásakor azt érezzük, hogy a hatalmi vágyban szenvedő, saját hasznára minden helyzetet kiaknázó, harácsoló vagyongyűjtő és teljhatalmú nagyúr nem Szentpálira volt veszedelmes. Mikor garázdálkodásának véget vetett a török kardja, egész Erdély fellélegzett: az özvegyek és árvák, vármegyék, székek és robotoló jobbágyok, székelyek és szászok, zsidók és görögök.

Szentpáli versének témáját: közügyvé tett személyes bosszúját a tudatos pasquillista szakértelmével ragadja meg. Hogy a valóságban is nagy szerepet játszó férfi alakját még inkább megnövelje, felhasználja mindazokat a költői fogásokat, díszletlehetőségeket: mitológiai, bibliai és történelmi ékítményeket, melyekkel a kor műveltnek nevezhető verselője rendelkezett.

Az Avernusban Orcina reginától (az alvilág királynője) született, párkáktól dédelgetett Machiavellus választja ki Telekit vazallusának, hogy Dácia megnyomortására küldje. Már mikor Váradon rátalál, Pitho (a rábeszélés), Vertumus (az állhatatlanság), Laverna (a tolvajlás) igézete alatt áll. De még neki adja Nero, Caligula kegyetlenségét, felruhazza Rabsaké egyszerre káromló és hízelkedő nyelvével, a Bessust üldöző Nicanor kezével. Társul adja mellé a sátán két leányát: Odiumot és Irat, továbbá Bellonát, hogy zürzavart támasszon, s tüzzel-vassal pusztítsa szegény nemzetünket. Övé a pártütő és királygyilkos zsidó király, Zimri ravasz gonoszsága, Abaddon főördögnek és Cyncenek az esze, Cyclops tudománya, Áchám ravaszsága, Hámán vérszomja.

Szentpáli biblikus, latinus műveltségét a fentiekén kívül még számos hivatkozásával bizonyíthatnók. Annyi gonosz szellem kíséri és kísérti Macchiavellus tanítványát, hogy segítségükkel könnyen követi el gaztetteit. Annál könnyebben, mivel szerzőnk a transzszilvanizmus képviselője, akinek szemében Erdély minden romlását a magyarországiak okozzák.

Teleki már ezért is:

Pusztulást csirázott az egész országban,
Tüzet és fejjvert szült szerelmes hazánkban.

Ami pusztítást a török, tatár Erdélyen elkezdve Ausztriáig elkövetett, mind ő forralta ki. Palatinusságra vágyódván, maga is a német császár ellen indult. Kuruccá tette Wesselényit, martalóccá Thökölyt. Mikor azonban a csizmája Batiznál a sárba ragadt, „megcsalatkozott practicájában”, megfordította lova száját, német pártra állt. Nem mutatta ki nyomban „vigyorgó agyarát”, practicával fogott most is terve kiviteléhez. Ilyen practica volt részéről, hogy Szeben alatt (1686. júl. első napjaiban) Scherffenberg német katonáival az Erdély függetlenségének védelmére hivatott aranyos- és marossszéki hadakat meglepette és kardra hányatta. Majd, hogy ő lehessen a primus Erdélyben, Apafit eltette láb alól, követét az ország nevében Bécsbe küldte, hogy a hatalom megtartása felől tárgyaljon.

Országvesztő büneinél nem csekélyebbek egyéb gonoszságai sem. A családi életében tiszta Telekit Kozbinak, a midianita asszonynak fajtalankodásával vádolja. Talán ennek bizonyítékát 17 gyermekében találta meg, akiket, szerinte, Teleki eleve elhatározott bűnös szándékkal nemzett.

Azok felett nemze sok vásott fiakat,
Sambakat, csabzikat és nagjra vadjokat,
S-iffiak szemét sértő buia leanjokat,
Kikkel vöket gjüjcsön és sok unokákat.

Hogy az ország adóját magának tette el, tútorság színével ellopta a fejedelem kincsét, hogy nem volt olyan bűn, melyet pénzért fel nem oldott volna, nem olyan privilégium, királyi datum, melyet ne cassált volna, és az ezekhez hasonló vádak tömege a pasquillista fegyvertárából kikerült túlzások. A kortársak nem festenek hízelgő képet Apafi kancellárjáról, a vádak jó részét mégis meg kell tisztítanunk a gúnyénekíró hatást vadászó előadásmódjának szokásos nagyításaitól.

Szentpáli ügyesen alkalmazza a „költői túlzásokat”, melyek néha a könnyed humor, máskor a metsző gúny hangulatát keltik. Bár Teleki:

Valahol aranyat láthatot szemével,
Azt ott nem hagjhatta ragadó kezével,

mégis lehetett vele alkudni:

Kért két ezer tallért attul első szoban,
Ha ezeret igert, vigjorgot magában.

De az már nagy engedelem volt, ha leszállott 300-ra!

Szentpáli a mitológiai dísz hatásosan keveri a hétköznapival. Teleki arra törekedett, hogy az emberek ismerjék el őt uruknak, függjenek és féljenek tőle, mint Jupitertől. De ez a Jupiter a pasquillusban kopasz:

Mint kopasz Jupitert urallyák a népek,
Kik is mint Istentül, csak tőle függjenek.

A kopaszsgon kívül egyéb testi fogyatékoságai sem kerülték el szerzőnk figyelmét:

Asdodban lakozó ördögi bélyeggel
Mert meg volt jegyezve kényes fara sülyyel,
Szájában egj foga sem vala ket rendel
Mégis csontot rágott, mint farkas, inyevel.

Bőven alkalmaz hasonlatokat, melyek ugyan nem mindig olyan frappánsak, mint az inyével csontot rágó farkas, de elképzeltetők, szemléletesek. Hogy Teleki gonosz lelkülete kiült arcára, így érzékelteti:

Homloka ránczosult, mint ravasz Achámnak,
S bajuszsa fel állot, mint sertéje kannak.

Romlottságának bemutatására felvonultatja a természetet:

Csudalkozot a föld annak természetin,
Az egek könyveztek rut feslet eletin,
Nap homalyba borult hajnali fel költin,
Es India felé szomorán ment estin.

A latinítás emlékei — mely néha már az iskolai műveltség fitogtatásának tűnik —, a biblikus elemek, vegyítve a beszélt nyelv fordulataival (gyűjti a bitangot, vigyorog magában, megütik eb orrát, nagyobb konkra vágy, tengelyét keni stb.), sajátos ízt adnak Szentpáli költői stílusának, és összhatásukban a fölüeny gúny erejével számolnak le az erkölcsileg megsemmisített Telekivel.

Gonddal tervezett a pasquillus szerkezeti felépítése is. Három arányos részből áll. Az első 15 versszak Macchiavellus készülődése, Teleki bemutatása. A tárgyaló rész 55 strófa-

jában gyorsan pergeti le előttünk Teleki viselt dolgait, meglepő részletességgel, kulisszatitkok feltárásával, magukkal sodró erővel. A Conclusio 4 versszakja még egyszer felidézi vétkeinek sokaságát. Majd a pasquillusok receptje szerint vet véget versének. Minthogy Homeros, Pithagoras, Plato, Cato, Solon sem lenne képes Teleki factióit számba venni,

Sőt világon oly nyelv nem termet a szájban,
A ki aszt vehétne soha igaz számban,
Ehez kepest enis minden szandekomban,
Itten véget vetek csekely rytmusomban.

Nem vall különösebb bátorságra, hogy pasquillus megírására Szentpáli csak Teleki halála után és akkor is névtelenül — ami ugyan a műfaj törvényszerű, soha át nem hágott szabálya, — vállalkozott. Terjesztésében azonban nyíltan és tevékenyen részt vett. Vér Juditnak nem volt nehéz felderítenie a szerző kilétét. De úgy látszik a „mocskos írásért” hiába sürgették az elégtételadást, hiába fordultak Teleki fiai ez ügyben még a császárhoz is, megtorlásról nincs tudomásunk. Az ének népszerűségéről viszont több egykorú és közelkorú feljegyzés tanúskodik.

Szentpáli Ferenc ifjú korában éveket töltött a fejedelmi udvarban, később mint vízaknai királybíró a közigazgatás és igazságszolgáltatás fórumán tevékenykedve sem szakadt el az országrész kormányzását intéző uraktól. A nemesi osztály tagjaként és hivatalából következőleg ő is része volt az uralkodó osztálynak. Származásánál és vagyoni helyzeténél fogva azonban nem volt meg a lehetősége olyan nagystílusú fogásokra, mint a Halleroknak, Bédieknek vagy Telekinek, akiknek hatalmaskodásait, ha a sors úgy hozta, kénytelen-kelletlen el kellett viselnie. Ilyesmiknek a hozzá hasonlórú nemesek és hivatalnokok, de sokkal előkelőbb és hatalmasabb személyek is, lépten-nyomon ki voltak téve, ha politikai vagy vagyoni okokból láb alatt álltak vagy szemet vetettek rájuk. A jogtalan helyzetben élők széles tömege, támaszukat vesztett özvegyek és árvák, a politikai akciók üldözöttei még inkább áldozataivá váltak a hatalmasok önkényének. Ezeknek a nevében is beszélhetett Szentpáli, mikor véleményyt nyilvánított Telekiről, mint 20 esztendővel előbb Apafi udvaráról. Azzal, hogy feltárta az utolsó éveit rugó erdélyi fejedelemség kórképét, megrajzolta a zűrzavaros állapotok megdőbbséget jelentő jelenségeit, a pénzen vásárolható igazságot stb. stb., szubjektív indítékú alkotásában számos, a közösséget érintő és érdeklő lényeges kérdést szólaltatott meg, pasquillusát tartalmilag is a század nemesi költészetének jelentős, kiemelkedő darabjává tette.

Szentpáli nem hagyta megtorlatlanul a rajta esett valóságos vagy vélt sérelmeket. Egyéb cselekedeteiből is ezt láthatjuk. Az eszközökben sem volt válogató. A törvényesség látszatára azonban vigyázott, maga helyett fiait küldte a hatalmaskodások elkövetésére, vagy megvárta az alkalmas pillanatot, mikor a visszavágástól már nem kellett félnie.

Vízakna városával állandó veszekedésben állott. Ismeretlen, hogy ezek a tusakodások nyomot hagytak írói ténykedésében. A szebeniekkel, illetőleg a szebeni királybíróval hasonló okokból támadt küzdelmének azonban maradt költői emléke.

Szentpáli azért haragudott Szász Jánosra, mert beleelegyedett az ő dolgaiba. Ezt nem bírta elviselni. „Mi ide szebbenj embert nem admittaltuk, hanem a szebenj Hohér, mikor kurvat kel meg csapnj, vagy embert exequálni. Lássá, ha Hohér tisztiben magátt avatja. Ha magam gondolom, magais meg vakarja az fejett.”⁷¹

A háborúskodás oka a szebenszéki Szelindek község határában fekvő Ladomos nevű major volt. Ezt 1698-ban nagyapjáról reá szálló örökös jussként Bethlen Ferenc birtokába vette, s teljhatalmú megbízottjaként cessatusára, Szentpáli Ferencre bízta. Kancellistái nála tartóz-

⁷¹ OL. Gub. It. 628/1700.

kodtak a Geréb-házban, míg a foglalást intézték. A foglalás után pedig rövidesen de hajtottak be bizonyos marhákat, amelyek miatt a szelindekiek a szebeni magistratushoz folyamodtak.

A szebeni szászok az első perctől kezdve magukévá tették a szelindekiek ügyét, s mikor azok jószágait megtalálták a Gereb-háznál, Szász János levelet írt a vizaknai királybírónak, ahol azzal fenyegetőzött: „Felo, hogj egj királlj Birott meg fognak fognj itt Szebenben, s a tömlöczben vetnj.” Szentpálit előntötte a méreg, „Kurva légjén az híres kurva annya! Az Lélek bestye Kurva Aszszonyának, az ő szaros Szasz Fianak! Ebeknek parancsol, nekem nem parancsol!”⁷²

Így keletkezett Bethlen Ferenc és Szelindek ellentétéből évekig tartó háborúskodás Szász János, ill. Szeben meg a Szentpáli-család között. Véget nem érő megtorlások, erőszakoskodások és hatalmaskodások követték egymást mindkét részről, és ezek oda fajultak, hogy Szász János lovaslegényei a vizaknai határban heteken át hajtóvadászatot tartottak a vizaknai királybíróra és fiaira, majd meg orgyilkossal lövetett rá a szebeni királybíró, hogy megölje. A küzdelemben Szentpáli volt a türelmesebb. Legalábbis igyekezett megmaradni a törvényesség útján, s nem merült fel ellene olyan adat, hogy ellenfele életére tört volna.

Az anyagiak miatt keletkezett háborúskodást elmérgesíthették azok a politikai ellentétek is, melyek a századforduló táján a szászok és a magyarok között keletkeztek különböző gazdasági, politikai és vallási kérdések körül. A szebeni királybírónak sehogysem tudták megbocsátani az adóreform-tervezetet, mely megszüntette volna a nemesség adófizetés alóli mentességét, belegázolt volna kiváltságaiba.

De mint embert sem becsülhette szerzőnk sokra Szász Jánost, akinek magán és családi életéről, erkölcsi magatartásáról sok mindent tudhatott. Még jóval Szász János bukása előtt elítélőleg nyilatkozott róla, és azzal fenyegetőzött, hogy tollat vesz kezébe, s olyan verset ír róla, hogy megemeleti. Nem tudjuk, beváltotta-e fenyegetését. Az a pasquillus, mely ránk marad,⁷³ 1703. novemberében keletkezett, mikor Szász János feje felett már gyülekeztek a viharfelhők, ő maga letartóztatásban volt, a halálos ítéletet kimondó törvényszéki gyűlésre kifutottak a meghívók.

Gúnyversében Szentpáli bemutatja, honnan származott Szász János Erdélybe, hogyan futotta meg pályáját, s lett előbb notárius, majd ördögi segítséggel tanácsos, mígnem becsúszott a királybírószágba. De valójában:

Rut, parázna, tolvaj, gyilkos, istentelen,
Hamishitű, hazug, lator, embertelen,
Az statusok között koczódó, szemtelen,
Dér-dur, lélek nélkül szörnyű, rut s kegyetlen

volt egész életében.

Rontotta Erdély unióját, felforgatta a törvényeket, üzte latorságait. Saját sérelmeit a szerző itt sem említi, egyéb hatalmaskodásait, mások törvénytelen megöletését azonban Zabanius fejére olvassa. Még inkább kipellengérezzi erkölcstelen életéért, hogy sokakat elcsábitott, teherbe ejtett. Az ilyeneket abortáltatta vagy megölette. Másokat megmérgeztetett. Így tett a felesége által felbérelt orgyilkossal is, mikor az merénylete után a házába menekült. Mindezért készül már nyakára a kötél;

Méltán, mivel társa voltál az ördögnek,
Hasznoson szolgáltál amaz Lucipernek,
Véghetetlen kárt től mindennemű rendnek,
Hogy törbe akadtál, hála az Istennek.

⁷² Uo.

⁷³ SZÁDECZKY i. m. 493—6.

Mindössze 24 strófába Szentpáli belegyömészölte a szörnyű vétkek tömkelegét, melyeket a dekadenciába süllyedt Erdélyben is kirívó bűnösként tündöklő Szász János a valóságban jórészt el is követett. Sachs von Harteneck, római birodalmi lovag, nagyszebeni királybíró, az erdélyi szász komunitások élén álló legfőbb tisztség betöltője fontos személyiség volt a császári és erdélyi politikában, a szász közéletben. Róla írni már magában is nagy témát jelent Erdélyben. Szentpáli azonban az erkölcsi törvények diadalán túlmenőleg nem értékesíti a témában rejlő lehetőségeket. Pasquillusának szülője nem a közügy, hanem a személyes bosszú. Nyelvére féket nem téve szabadon árad belőle az indulat. Még származásáért is kicsúfolja a vipera csögiből, sehonnai ágból, tót papné méhéből szottyant fene virust. Nemesi gög-jében egy pillanatra sem fogadja el egyenrangú félnek. Számára Zabanius „canis filius”, jöttment ember Erdély földjén, abajdóc tót, ki ökörtalyigán érkezett ide. Hiába emelkedett egyre feljebb, szemében „bos inter vaccas”, ki úgy illik „. . . az úri seregben Mint görcsös s horgas bot aranyas tegezen.”

A személyeskedő gúnyolódás azonban ebben az esetben nem arra méltatlan embert vesz célba, mint ahogy ez az egyéni pasquillusok szokása. A felsorolt gaztetteket talán az író nem tudta volna hiánytalanul bizonyítani, de nagyjából történeti valóságnak megfelelő képet rajzol hősről. Ez a tárgyi igazság megmenti a mocskolódásba süllyedő elsekélyesedéstől. Másrészt a pasquillus írójának olyan vonásait hozza felszínre, melyek feledtetik annak alantabb jelenségeit. A gúnyversből írói erő, költői egyéniség bontakozik ki. A latinitás emlékei, a bibliai példák és utalások, jobban mint előző alkotásaiban, összekeverednek nála a vidéki nemesi élet és társalgási nyelv darabosságaival, és az elemeknek ez az összevegyülése sajátos kifejező képességről tesz bizonyosságot.

Az irodalmiságnak, a mondanivaló tömör kifejezésére, érzékeltetésére való törekvésnek jegyei határozottan észrevehetőek voltak már a Teleki ellen írt pasquillusban is, de itt még nagyobb mértékben kibontakoznak. A négyesrímű strófákban sehol sem érezzük már a két utolsó sort az első kettő felesleges ráadásának. Minden sornak, minden szónak súlya, fontossága van. Esztétikai finomságot nem, de roppant erőt fejeznek ki tömören az ilyen versszakok:

Valál ez hazában gjilkos Julianus,
Sok szásznék fenékén vamlo publicanus,
Koslato rut bak eb, futkározó banus,
Kurvák után járó s czikazo Nizanus.

A vaskosságában itt nem csupán kisnemesi társalgási modor, póriasság, hanem Rabelais-i erő, irodalomiség van. Ez az erő Szentpáli írói egyéniségének legfőbb jellemzője, ez biztosít neki a magyar barokknak legalább a második vonalában jelentős helyet.

A „poéta és pasquillistaságáról híres” vízaknai királybíró,⁷⁴ Verbőczy *Törvénykönyve compendiumának* megverselője,⁷⁵ feltehetőleg több gúnyversnek volt a szerzője, mint az a négy, mely kétségtelenül az ő műveként ránk maradt. Hogy sok alkalmi verset írt, melyben „megcirmolta kortársait”, egykorú vagy időben hozzá közel eső feljegyzések bizonyítják.⁷⁶ Bethlen Miklós beszéli, hogy mivel hírhedt pasquillista volt, s az „effélékhez tudott és practizálta is,” őt vádolták annak a gúnyéneknek szerzőségével, melyben Rabutin Bethlen Miklóst, mint Krisztust, megszentencíazza. „A bolond, káromkodással majd vetekedő kis pasquillus”-ban

⁷⁴ Cserei és Apor Péter vélemény. L. SZÁDECZKY i. m. I. 103, 265.

⁷⁵ Kolozsvár 1699. (RMK I, 1544.), Kolozsvár, 1701. (RMK I, 1625.)

⁷⁶ BOD PÉTER: Magyar Athenas, 1776. 263. „. . . irt sokakról a' féléket, a' mellyekkel megcirmolta tisztességeket, mellyre nézve volt is baja a' versei miatt.” HORÁNYI: Memoria Hung. Pozsony, 1777. III. 330. „. . . pluresque ille versus et Satyros concinnabat ob quos, incredibile dictu, adversantium animos in se concitavit.”

Rabutin Pilátus, más személyek „ki egy, kis más pap nevét, személyét viselték.” Bethlen szerint Szentpáli a szerzőséget a vele folytatott beszélgetésben nem vállalta.⁷⁷

A fentebb ismertetett pasquillusok magukban is eléggé bizonyítják, hogy a műfajt irodalmunkban legszínvonalasabban Szentpáli művelte. Gúnyversei ún. nagy témák; a korszak lényeges kérdéseiről, nevezetesen történeti személyeiről szólnak. Részben komoly, nemes szándékot szolgálnak (*Imago veritatis*), máskor az élményszerűség és alkalmisság csiszolatlan, de rendkívül kifejező ereje párosul bennük a tudatos szerkesztés és költői ábrázolás jegyeivel.

Imre Varga

PASQUINS EN VERS DE LA CLASSE NOBILIAIRE

Dans l'avant-propos de l'étude, l'auteur passe en revue la littérature satirique du moyen âge, de l'époque de l'humanisme et de la réformation. Dans les fruits satiriques de notre littérature survenus de ces époques, la satire n'était pas la forme d'expression préférée d'un seul genre, mais elle s'est affirmée comme le moyen de représentation de la réalité dans nombre d'œuvres d'art. Les pasquins apparurent au début du XVIIe siècle comme le genre d'expression de la classe nobiliaire. Les pasquinades collectives chantèrent les problèmes sociaux, idéologiques et politiques de l'époque, elles ont été écrites avec une intention de propagande. Quelques dizaines d'années plus tard la satire personnelle écrite contre des individus reçut également le nom de pasquinade.

La grande époque des pasquins de la classe nobiliaire était le XVIIe siècle. C'était à cette époque que les problèmes essentiels y ont été touchés, les représentants de la nation des nobles exprimèrent leur opinion sur les circonstances de l'époque. Les pasquins n'étaient pas l'expression de l'érudition, s'affirmant sur un niveau littéraire élevé, mais constituaient la manifestation de la culture provinciale de la classe noble dans le langage familier de l'époque.

Dans la seconde moitié du XVIIe siècle, François Szentpáli était le représentant caractéristique de ce genre littéraire. Dans ses pasquinades, Szentpáli sut créer de ses propres griefs des satires d'intérêt national. Il y traita des questions essentielles de l'époque et écrivit sur des personnages célèbres de l'histoire.

La force expressive singulière et fruste du réalisme saisissant et de l'actualité s'allia dans l'art de François Szentpáli à la composition consciente et à la représentation poétique.

⁷⁷ BETHLEN i. m. II. 110.

A NOVELLISTA SZINI GYULA

1.

Szini Gyulát a *Nyugat*-folyóirat köré tömörült írói mozgalom tagjai között tartja számon az irodalomtörténet, de ott találjuk nevét a *Nyugatot* megelőző és már a folyóirat szellemét képviselő rövidéletű orgánumokban is. A *Nyugat* előfutárai közé tartozott. Őt is Osvát Ernő fedezi fel, mint a nemzedék legjobbjait. 1905-ben, tehát még az *Uj versek* megjelenése előtt Szini mutatja be Ady Endrét Osvát folyóiratában, a *Figyelőben*. „Talpra állott és azt hiszem, kissé meg is rendült a lába alatt a lírai parlag — írja Adyról¹ —. Várjuk tőle a legújabb generációnak azt a dicsőségét, hogy nagyvilági szellemű, modern és mégis minden ízében, lélegzetében magyar költőt ad az új századnak.”

Szini Gyula Budapesten született 1876. október 9-én, és végig pesti író maradt a szó legteljesebb értelmében. Külföldi utazásait leszámítva itt élte le életét szegényes erzsébetvárosi lakásokban, körúti kávéházakban és szerkesztőségekben. Látszólag szürke életét intellektuális izgalmak kavargják fel: egy-egy utazás, színházi bemutató, képzőművészeti kiállítás. Kávéházakban, szerkesztőségekben mohó figyelemmel olvassa a külföldi lapokat, megtanult angolul, franciául, németül, frissen rezonált kora legújabb irodalmi és művészeti áramlataira. A pesti újságírók életformáját éli, csak éppen sokkal műveltebb egy átlagos hírlapírónál. Jellegzetesen éjszakai ember, Krúdyval, Cholnoky Viktorral járják a pesti éjszakát és vándorolnak kávéházzal kávéházzra. Elek Artúr jegyzi fel, aki szintén gyöngéd barátja, sőt rajongó híve volt Szininek, hogy egy időben, még pályájuk elején elválhatatlan jóbarátokként mindig együtt tünt fel a hórihorgas Cholnoky Viktor és a kis termetű, törekeny feleakkora Szini Gyula. Szerinte Szini Cholnokytól tanulta az éjszaka élvezését, az éjszaka italait és mámorait. Ady, amikor 1909-ben kritikát ír Szini novelláskötetéről, a *Lelki kalandokról*,² ő is a „néhai, szép, kedves, mámoros, bolondos” közös éjszakáikat, késő éjjelbe nyúló vitatkozásaikat idézi. Szini egyik „példázatában” finom öniróniával karikatúrát rajzol egy örökké éjszakázó fiatal férfiról, aki mikor egyszer korán fölkel, mert az anyakönyvvezetőhöz akart eljutni saját esküvőjére, rémülten tető alá húzódik a tűző Nap elől, mert már csak a halványabb fényű égitestet ismerte, a szelíd Holdat. Kosztolányi messzemenő esztétikai következtetéseket von le Szini éjszakai életéből: „ha olvasom írásait, sohase tudom elfelejteni, hogy nappal alszik és éjjel ír, a kézirat papirosán nem a napsugár játszik, hanem a sárga villanyfény vagy a zöld gáz.”³

A pesti éjszakák vándorának ősei szabolcsi református kántorok és tanítók voltak, nagyapja szalóczi Sziny Sámuel református „oskola tanító” volt Nyírpazonyban. Apja, Szini Károly előbb szintén kántortanítóként működött Szabolcsban, majd Budapestre került, itt újságírással foglalkozott és a szocialista tanok egyik első, hazai terjesztője lett. Tánccsicsal volt szoros kapcsolatban, egyik füzetét a provizórium idején

¹ SZINI GYULA : Ady Endre. *Figyelő*, 1905. 658.

² ADY ENDRE : Szini Gyula. *Nyugat*, 1909, I. 40—43.

³ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ : Szini Gyula. *Nyugat*, 1917, II. 859—866.

elkobozzák és majdnem felségsértési pert indítottak ellene. Sokat hányódó, nehézsorsú ember volt, a kilencvenes években megzavarodott elmével tébolydában halt meg.

Amikor Szini Gyula megszületik, apja nem akarja megkereszteltetni, végül az anya akarata győz, de nem véletlen, hogy az újszülöttet Táncsics Mihály leánya tartja a keresztvíz alá. Valahol az Erzsébetváros szélén, a Városliget környékén egy nagy bérházban laktak, abban a városrészben, amelyet a pesti humor nevezett el valamikor Csikágónak. Novelláiban általában kerül a személyes vonatkozásokat, de egy-egy elbeszéléseinek színtereiben néha felismerhetővé válik egykori otthonuk környezetrajza. „Laktunk egy idegen világrészben, egy bérkaszárnya negyedik emeletén és csak vékony ajtó választott el bennünket a szomszéd lakástól.”

Középiskolai tanulmányait a Markó utcai gimnáziumban végzi. Osztálytársai közül többen választották az újságírói pályát: Pásztor Árpád hírlapíró, Az *Est* egyik alapítója, Pariss Pál Az *Ujság* gyermekrovatának vezetője (aki mellett a kezdő Móricz Zsigmond, mint „segédnagyapó” ismerkedett az újságírói munkával) és Csergő Hugó a színpadi szerző és hírlapíró osztálytársai voltak. A középiskola elvégzése után mind a négyen az egyetem jogi karára iratkoznak be. Szini szigorlatainak elvégzése után a joggyakornokságig is eljut, majd kinevezik fővárosi díjnoknak, a Kálvin téren működő anyakönyvvezetői hivatalba kerül rapidíjas tisztviselőnek. Közben már írja novelláit, sőt verseit is. Csergő Hugó biztatására felviszi írásait a *Pesti Napló* szerkesztőségébe, ahol érdeklődéssel fogadják. 1901 tavaszán asztalt is kap a szerkesztőségben, a lap belső munkatársa lesz. Novelláin kívül könyvismertetései és színi-bírálati jelennek meg a lapban.

Az új irodalom erősebb sodrába 1902-ben kerül, amikor Osvát átveszi a *Magyar Géniusz* szerkesztését. Ez a folyóirat volt első gyűjtömedencéje azoknak az írói törekvéseknek, amelyeket majd hat év múltán a *Nyugat* valósít meg. Szini elbeszélésekkel, színpadi jelenetekkel, fordításokkal és bírálatokkal szerepel Osvát lapjában. *Hangzók* címen ő fordítja le elsőnek magyar nyelvre Rimbaud híres *Voyelles*-jét és Wilde Oscar *Salome*-jét, Balzacról, Gerhart Hauptmannról, Maeterlinckről, Rimbaud-ról, Wilde Oscarról tanulmányt ír a *Magyar Géniusz*-ban. A tájékozódás és a közvetítés szándéka vezeti tanulmányaiban és könyvismertetéseiben. Mohón keresi a legfrissebb és közvetlenül az ő nemzedéke előtt járó európai irodalomból azokat a megnyilatkozásokat, amelyekre ő is rokonhangokkal tud válaszolni, azokat a kezdeményezéseket, amelyek az ő próbálkozásait, kísérleteit bátorítják. Érdeklődési körét nem szorítja a szépirodalom területére: a filozófus Wilhelm Wundt és a szociológus Werner Sombart műveivel is foglalkozik kritikáiban.

Osvát 1905-ben indított *Figyelőjében*, amely már a *Nyugat* közvetlen előzményeinek tekinthető, D'Annunzio, Taine és Péterfy munkásságát ismerteti. Gorkij bebörtönöztetésének hírére nemcsak aggodalmának ad kifejezést a folyóirat hasábjain, hanem lelkes cikkeiben ismerteti a nagy orosz író műveit. „Nemcsak mint író, hanem mint ember is a szenvedő nagy lelkek közé tartozik — írja Gorkijról. — Moszkvában valósággal körülrajongják a fiatalabb írók, akiket ő fedezett fel és akiket a proletársorsukból nemcsak irodalmi útmutatásával, hanem meleg szíve egész tetterejével mentett ki.”

Mindenütt ott van, ahol az új irodalmi törekvések érlelődnek, a *Szerda* című rövid életű hetilapnak éppúgy munkatársa, mint az új kezdeményezések szintén fórumot adó *Politikai Hetiszemlének*. 1910-ben egy kis kötetet ad ki irodalmi és művészettörténeti esszéiből és arcképeiből, majd a huszas évek elején kibővíti tanulmányainak gyűjteményét. A két kötetből érdeklődési körének hatósugarai világosan kirajzolódnak. A kor divatos áramlataiból elsősorban a szimbolista felé fordul: Baudelaire-ről, Verlaine-ről, Maeterlinckről ír lelkes hangú esszéket. Az angol irodalomból a prerafaelista Dante Gabriel Rossetti kelti fel érdeklődését, akiről évtizedek múltán azt írja Szerb Antal, hogy a „legrégebb angol költő, akit már úgy olvas az ember, mintha kortársunk volna. Az oroszok közül — szintén a kor divatjával egyezően — elsősorban Dosztojevszkij érdekli. Felfigyel Walter Pater esztétikájára is, aki a

művészi szépség öncélúságának egyik első apostola volt. Nietzsche-ről is értekezést ír, négy évvel a filozófus halála után. A festők közül Cezane ragadja meg, és nagy szeretettel ír a híres angol szecessziós illusztrátorról, Beardsley-ről.

Érdeklődési köreiből világosan látható, hogy frissen rezonált mindarra, amely majd az induló *Nyugat* körében is visszhangokat vált ki: szimbolizmus, Dosztojevszkij-kultusz, szecesszió, művészi öncélúság, Nietzsche-izmus egyaránt visszhangra talált esszéiben. A fiatal Szini esztétikai érdeklődésének eklekticizmusa véglegesen rányomta bélyegét tanulmányírói tevékenységére, többnyire megmarad a lelkes felfedezés első reflexiói mellett, egyetlen irányhoz sem köti le magát egészen. Tanulmányainak korai dátumai figyelmeztetnek bennünket arra, hogy milyen jelentős volt szerepe ezeknek az áramlatoknak a közvetítésében, amelyek majd később belekerültek az újat hozó művészi törekvések fejlődésének áramába.

Szini esszéinek elsősorban figyelemfelkeltő szerepük volt. Tanulmányaival kapcsolatban nem beszélhetünk a szellemi birtokbavétel olyan mélyreható folyamatáról, mint a *Nyugat* nagy nemzedékének esszéistái esetében. Portréi, tanulmányai, nem sokkal többek, mint egy művelt olvasó alapos olvasmánynaplói, a művekről szóló beszámolóink inkább ismertetések, mint elemzések.

Esszéiről tevékenységével párhuzamosan fejlesztette magában novellairó művészetét. Elek Artúr vallomása szerint a fiatal Szini két remek elbeszélését, amelyek egész életművének is kimagasló darabjai, a *Trilibit* és a *Bábsütőt* már 1904-ben megírta. Három év múlva első novelláskötete is megjelenik, bár ez még inkább vékony füzetke volt. De azután sűrű egymásutánban hagyják el a sajtót különböző kötetei. 1910-ben jelenik meg első regénye, *Egy sápadt asszony* címmel. A regényei közül talán ezt írta a legnagyobb műgonddal, de már ebből is világosan látszott, hogy igazi területe a novella és nem a regény. Nem mintha esetenlül mozogná a regény területén. Ellenkezőleg: túl sok rutin, kiszámítottság, ügyeskedés jellemzi regényírói tevékenységét, olyan erények, amelyek önmagukban, nagyobb írói törekvések, lélektani és társadalmi motivációk nélkül csak az úgynevezett *szórakoztató* regények műfajához elegendők.

1904-ben eljut Olaszországba, a következő évben Párizsba. Úti élményeit *Vándortáska* című karcolatgyűjteményében adja ki. 1909-ben állami ösztöndíjjal újra Párizsba, majd onnan Angliába utazik. E néhány utazáson kívül nem sok esemény történik életében. 1909-ben, amikor Szinyei József a *Magyar írók élete és munkái* című lexikona számára adatokat kér tőle, azt írja Szini Elek Arturnak: „... oly keveset éltem, hogy ezt csak a legnagyobb jóakarat kerekítheti ki életrajzá”.

Az induló *Nyugat*nak természetesen már kezdettől munkatársa. A legkülönbözőbb rovatokban jelennek meg írásai. Kortársai a legszorgalmasabb elbeszélők közt tartották számon, alig múlt el hét egy-egy újabb Szini-novella megjelenése nélkül. A nagy termékenység mögött a kényszerűség szorítása is fokozta munkatempóját. Már fiatal újságíró korában megvált a kötött szerkesztőségi munkától. A *Pesti Naplót* korán otthagyja, egy ideig *Az Ujsággal* lép szeszűdéses viszonyba, de előbb-utóbb minden kötöttségtől függetleníti magát, — szabad író akar lenni. Első szépirodalmi sikerei is erre a lépésre biztathatták, de egyre inkább rabja marad a magaválasztotta életformának. „Az életnek ezt a végtelenül nehéz módját nagy termékenysége tette számára lehetővé — írja róla Elek Artúr.⁴ — Hétről hétre, vagy ha kellett, napról-napra írta elbeszéléseit különböző napilapjaink és folyóirataink számára s közben írókról, könyvekről vagy művészekről cikketek.” 1906-ban megnősül, 1911-ben fiúikreik születnek. Később már elbeszélésein és tárcáin is érződik, hogy lapzártára készülnek, gyenge regényei is megszaporodnak a későbbi évek során. Megélhetési gondok sarkallták nagymennyiségű fordítói munkáiban is, Dickens, Balzac, Dumas vastag köteteit fordítja magyarra. Kár-

⁴ ELEK ARTUR: Szini Gyula (1876—1932). Szini Gyula válogatott elbeszélései. Bp., 1933, 140.

páti Aurél jegyezte fel⁵ Szini egyik keserű vallomását: „Barátom, az idén leszek harminc éves. Szörnyű, milyen fáradt és öreg vagyok.”

A szellemi proletárok életét élte, sok-sok robot jutott számára osztályrészü. A háborús összeomlás után, 1918 őszén ő is nagy várakozással fogadja a forradalmi események kibontakozását. „Hiszek és újra tudok hinni az emberben és ezzel életem legszebb percét értem meg” — írja egyik cikkében az „őszirózsás” forradalom napjaiban.⁶ 1919-ben az írói direktórium tagja.

A huszas években jelentős új kötete már nem jelenik meg. Regényeit többnyire a *Tolnai Világlapja* kiadója hozza forgalomba, s ez a körülmény már e munkák színvonalát is jelzi. Cikkeinek többsége is hasonló jellegű lapokban, a *Színházi Életben*, a *Déliábrában* jelent meg. Fiatalabb írók már nemigen ismerik személyesen, inkább csak régi írásainak híre él az irodalmi köztudatban. Néha még feltűnik egy-egy kávéház ablaka mögött, amint francia vagy angol lapok cikkeit böngészi éppúgy, mint egy-két évtizeddel korábban. 1926-ban ötvenedik születésnapja alkalmából Osvát és Elek Artúr ünnepélyt rendeznek tiszteletére. 1929-ben Baumgarten-díjjal jutalmazzzák. Utolsó éveiben a nyomor mellett betegség is gyötri. Gyomorbeteg, akinek nyugodt életre, választékos diétára lenne szüksége. Természetesen mindkét kívánság csak teljesíthetetlen feltétel marad számára.

1932 május 17-én hal meg az egyik pesti kórházban. A sírjánál régi iskolatársa, Csörgő Hugó búcsúztatta. A halálát követő esztendőben a Magyar Bibliofil Társaság Kner Izidor betűivel, Végh Gusztáv rézkarcával kiadja tizenkét szép novelláját, olyan nemes kivitelben, amelyre életében egyszer sem adódott lehetőség. A második világháború utolsó évében újra kiadják első regényét, Schöpflin Aladár bevezető tanulmányával. „Életében nem volt szerencséje — írja róla Schöpflin⁷ —, halála után sem érte a magyar tehetségek gyakori posthumus elégtétele, akiket holtuk után fedeznek fel. De nagy pazarlás volna öt egészen kifelejteni a magyar irodalom gazdag galériájából. Komoly értéke volt szellemi életünknek a maga idejében, értéke megvan ma is, legalább jó néhány kis műve meg fog maradni irodalmunk időálló alkotásai között”. Szini legjobb elbeszéléseinek összegyűjtésére és kiadására szintén Schöpflin tett javaslatot irodalomtörténeti összefoglalásában: „ha valaki gondosan kikeresné novelláinak legjavát, egy-két kötetbe, akkor lehetne látni, ki volt Szini Gyula.”

2.

Első novellás kötete 1907-ben jelent meg a *Magyar Könyvtár* 479. füzeteként, *Trilibi és egyéb történetek* címen. Már a cím is szokatlanul, idegenül hathatott, a kötet első novellája hősnének nevével, Trilibivel, de ha a korabeli olvasó bele is kezdett valahol a különös című kötetbe (bármelyik novellánál nyitotta is ki a könyvecskét), nyomban olyan világba tévedt, amelyhez hasonlót addig nem igen találhatott a magyar elbeszélő irodalomban.

Teljesen egyéni, sejtelmes, mesészerű hangulat szövi át a kötet elbeszéléseit, amelyeket olyan szoros kapcsolat fűz össze, mint egy nagyon egységes és zárt hangulatú versciklus darabjait. A korabeli magyar irodalom divatos színeit és ízeit hiába kereste volna az egykori olvasó Szini első kötetében. Az anekdotázó modor, a napfényes derű éppúgy távol állt tőle, mint az elmaradt vidéki életformák jóllakott megelégedettséggel vagy kritikus indulattal való ábrázolása. Még Kosztolányi novelláinak pszichologikus-boszorkányos világába is alacsonyabb küszöbön kellett átlépnie a korabeli magyar olvasónak. Kosztolányinál a józsefvárosi diák-

⁵ Délibábok hősei. KÁRPÁTI AURÉL rádióelőadása. Idézi; FARKAS LAJOS: Szini Gyula. Bp., 1937, 26.

⁶ SZINI GYULA: Felejthetetlen pillanatok. A diadalmas forradalom könyve. Bp., 1918, 120.

⁷ SCHÖPFLIN ALADÁR: Szini Gyula. Szini Gyula: Egy sápadt asszony c. regénye 1944-es kiadásának bevezetőjeként.

szobák és vidéki kisvárosok jól ismert környezetében mennek végbe a nagy lelki átváltozások, ismerős és gondosan megrajzolt miliőkben játszódnak le novelláinak meglepő lélektani kísérletei.

A *Trilíbi és egyéb történetek* sajátos zárt világához a mese az egyetlen ösvény, amely ismerős tjakon vezet el. A mese hagyományai érvényesülnek fiatalkori novelláiban. Ha a lélektani megfigyeléseken alapuló realista novellatípus törvényszerűségei felől próbálnánk a Trilíbi kötet egyes novelláit megközelíteni, nem sokra mennénk ezzel a módszerrel. Meseszerű novelláinak megoldásában éppúgy hiányzik a lélektani igazolás, mint ahogy figurái sem a valóság logikája szerint cselekednek. A *Fekete pásztor* című elbeszélés színterén, a mesebeli vasútállomáson, a vasúti bakter, a vonatok fekete pásztorának világában úgy tűnik fel a nagyvárosi színész és úgy tűnik el egyetlen nap ártatlan idillje után, ahogy tündérelányok szoktak átlibbeni mesebeli pásztorok birodalmán. Egyik legszebb elbeszélésében, a *Bábsütőben* két férfi szeret egy asszonyt, a napoleoni hadakkal Magyarországra vetődött francia katoná és a gyöngéd szívű bábsütő, aki még a Madonna arcát is úgy önti ki viaszból, hogy a mintázat szerelme vonásaira emlékeztessen. A konfliktus megoldása nem a novella műfajára jellemző, hanem sokkal inkább a mesére: azzal ér véget a történet, hogy a bábsütőnek fájdalmában meghasad a szíve. Tóth Árpád figyelt fel⁸ ennek az elbeszélésnek anderseni hangulatára, amelyben ilyen leírások olvashatók: „a falu végén kicsi zsupfedelez ház állt utolsónak. Azontúl az út székérnyoma a végtelen mezőség felé vitt. A ház vályogból volt, valamikor cigányoké lehetett és csak az utcára nyíló fele volt bemeszelve. Az esőverte falon, melyet rég nem meszelhettek, ákombákomok voltak, aminőket katonák szoktak firkálni, amikor átvonulnak egy-egy falun . . .” Egy másik hangulatgazdag Szini-novellának, amely már a második kötetében jelent meg, *Az őrnék* a zsellérsorból kiemelt bánatos hercegnő, Marianka a hőse, akit öreg férje valóságos rabként zár el a világ szeme elől. A bánatos ifjú asszony egyetlen öröme, hogy hitvesi börtöne ablakából egy kaszárnyaudvarra nézhet, ahol őrt álló katonák váltják egymást és ő sorra beleszeret mindegyikbe, mert távolból egynek véli valamennyit.

Az elbeszélések színtereit csak éppen jelzi Szini, mert nem a valóságos miliő a fontos írásaiban, hanem a hangulatoktól, érzelmektől átszőtt, a képzelet fényjátékaitól átszínezett lírai környezet, amelyre mindig valami különös fény hull, mint egy későbbi novellájában, *A rózsaszínű hóban*, ahol a szerelmi csalódás emlékének ad fájdalmas hátteret a késő esti hó rózsaszínű árnyalata. Kosztolányi szép és találó jellemzése szerint Szini „gazdag és egyéni képzelőtehetsége a meseszerűség derengésében mutatja nekünk az életet, halvány párafényt, viola ködöt fuj rá, melytől az élet igazetesebbé és jelentősebbé válik.” *Az őrnék* tragikusan végződő történetének színterét is úgy rajzolja meg, hogy már előre érzékelteti a később kibontakozó szerelmi történet bánatos líráját. „A Marianka ablaka nagy, négyszögletű térre nyílott, amelyet alacsony, egyemeletes, sárgafalú, pirosfedelű kaszárnya vett körül. A kaszárnya mögött messze el lehetett látni a nezbudskai rétekre és szántóföldekre. A kaszárnya udvarán fehérkabátos, pirosajtókás muskétások gyakorlatoztak, benn a szobában egy nagy, álló barokkóra zengte a sárgaréz különös csengésével az idő múlását, amelyet akkor — hogy el ne felejtsem — ezernyolcszázhuszonöttel jegyeztek.”

Mesék hangulata hatja át Szini novelláit, de írásai még sem nevezhetők meséknek olyan értelemben, mint Wilde Oscar modern meséi, vagy Balázs Béla szimbolikus mese-elbeszélései. Novellatermő ihletében minden bizonnyal az a törekvés munkált a legerősebben, hogy a modern ember meseéhségét kielégítse. Jó érzéssel elhagyja a mese műfajából a valóságot felforgató, merészebben fantasztikus elemeket, és egyrészt a gyermekkorból, másrészt a történelmi múltból keres olyan témákat, amelyeket a maga művészi stílusával erejével meseszerű lírává tud átforgatni és megragyoztatni. Mert a meseszerű feldolgozás nem cél volt nála,

⁸ „Kit nem illet meg a különös bábsütő, egy egészen andersenire hangolt magyar falu lakója . . .?” TÓTH ÁRPÁD: Die gelbe Kalesche. Nyugat, 1914, I. 859.

hanem eszköz arra, hogy novelláiban sajátos lírai remekléseit elővarázsolhassa. „Minden mese reflexiókat támaszt bennünk és mennél érdekesebbek ezek a reflexiók, annál értékeesebb a mese, mert magának a mesének nincs önálló értéke” — írja egyik esszéjében.⁹

Szini Gyula a magyar novelláírásnak olyan művésze volt, akinek mindenekelőtt lírai törekvései voltak. Ezen a téren alkotta a legmaradandóbb értékeket: a lírai novella egyik legegységibb változatát munkálta ki már első kötetében. Ady is az igazi *lírikusok* között tartja számon a novellista Szinit¹⁰ és azt mondja róla, hogy „kioktatván, fölbátorítván a rimelő és kurta sorsú magyar lírikusokat írta az ő saját líráját, melyet most kénytelen elbeszéléseknek lebecsülni.”

Szini novelláinak létrejöttében is erősebben érvényesülnek a lírai törekvések, mint a lélektani és epikus elemek. A mese műfajából átvett, elsősorban hangulati és hangulatvarázsoló elemeknek meg éppen azért szán nagy szerepet, mert a költői teremtő munkában igen nagy fontosságot tulajdonít a mesének. Amíg a költészet él, addig él a mese is — hirdeti 1908-ban a *Nyugat* első évfolyamában közreadott *A mese, „alkonya”* című¹¹, a mese alkonyát tagadó tanulmányában, amelyben ars poetica elveit is kifejti.

A megformálás művészetét kövekezetesen fölébe helyezi az önkifejezés, az újat mondás, a felfedezés igényének. „Az elbeszélő művészet valódi súlya tehát nem azon van, amit mondunk és ami alapjában véve igen véges, hanem azon, hogy hogyan mondjuk, ami viszont végtelen . . . Sőt az igazi művészkéz ott jár a legbiztosabban, ahol előtte már ezren próbálkoztak, néha hiába” — írja említett tanulmányában.

Ars poetica elveinek kifejtésével alkotóművészetének természetét is jellemzi és határait is megvonja. Írói működését nem jelzik felfedezések, írásai nyomán az emberről, az ember társadalmi viszonylatairól vagy belső világáról való ismereteink nem gazdagodtak, nem mélyültek olyan értelemben, ahogy Móricz, Nagy Lajos vagy Kosztolányi írói tevékenységének ilyen vonatkozásokban is jelentős tudatosító és látókörtágító szerepük volt. Szini művészetének varázsa a jelenségek átszínezésében, hangulati megvilágításában nyilatkozott meg elsősorban. Nem a fényes Nap világossága vetődik novelláinak tájaira, hanem egy sejtelmes fényforrás fénye, amely megváltoztatja a tárgyak és emberek eredeti színeit és inkább elmosza, mint kirajzolja a körvonalakat. Az ő művészetére is érvényes, amit *A jegesmedve* című önvalomásos és szintén ars poetica elvére utaló novellájában „az éjszaka költőjéről” mondanak, „hogy még a napsütéses verseiben is a hold világít.” A fiatal Szini novelláirodalma jellegzetes szecessziós művészet, amelyben a formálódó, alakító, stabilizáló, átszínező tevékenységnek van a legnagyobb jelentősége.

A mű külön él benne saját sorsától, saját életétől, novelláírói tevékenységét átható lírai törekvéseiben sem az önkifejezés szándéka vezeti, hanem a jelenségek lírai átélése. „Amit írtam, külön él tőlem — vallja egyik önvalomásában.¹² — Sohasem mondtam és sohasem fogom mondani, hogy könyörüljenek meg ezen a kétlábú, tollatlan állaton, akinek valaha szárnyai voltak, aetherek és magasságok számára. Ami bennem szép és fennkölt, felszállt belőlem, mint minden szép, légies dolog a világon és talán túl fog engem élni. Ami visszamaradt az por és salak, amely nem érdemel figyelmet és amelyet csak nekem van okom szeretni, senki másnak.”

A művész igazi hivatását az élet fölébe nőző szépségeszmény szolgálatában látja. Egyik novellájának egy német tanár a hőse, aki olaszországi tanulmányútja során valóságos rabjává válik a kapitoliumi Vénusz látványának, lemond jól kidolgozott útitervéről, mert nem tudja magát kivonni a szoborban testet öltött Szépség vonzásából.

⁹ SZINI GYULA : Ambrus Zoltán. Studiumok, Bp., 1910. 57.

¹⁰ ADY ENDRE : Szini Gyula. Nyugat, 1909, I. 40—43.

¹¹ SZINI GYULA : A mese „alkonya”. Nyugat, 1908, I. 24—28.

¹² SZINI GYULA : A jegesmedve c. elbeszéléséből, Trilibi és egyéb történetek. Bp., 1907.

Az a művészeti program, amelyet néhány évvel Szini indulása után Móricz fogalmaz meg és valósít meg diadalmasan kibontakozó életművében, még teljesen idegen Szini művészetétől. Ő nem a valóság anyagának megformálásával akart új művészetet teremteni. Benne egy olyan művészet eszményképe élt, amely el akarja magát vonatkoztatni az élettől, az élet fölébe akar nőni, az élet jelenségeiből csak színeket, formákat és jelképeket akar kölcsönözni. „A vérfagyasztó realitás — írja egyik kritikájában¹³ — a húscsapatokban vonagló naturalizmus minduntalan fellázította bennem mélyen rejlő szépérzésemet, amellyel ezeket az izomrostokat, idegfibrumokat le szoktam söpörni végzett munka után a dolgozó asztalomról, hogy csak szimbólumokat, színeket, formákat tartsak meg belőlük.”

3.

A művészet és az élet viszonyáról vallott felfogása természetesen vonzotta a szimbolizmus felé. Számos olyan novellája van, amely egyetlen önálló jelkép kibontása, *A jeges-medve* a művészi teremtőmunka örök reménytelenségét, valóság és ábrándvilág kibékíthetetlen ellentétét példázza. A későbbi kötetek elbeszélései közül *A sárga batár* Ady halál-szimbólikájára emlékeztető, borzongatóan reális látomás a halál kivallathatatlan titokzatosságáról. *A hattyúban* egy öregember évek hosszú sora óta rögeszmésen keresi a könyvet, amelyet valamikor már olvasott, amely számára az élet értelmét jelentette, mert a könyv történetében saját sorsának szimbólumát ismerte fel. *A Messi vízeken* című elbeszéléseinek története az orosz diáklányról, aki „lehúnyt pillával és éles kacagással” mámorosan vízbe vetette magát, mert nem tudott ellenállni a folyó csábító hívásának, szintén mély értelmű szimbólummá bomlik ki. Jelképeit nem mindig lehet megfejteni, „lefordítani” a fogalmi közlés nyelvére, de ez a homályosság, sejtelmesség éppen a szimbolizmus lényegéből következik. Szimbólumai nem átlátszó allegóriák, hanem az élet, a halál, a szerelem misztikumáról szóló költői példázatok. Vannak olyan novellái is, amelyek mélyebb megértéséhez Ady szimbolizmusa vezet el. *A vörös hajó* romantikus misztikus legendája a Balaton partjára vetődött francia fiúról, aki szinte akaratlanul és romlatlanul asszonyok megrontója lesz, míg végül kaszával meg nem öli az egyik féltékeny paraszt, ugyanabból a felismerésből és érzésből született, amelyből Ady egyszerű költeménye, a *Szent Margit legendája*. Szininek is Párizs volt az álmok városa. Ő is áhitattal járt a századforduló magyar és középeurópai művészeinek vonzó Mekkájában, a francia kultúra és művészet központjában. Ő is átélte annak a távolságnak minden szédületét és reménytelenségét, amely a századforduló nyugat-európai kultúráját, modern művészetét a hazai elmaradott viszonyoktól elválasztotta.

Ha Ady költészetének és Szini novelláinak szimbolizmusa végső soron azonos gyökerekre vezethető is vissza és ha Ady nagy méltányolója volt is Szini novellákba formált prózaköltészetének, a két író jelképvilágát mégis alapvető különbségek választják el egymástól.

Szimbolizmusuk eredete annyiban közös, hogy Adynál is, Szininél is, francia példaképeiknél is a szimbolizmus elhatárolódást jelent koruk jelenétől, attól a társadalmi berendezkedéstől, amelybe a kor írói már mint adott valóságba születtek, elfordulást a kapitalizmus szürke és megnyomorító hétköznapjaitól. A szimbolista író külön világot akar magának teremteni, amelyben az élet jelenségei csak jelképekben élnek tovább. A kor művészeinek mohó szépségkultuszában sem nehéz megtalálni az élettől való elfordulásnak, a hétköznapok tagadásának gesztusait. A szimbolista író ily módon, ha nem is vállalt részt kora küzdelmeiből, éppen tagadó gesztusaival, artisztikus külön világot teremtő nosztalgiával — tehetsége arányainak mértékében — sok mindent ki tudott fejezni korának lényegéből.

Ady költészetében azonban — mint ma már közismert — sokkal többről van szó. Ady szimbolizmusának is a jelen erkölcsi elutasítása volt az alapja, az ő jelképrendszere is

¹³ SZINI GYULA: A nagy börtön. Révész Béla könyve. Nyugat, 1908. I. 165—166.

külön zárt világ a szó esztétikai értelmében, de költészete nem jelent elfordulást a valóságtól. Nemcsak kifejezi korának legmélyebb problémáit, vajúdasait, ellentmondásait, de a szimbolizmus nagy reveláló erejét is társadalmi programjának szolgálatába állította. Nagy hatású politikai költészetet hoz létre a szimbolizmus formanyelvében.

Színinél a szimbolizmus ilyen jellegű átlényegülése nem következett be. Számára a szimbolizmus elsősorban menekülést jelentett az élet durva valóságából, a szürkeségből, a robotból, a jelképek és a mesék tisztultabb harmóniájába. Anatole France portréját is a maga sorsa és művészi eszméi szerint rajzolja meg.¹⁴ — „Csalódott az életben ő maga is, mint mindenki . . . nem is várt alapjában sokat se az élettől, se az emberektől, kissé mindig visszavonult a vérpíros élettől és inkább az irodalom, a művészet fehér és örök szépségeiben gyönyörködött.”

A művészet fehér és örök szépségeinek hitét, amelyről Szini rajongó sorait írta, az elmúlt évtizedekben nagyon sokszor megkérdőjelezte az élet és a fejlődés. A szépség örök eszméje korszakonként más és más alakot ölt. Annak a kornak a szépségeszménye, amelyben Szini olyan erősen hitt, már meg is ingott, amikor ő e sorokat leírta és még az ő életkorában szertefoszlott és emlékké vált. Esztétikai ideáljait a századforduló korának művészi irányai ihlették, de ezek az áramlatok már az első világháború idején végképp elvesztették vonzásukat és erejüket.

4.

Az bizonyos, hogy ma már elsősorban az irodalomtörténeti, művészettörténeti emléket becsüljük ezekben az írásokban: a magyar szecesszió érdekes, szép kivirágzását, de ez nem azt jelenti, mintha csupán kortörténeti vagy stílustörténeti érdekességeket látnánk Szini fiatalkori elbeszéléseiben.

Biztos ízléssel és ritka művészi tehetséggel harmónikus egységbe tudta összehangolni kora művészi tendenciáiból mindazt, amire alkata, hajlama szerint lelkesen rezonált, azokat az elemeket, amelyeket fel tudott használni és alkotás közben tovább tudott élni, mert művészetére az jellemző, hogy át tudta élni kora művészi lehetőségeit.

Realitás és romantika, álom és valóság elemeit biztos ízléssel vegyíti novelláiban. Harmonikus, tiszta írások ezek, egy már rég letűnt stíluseszemély és szépségideál ma is megbecsülésre méltó nemes virtuozitásai.

Ha Szini novelláinak szépségkultuszában a valóságtól elforduló szimbolizmusában sok arisztokratikus vonás van is a szó művészi értelmében, írásainak szellemét mélységes humanizmus hatja át éppúgy, mint Tóth Árpád vagy Juhász Gyula hasonló esztétikai csillagzatok alatt született költészetét. Éhező színészek, tengődő írók, félelmeikkel viaskodó gyermekek, boldogtalan szerelmesek és a szenvedélyek megszállottjai voltak Szini kedvelt modelljei, mind olyan emberek, akik elvágódnak a szürke és boldogtalan jelen valóságából.

Emberábrázolásában sok olyan vonás van, amelyre a korabeli kritika méltán figyelt fel, mint érdekes, új eredményre. Szinit általában kortársai, mint a lelki rezdülések és finom hangulatrajzok művészetét emlegetik.¹⁵ Emberábrázoló művészetében egy bizonyos, egymásnak ellentmondó kettősség jellemzi. Egyrészt hőseinek sorsát nem lélektanilag megfigyeléseken alapuló következetességgel szövi, hanem a mese szabadabb, kevésbé kiszámítható, szeszélyesebb lehetőségei szerint. „Nem az az igazi ember, akit tényeiből ismerünk, hanem az, akinek ő

¹⁴ SZINI GYULA : Anatole France. Nyugat, 1921. II. 1846—1847.

¹⁵ Vö. : CHOLNOKY VIKTOR : Trilibi. A Hét, 1907, 18. sz., SCHÖPFLIN ALADÁR : Trilibi és egyéb elbeszélések. Vasárnapi Ujság, 1907, 23. sz., ELEK ARTUR : Szini Gyula. Első novelláskötete alkalmából. Az Ujság, 1908, XII. 4., SCHÖPFLIN ALADÁR : Lelki kalandok. Vasárnapi Ujság, 1908, 8. sz., ADY ENDRE : Szini Gyula. Nyugat, 1909, I. 1., KOSZTOLÁNYI DEZSŐ : Lelki kalandok. Élet, 1909, 1. sz., BÁN FERENC : A rózsaszínű hó. Az Ujság, 1914, 7. sz., TÓTH ÁRPÁD : Die gelbe Kalesche. Nyugat, 1914. I. k. 859.

magát álmodja, amilyen akart és tudott lenni” — írja Walter Paterről szóló esszéjében,¹⁶ saját esztétikai elveit is megfogalmazva. A francia szimbolisták mellett sajátos módon Jókaira is úgy tekintett, mint egyik mintaképére, könyvet is írt Jókairól.

A lélektant főlényesen és gyanakodva félretoló írói magatartás elsősorban Szini regényeiben bosszulta meg magát. Ahol emberi sorsok egymásba fonódó szövevényeit kellene ábrázolnia, ott menthetetlenül felületessé és korszerűtlenné válik. Rónay György így jellemzi¹⁷ Szini regényírói módszerét: „nem indokol, nem motivál, rábízta magát a fantázia súlytalan ötleteire, megelégszik azzal, hogy könnyű, simánpergő, habkönnyű mesét adjon, nem több lélektani igazsággal, mint amennyi egy újromantikus színjátékban vagy egy problémátlan operettben található.”

Ezzel a szinte programszerű pszichológia-ellenességgel szemben, amelyet Szini azzal indokolt, hogy minden kornak más a lélektana és ezért nem érdemes túl komolyan venni, novelláinak részleteiben sok a finom és felfedezés számba menő lélektani megfigyelés. És nemcsak a részletekben! Ahol nem sorsok bonyolult alakulásairól van szó, hanem lelki folyamatok néhány üteméről, ott mindig hibátlan, hiteles és meggyőző.

5.

Az a kor, amelyben Szini feltűnik irodalmunkban, a gyermekkor felfedezésének nagy korszaka az egész európai irodalomban. Ez a kor eszmél fel arra először, hogy a gyerekkor feledésbe merülő emlékvilága a leggazdagabb Atlantisz, amelyből csodálatos tájakat tud visszavarázsolni az alkotó erejű emlékezet. „Hitvallásom a művészetben és az irodalomban a gyerekkor” — jegyzi fel 1906-ban Alain-Fournier¹⁸ előlegezve hét év múlva megjelenő nagy feltűnést keltő regénye, a *Le grand Meaulnes* programját és élménykörét. Rilke költészete, Proust prózája egyaránt e varázslatos birodalom kimeríthetetlen gazdagságára hívta fel a figyelmet. Ebből az ihletkörből születik Kosztolányi feledhetetlen ciklusa is, a *Szegény kisgyermek panaszai*.

Szini első kötetének nyitánya, a költői szépségű *Trilibi* szintén a rejtelemes és elsüllyedt gyerekkor izgalmas felfedezését igéri. Egy nyolc éves kisfiú a hőse ennek a novellának, aki már együtt hordja magában a túlfűtött gyermeki fantáziavilág borzongató félelmeit és a kamaszkor izgalmainak veszélyes lázait. A novella konfliktusa — akárcsak a legtöbb Szini-elbeszélésben — az álomvilág és a valóság összeütközéséből adódik. A nyolc éves kisfiú élénk képzeletével külön birodalmat teremt magának, amelyben már a korai szerelem első ízeit is megismeri. Freud tanainak közvetlen és közvetett hatására koraérett gyerekek első erotikus sejtéseit nagy érdeklődéssel ábrázolja a korabeli irodalom és ha gyakran a felfedező túlzásai jellemzik is az új területekre merészkedő írói kalandokat, az ember megismerésének értékes kísérletei voltak ezek a vállalkozások. A kisfiú színeken, hangulatokban gazdag birodalmát zúzza végül szét a részeges balettmeister, Trilibi, aki éppoly szimbolikus figura, mint Szini novelláinak annyi hőse, az álmokat kegyetlenül szétszakító felnőtt világ, az ábrándokat kérlelhetetlenül megsemmisítő gonoszság testesül meg benne. A gyerekkor elsüllyedt szigetére Szini is úgy tekint vissza, mint a képzelet és az érzelem gazdag forrásvidékére. „Egész komolyan mondom — írja a *Trilibiben* —, hogyha Shakespeare-t olvasom, eszembe jut az én gyermekkori színházam és néha azt hiszem, hogy Shakespeare azért volt olyan nagy, mert nem felejtette el azt és nem gyöngült meg benne az, amit egykor talán gyermekszínháza számára írt.”

¹⁶ SZINI GYULA: Walter Paterről. Studiumok, Bp., 1910. 28.

¹⁷ RÓNAY GYÖRGY: Szini Gyula: Egy sápadt asszony, A regény és az élet. Bp., 1947, 229.

¹⁸ Idézi VÉGH GYÖRGY Alain-Fournier: A titokzatos birtok c. regénye 1959-ben megjelent magyar kiadásának utószavában, 300.

Pályája későbbi szakaszaiban nem folytatta ilyen mélyreható felfedező buzgalommal a gyermekkor emlékeinek feltárását, mint a *Trilibiben*, amelybe önéletrajzi motívumokat is beleszőtt, de néhány későbbi érdekes és hiteles novellája arról tanúskodik, hogy nem szűnt meg érdeklődni a gyermekkor képzeletvilága és lélektana iránt. Kosztolányi, Csáth Géza, Ady, Török Gyula novellái mellett az ő elbeszélései is érdekes elemeket hoznak felszínre a korai gyermekkor rejtelmes világából.

Gyakran foglalkoztatja az a kérdés, hogy a felnőttek érzelmi világa miként tükröződik a gyermek tudatában, érzelmi konfliktusaik miként gyűrűznek tovább a gyermek lelkében. *A sétatápca erdőnek* egy kislíú a hőse, aki finom érzékenységgel átveszi azoknak a perceknek az izgalmát, amikor kamaszlány nővére első férfi-kalandját éli át. Egyik leglíraibb novellájában, *A rózsaszínű hóban* is egy gyermek emlékein át vetíti elének a kis cselédlány fájdalmas szerelmi csalódását. Legérettebb és legjobban motivált novellái közé tartozik az *Elvált* című elbeszélése, amely arról szól, hogy a szülők válása, az új környezet, új emberek feltűnése milyen zavarokat kavart fel egy kislíú érzelmi világában. *A skarlátban* azt írja le, hogy miként támad fel egy kamaszlányban az első szerelem, olyan váratlan és ismeretlen érzések kíséretében, ahogy új betegségek szoktak ránk törni, alattomos lázak jelentkezésével. *A Genovéva barlangjában* újra a gyermekkor képzeletvilágát szembesíti a felnőtt illúziótlan és fantáziátlan látásmódjával, megkeseredett hétköznapjaival. De itt már nem képes arra a varázslatra, amely a *Trilibiben* még sikerült: a széthullott gyermekkorának csak emléktárgyait szedi össze, egy szétesett mitológia törött cserepeit, de már nem vállalkozik arra, hogy újra elénekvarázsolja a gyermekkor nagy színjátzásait, amely egykor a shakespeare-i színpad merész tobzódásaira emlékeztette.

6.

A novellista Szini fejlődése egészében is sok ellentmondást mutat. Már 1908-ban megjelent második kötetétől kezdve, mindig úgy haladt előre, hogy új területekre való behatolásaival nagyon egyéni birodalmait kellett feláldoznia. Novelláinak meszeszerű líraisága, amellyel a magyar irodalmat egyéni színekkel gazdagította, lassan-lassan megkopott későbbi kötetekben. Néhány remeket még később is alkotott ebből a típusból, idéztük és elemeztük is ezeket a novelláit, de első kötetének gazdag szimbolizmusa, zárt kompozíciójú, hangulatgazdag versiklusra emlékeztető tömény líraisága a későbbi kötetekben feloldódik, némileg fel is hígul.

Lélektani érdeklődése viszont elmélyült már második kötetétől kezdve. Könyvének címe is erre a változásra utal: *Leleki kalandok* — ez olvasható a könyv címlapján. Elbeszélései azonban nem éppen lelki kalandok, inkább lelki *állapotok* kitűnő rajzai. *A fecskékben* egy neuraszténiás, akaratgyenge ember napját írja le: az egész novella egyetlen lelkiállapot pontos rögzítése.

Legtöbb írása mögött továbbra is annak a felismerésnek az izgalma érezhető, hogy a bennünk élő ábrándvilágot mindig összetöri a sivár valóság behatolása illúzióink birodalmába. Ez a nyugtalanító tapasztalat maradt mindvégig alkotó tevékenységének legtermékenyítőbb ihletője. *A Felhők, remények* című novellájában azt írja le, hogy egy fiatal szerelmespár, a kifizetésű postatiszt és a „távírókisasszony” gondtalannak induló kirándulását miként keserítik meg a kicsinyes gondok. Hiába próbálnak kiszökni a zöldbe, néhány órára elfeledni a robotot, egy délutánra kiszakadni életük szűk kereteiből, egy váratlan nyári zápor nyomán lehangoltság telepedik rájuk és ebben a hangulatban, nyomasztó hétköznapjaik megalázó gondolatai máris utánuk nyúlhatnak és behálózhatják őket. A megfakult idill szomorúságával néznek le a városra, ahonnan kiszöktek és ahová menthetetlenül vissza kell térniük. „És egészen mélyen, a legsűrűbb és legszínesebb ködben a város bújik el, mint valami elfáradt sárkány, amelynek csak a házfedél-pikkelyei és torony-tarajai látszanak. Mozdulatlan volt, de bőre alatt szinte látszott romlott vére keringése.” Egy ideig még érzik a csalódottságot, hogy ez a délután is méltatlanná

vált ügyükhöz, kibomló szerelmükhöz, de aztán ők maguk is hozzászürkülnek gondjaikhoz, az első csókkal induló szép idilljük végképp eltorzul a férfi groteszk szerelmi vallomásában: „— Jövő hónapban úgyis felemelik a fizetésemet . . .”

Szini mestere volt az elromlott hangulatok, szétfeszülő idillek impresszionisztikus rajzainak. *Zöldben* című novellájában azt írja le, hogy az éjszaka izzó hangulatában fonódott szelíd kaland a reggel józan fényei mellett miként veszti el minden ízét. A kihamvadó hangulatokat rajzoló novellái közül egy leheletfinom párizsi pasztellképben, a *Pára* című elbeszélésében alkotja a legtökéletesebbet. Ez az írása a legszebb magyar impresszionista novellák közé sorolható. Azt írja meg ebben, hogy egy jókedvű fiatal párizsi társaságon miként borzong át egy boros éjszakán néhány pillanatra a halál érzése és a társaság egyetlen nőtagja, addig hű cimborájuk, akit Párának neveztek el, miként szökik meg közülük észrevétlenül és végérvényesen, mert a halottakkal komázó cinikus megjegyzésekre énjének addig ismeretlen fele szabadul el benne: finom érzékenysége. Ennyi mindössze a novella „mondanivalója”, de a *Pára* is azokhoz az apró remekművekhez tartozik, amelyeknek kisugárzásuk van: amelyek többet mondanak írott szövegüknél, amelyek olyanfajta nyugtalanító izgalmat oltanak belénk, mint a titkozatos és megoldhatatlan rejtélyek.

A valóság és az ábrándvilág összeütközését egy karikatúrisztikus elemeket tartalmazó novellában, a *Sóhajok Hidjában* is megírja. Másféle emberekkel, merőben más körülmények között és egészen más módszerekkel ugyanazt a felismerést példázza ebben a novellában is, mint a *Felhők, reményekben*. Egy sikkasztó pesti főpénztáros titkos szerelmével, a bankbeli „első kisasszonnyal” Velence egyik szállójában öngyilkosságra készül, mert fogytán van már a sikkasztott pénze. De még idejében utól éri őket a pesti szenzáció a banház tulajdonosának bűnös szökéséről, amely szabadulásukat jelenti, mert így a pénztáros sikkasztására már nem derül fény. A hír azonban végképp lehangolja őket: nem kell öngyilkosságot elkövetniük, de vissza kell térniük abba az életbe, amelyből elszöktek, amelyben csak rabszolgák voltak, amely díztelen, megalázó és gondokkal terhelt. „Megint jön a tél, a drágaság, a hivatalnoki nyomor” — duzzog a férfi és az ingyenc fantáziával kitervelt *utolsó* vacsora változatos fogásai helyett csak bécsiszeletet rendel magának és partnerének, aki immár nem fog titkozatos öngyilkossággal felmagasztosulni mellette, hanem csak egy gyanús kis kaland részese lesz, mire visszaérkeznek Velencéből a sáros, „utálatos” Budapestre.

Az elrontott idillek és vesztett illúziók elbeszélései is magyarázatot adnak arra, hogy a *Trilíbi*-kötet után miért nem sikerült Szininek elővarázsolni az első kötet zárt hangulatú és az élet realitásai elől védett szimbolizmusát és meseszerűségét. Egyre kevésbé hitt ennek a varázslatnak a valószerűségében, a harmonikus bezárkózás lehetőségében. Második kötetétől kezdve egyre több írása vall a harmónia megteremtésének reménytelenségéről. A *Pax vobiscum* első olvasásra nem több, mint derűs életkép egy zsörtölődő öreg olasz szerzetesről, de a genre mélyén ott lappang a felismerés, hogy nincs olyan életforma, amely megvédené az embert az élet izgalmait és bosszúságait, a külvilág betöréseitől. Az *Őrök béke* című elbeszélése arról szól, hogy a pacifizmus meggyőződéses híve saját gyermekét sem tudja kivonni a harcias durvaság bűvöletéből.

A történelmi múltban játszódó elbeszéléseinek is változott a hangulatuk. A *Bábsütőben* vagy *Az őrben* a történelmi hangulat is fokozta a novellák romantikus sejtelmességét. Nem is volt több célja a mérsékelt archaizálással. A második kötetben négy kis korrajzot fűz össze *Biedermeier-képek* címen, ezekben is ott lappang némi nosztalgia a régmúlt korok, a családias, puha biedermeier hangulatok iránt, de alig rejtett humorával már a karikatúrára készítő vonásokat is kiemeli a múlt század elejének kispolgári életformájából.

Második kötetétől kezdve nemcsak lélektani érdeklődése mélyült el, de a két világ közt hányódó, ábrándvilágukat reménytelenül védő figurái sorsának átélésével a reális világ, a kor nyomasztó valóságának rajza is erőteljesebb és társadalmi vonatkozásaiban is motiváltabb lett néhány novellájában. A *halk család* enyhén groteszkbe hajló finom rajz egy

élhetetlen család végtelen nyomoráról, és arról, hogy a nagy pesti bérház lakóinak közönyén milyen lassan hatol át egy család tragédiájának a tudata. Nem a nyomor rajza érdekes ebben a novellában — azt mások is megrajzolták már Szini előtt —, hanem a finom irónia az emberi közönyről és a nagyvárosi életforma gyanús tapintatosságáról, amely pusztulni engedni mindazokat, „akik fogak, karmok nélkül állnak szemben azzal a farkasküzdelemmel, ami az élet.”

Az új témakörök jelentkezése, a szecessziós szimbolizmus feloldódása, fokozódó lélektani érdeklődése, a társadalmi motívumok alaposabb kidolgozása új árnyalatokkal gazdagította Szini művészetét, de írói szemléletének vagy módszerének erősebb átalakulásáról nem beszélhetünk, sem a második kötetével kapcsolatban, sem pályája későbbi szakaszairól szólva. A kapitalizmus nyomorító, elszűrítő hatását meggyőzően ábrázoló írásai inkább jelzik csupán írói képességeinek olyan lehetőségeit, amelyeket később sem tudott teljes mértékben kiteljesíteni.

7.

1913-ban megjelent harmadik nagyobb elbeszélésgyűjteményében, *A rózsaszínű hóban* szintén találunk figyelemreméltó új kísérleteket, de a gyűjtemény egésze már egy széteső eklekticizmus nyomait is magán viseli. Fiatal éveinek romantikája él tovább a kötet legszebb elbeszélésében a címadó novellában, amelyben újra mesteri harmóniaérzékkel vegyít reális és meszeszerű elemeket oly módon, hogy a valóság legkisebb meghamisítása nélkül sejtelmes fényt tud adni a leghétköznapibb történetnek is. Azzal a néhány sorral, amit egyik esszéjében Ambrus Zoltánról mond, önmagát is jellemezhetné. „Mesemondó és filozófus egyszerre — írja Ambrusról¹⁹ — költő és pszichológus, a képzelet és a valóság merész keverője . . .” A valóság romantikus átszínezése érvényesül a kötet elbeszélései közül *Az örökmécsben*, *Az okos hegedűben*, a *Fekete Tulipánban*. *Az uti pogácsák* egy népies Krisztus legenda lírai újraköltése, *Az örök kígyó* fantasztikum és szimbolizmus merész találkozása.

A kötet novellái közül érdekes kísérlet *Az üvegcipő*, amely szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy Szini művészete milyen sok lehetőséget rejtett magában és ugyanakkor mennyire kiaknáztalanul hagyta képességeit. Ebben a novellában ugyanis az figyelhető meg, hogy a meszeszerűséget a groteszk felé is tovább tudta volna fejleszteni, ahogy a legmeghittebb hangulatú novelláiban is mindig ott rejtőzik a mese fonákja is, mint választható lehetőség. Gondoljunk csak fiatalkori írásai közül a *Fekete pásztorra*, hogy ott az idilli hangulatban mennyi anakronisztikus elem van, az egész történet meghatódott hangú tálalása mennyire közel jár már a humorhoz. Vagy idézzük fel, szintén az első kötet elbeszélései közül *Az árva* című elbeszélést Balambérről, az elhalt színésznő árván maradt gyermekéről, akinek a szintársulat három férfi tagja vállalja neveltetését és az emberi önzetlenségről, a bohémek emberségéről szóló lírai történet végül miként fanyarodik groteszk anekdotává.

Romantikus szemlélete és a groteszk iránt való hajlama tereli figyelmét a pesti éjszakai élet és a kávéházak világának figuráira. A *Messalina*, a *Kalipszó hátán*, az *Á. P.*, a *Firleflanc és Papertalpap* című elbeszélései származnak ebből az érdeklődési körből. Ezeknek az írásoknak éppen az a tehertételük, amely Szini egyéb novelláit sokszor magasba röpteti: a romantikus szemlélet. Azért nem tud ezekről a típusokról sok újat mondani, mert romantikus elfogódottsággal közeledik hozzájuk, de ahhoz nincs meg a bátorsága, vagy ereje, hogy Krúdyhoz vagy Cholnoky Lászlóhoz hasonlóan, de a maga módján látványos mitológiai teremtés köréjük.

8.

A világháború utolsó éveiben megjelent novellás köteteiben (*Hanna* 1917, *Szivárvány* 1917, *A smaragd és egyéb elbeszélések* 1918, *Elbeszélések* 1918) nem nehéz jó és érdekes elbeszél-

¹⁹ SZINI GYULA : Ambrus Zoltán. Studiumok, Bp., 1910. 57.

léseket találni (a háborús téma néhány szép, humanista szemléletű írásra inspirálja: *Atyuska hív, Minden titok körülöttünk*), de újabb lehetőségek nem igen villannak meg ezekben a kötetekben. Köteteinek fajsúlya is egyre könnyebb lesz. Már az 1913-ban megjelent könyvében megfigyelhető volt, hogy egyéni színezetű és legmélyebb forrásaiból táplálkozó romantikája mellé miként kúszik fel egy másodlagos, „irodalmias” regényesség, miként próbálja néha olcsó kulisszákkal az olvasó elé varázsolni távoli korok, távoli országok vagy elzárkózásban élő előkelő társadalmi rétegek világának egzotikumát. Az ilyenfajta fogásoknak viszont az a veszélye, hogy éppen egzotikumot nem tudnak teremteni, mert minden másodlagosnak hat ezekben az írásokban.

A huszas évektől kezdve már nincs is jelentős novellás kötete, inkább szórakoztató jellegű, többnyire csak a könyvpiac igényeire számító regényei jelennek meg, azok egyre sűrűbben. A tizes évek végére Szini novellairói ereje meggyengült, kifáradt, képzelőereje, teremtő fantáziája jelentős mértékben kiapadt. Fénykora a világháború első éveivel véget ért. Elfáradásának vagy — szigorúbb szót használva — elsőkélyesedésének okait ma már nehéz lenne végérvényesen tisztázni. A nehéz anyagi helyzetében vállalt robot mindenesetre gyengítette erejét, kiadót is könnyebben talált hatást vadászó színes kisregényeire, mint nagy művészettel írt novelláira. De ezek mellett a gyakorlati okok mellett alighanem még fontosabb tényezők is közrejátszottak: új irányzatok kezdeményezője volt, de nem tudott lépést tartani a kor hazai modern irodalmának nagy fejlődésével.

Sokféle lehetőséget jelzett pályája, de egy irányban sem tudott igazán kifejlődni. Az mindenképpen a hanyatlás jele, ha egy tíz kötettel szereplő novellistáról azt kell megállapítania az irodalomtörténetnek, hogy az első kötetében volt a legerőteljesebb és a második kötete ígerte a legtöbb lehetőséget, utána meg már csak fel-felvillant, ha néha magasba is csapott a művészete, de novellairói pályája egészében mégis a be nem váltott ígéretek, a ki nem élt és meg nem valósított lehetőségek példája lett. Ezt a fokozatos dekadenciát már a korabeli kritika is észrevette.

Dehát nehéz is egy olyan korban lépést tartani a fejlődéssel, amelyik évtizedek mulasztását akarja pótolni egy nemzet irodalmában. Móricz, Nagy Lajos, Kosztolányi valamivel ő utána indul, de ez a három író új korszakot is nyit a magyar novella történetében, ami előttük volt, szükségszerűen hátrébb is tolódik, időszerrűtlenebbé válik a visszafelé tekintő pillantás látószögéből. Mindaz, ami Szini Gyula novellairó művészetének legeredetibb sajátja volt, az a századforduló művészetében gyökerezik, ha egyes írásaiban, kísérleteiben ki is lépett ebből a keretből.

Ma már viszont meg van a történelmi távlatunk ahhoz, hogy e letűnt korszak művészetéből is megbecsüljük mindazt, ami érték. Halász Gábor a szecesszióról szóló szép esszéjében már a harmincas évek végén történelmi távlatból néz vissza a század elejének művészeti és irodalmi kísérleteire. „Bizonyos időre, lassú, észrevétlen szoktatásra van szükség, amíg az elmerült szépség új, friss gyönyörűséget tud kelteni — írja Halász Gábor²⁰ —, és bár más értékkelés mint a kortársaknál, megkapja felmentését és igazolását. Napjainkban a szecesszió kezdi levetni ellenszenves vonásait, már nem olyan egyértelmű a visszautasítása; az eldobott divatból kibontakozik a maradandó ízlés a szépség különleges árnyalata.”

Egy-egy művészeti vagy irodalomtörténeti irányzat értékelése során különösen az úttörőkkel, az új fordulatok első zászlóvivőivel szemben nehéz utólag igazságosnak lenni. Mert a kezdeményezők után rendszerint az irányzat erőteljesebb képviselői veszik át a vezetést és az első kísérletezők, az új utak egyengetői lassan háttérbe szorulnak. Szini esetében is elsősorban a kortársak vallomásai döbentik rá ma már az olvasót, hogy a *Nyugattal* érvényesülő irodalmi-művészeti áramlatban milyen fontos, erjesztő hatása volt Szini esszéirői és novellista tevékenységének. „Szini Gyula volt a mind többet akaró vágyunknak egyik legelső

²⁰ HALÁSZ GÁBOR: Vázlat a szecesszióról. *Nyugat*, 1939. II. 217—221.

hangoztatója — írja róla Kosztolányi²¹ —, az új magyar irodalom utásza, aki a távolságokat áthidalta a vágyával és kisebb-nagyobb tanulmányaiban közelebb hozta hozzánk a latin eszményt, a germán szellem által lezárt irodalmunknak új tájakat mutatott . . . Amint Szinyei Merse Pál *Majálisa* a naturalizmus korszaka után új lehetőséget mutat egy csomó piktornak, Szini Gyula is új színeket ad a magyar tollaknak, a színei felszabadító hatásúak.” Móricz is úgy emlékezik vissza Szinire, mint aki már messze előttünk járt, ha évek száma szerint nem is volt náluk sokkal idősebb: „nálam három évvel volt öregebb — írja²² —, de egy évtizeddel hamarabb érte el az első sikert, a legnagyobb sikert: az íróársak tiszteletét.”

Új színeket villantó finom, differenciált izlésével és művészetével a fiatal Szini is porlasztója volt kora megkövesedett hazai közizlésének, a Jókai- és Mikszáth-epigonok, az önmaga körül keringő bágyadt anekdotizmus és vidékiesség uralmának. „Olyat ütött a magyar anekdota-novellára és irodalomra, amelyet műfaj-ortodoxia nem kapott” — írja róla Ady.²³

Abban már csak az útkeresők sorsa telt be rajta, hogy amit kezdett, vagy amibe később belefogott, azt mások teljesebben és tökéletesebben fejlesztették tovább. Külön világot teremtett magának a szimbolizmus formanyelvéből, de sohasem tudott olyan grandiózus mitológiát szőni alakjai köré, mint amelyet Krúdynam sikerült teremtenie. A lelki folyamatok kis futamainak, a kihúnyó illúzióknak, a megkeseredett hangulatoknak mesteri kifejezője volt, de Kosztolányi, vagy akár Csáth Géza mennyivel mélyebb ismerője volt az ember belső világának! Hősei, mint az elkárhozottak, élnek-mozognak a kor magyar jelenében, de Nagy Lajos vagy Móricz novelláiban mennyivel előbb közeg a társadalom, amely törvényeivel, viszonylataival, hagyományával át- meg átfonja életünket.

Elmondhatjuk, hogy ami jelentős mozzanat történt irodalmunkban Szini feltűnése óta, az mindinkább háttérbe szorította igazi jelentőségét, semmint méltánylásra készítette utókorát. Hogy írásai közül mégis találunk több tucat olyan novellát, amelyek fénye nem fakult meg és a mai olvasó is örömét leli bennük, ez mégis Szini művészetének erejét és szépségét bizonyítja.

Kálmán Vargha

GYULA SZINI, DER NOVELLIST

Der Verfasser analysiert die Methoden des Novellisten Gy. Szini, er entwirft in kurzen Zügen seine schriftstellerische Laufbahn und weist seinen Platz in der ungarischen Literatur seiner Zeit an; er befaßt sich auch damit, welche neue Farben Gy. Szini in die ungarische Novellenliteratur brachte und wie er sie bereicherte.

Szini ist eine charakteristische Gestalt der ungarischen Novellenliteratur der Jahrhundertwende, einer der Vermittler der neoromantischen, symbolistischen und sezessionistischen Richtungen der westeuropäischen Literatur vom Ende des Jahrhunderts, einer der ersten Initiatoren der modernen literarischen Richtungen, die sich um die Zeitschrift Nyugat (= Westen) bildeten. Er war bereits ein aktives Mitglied der Organe gewesen, die dem Nyugat vorausgegangen waren und schon den Geist dieser Zeitschrift vertreten hatten. Als Prinzip seiner ars poetica verkündete er, daß in der Kunst die Qualität der Gestaltung, der Formung für den wahren Wert des Werkes ausschlaggebend ist. Er bereicherte die zeitgenössische Literatur von psychologischem Belang mit wertvollen Novellen, es gelang ihm besonders neue Züge bei der Erschließung der Innenwelt der Kindheit zu zeichnen. Als Künstler war er Eklektiker, der sensibel auf die verschiedenen ästhetischen Inspirationen seiner Zeit reagierte. Sowohl E. T. A. Hoffmann, als auch Shakespeare, Oscar Wilde und der bedeutendste Epiker der ungarischen Romantik des 19. Jahrhunderts, Maurus Jókai haben die Ausgestaltung seines künstlerischen Geschmacks beeinflußt. Ein Beweis für seine künstlerische Kraft ist, daß er die verschiedenen Inspirationen in seiner formenreichen lyrischen Novellenkunst zu synthetisieren vermochte.

²¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Szini Gyula. Nyugat, 1917. II. 859—866.

²² MÓRICZ ZSIGMOND: Halhatatlanság. Magyarország, 1933. IX. 26.

²³ ADY ENDRE: Szini Gyula. Nyugat, 1909. I. 40—43.

JÓZSEF ATTILA IFJÚKORI VERSEIRŐL

Vajon ki lehet-e lesni az átváltozás pillanatait? Izgalom és tanulság taiálkozik, amikor magának a születésnek lehetünk tanúi. Amikor még furcsa-torz báb van szemünk előtt, — aztán szinte észrevétlen pilleszárnyak verődnek már az átlátszóvá lett falak közt.

A 18—21 éves József Attila vers-világa ilyen leplek mögött szárnybontó lepke, — béka-poronty, még hosszú farokkal. — Valami furcsa, lebegő és szögletes nyelven kezd beszélni. Leveleiben és kötet-ajánlásaiban éppúgy megjelennek ezek a meghökkentő mondatok, mint szabadverseiben. Például a *Nem én kiáltok* kötetet 1925. jan.-ban így ajánlja: „Tettamanti Béla bátyámnak, gyöngye gyémántjaim hű ojtogatójának: nyissuk ki egészen magunkat, hogy minden testvérünk egyszerre juthasson a szeretetbe, ha napszívünk kiül szép homlokunkra.”¹

Megható elfogultsággal, fölényes lázzal beszéli ezt a nyelvet, a mesterkéeltség és öntudatlanság kettős meredekjéhez surlódott. Túl kigondoltnak és túl delíriumosnak tűnnek egyidőben. (Éppen ezek a túlságok lesznek az érett költő arany határai.)

Gondolkoztató önellentmondás: éppen a „világmegváltó” tervek korszakában, amikor a fiatal költő titkon biztos verseinek közvetlen sikerében, tömeghatásában,² — éppen ekkor terem rejtelmes, magába-zárt, általában fejszóváltató költői világot, tele csengőhabú vizekkel, pacsirtákként emelkedő, csókokban robbanó aknákkal, zengő naprendszerekkel stb. De — figyelmesebb olvasáskor — éppen ezek a makacs visszatérések, kísértetjáró, vibráló motívumok szűrnek szemet. Fölkeltik a gyanút: összefüggések rejlenek a kuszaság mögött? Valamiféle rend készül az anarchikus fölforgatásban? A teljes önkény mögött törvény tapogat?

Nézzük meg közelebbről ezt a vers-világot!

„Tolvajnyelv”

Egy verstől a többihez vezetnek a szálak, s a költői korszak körvonalaihoz, a motívumok rendszeréhez. 1926-ból való vers a

Virágos

Virágos fák közt ballagok,
feleségemhez ballagok,
kinő a földből már a nyár,
feleségemmel vár a nyár.

¹ TETTAMANTI BÉLA : Emlékezés József Attilára. József Attila Emlékkönyv. 1961. 52. Ugyanez : Érik a fény c. versben.

² L. Osváth Ernőnek írt levél 1925. nov. 14. Bécs. „Nagyon szeretném, ha karácsonyra Jéhozná a Nyugat „A tavi torony harangozója” c. most küldött versem. Szeretném látni és tudni még, hogy ezt az egy keserű szavamat meghallották.”

Fényekkel ott a küszöbön,
szívemmel ül, mint küszöbön,
komoly örömmel énekel,
erős urának énekel.

„Neveltem kövem patakon —
ne bujdosódj már patakon —
csobogott nap mint nap a víz,
tisztá már kövem, mint a víz.

Sokat kerested, tisztá vagy,
tornyunkat rakni való vagy;
lakom szívedben, én uram,
gyere már haza, én uram.”

Hívj csak hívj kedves, én megyek,
zászlókkal, zenékkal megyek,
mikorra kedved könnyet ér,
akkorra urad odaér. (I. 260.)

— Fák közt, otthonába ballag a férfi, akit a kis ház küszöbén ülve, énekelve vár hű asszonya. Ez az egyszerű, reális, népdalok idilljét idéző kép körvonaláiban sajátosan vibráló. A fák közötti út („Virágos fák közt ballagok, . . . kinő a földből már a nyár,”) az otthon, a feleség (Fényekkel ott a küszöbön, szívemmel ül, mint küszöbön,”) s az asszony éneke („Neveltem kövem patakon- . . .”) titokzatos elemekkel telítődik. Mintha csak sejtethető előzmények sora húzódná az alakok és mozzanatok mögött. Mítoszszerű bűbáj szól a nő énekének csak sejtett értelmű tolvajnyelvéből:

„Neveltem kövem patakon —
ne bujdosódj már patakon —
csobogott nap mint nap a víz,
tisztá már kövem, mint a víz.

Sokat kerested, tisztá vagy,
tornyunkat rakni való vagy;
lakom szívedben, én uram,
gyere már haza, én uram.”

A vers egész benyomásánál önkéntelenül idézi az ifjúkori versek egész sorát.³ De ez a „tolvajnyelv” már megkívánja a verskörnyezet ismeretét, egymáshoz kapcsolódó motívumok egymás mellé állítva lesznek világossá, a versek mélyebb összefüggéseire utalnak. „Ne bujdosódj már patakon — ” — szól a hívó ének. Mintegy folytatása a „Szomorúfűz” (I. 151) vallomásának:

„. . . patakra nem találok
mindenütt csak fagyot látok.

³ A „Szomorúfűz” (I. 151) közeli rokona és a „Mégis elveszem” (I. 255). A „Hajnali vers a kedvesemnek (II. 268) tisztasága, a „Keresek valakit” (I. 147) nyugtalansága, a „Kedvesem” (I. 226) álomszerűsége, a „Férfiszóval (I. 170) bűbája, a „Hajnaltól kel föl” (I. 226) ereje, a „Mégis elveszem” reménysege csendesülten szorong a sorokban. A késői versek egy-egy húrját is megpendíti. Az „úgy kell a boldogság, mint egy falat kenyér” mély emberi igazsága, a „Nagyon fáj” kockázatának feszültsége itt reménykedő bizonytalanságban agyódik.

S patak kéne, napfény kéne,
lehevernék az ölébe.

... virágoznék, mint az égbolt,
.....
patakra már hol akadok?"

A patakon bujdosó ember és a patakot kereső „lábonjáró szomorúfűz” egymásbajátszó képzetek. Ez a „bujdosás” és „bolyongás” ugyanaz. Rugója a keresés, vágy, hiányérzet. A fűz tápláló, duzzasztó, levélbontó patakpartját: az ember otthonát keresi. A „virágzást”, a „vigaságot”.

Egymásnak felel a két vers: „patakra nem találok. . . patakra már hol akadok?” — „Ne bujdosd már patakon — Sokat kerested, tiszta vagy”. De nemcsak ezen a ponton találkoznak, minden pontjuk összeölelkezik. Ez az összefonódás figyelhető meg, akár csak az áttetszővé lett „patak” tükrében is. Mert a kerest:

patak, közismert képe mögül új színek tűnnek fel, fogalmának új rétegei bukkanak elő.

Talajtápláló vízként összekapcsolódik a „kivirágzással”. (S ilyen vonatkozásban is a „Virágos”-sal. Szembenáll a fagyval („... patakra nem találok, — mindenütt csak fagyot látok”), mint a szintén virágoztató nyár. Idézi a napfényt, meleget („patak kéne, napfény kéne. . .”), — s a szerelmes érzéki képét („lehevernék az ölébe”).

A *patak és a szerelem* közvetlenül is asszociálódik, — mutatva, hogy — nemcsak két vers összefonódásáról van szó.

„ölelésünk tiszta, mint a *patak*ba hullt fény”...
„Fektessem-e már szívünket egymásra a *patak*
fehérlő kavicsain?” (A kelő korongba hajítom I. 205.)

A *patak és a tisztaság* kapcsolódott már itt is össze. (A patakvizet és az ölelkezést a kristályos tisztaság fogalmi jegye társította.) Tovább légiesedik, kitérül mind a két nyelvi jelölés képe érzékletes és fogalmi kapcsolatai síkján is. A patakvíz csörgedező nyugalma a belső összhang teljességét hordja. Pl. a „Milyen jó lenne. . .” c. versben:

„*Kristály patak*víz folydogál
gyémántos medrű ereimben.
... élvén is vagyok most a *béke*” (I. 161.)

A „gyémántos” ereiben áramló kristályvíz már érintkezik a *vér* érzéki képével, — ahogy fogalmi találkozásuk is megtörténik egy még szélesebb síkon. Mert a *vér*, a nemcsak egy embert, magát éltető, hanem másokért kicsorduló, a *fürdést* kínáló viz képét ölti fel:

„tán alázattal *fürödnének* mindig
*kristályvér*ében a megváltóknak. . .” (Tanítások I. 119.)

. . . S a *vér-ér*, k is patak, hol forrásként bugyog, hol folyammá tágul, — lényege egy: *tisztító*:

„el ne maradjatok tőlem,
az én számból *friss források* fakadnak,
merítsétek bele véres értelmeteket. . .”

A költő szájáról fakadó friss források vize egy „sötét hit e szent, *hömpölygő folyamának*”
vizével is, mely

„mélyében földet, iszapot keverget,
de *szűzre mos* minden fekélyes lelket
és hangja, mint bús apaszó, olyan:
Gyertek *fürödni* hozzám, gyertek,
ó gyertek hát *fürödni*, lelkek!” (Kozmosz éneke I. 100)

A forrás, patak, folyam, víz — a fürösztő vér —, a külső, belső *tisztaság*, harmónia fogalmi körében találkozik, s egyben ennek megosztását is jelenti („hiába fürösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat”). Ezt keresik a fiatalok (nincs, aki *friss, tiszta vízzel* borulna ártatlan életükre” — Én dobtam I.217), s az emberek („*tisztaságra* vágynak” — szépet, *tisztát* kell egyszer már felmutatni az embereknek” — Tanítások, A távol új és új egeket szór... I. 278, Reggeli I. 341.)

Távolodunk a kiinduló vers tolvajnyelvű dalának soraitól? „*Neveltem követem patakon*” — Ugyanaz a „szűzre mosó” víz csobog ebben a titokzatos patakban, mint a „szent hömpölygő hit-folyamban”, vérként csörgedező kristály-vízben és vérben.

A *patak és szerelem* kapcsolódik össze ebben a tágabb értelemben is. A kedves lényé és az üdítő patak közvetlenül is összetalálkozik:

„Ha mosolyog, mosolya csupa csillag,
de ha szomjazom, akkor *friss patak*” (Csodálkozás)

(I. 162)

(Ez a képzetsor mozdul meg a költőben, amikor már férfiként a Szinva-patak vérőfénnyektől csillámló sziklafalán ül:

„... amint elfut a Szinva-patak
im újra látom, mint *fakad*
a kerek, *fehér köveken*,
fogaidon a *tündér nevetés*” (II. 88. Óda)

A kövek és fogak fehérsége — *tisztító forrásként* kibuggyanó nevetés: a szerelmes felragyogó mosolya kapcsán villan egybe.)

És találkozik a kedves nemcsak a patakvízzel, hanem minden más *tisztító vízzel* vízcsepptől tengerig:

„Mosolya *vízcsepptiszta tenger*
— s az ő szomorú mosolyába
beléömlik minden más asszony
tisztító, éhes kacagása” (Férfiszóval I. 170.)

Szerelem és tisztaság találkozik a kedvesben, a patakvízben, — meg a felbukkanó, sejtelmes „*fehér kövekben*” is („Neveltek követem patakon... csobogott nap mint nap a víz, *tiszta már követem, mint a víz.*”). Ígéret, biztatás, feltétel ez a patak hullámai alatt lapuló kő, kavics. Éppen tiszta, „fehér”-ségével az igazi szerelem bizonyítéka és ígérete. A kristályos kavicskák önmagukban is a tisztaság másik értelmét idézik:

„oly ártatlan, mint a kavicsok fehér homlokai” (Most fehér a tűz)

A „patakon nevelt kő” a testet öltött ölelkezést szimbolizálja, amely épp megvalósulása-
kor álomszerűen légiessé is válik:

„Fektessem-e már szívünket egymásra
a *patak fehér kavicsain?*” (A kelő korongba. . . I. 205.)

„A rák” képébe öltözött költő is a „*legfehérebb kavicsnál*” vár kedvesére. (I. 242.)
A *kedves és a tisztaság* is szorosan összefonódik. Nemcsak a mosolya „tisztító”, ő az, aki
„*tisztára öleli szívemet*” (Hajnalban kel föl. I. 226).

S így biztatja:

„*Sokat kerested, tiszta vagy*”
(*tornyunkat rakni való vagy,*
.....
gyere már haza én uram”)

Tisztaságot ígér a kedves („*tiszta már kövem, mint a víz*”), de tisztaságot is vár. „*Sokat kerested. . .*” mondja sejtelmesen. Mit kerestt? „*Sokat kerested, tiszta vagy*”. A tisztaságot kereste? —

„nem halhatok meg, nem szabad
míg *meg nem találtam a tisztaságot*” írja a „*Beteg vagyok*”
(I. 281)-ban

De nem *csak* a tisztaságot keresi, mindennapi értelemben, még csak nem is egyszerű
szimbólum ez a „*tisztaság*”.

Itt: összefonódik ez a „*tisztaság-keresés*”

a „*patakon bujdosás*”-sal,
kedveshez közeledéssel.

Egymásbajátszanak ezek az utak és célok. Áttetsző, összetapadó fogalmak, mint jel-
képeik, pl. a víz, szerelem stb.

„*Fürödjünk meg a folyóban, szív a szívben,*
hiszen mi is *tiszták* vagyunk
hátha mi is elfolyunk a *tiszta vízben*
.....
Tiszta vagyok, azért vagyok,
mert szeretlek” (Bibliai I. 193).

— „Csak akkor szerethetek, ha tiszta vagyok, de csak akkor és azért lehetek tiszta, ha szeret-
lek.”

„*tornyunkat rakni való vagy ;*
lakom szívedben, én uram,
gyere már haza, én uram.

„*Szívedben*” lakom, tehát benned, magadban. — És mégis távol van ez a kedves,
keresni, ballagni kell hozzá? Hogy lehet?

... ő, az igazi kedves. .

Szívünk ormán él s minket is

szelid erővel odaindít." — ad választ a „Férfiszóval”. Mikor a kedveshez ballag, akkor, „szíve ormára” kapaszkodik, vagyis saját „magasságára”. Maga elé állított követelményekhez közeledik, neki kell különbbé válnia, hogy odaérjen.

Zálogként őrizi ezt a jobbik, tökéletesebb énjét, a kedves, aki:

„szívemmel ül, mint küszöbön”

Megkettőződik a szív. Az egyikkel várja („szívemmel ül. . .”), a másikban lakik („lakom szívedben. . .”). Az egyik szív várja, csak a „küszöb”, a kezdet, az első lépés, a másik szív „ormán” lakik a „szív szívében”, magasan, ahova még hosszú az út^{3a}.

Egymást vendégül látó otthonok képét idézik ezek az egymás szívébe lépések és kölcsönösen saját „csúcukat” tartogatják egymás számára:

„Kis küszöbén kicsit megállok

magos szíven zengve megállok” (Mégis elveszem I. 228)

A kedves magassághoz kapcsolódik mindenképp. Emelkedni, nyújtózni kell hozzá. De egyben az emelkedés záloga is, egy még nagyobb magasság: *torony* építésére találja alkalmasnak („tornyunkat fakni való vagy”).

Ugyanekkor ez a magason trónoló

Kedves a fényekkel is rokon.

„Fényekkel ott a küszöbön,

(szívemmel ül, mint küszöbön).

Az eddigi képekben is föl villan sorra a fény is. A kora reggeli verőfény úgy hordja a vérpezsdítő örök fény ragyogását, melegét és tisztaságát, mint a patak vakítóra mosott fehér köveiben visszaverődő. Az ölelés is ehhez hasonlítható:

„ölelésünk tiszta, mint a patakba hullt fény”,

Másutt: „patak kéne, *napfény* kéne

lehevernék az ölébe.” (I. 151).

Visszavert, megsokszorozott fényt idéz a szerelem: fehér kövekben vagy víztükörben visszatükrözöttet, képrázót. Így vibrál a ragyogó mosoly is, amely: „*csupa csillag*”. (I. 162)..

Mert ez a csillagos, napfényes kedves az égitestek, a magasban lakók testvére:

„üstökös láng” „hull a homlokárul” (Férfiszóval. I. 170).

És nemcsak verőfény, hanem a legígéretesebb, legsugárzóbb *kora reggeli* fény a rokona. A *kedves és a hajnal* találkozik, hiszen

„a hajnal

fiatalasszonyok szívéből keletkezett” (Csengő I. 280)

„hajnalból köti ragyogó kontyát” a nő a tükör előtt

(I. 175) — s a szerelmi elragadtatásnak is a hajnal

kínál hasonlatot:

„Micsoda melletted a *napsütött* szőlőhegy

a *hajnalszörű*, friss égi állat”. (I.192)

^{3a} Ugyanez a gondolat „Én szíve lennék a szívednek” (I. 442.).

A patakpart ölébe heverés is úgy történne, úgy „virágozna mint az égbolt, ha a kakas kukorékol”: vagyis, mint a hajnali ég.

A kedves — a fényvel, tisztasággal, magassággal találkozik: a hajnali égben: Az álomban, amikor:

„a hajnali égre leheveredünk
és csodálkozunk csak az életen” (Csodálkozás I. 162)

Így lesz „A szökeséged kora hajnalég”. (És a késői legmélyebb szerelmi vers legelfulladtabb pontján; az elnehezült önfeledt csodálat:

„Milyen magas a hajnali ég!” (II. 88.)

S nem véletlen veti a boldog vágy ingét a reggeli tájra, s a kedves neve: „törékeny bájú verőfény”. (II. 197. Hexameterek) (Vö. még „Reggeli fény”, Hajnali vers a kedvesemnek, Mint börtön ablakára 4.)

A „patak”-kal kezdődő képzet sorba nemcsak a „magasság” és „fény” kapcsolódik hanem mindenütt megpendül a „zene” is különböző formákban.

A kedves és ének fogalmai összetapadnak:

„Énektestű és ismeretlen
ő az igazi kedves mindig”.

Tárgyalt versben: „komoly örömmel énekel,
erős urának énekel”.

De kölcsönös ez az ének is, mint egymás magassága és a tisztaság, — nemcsak a várakozó nő énekel, maga is így érkezik:

„kis küszöbén zengve megállok,”

.....

„zászlókkal, zenéssel megyek”.

Másutt:
„Kis Asszonyom, ne sírj, nagy Egy vagyunk mi ketten,
A végtelenbe megmaradsz velem
Az Ének én vagyok, s rólad énekeltem”⁴.

Mit mond el a költő tolvajnyelven?

Két összefüggés-hálózat burjánzik az egymásbaölelkező versek mögött. Egy elvont, filozófikus, bonyolult okoskodással követhető felfogás és egy szinte fizikailag érzékelhető, hétköznapi emlékképek fénye, hangja, tapintása.

A költő méléző elmélkedése fennhangon: „Nekem a tiszta patakvíz kristálya, a fehér kövek csillámlása, a nyíló hajnali ég, kedvesem mosolya, ölelése — külön-külön és közösen idéz valamit: önfeledt bizakodást, reményt, ujjongást, a beteljesülés, kivirágzás ígérését”.

⁴ Idézett töredékek az 1961-ben felbukkant ismeretlen József Attila kéziratokból valók. (L. Szabolcsi Miklós: Sajítos Gyula József Attila-kéziratai. ITK, 1961. LXI. évf. 6. sz. 722—744. l.) Érdemes az említett töredék korábbi változatában megfigyelni a végigvitt motívumok sorozatos felbukkanását:

Mint börtön ablakára a hajnal
Ugy jössz komor, bús életembe.
Mint börtön ablakára a hajnal,

Mely nagy kedvvel jön, vígan zengve
Rigók, harsannak torkából ki
S a vén, öreg Föld lelkesedve

Bokrétásan borul bókolni,
A friss kis harmat-láb elébe.
Megcsókol fénye mindent, holmi

Kis érdemetlen gazt is s végre
A börtön ablakára ledben.

Rendszert alkotnak ezek a motívumok? Nem alkalmian kerültek csak egymás mellé? Összefüggés-hálózat egy részletére világít valóban ez az egy versre irányított reflektor?

Ha állandosult láncként tapadnak össze a kiemelt motívumok, akkor ismétlődni fognak. Ha közülük bármelyik felbukkan, — mellette, utána, mögötte az összetartozó többi lánczsem is asszociálódik, árnyékként, beleértésként követi.

Pl. a patakot („ha szomjazom, . . friss patak”)
 a tisztaságot („tisztára öleli szívemet”)
 a magasságot („szívünk ormán él”)
 a fényt („Fényekkel ott a küszöbön”)
 a hajnalt („A szőkeséged kora hajnalég”)
 a zenét („Énekestű és ismeretlen. . .”) stb.

Ugyanígy sodródik össze egymással a többi, felbukkanó képzet (patak, szerelem, magasság stb.).

Hogy ez így van, — éppen az ifjúkori versek jellegzetes, kirívó kifejezései mutatják. Pl.:

„patakhúrú ének” (Én dobtam)
 „csóknak mondott szédítő naprendszerek”
 „zengő fekete hajú, . . szeliden mosolygó. . . naprendszerek”
 „sokhajú . . tisztaság” (Beteg vagyok)
 „hajnalonta gyöngé virágokat okozó fényesség” (Érik a fény) stb.

A legtöbb példát az „Én dobtam” c. versből választottam, mert ezeket követni is tudjuk éppen a már ismert képzetlánc nyomán.

A „Virágos” és versrokonai állandó társítást mutatnak a következő motívumok közt:

patak — szerelem — tisztaság — magasság — fény — zene
 (kedves) (hajnal)

Ezek a lánczemek villannak fel és kapcsolódnak össze, hol egyik, hol másik pontjukon az „Én dobtam” egyik legbizarrabb szakaszában:

„Ez a szerelem s a patakhúrú ének, mely most
 (patak — szerelem — tisztaság — magasság — fény — zene)
 Kinyújtózkodik, hogy fölérjen valahogy kedvesem bokájáig.
 (patak — szerelem — tisztaság — magasság — fény — zene)
 „A lélek hullámhossza éppen a magasságom, ezért
 van az, hogy csóknak mondjuk a szédítő naprendszereket,
 (patak — szerelem — tisztaság — magasság — fény — zene)
 forognak és zengő fekete hajuk alatt szeliden
 mosolyognak az imádságok.
 (patak — szerelem — tisztaság — magasság — fény — zene)
 kedves

A motívumok ismétlődése nyilvánvaló. De még jobban kiélezi a lappangó, bosszankodó kérdést: van-e értelme és jelentősége ezeknek az ismétlődéseknek, s ha igen, mi?

Úgy tetszik, hogy a szigorú ítélet, amit József Attila maga fogalmaz meg Kassák verseiről szólva, 1931-ben — saját hasonló munkáira, éppen ezekre a sorokra is vonatkozik.: „Képeket képzél, amelyek közül hiányzik a szemléleti folytonosság. Gondolatokat gondol, amelyek jelentést nem hordoznak. Összetételeket gyárt, anélkül, hogy dolgának jelentősége volna.”⁵ „hiányzik a szemléleti folytonosság”.

⁵ Kassák Lajos 35 verse. I. J. A. Ö. M. III. 110. l.

Az idézett szakasz „szemléletileg folytonos” képet rajzol elénk, ha gondosan megnézzük. A „szédítő naprendszerek”, „akik” „forognak és zengő fekete hajuk alatt szeliden mosolyognak az imádságok”: egy égbolton kibontakozó emberi, sőt női fej, szeliden mosolygó, imádkozó arc körvonalait mutatja. S ez a fej, a bolygók magasságában lakó fej folytatása az előbb felbukkanó bokának, „kedvesem bokája”-nak, amelyhez szintén nyújtózni kellett, patakól naprendszerekig nyújtózó énekkel, egy létrává nőtt húros hangszerrel, — amely hárfa alakját sejteti a vízióban. (A vers végén felbukkan a hárfa szó: „hárfaszemű fiatalok”). — Keresett, erőltetett ez a „kép”? Cáfolja ezt a vádat az, hogy rokon képekre találunk a versek közt. Lényegében ugyanezt a víziót rajzolja elénk, világosabban a „Férfiszóval”:

„A szökeséged kora hajnalég
és űzőm egyre, loholó bolondmód,
kiben az örület tallója ég.
Mérföldet lép ő, fellegekbe bomlót.

Mint izzó létra, végtelent hatolt át
vágya, de rajta szédül és hebeg,
ki futván, égnek viszi a lajtorját
és el nem éri soha az eget.” (I. 170.)

(A harmadik személyé váló első személy többször előforduló jelenség. Végig a költőről van szó.) Elmosódó itt is a kép. Csak hajjal jelzi az égbolton fölremlő női fejet. (A világos „hajnalég” szöke haját, — a naprendszerekkel tündöklő esti égbolt feketét idéz.)

S ehhez, a magasból biztató fejhez „mérföldet” kell lépni, „fellegekbe bomlót”. — Éppúgy, mint ahogy az előtt „kinyújtózni” kellett, akár a bokáig is. A „zengő hajú” fej elérése, a „csók”, szinte elérhetetlenségbe vész. Itt: az ég, a kedves felé vitt végtelen létrán áll a költő, de rajta „szédül és hebeg”. Megcsuklik a kép: rajta sincs a „létrán”, csak „futván égnek viszi a lajtorját” — s tán soha el nem éri. A „fellegekbe bomló lépés”, „kinyújtózó szerelem”, vagy patakhúrú ének”-ként emelkedő vágy: a magassággal összenőtt „kedvest” közelíti.

Valóban hézagos ez a „szemléleti folytonosság”. De éppen azért, mert elválaszthatatlan a g o n d o l a t i egységtől. Ahol megáll a szem terepe, a látható kép, ott a gondolat lépésével kell megtoldani a víziót.

A „kép” harmadik ismétlése, s talán a legszebb változata ezt mutatja:

„Énektestü és ismeretlen.
ő, az igazi kedves mindig.
Szívünk *ormán* él s minket is
szelid erővel odaindít.

Hogy *meredekjén* bátorítson,
szerelme *mély* mezőkre tárul,
ilyenkor egy-egy *üstökösláng*
lelkünkbe hull a *homlokárul*.”

Itt is magasból szórja a kedves homloka a naprendszerek csillámain. Mindhárom képen magason trónol a kedves — legyen az égbolt, vagy hegyhez hasonló („meredekjén”) —, akár a „szív orma”. S a megközelítés történhet létrán, vagy „patakhúrú ének” zengésével, — vagy akár csak úton, fák közt, „zászlókkal”, zenékkal, meredeken kell megközelíteni: bizonytalan végű úton („el nem éri soha az eget”, — „mikorra kedved könnyet ér”). (Ugyanezeket a kapcsolásokat mutatják a „*naphajú lány*” kifejezés I. 4. és a „Nyár volt” sora. „Ha *napcsókjaink* arra *zengnek*”).

Mit mutatnak az összefüggések? Érdekes kettőséget, az átváltozásban levő vers-világ két arcát.

Az egyik arc: furcsa, merev, vergődő nyelvben tükröződik, bonyolult képzettársításokat mutat. (Pl. az „Én dobtam” és hasonló szabadverseké.) A másik, a bontakozó, egynemű, közvetlen kifejezőmód már a jövőt jelzi. (Pl. Virágos.) De míg az előbbi esetlen, bizarr, — az „egyszerű” nyelv gyakran testetlenül lebegővé lesz. S a két oldal fogyatékoságai összetalálkoznak, későbbi erények bölcsői.

Az ifjúkori és érett művek folytonosságát figyelhetjük például a *szókincs* sajátosságainak alakulásában. Senki se tette „súlyosabbá és fénylőbbé” a magyar szótárt, mint József Attila — állapítja meg találóan Illés Endre.⁶ Ez a „súly” és „fény” meglevő legelemibb szavaink fogalmi gazdagodását jelenti elsősorban. Ritka nála a neologizmus, újszerű szóösszetételt vagy képzést se igen találunk. A szavak hátterét dűlja fel és szüli újjá észrevétlen. — Ebből itt annyit látunk: hol zsúfol, hol csapong. Hol jelentősen ejtett egyszerű szavakkal verskörnyezetre, távoli vonatkozásokra utal (fehér kő, tisztaság, patak stb.); hol rébuszokban beszél, amikor kihagy, átugrik ismertnek vélt, szubjektív összefüggéseket (patakúrú ének, csóknak mondott naprendszerek stb.). Mindkét esetben **beleérti** a ki nem fejtett tartalmakat, a modern költészetben jól ismert „implikált asszociáció” jelenségét látjuk.⁷ Az érett költő szókincsében megszűnik ez a szövevényes háttér, szavai nem támaszkodnak sután, nehezen követhető szubjektív vonatkozásokra. — De megmaradnak az implikálás pillérei.

Milyen pillérekről van szó? Kedvenc, ismétlődő szavai (patak, tisztaság, kedves, hajnal stb.) két part között lebegnek. Egyrészt konkrét, érzéki emlékképek, a fizikai jóézés világának képzetei (frissen fürdés stb.), az öt érzék kellemes, harmonikus élményei; másrészt átszellemülnek, lebegő fogalmakká válnak a hozzájuk tapadó elvont vonatkozások miatt („Nem halhatok meg, . . . míg meg nem találtam a *tisztaságot*”⁸ stb.). A költő tapogatózó filozófiája felemeli a szavak testét, lábuk alig éri a földet.

Később ezek az egyszerű szavak úgy emelkednek már fel, hogy talpuk szilárdan áll a földön, s mégis még biztosabb ívben szárnyalnak. Pl. „az emberi formájú csend”, „könnyes bölcsesség”, „ürként táguló elme”, „hars erények” stb. az elvonatkozó értelem szülöttei, s ugyanakkor fogalmiságuk ellenére tapinthatók.⁹ A fiatalkori verseknél is, s az érett műben egyaránt érzékelés és eszmélés pillérei közt feszülnek a szavak.

Még világosabb az összefüggés a *képeknél*. Főleg a szabadversekben sok olyan képet találunk, amelyek első látásra se nem szemléletesek, se nem értelmeseek. (Pl. idézett kép: „Ez a szerelem s a patakúrú ének. . .”) Érzékletesség és gondolatiság oldaláról egyaránt esetlenek. A képek vízióit elvont gondolattal kell kiegészíteni, — ahol megtörik a szem vonala, az ész zárja le a láthatárt.

Ugyanez a tulajdonság érik villámfényű, torkonfogyó szépséggé a kész költőnél. Össze-fonja az érzékelő és elvonatkoztató apparátust, kizárólag *mindkettővel* követhetők a legszebb leg — József Attila — sabb jelenések:

⁶ ILLÉS ENDRE: József Attila szókincse. Csillag, 1955. Krétarajzok.

⁷ L. Charles Bally definícióját. (Idézi ZOLNAI BÉLA: Nyelv és stílus. Gondolat. 1957. A nyelvi kifejezőség formái. 133. l.)

⁸ Beteg vagyok c. vers. A „tisztaság”-ra hivatkozás nem egyéni sajátosság. Korszakos jelenség, hogy mikor jobb jövőre várnak, az elvont emberi „tisztaság-ra, jóságra” stb. építenek. Ezt látjuk a háború utáni irodalomban Walt Whitman idézetéről Kassákéig.

⁹ WACHA IMRE a készülő József Attila-szótárról írva így elemesz egy szót: „a ‘háló’ szót ritkán használja konkrét értelemben. . .” Ugyanakkor a különböző jelentések mögött szinte mindig megtalálhatjuk.

„A zúgó egek fenekén lapulok
most, e költemény
szorongó lelkem buboréka.”¹⁰

Másutt:

„A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben.”
„Hallom, amint fölöttem csattog,
ver a szívem.”¹¹

A látomásnak csak körvonalai lebbennek meg, de még teljesebb eget feszít föl. „Láttat” az aggyal és „gondolkozgat” a szemmel.

Klára Széles

ON JUVENILE VERSES OF ATTILA JÓZSEF

In the study the author deals with the starting of Attila József. He is parallel observing the poet's human and poetic way with attention in the years 1922—26. At the way of life he places in the centre the marks of personality in formation, at the verses the moments of birth of specific poetical language. In both cases the question put sounds as follows: through what historical—artistic mazes, by what human and poetical excellences is the poet led to the direction of progress? It is the period of breaking up forms in particular years in Vienna, expressionism), and the free association in poetic diction that come to limelight here.

The study comes to the conclusion that it is just from the uncompromising, unrelieved struggle that the specific marks of the poet's later mature character and style will be emerging. The characteristics taking root of the hobbledehoyhood will be moulded by the mutual contradictions of individual and society. And the elements of deep spontaneity and consciousness of a high degree are alloyed by the bold turns of style hardly to be followed and by the new imagery as it will be done by the mature poet in crystallized form.

¹⁰ Már régesrég...

¹¹ Óda.

Megjegyzések Neuser Ádám életrajzához és ideológiájához

Neuser Ádám egészen az újabb időkig ismeretlen alakja volt XVI. századi szellemi életünknek. Elsőnek Borbély István munkái¹ hívták fel a figyelmet egykori erdélyi szereplésére. Európa-szerte üldözött bujdosóként érkezett 1572 tavaszán Kolozsvárra, s egyike volt azoknak az antitrinitárius emigránsoknak, akik merész racionalizmusukkal merőben új irányba terelték az erdélyi servetianus unitarizmust. Bár Borbély ez új ideológiai fejlődés számos elemét feltárta, mégis nem egy nyitott problémát és tisztáznivalót hagyott hátra. Ezt a feladatot vállalta magára legutóbb Pirnát Antal alapvető műve,² mely szabatosan kijelölte Neuser helyét az erdélyi antitrinitarizmus 1570–1579 közötti szellemi alakulásában. E háttérben most már szemléletesen domborodik ki előttünk az ő érdekes személyisége és gondolatvilága. Pirnát e könyvében az összegyűjtött adatok beható ismertetésére és kritikai egyeztetésére törekedett, amit sikerült is elérnie. Legalább Neuser életére és ideológiájára nézve azonban még ezután is maradt tisztázni és kiegészíteni való. E célból részint a már felhasznált forrásanyag új mérlegelésével, részint pedig néhány új adat beiktatásával szeretném ehelyütt a Neuser-képet teljesebbé tenni. Vizsgálódásaimban úgy személyi, mint ideológiai tekintetben elsősorban a Magyarországgal kapcsolatos részletekre és jelenségekre kívánok kiterjeszkedni.

1. Neuser iszlám-keresztény koncepciója

Lessing éles elmével megírt tanulmánya³ és Pirnát megállapításai óta tarthatatlan a régebbi írónak az az állítása, hogy Neuser a II. Szelim török szultánhoz írott levelét az 1570. évi speieri birodalmi gyűlésen időző Bekes Gáspárnak, János Zsigmond erdélyi fejedelem követének adta át továbbítás végett s az a nevezett hitszegő magatartása révén került volna II. Miksa császár és III. Frigyes pfalzi választófejedelem kezére. Neuser már a kihallgatásra való várakozás során megtudta Bekes titkárától, hogy ura éppen a törökkel való szakítás és a Miksa császárral való szövetségekötés végett jött Speierbe.⁴ Így még ha szándéka lett volna is a kérdéses levelet átadni a követnek, e hírre feltétlenül el kellett attól állnia. Hitelt kell adnunk azért Neuser közlésének, hogy ő a levelet soha nem küldte el, senkinek meg nem mutatta, s azt egy sajátkezűleg rávezetett záradékkal érvénytelenítette. Csak menekülése után a lakásán tartott házkutatás során került az az ellenség kezébe.⁵ A Neuser és társai ellen támadt gyanúnak egyedül a Bekessel fenntartott kapcsolat volt az oka.⁶ Már Sandius rámutatott arra, hogy Neuser egy Bekeshez írt levelének elfogása robbantotta ki az 1570. július 15-i császári letartóztatási parancsot.⁷ Arról is van híradás, hogy Neusernek János Zsigmond fejedelemhez, társának, Sylvanusnak pedig Blandrata Györgyhöz írt levele jutott a hatóság birtokába.⁸

Már e levelek tartalma is eléggé kompromittáló volt íróikra nézve. Kiderült belőlük, hogy milyen terveket szőttek a heidelbergi antitrinitáriusok. Blandratának ilyen kívánságukat

¹ A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században. Kolozsvár, 1914. — A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. Cluj-Kolozsvár, 1925.

² Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren. Budapest, 1961.

³ Von Adam Neusern, einige authentische Nachrichten. *Gotthold Ephraim Lessings sämtliche Schriften*. IX. Bd. Berlin, 1839. 359–415. (Bevezetés 359–364, Neuser Konstantinápolyban 1574. április 7-én kelt levele 364–379, kísérő tanulmány 379–415.)

⁴ KARL WILD: Adam Neuser, oder Leben und Ende eines Lichtfreundes aus früherer Zeit. 2. Aufl. Schaffhausen, 1878. 17.

⁵ LESSING i. m. 375, 382, 388.

⁶ Uo. 395–396.

⁷ Bibliotheca Antitrinitariorum. Freistadii, 1684. 61.

⁸ WILD i. m. 17.

nyilvánították: „er solle deutsche Druckereien in der Türkei anrichten und Bücher durch Deutschland verbreiten lassen, dadurch die falsche Lehre von der Dreieinigkeit Gottes und von der heidnischen Abgötterei der Christen, welche der höchste Gott durch Mahomeds Schwert nun etliche hundert Jahre gestraft habe, gezeiget und die rechte Lehre von einigen Gott, ohne Christum den Sohn Gottes und ohne den hl. Geist, bekannt gemacht werde. Dadurch werde sein Fürst grosse Herrlichkeit und Ehre bei den Deutschen und bei den Italienern bekommen und auch der türkische Kaiser in besseres Geschrei bei den Deutschen gelangen, den der allmächtige Gott Jehovah mit seiner Gnade je mehr ehren und umfahen wolle”.⁹ Tehát Neuser és Sylvanus török területen — nyilván a szultán reménybeli támogatásával — felállítani tervezett nyomdák segítségével antitrinitárius könyvekkel akarták elárasztani Németországot s ez elgondolásuknak meg akarták nyerni János Zsigmond fejedelmet is, kinek országában az antitrinitarizmus működő sajtóval rendelkezett. Már a Blandratához intézett levél itt közölt részlete is mutatja, hogy Neuser és Sylvanus ideológiájukban ez időre túljutottak már nemcsak a hagyományos protestáns dogmarendszeren, hanem magán a servetianus antitrinitarizmuson is és remélték, hogy a vallási tételek megszüntetésével sikerül nekik a kereszténységet egy olyan ésszerű egyistenhívó vallással formálni, mely egészen közel kerül a szintén monotheista mohamedanizmushoz s a két vallás hívei lényeg szerint azonos elvekben egyesülhetnek. Ez autonóm humanista szemléletből eredő eszmény megvalósításának legcélszerűbb eszközeül az antitrinitárius racionalizmust tekintették. Pirnát Palaeologus Jakabbal kapcsolatban tüzetesen ismertette ezt az ideológiát. Fejtegetései után hajlandók volnának leszögezni, hogy ez eszmevilág Palaeologustól ered, ha pár évvel előbb Neusernél és társainál nem találkoznánk vele. Alkalmasint mindnyájan az európai antitrinitarizmus ez idő szerint még ismeretlen előzményeiből merítették.

A török szultánhoz írott levél jó bepillantást enged Neuser szellemiségébe, mely fáradhatatlan humanista kritikával a kereszténység és a mohamedanizmus szintézisét kereste. Legjellemzőbb részletei közül néhányat idézünk: „S. Majestät wolle mich in die Zahl der Gottgläubigen eures Volkes und für einen Unterthanen aufnehmen. Den von Gnad des Allmächtigen sehe, erkenne und glaube ich von ganzem Herzen, dass eure Lehr oder Religion wahr, rein, lauter und Gott gefällig sei. . . bin ich deren einer, die mit Freuden den Alkoran lesen und bin einer, der eures Volks zu sein begehrt und bezeuge vor Gott, dass diese Lehre eures Propheten. . . die ungezweifelte Wahrheit sei. . . Hab ich allbereit ein Buch geschrieben, darin ich beweis und darthue: dass Christi Lehr nie dahin gestanden, dass er selbst ein Gott sei, wie die Christen fälschlich rühmen, sondern dass nur ein einziger Gott sei und der keinen Sohn habe, der ihme gleiches Wesen habe. . . Zu Heidelberg hab ich öffentlich in den Kirchen und Schulen mit Predigen und Disputiren etliche Stück unserer Lehr zu widerfechten angefangen. . . und auch viel der Gelehrtesten auf meine Seite gebracht. Da ich aber spürte, dass unsern Theologen und dem Churfürsten die ersten Anfänge der Wahrheit nicht wollten eingehen. . . derowegen ich meinen Dienst dem Churfürsten aufgesagt und zu Ew. Majestät mich begeben wollten in Hoffnung, die abgöttischen Christen mit mehren Nutz und weniger Gefahr meines Lebens anzufechten. . . Sobald die Christen dahin berichtet, dass Ew. Majestät Reich eben diess sei. . . davon Daniel im 2. und 7. Capitel sagt, welches die ganze Welt einnehmen, über alle Kaiser und Könige herrschen soll, werden sie sich nicht mehr ungehorsam erweisen, sondern gutwillig ergeben”.¹⁰

Ezek szerint Neuser nem látott ellentétet a szentháromságtan és más hagyományos dogmák megkötöttségétől szabaddá tett kereszténység és a mohamedanizmus között. A koránt épp annyira igaznak tartotta, mint az egyedül csak emberi műként felfogott bibliát. Így érthető, hogy a török mohamedánokra úgy tudott tekinteni, mint olyan egyistenhívókre, akikkel az antitrinitáriusok magukat egynek tudják vallani s magát is könnyen a mohamedánok sorába képzelte. Nincs tudomásunk róla, hogy a mohamedán vallás felett gyakorolt-e valamilyen kritikát. A jelek azt mutatják, hogy feltétel nélkül elfogadta azt. A keresztény hitet azonban valószínűen sikerült dogmátlanná tennie. Temesvárott a török basa előtt is ebben a szellemben mondja önmagáról: „. . . in Deutschland bin ich für einen Freund der Türken gehalten worden. . . darum dass ich. . . nur einen Gott geglaubt hatt, als wie die Türken. . . Darauf spricht der Bascha, wenn dem also ist, dass du allein an den einigen Gott glaubst, der Himmel und Erden erschaffen hat, als wie wir, und bist darum von den Deinen für einen Türken gehalten worden, so beweis itzt solches mit dem Werk, werd zu einem Türken. . . Darauf antwortet ich, dass ich auch den Alkoran gelesen hätt und einen Gefallen daran gehabt hätt, darum ich denn für einen Türken wäre gehalten worden”.¹¹ A temesvári basa jól

⁹ Uo. 17—18.

¹⁰ Uo. 31—33.

¹¹ LESSING i. m. 369. — WILD i. m. 63—64.

látta, hogy Neuser olyan nézetet vall, melyben a kereszténység és mohamedanizmus egymással azonosulnak. Ide vonatkozó nézeteit alkalmasint „De omnibus religionis capitibus” címmel kéziratba is foglalta s talán ezen művéről emlékezik a szultánhoz írott levelében. Ez az irata, valamint a Bibliander koránkiadásához készült glosszái a lengyel antitrinitáriusokra is hatást gyakoroltak, de nem maradtak korunkra.¹²

A szultánhoz írott levél bepillantást enged Neuser társadalmi és politikai szemléletébe is. Úgy érezte, hogy az Európát megosztó vallási feszültség felszámolásával elérkezik a keresztény és mohamedán népek, így a német és a török birodalom egyesülésének ideje is. E nézetének nem habozott kifejezést adni a törökök császára előtt: „Derohalben wenn Ew. Majestät die abgöttischen Christen zur Erkenntniß des einigen Gottes bringen, Euer Reich erweitern, und des einigen Gottes Ehr in der ganzen Welt ausbreiten wollen, so ist es itzund Zeit fürzunehmen, dieweil der Christen Pfaffen und Prediger also zwieträchting seyn, und das gemeine Volk im Glauben zu zweifeln anfähet, so treiben und trücken die Bischöfe und Obrigkeiten den armen Mann so heftig, dass er öffentlich Ewr. Majestät Zukunft begehret, damit Ewr. Majestät das teutsche Reich besitzen und den Armen erledigen thue”.¹³

E megnyilatkozás annyira merész, hogy Lessing hajlandónak mutatkozik azt a levélben Neuser ellenségei által eszközölt betoldásnak minősíteni. Valójában azonban hiteles törekvéseket tár fel. A két vallás említett módon való egységre hozását a propagandán túl leginkább csak a mohamedán török hatalom fegyveres beavatkozásától várta. E meggyőződése kialakításánál befolyásolta őt a német nép feudális és egyházi vezetőivel szemben érzett eleven gyűlölete és a török szultán és birodalma iránt táplált optimista lelkesedése is. E subjektív beállítottsága ragadta őt arra a határozottan már politikai állásfoglalásra, amellyel kész volt a török szultánt a német birodalom fegyveres meghódítására biztatni. Sőt e részben még a maga szolgálatát is hajlandó volt felajánlani: „Ich meines Theils will nach allem Vermögen mit Schreiben und Vermahnen nichts unterlassen damit sie, die abgöttischen Christen zum rechten Glauben bekehret, Gottes Ehre gefördert, und Ewr. Majestät Reich erweitert werde”.¹⁴ Kétségtelen, hogy Neuser itt nyilvánított aspirációi teljesen kimerítik a hazaárulás és felségsértés lényegét. Mégis azokat csak elvi és nem gyakorlati szempontból lehet és kell megítélni, mert e baljós levelet önképzőleg ráirt záradékkal érvénytelenítette s a szultánhoz soha sem küldte el. Hona világi és egyházi vezetői azonban ezt nem vették figyelembe. Felségsértőnek bélyegezték s Európa-szerte sebzett vadként kergették. Később, mikor valóban Konstantinápolyba került és törökké lett, ezen ítéletüket igazolva is látták.

Neusernek ezt az új politikai és szellemi elrendezést nyújtó programját méltán nevezhetjük koncepciónak, melyben németek és törökök a szultán fősege alatt egy egyistenhívő szabad polgári birodalomban egyesültek volna. Münzer Tamás óta ő az első egyházban termett gondolkodó, aki egyszerre szellemi és politikai elrendezést hirdet. Realizmus, józanság, tisztánlátás tekintetében egyáltalában nem mérhető össze azzal, de kétségkívül vallási forradalmár, aki elveit politikai síkon is kívánta alkalmazni. Váradalmát kifejezetten a német nép osztályellentéire alapította. Az idézett levélrészlet szerint jól látta hazájában a világi és egyházi feudalizmus elnyomása alól szabadulást váró néptömegek forradalmi hangulatát s a vallási racionalizálódással együtt az elnyomott osztályok felszabadulását is várta. Elgondolása szerint e vallási és társadalmi megújulásnak a török koncepció jegyében kellett volna végbemennie. Annyi bizonyos, hogy a Kólozsvárótt megfordult atitrinitárius emigránsok között Neuser képviselte a leghaladóbb és legmerészebb társadalmi és politikai szemléletet. Ő nem hagyta a radikális vallási ideológia társadalmi következményeinek levonását mások tetszésére, mint némely szellemi rokona tette. Levonta azokat ő maga bizonyosságául annak, hogy az igazi antitrinitárius szabadgondolkodás, mely a konfesszionális válaszfalakat lerombolta, társadalmi tekintetben is forradalmi ideológia volt. Kólozsvárra Európában egyedülálló egyben különös vallási és társadalmi koncepció lehetőségét hozta magával, mely részben korán túl mutatott, részben pedig, miként II. Miksa császár Németországában, úgy Báthori István fejedelem Erdélyében is képtelenség volt. Legnagyobb tévedését azzal követte el, hogy éppen a török szultánban látta azt a személyt, aki vallási, társadalmi és politikai tekintetben új korszakot hozhat a népeknek. Humanista ábrándjai közt elkerülte figyelmét a valóság, hogy a kereszténység és mohamedanizmus közös nevezőre hozását a dogmák likvidálásán túlmenően egy csomó társadalmi, gazdasági, történeti, földrajzi és néprajzi adottság teszi lehetővé, s emellett elfelejtette azt is, hogy a rabszolgatartó szultán az európai feudalizmus elképzelt felszámolása után nem a szegények polgári szabadságát, hanem azok szolgátságának csak egy másik válfaját hozta volna. E rövidlátásáért Konstantinápolyban keményen meglakolt.

¹² LESSING i. m. 397, 410—411.

¹³ Uo. 403. — Wild i. m. 33.

¹⁴ LESSING i. m. 383.

2. Szökési kísérlet 1569-ben Pozsonyban

Neuser a török szultánhoz 1570 tavaszán Heidelbergben fogalmazott levelében így emlékezik meg egy szökési kísérletéről, mellyel Pozsonynál próbálkozott: „Dann für (vor) einem Jahr war ich Fürhabens zu Euch zu fliehen, kame bis gen Presburg, aber dieweil ich der Ungarischen Sprache unerfahren, nicht weiter vermochte, bin ich derhalben wieder zu den Meinen gekehrt, und fast noch ein ganz Jahr bey ihnen gewesen”.¹⁵ Tehát Neuser megvallja, hogy már levele írását egy évvel megelőzően kísérletet tett a szultánhoz való szökésre, de ez nem sikerülvén, Pozsonyból visszatért családjá körébe. Egy németországi barátjához 1574. április 7-én Konstantinápolyból intézett levelében említi, hogy a szultánnak szánt levelet négy évvel azelőtt, tehát 1570 április eleje táján írta,¹⁶ így pozsonyi szökési kísérletének 1569 tavaszán kellett történnie. De ugyanezen levelében megemlékezik arról is, hogy egy évvel később, közelebről az 1570. július 15-ét követő hetekben volt Pozsonyban egy második menekülési próbálkozása is. Saját nyilatkozatát idézzük: „Denn da ich höre, dass Sylvanus gefangen sey, darum dass wir bey des Weyda Legaten zu Speyer gewesen waren, lauffe ich davon, komme bis gen Presburg, und weiter geselte mich zu Kaufleuten von Debretzen, dieweil ich aber sehe, dass ich in Siebenbürgen nicht kann kommen, bedenck ich und beschliesse bey mir, dass ich wiederum wolle umkehren, wieder gen Heydelberg zu ziehen”.¹⁷ Tehát Neuser végeredményében kétszer kísérte meg a török területre való átjutást.

Lessing után Neuser összes méltatói, köztük Pirnát is, a két sikertelen és hazatérés-sel végződött szökési kísérletet azonosították s csak egyetlen egy próbálkozást tételeztek fel éspedig az 1570 nyarán végbementet, miután a heidelbergi antitrinitárius csoportosulás és annak Bekes Gáspárral való kapcsolata kitudódott. Az 1569. évi szökési epizódnak figyelmen kívül hagyása azután az ellentmondások egész sorát idézte fel, melyeket csak feltevésekkel lehetett kimagyarázni. Lessing szerint az 1570 tavaszán írt levélben érthetetlen a menekülés bejelentése, mert Neuser antitrinitárius magatartása az időben még ismeretlen volt, így veszély nem fenyegette s menekülésre sem volt szüksége. Ha pedig a speieri birodalmi gyűlés ideje alatt közbejött váratlan fordulat utáni menekülésről van benne szó, ami szerinte másként nem is lehet, akkor a levélnek későbbi időből, ambergi és heidelbergi fogsága, esetleg erdélyi tartózkodása idejéből kell származnia, mely esetben annak keltezése hibás vagy hamisított. De ha az utóbbi eset igaz, akkor miként került elő a levél heidelbergi lakásáról? Külön probléma támadt a szökést követő önkéntes visszatérése megítéléséből, ami azután Neuser jellemének nem egészen reális méltatására adott alkalmat.¹⁸

Mindezt a sok bizonytalanságot, ellentmondást és következetlenséget megszüntetjük, ha elfogadjuk azt, amit maga Neuser mond, tudniillik, hogy ő kétszer kísérte meg szökést, éspedig 1569-ben és 1570-ben. Neuser régebbi életrajzírói, mint Alting, Heineccius és Jöcher még két izbeni szökésről emlékeznek meg,¹⁹ de ezeket egészen hibásan kétszeri fogságával hozták kapcsolatba, noha börtönben csak egyszer volt. Sem régebbi, sem újabb méltatói nem gondoltak arra, hogy első pozsonyi próbálkozása önkéntes lehetett. Neuser világosan és félreérthetetlenül megvallja 1570 tavaszán a szultánhoz szánt levelében, hogy egy évvel előbb Pozsonyban hozzá való szökéssel kísérletezett. Tehát 1569 tavaszán anélkül, hogy bármiféle veszély kényszerítette volna erre, csendben eltávozott és Pozsonyban megpróbálta a török területre való átjutást előkészíteni, szándéka azonban – mint írta – a magyar nyelvben való jártasság hiánya miatt nem sikerült. Már ismertetett nézetei és tervei munkálása végett a török szultánhoz akart menni. E célból szeretett volna a szultán szolgálatába állni s családjával együtt annak oltalma alá húzódni. Volt, ami e törekvésében bátorította. Nyugat-európai antitrinitárius körökben keringtek olyan hírek, hogy a török szultán az erdélyi fejedelemnek az ország egy kerületét minden jóvedelmével antitrinitárius prédikátorok bőséges eltartása céljára átadta. Neuser e hírrel bátorította elvarátait, Sylvanust, Vehe-t és Sutert,²⁰ s úgy látszik maga is számított rá, hogy a szultán feltétlenül pártfogásába veszi őt. Érdekes vonása e hírnek a túlfűtött optimista váradalom, mintha maga a szultán is előmozdítani szándékozott volna a küszöbön álló antitrinitárius propagandát, mely végeredményében Európa népei előtt a modamedanizmushoz vezető utat lett volna hivatva egyengetni. Csak az ilyen illúziók világában élő emberek tudták azt komolyan elhinni, hogy a török szultán elfeledkezze a vallási tilalomról, birodalma területén antitrinitárius nyomdakát enged működni.

Neusernek a török területre való átjutás céljából Pozsonyban eszközölt mozgólódása titokban maradt. Így utána bántódás nélkül visszatérhetett Heidelbergbe, hol egy évig

¹⁵ Uo. 387.

¹⁶ Uo. 372.

¹⁷ Uo. 373.

¹⁸ Uo. 386—388.

¹⁹ Uo. 360—363.

²⁰ Uo. 361. — Wild i. m. 13.

még szabadon működött. E részletet nemcsak azért kellett beiktatni Neuser életébe, mert saját közlése támasztja alá, hanem azért is, mivel csak így érthető a távozását követő bánattalan visszatérése, melyre kommentátorai gyakran hivatkoznak. Helyesebb azonban ezen életetepizódját menekülési kísérlet helyett inkább szökési kísérletnek nevezni.

3. Menekülési próbálkozások 1570-ben Komáromban

De térjünk vissza az 1570. július 15-ét követő másik kísérletére, mellyel szintén török területre való jutását szorgalmazta. Neuser azt állítja, hogy ezt is Pozsonyban készítette elő debreceni kereskedők igénybevételével. A heidelbergi antitrinitárius szervezkedés napvilágra jutása után Neuser számára nem volt más választás, mint a menekülés s egészen természetes, hogy annak a török szultánnak oltalma alá kívánt húzódni, aki miatt éppen bajba jutott. Nem lehet tehát kétségünk afelől, hogy itt az előzőtől teljesen különálló újabb próbálkozásról, immár határozottan menekülési kísérletről van szó. A vállalkozás azonban ezúttal mégsem Pozsonyban, hanem Komáromban történt. Neusernek érdekében állott, hogy menekülési kísérletének valódi helyét s abban segítőtársának nevét elhagassa. Ezért terelte a figyelmet Pozsonyra. Neuser komáromi ténykedéseiről tájékoztatást nyújt Ungnad Dávid császári követ udvari papjának, Gerlach Istvánnak Konstantinápolyból 1573. október 11-én Jakob Heerbrand tübingeni tanárhoz írott levele,²¹ valamint más forrás is.²² Gerlach értesülését Neuser Komáromban lakó ismeretlen nevű rokonától (familiaris), az odaváló német iskolamestertől vette, aki a menekülési kísérletek előkészítésében részt vett. Neuser német barátjához Konstantinápolyból 1574-ben írt levelében azért hallgat komáromi mesterkedéseiről, hogy ottani rokonát és más barátait az esetleges kellemetlenségektől megkímélje.

Neuser Heidelbergből való szerencsés elmenekülése után körülbelül 1570 augusztusa folyamán érkezett Komáromba. A Duna és Vág-Duna összefolyásánál épült város hatalmas várával úgyszólván a török torkában feküdt. A Duna jobb oldalán, Komárommal átellenben a tatai várban még német helyőrség volt, a hozzá közel eső gesztesi várban azonban már törökök tanyáztak. A vár akkori német kapitánya, a lutheránus Kielmann András göppingeni születésű s mint ilyen Neusernek württembergi földije volt. Kielmann a várban német tábori prédikátort és német iskolamestert tartott. Az előbbi ez idő tájt alkalmasint Hosius János lehetett,²³ az utóbbi pedig Neuser említett rokona volt. Magában a városban gyakran időztek hódoltságba tartó, vagy hódoltságban lakó kereskedők. Így e hely nagyon alkalmasnak mutatkozott a török területre való átjutásra.

Neusert az iskolamester segítségével Budára tartó s éppen Komáromban időző kereskedők egy hordóba rejtették el s így kellett volna az utat a Dunán Budáig hajóval megtennie. Azonban az egyik kereskedő árulása folytán a folyón lefelé tartó karavánt Esztergom irányában feleúton a tatai német őrség egy Türjerg nevű hadnagya csapatával feltartóztatta, a török kíséretet elzavarta s a szállítmányt átkutatta. Türjerg Neusert rejtekhelyéből kivonta és Tatára vitte, onnan azonban elbocsátotta. Neuser visszament Komáromba s rokonától támogatva újabb menekülést kísérelt meg. Most török területen át hazafelé utazó debreceni kereskedőkhöz csatlakozott, haját és szakállát török módra nyíratva s a kereskedőkéhez hasonló ruhát öltve magára. Mégis egy őrjárat a törököken kinéző, de sem magyarul, sem törökül beszélni nem tudó Neusert már a vár közelében elfogta s mint esetleges katonaszökevényt vagy kémét a vár kapitányának átadta. Kielmann azonnal bilincsbe verve fogságba vetette, de az iskolamester és komáromi férfiak közbenjárására végül is haza bocsátotta őt. Úgy látszik előző évben is Pozsonyból kiindulólag hasonló körülmények között kísérelte meg a szökést, mert akkor is a magyar nyelvismeret hiánya lett az árulója.

Komáromi kudarca után, az 1574. évi levele szerint, elhatározta, hogy újból (wieder) visszatér Heidelbergbe. Ennek során Ambergben jelentkezett a választófejedelem kancellárjánál, aki vendégségbe hívta, majd az éjszaka folyamán letartóztatta és börtönbe vetette őt.²⁴ Az eset megértéséhez azonban tudni kell a következőket. Neuser Nieder-Pfalzba, III. Frigyes választófejedelem kálvinistává lett országába és annak székvárosába, Heidelbergbe

²¹ „Comperi autem a ludi rectore Gommorensi, (cui familiaris fuit) quod Neuserus solum, ut dicitur, vertens, Gomorram pervenerit, ibique se in dolium cum aliis multis Budam transferendum includi curaverit, verum cuiusdam mercatoris prodicione latere non potuisse. Hac fraude detecta, aliam commiscitur, et habitum Ungaricum assumens totum se more Turcarum radi voluit, ut tutius et securius iter Budense ingredi possit. Sed ne hoc quidem cessit ei consilium. Nam ad supremum Capitaneum castrorum Gommorrensiū D. Kielmannum Greppingensem tanquam transfuga et explorator delatus, in vincula coniectus est. Ex quibus tandem, precibus dicti ludi moderatoris aliorumque, hominis vesaniam, ex assiduis studiis et lubricationibus contractam, mentientium, liberatus, per Poloniam Septem castra adiit.” Lessing i. m. 392.

²² WILD i. m. 21—25.

²³ PAYR SÁNDOR: A dunántúli evang. egyh. kerület története. Sopron, 1924. 521.

²⁴ LESSING i. m. 373—374. — PIRNÁT i. m. 119.

nem mert visszatérni. Megkísérelte ezért ennek közvetlen területi összeköttetéssel nem bíró és a távoli Bajorországgal határos tartományában, az Ober-Pfalzban való letelepedést, mely terület híj maradt a lutheri reformációhoz s annak helytartója, Lajos herceg semmi szin alatt sem volt hajlandó atyja kívánságára bevezetni a helvét reformációt, sőt pártfogásába is vette a lutheri hithez ragaszkodó heidelbergi menekülteket. Ilyennek adván ki magát Neuser, sikerült is neki Melchior Potter neuburgi lutheránus lelkész bizalmába és pártfogásába beférkőznie. Elpanaszolta annak, hogy földönfutóvá lévén, bejárta Ausztriát, Morvaországot és Magyarországot, de sehol sem kapott papi hivatalt. A hiszékeny Potter elvitte őt a tartomány fővárosába, Ambergbe és beajánlotta Máté superintendensnek, valamint a helytartó kancellárjának támogatásába. Utóbbi azonban kiletét felfedezte s őt fogolyként Heidelbergbe szállíttatta, honnan azután csak öre leitatásával 35 heti fogság után sikerült végül is megszöknie.²⁵

4. Neuser Kolozsvárott

A heidelbergi börtönből való szökés után Neuser nyugat felé menekült, de sehol sem volt maradása, mert mindenütt felismerték. Baselben Grynäus Jakabnál akarta magát megvonnai, de Beza haragja elől sietve távoznia kellett. Párisban is sokan felismerték, ezért Dasypodius Theophilus nagy megkönnyebbülésére áthajózott Angliába. Londonban a külföldi menekültekből álló mennonita gyülekezet is elzárkózott előle, így kénytelen volt visszatérni a kontinensre. Hollandián átutazva 1571 tavaszán Maastrichtban spanyol fogságba került, majd innen elszökve titokban Pfalzba lopakodott be. Mikor azonban látta, hogy sorsa itt megpecsételődött, Szászországon és Szilézián keresztül Lengyelországba húzódott s az itteni antitrinitáriusok közt próbált meggyökerezni. Azonban Krakóban Thretius Kristóf felismerte őt és fellépett ellene. Törvényes lehetőség sem volt maradására. Így most már nem lehetett más választása, mint hogy Erdélyben próbáljon szerencsét.²⁶

1572 tavaszán érkezett Sommer János hívására Kolozsvárra. Magával hozta néhány tekintélyes lengyel unitárius személy ajánlólevelét is. A városi tanács azonnal szász prédikátorul alkalmazta. Működését előttünk ismeretlen álnév alatt folytatta, de Alesius Dénes, a fejedelem udvari papja csakhamar felismerte. Egyedül Sommer János és Dávid Ferenc előtt tárta fel kiletét és a személye körül támadt bonyodalmakat.²⁷ Dávid ekkor már kapcsolatban állott Palaeologus Jakabbal, a nyugtalan természetű radikális antitrinitárius gondolkodóval, aki nemrégiben első ízben fordult meg Kolozsvárott, s az is meglehet, hogy még Neuser odaérkezésekor is ott tartózkodott. Neuser csak mélyíthette azt a hatást, amit Palaeologus merész gondolatai gyakoroltak Dávidra. Palaeologus még csak ennek az évnék a végére írta meg „De tribus gentibus” c. traktátusát, de abban kifejtett eszméi már korábban forronghattak benne. Bizalmas beszélgetésekben bizonyára feltárta Dávid előtt azt a nézetét, hogy ha a szentháromság-dogmát és más észellenesnek minősíthető tanítás kiküszöbölik a vallásból, akkor a keresztények és mohamedánok egygyé válhatnak, mint ahogyan az emberi műnek tekintendő biblia és az alkorán közt sincs lényegbevágó különbség, ugyanazon egy istenségről tanítván mindegyik. Neuser annál inkább kitérhetett ez eszmékre Dávid előtt, mert ezek neki kedvenc központi gondolatai voltak.

Neuser már rövid kolozsvári működése első napjaiban hirdethette a radikális antitrinitarizmus és a mohamedanizmus eszméi azonosságát, mivel Báthori István fejedelem az 1572. május 1-én Medgyesen összeülő szász lutheránus zsinathoz Alesius Dénes által intézett propozícióiban azt követelte, hogy fékeztesse meg mindazok: „qui de Jesu Christo et de Spiritu Sancto ab ecclesia catholica dissentiunt, Mahometismum aut quemcumque atheismum volentes inferre”.²⁸ Az arianizmusnak a mohamedanizmussal, judeizmussal, manicheizmussal és epikureizmussal együtt való emlegetése az antitrinitarizmus fellépése óta közhely volt Erdélyben. Báthori utasításában azonban a gyűlölt eretnekségnek mindezen szokásos elnevezések mellőzésével egyedül a „mahometismus” szóval való megjelölése kétségtelenül Palaeologus és Neuser tanításának jelenlétére utal.

Adatok híján nem tudjuk megállapítani, hogy Dávidra milyen hatást tehettek ez eszmék és mennyit sajátított el azokból. Egy azonban bizonyos, hogy amíg Sommer megismerve Neuser nézetét és törekvéseit, azokhoz csatlakozott, akik annak eltávolítását kívánták s e nézetének a városi tanács előtt is kifejezést adott,²⁹ addig Dávid az adott helyzetben felismerve

²⁵ WILD i. m. 26—29, 36—37.

²⁶ LESSING i. m. 364—365.

²⁷ Uo. 365. — Wild i. m. 55, 57—58.

²⁸ G. D. TEUTSCH: Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. I. Hermannstadt, 1862. 203.

²⁹ WILD i. m. 58.

a Neuser számára kínáló egyetlen lehetőséget, török fennhatóság alatt álló unitárius környezetbe és egyházi szervezetbe irányította őt. A bevallott cél ezzel kapcsolatban az volt, hogy Neuser a Karádi-féle nyomda segítségével találjon módot az ellene hangoztatott vádak irodalmi úton való megcáfolására.³⁰ Volt azonban a vállalkozásnak egyéb célja is, amelyet Neuser örömmel vállalt, hisz oly régóta kereste az alkalmat arra, hogy antitrinitáriusokkal és mohamedánokkal fesztelenül együtt lehessen. Már odahaza Heidelbergben ábrándokat szőtt arról, hogy török területen levő nyomda segítségével sajtópropagandát indít majd Németországban a radikális antitrinitarizmus érdekében. A jó alkalom erre elérkezett, Dávid egy török területen levő antitrinitárius nyomdához irányította őt. Dávid jóindulatú megértéssel vehette tudomásul Neuser terveit s kezébe adta a lehetőséget a kezdeményezésre.

Az is valószínű, hogy Neuser Dávid lelkében a maga hozzájárulásával megszilárdíthatta és meggyőződéssé érlelhette ki a hatásokat, amelyeket az Jézus nem imádására nézve Palaeologustól kapott. Neusernek ott tartózkodása alatt lehetett sok ellenlábasa Kolozsvárott, de később – már távollétében – a radikális antitrinitárius ideológia kiteljesedésével növekedőben volt a tekintélye és eszméi is sok helyütt kedveltségre tettek szert Erdélyben. Erre mutat, hogy konstantinápolyi helyzete és dolgai dacára bíztak benne. Vele összekötésüket fenntartották. Régi új-testamentumi görög kéziátokat küldött Erdélybe s mikor meghalt, hátramaradt kéziratait ottani szellemi rokonai 100 forintért megszerezték maguknak.³¹

*

A radikális antitrinitarizmus hazai úttörőire vonatkozó kutatás koránt sincs befejezve. E rövid tanulmány is a szempontok és ismeretanyag bővítésével csak utalás akar lenni a Neuser személye és működése körüli további vizsgálódások szükségességére. Még a hazai és erdélyi gyűjteményekben is jöhetnek elő idevágó szórványos adatok, gyümölcsözőbbnek ígérkezik azonban a kutatás a németországi gyűjteményekben. Neusernek több mint száz évvel ezelőtti életrajzírója, Karl Wild, akinek könyvét használtam, előszavában hivatkozik a bajorországi Maihingenben levő Öttingen-Wallerstein hercegi hitbizományi könyvtár gazdag anyagára, ahonnan sokat merített. Még innen, de más német gyűjteményekből is kerülhetnek elő dokumentumok, amelyek Neuser magyarországi és erdélyi szereplésére nézve hézagpótló adatokat tartalmaznak. Méltó fáradozásainkra az a férfiú, aki hányatott élete során hazánkban is megfordult s akinek korán túlmutató humanista törekvéseit részint saját illuzionárius természeté, részint századának skolasztikus gondolkodása és fejlődésben megrekedt társadalmi szerkezete lehetetlenné tette s éppen ezért mártírsorsot vállalni kényszerült.

Kathona Géza

Pázmándi Horváth Endre ismeretlen műve Pannonhalmán

A pannonhalmi kéziratárban a „Bencés növendékektől előadott szindarabok” című kötegen van egy kéziratós mű: *Győr Visszavétele* a XVII-dik Századból való Hazai Történeten épült *Hösi Játék* Három Fel-Vonásban. Minden jel arra mutat, hogy ez a mű Pázmándi Horváth Endrének egy, az irodalmi köztudatban eddig nem szereplő alkotása. Mire alapozzuk ezt a véleményünket?

1. A győri „Academiai Ns. Ifjuság” előadott egy „Győr visszavételéről nevezett Hösi Játékot” valószínűleg 1820. május elsején.¹ Közelebbit nem tudunk róla, csak az a két ének jelent meg nyomtatásban hely és évszám nélkül, amelyet a Játék közben énekeltek.² Kezdősoraik :

Ájul szivem fájdalmában
Hanyatlásán hazámnak...
és
Éjjél volt, mikor érkezünk
Maroknyi sereggel...

³⁰ LESSING i. m. 366—367.

³¹ Uo. 361, 378.

¹ MOHL ADOLF: Győr elestének és visszavételének irodalma. Győr, 1935. 24.

² Énekek, melyeket a Győri Academiai Ns. Ifjuság elmondott, midőn a Győr vissza-vételéről nevezett Hösi Játékot elő adná. Az énekek leközölve : MOHL ANTAL: Győr eleste és visszavétele. Győr, 1913. 128. l.

Ez a két ének, másfél sor kivételével, teljesen, betűről-betűre megegyezik kéziratunk két énekével.

2. Ugyanezt a játékot Pannonhalmán 1824-ben adták elő, amint azt a hasznos Műlat-ságok 1824. évi 21. füzetében olvassuk :

„Győr visszavétele. Ezen nevezet alatt a Győri Akadémiások már három esztendő előtt Vitézi Játékot adtak elő. A köz megkedvelés azt vitte végbe, hogy az idén Sz. Mártonban is elő adatnék a Declamatióban való gyakorlásul. Reménylünk, hogy kedves érzést gerjesztünk Érd. Olvasóinkban, ha ezen Játék második része után énekeltetett derék éneket közöljük. A mint következik :

Ájul szivem fájdalomában...”

3. P. Horváth Endre (ill. akkor még Horváth András) ez idő tájt foglalkozott Győr visszavételének harmadfél századon át megünnepelt eseményével. Ugyanis 1819-ben, „Husvét másodnapján, mint Győr visszavételének jeles ünnepén, a győri székes templomban” ünnepi beszédet mondott. Ez a nagy beszéd nyomtatásban is megjelent Rév-Komáromban.³ Ezt megelőzően Schwarzenberg Ernő győri püspökké kinevezését is ünnepli 4 lapnyi hexameterben, és hosszan kitér a püspök ősenek, Sch. Adolfnak magasztalására, aki Győr egyik felszabadítója volt 1598. márc. 29-én.⁴

4. P. Horváth Endre életművének első megírója, Méry Etel emlékszik még a Pannonhalmán előadott színműre és Horváth Endrében sejtí annak szerzőjét. Így ír :

„Emlékezetben van még Győr visszavétele című színmű, melyet a növendékpapság elé is adott. ... Irhatta azon jeles szónok, aki Győr visszavételét oly élénken eszteli Győrött tartott évfordulati, ünnepi szónoklatában.”⁵

5. Pitroff : A győri sajtó története c. műben találunk idézve a győri cenzor jegyzőkönyvből egy részletet, 1828-tól 41-ig. Itt szerepel, hogy Horváth Endre : *Győr Visszavétele* című eredeti hősi játéka „admittitur ad typum”, 1836. okt. 9-én. Hogy valóban meg is jelent volna, arra nincs adatunk. Mohl Adolf is, összeállítva Győr visszavételének bibliográfiáját, csak Pitroff ezen adataira tud hivatkozni. Valószínű, hogy nem jelent meg. Sem Színyei, sem egyéb bibliográfiai nem tudnak róla.

6. Biztos, hogy a Hősi Játékot Pannonhalma – Pázmánd környéki valaki írta. Epizód szereplői mind erre a vidékre valók, a helységneveket e vidéken ma is használatos formában emlegetik. Látszik, hogy az író jó helyismerettel rendelkezik ezen a tájon. Bodó jobbágy őrsi (Mezőörs) és a teleki (Kerékteleki) erdőre jár fáért. Felnémeti, a török rabságból béklyóban kibocsátott magyar vitéz asszonyfai (Győrasszonyfa). Emlegetik a táplányi lapost és Szentmártont (Győrszentmárton). Ezen a tájon használatos szólásokat ad szereplői ajkára, pl. : heten vannak, mint a markotai gonoszok.

7. A Győrött elmondott ünnepi beszéd és a kézirat Hősi Játék megegyeznek a csata körülményeinek leírásában – a legapróbb részletekig. A beszéd ötezer másfélszázra teszi a magyar sereg számát. Ugyanígy a Hősi Játék is. A beszédben ezt olvassuk :

„Magok (a törökök) mondják, hogy százezer keresztény fegyveres nem vehet erőt rajtok”.

A Játékban :

„Azt emlegetik, hogy a kapukat is nyitva merik hagyni, és ha százezer keresztény szállja is meg Győröt, még sem féltik”.

– A beszédben ez áll :

„A török a sántokban, a bástyákon, a városban mély csendességben nyugodott”. Ugyanígy olvasható a Játékban is :

„A városban, a bástyákon melly néma csendesség.”

P. Horváth Endre a hősi költői hang megteremtője irodalmunkban. Legszívesebben a múlt dicsőségéről, a régi századok hősi tetteiről énekel. Első nagy feltűnést keltő műve, a *Zirc emlékezete* is a nemzet hősi századairól szól. Ennek alapján benne látták és várták a honfoglalás megénekelőjét. Meg is született – habár megkésve – az *Árpád*. De ezeken túl is sokat énekel a múlttól : *A sziszeki győzedelem*, *Eryingi Török Bálint feleségének*, *Borbély Heléna*. Ennek a sorozatnak méltó tagja emelkedett hangjával a törökverő hősokeket ünneplő *Győr Visszavétele*. S amint a honszerző Árpád bölcs, kegyelmes, mindenen diadalmas, és

³ Husvét Másod napján mint Győr vissza-vételének Jeles ünnepén. A győri székes templomban mondotta Horvát András téti plébános. Rév-Komáromban, 1819.

⁴ Kisebb költemények. Írta Pázmándi Horvát Endre. Pesten, 1832. 293.

⁵ MÉRY ETEL : Pázmándi Horvát Endre élet- és jellemrajza. Megjelent : Értesítvény a pannonhalmi szt-benedek-rend győri Főgymnasiumáról. 1878/9. Méry nyomán WAISBECKER EDE (Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi munkássága. Pécs, 1927) a Vítás szerzőségű alkotások között megemlíti a Győt visszavételét is. 138.

vezérei is mind valamennyien hősök és nagyok : ugyanígy a Hősi Játék szereplői : vezérek, fő- és közemberek mind dicső katonák, hősök.

A játék is inkább a szereplők ajkára adott hősi történet, mint dráma. A szereplők mondják el és jelentik a vezéreknak az eseményeket, magát Győrt nem is látjuk, csak a Rátztemető kapuját. Az első felvonás színhelye Komárom mellett a tábor, a másodiké egy erdő Tata felé, a harmadiké pedig a győri Várkaputól nem messze eső Rátztemető előtere. A második felvonás végén – a már említett két „derék” ének mellett – szerepel még egy népies hangú ének is. Kezdőszora : Nintsen nékem semmi bajom, tsak hogy szegény vagyok... E hat versszakos éneknek változatai több népdalgyűjteményünkben szerepelnek, pl. Erdélyinél egy három versszakból álló változat.⁶

A kézirat terjedelme : 24 × 19 cm nagyságú, elég sűrűn teleírt 29 levél. A könnyen olvasható írás a költő eredeti kéziratának látszik.

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy kéziratunk nem más, mint a Győrről az akadémiai ifjúság, és Pannonhalmán a növendékpapság által előadott Hősi Játék és Pázmándi Horváth Endre alkotása.

Szabó Flóris

Adalékok Arany János 49-es tevékenységéhez

Életrajzírói meglehetősen keveset foglalkoztak Arany Jánosnak 1849-ben, a forradalom második évében kifejtett tevékenységével. Ez a hiányosság egyaránt vonatkozik szalontai jegyzőként való ténykedésére, valamint a forradalmi kormány belügyminisztériumában betöltött munkakörére.

E sorok írója nemrég kutatást végzett a Magyar Országos Levéltárban az említett anyag teljesebbé tételére és ennek folyamán néhány, mindaddig ismeretlen Arany-kéziratra bukkant. Az alább közlésre, illetve ismertetésre kerülő okmányok Aranynak a belügyminisztériumban vállalt hivatali működése idejéből származnak és egyben rávilágítanak arra, hogy mennyire is terjedt ki a költő munkaköre.

Arany János tíz évig volt Nagyszalonta másodjegyzője. A forradalom kiteljesedése idején megváltik tisztségétől, amint maga írja önéletrajzában: „... 1849 tavaszán bureau-hivatalt kértem s nyertem a magyar belügyminiszter alatt s előbb Debrecenbe, majd Pestre tettem át lakásomat.”

A nagyszalontai Arany-Múzeumban őrzik azt a döntő jelentőségű okmányt, melynek révén országos eseményeknek lesz a közvetlen közelről tapasztalója és részese. Minthogy ez az irat mindaddig ismeretlen az irodalomtörténészek előtt, az alábbiakban adjuk szöveghű másolatát.

A kinevezési irat 48 × 29 cm nagyságú, sárgás színű, dupla ív első lapjára íródott fekete tussal. Szövege a következő:

ARANY JÁNOS
ú r n a k

Jelen rendeletnél fogva Önt a belügyminisztériumban [sic!]

F o g a l m a z ó u l
ezennel kinevezem.

Debrecen Május 9-kén 1849.
[belügyminiszter pecsétje]

belügyminister
Szemere Bertalan sk.
[Leltári száma : AJM – II. 39.]

A háborus események miatt ezt a kinevezést meglehetősen soká, csak 19-én kapja kézhez, de ekkor késedelem nélkül, már május 21-én beadja lemondását a másodjegyzőségről a fősolgabírónak és egy részletesebben indokoltat a városi tanácsnak.

Meg se várja az utóbbiak végzését, hanem feleségét Szalontán hagyva, 25-ére Debrecenbe érkezik. Itt legelőször Vörösmartyt keresi fel, majd másnap tiszteleg Szemerénél. Mielőtt rátérnének hivatali tevékenységére, foglalkozunk előbb a városi tanácsnak azzal a gyűlésével, amelyben Arany lemondását tárgyalják. A mindaddig ismeretlen szöveget érdemes teljes egészében közölnünk, annál is inkább, mivel beszédesen bizonyítja Arany népszerűségét szülővárosában és tükrözi munkatársainak hozzá való ragaszkodását.

A május 28-i népes közgyűlés 5 ügyel foglalkozik s ezek között elsőként veszik elő Arany János lemondó-levelét, noha ugyancsak ott van előttük a főjegyzőnek, Borbély Pálnak azonos tárgyú beadványa.

⁶ ERDÉLYI JÁNOS : Népdalok és mondák. Pesten, 1846. II. k. 252.

A Bajó János által vezetett jegyzőkönyv első felében Arany János indokait olvashatjuk. Ezt itt nem ismételjük meg, mert lényegét önéletrajzában is megtaláljuk. Az egy teljes ívet kitöltő bevezetést az alábbi *Végzés* követi:

„Jelen nagy számú közgyűlést — tudván hivataláról lemondott Arany János volt jegyző úrnak buzgó hivataloskodását, becsületességét öröm és fájdalom töltötte el keblét hivataláról lemondását tudató jelentésére. — Fájdalom azért; mert egy oly hivatalnokát vesztette el ki fáradhatatlanul munkálkodott a városnak legzavartabb ügyei tisztára hozásában, mert ügyes tapintattal vitte hivatalát, s egy ily egyén elvesztése érzékenyen hathat városunkra. De bármily érzékenyen hatott a közönségre kedves jegyzőjétől való megválás elgondolása: másrésztől enyhítette fájdalmát azon öröm, hogy eddigi hivatalánál, egy jobb és fényesebbre emelte saját érdeme. — És éppen érdeme méltó elismerésül Szalonta város közönsége Arany János úrnak ezennel jegyző könyvileg hálát és köszönetet szavazván: isten áldását kéri reá és családjára. — Egyébb előadásai tudomásul vétetvén, — hátra maradt jegyzői fizetésének kifizetése elrendeltetett. —” [leltári szám: AJM—III. 177.]

Szalonta városa azzal a tudattal vált meg híres emberré lett szülőföldről, kedves jegyzőjétől, hogy az jobb, fényesebb hivatalba kerül. A valóság azonban nem ezt bizonyította. Helyesen látta és értékelte Arany akkori helyzetét sógora, Ercsey Sándor, aki így írt monográfiájában a kérdéses időszakról: „Ez új hivatal Aranyra nézve valami nagyon jutalmazó és megtisztelő nem igen volt. Mert ha már akkor országserzte ismert irodalmi érdemei és költői tehetsége, melyek magukba véve ugyan nem mindig elegendők valamely hivatal kellő vitelére és betöltésére, azon hivatali kinevezésnél figyelembe nem vétettek is; de ő már akkor 31 éves férfi s oly egyéniség volt, ki, mint egy évtizedig városi jegyző, a közigazgatás minden ágában nagy jártassággal bírt, s így legalább egy titkári állásra méltó lett volna.” (Ercsey Sándor: Arany János életéből. Budapest, 1883, 44—45.)

A belügyminisztériumi iratsomóból legújabbán előkerült Arany kéziratok teljes egészében igazolják Ercsey meglátását. Szinte jelentéktelen ügyekkel, beadványokra, kérvényekre vonatkozó válaszok megfogalmazásával bízzák meg Aranyt, és ezeket is ellenjegyzji, javítja két felettese.

Álljanak itt bizonyítékul a költő hivatali iratai:

751

B majus 27. 1849.

Zemplén megye közönségének

Arany
látta Tormássi

[olvashatatlan aláírás]

Leírta Majus 29-én Murányi

[hátlapján]

Folyó évi május 15-éről 414. sz. a. kelt és ideterjesztett fölíratukra válaszul adom: miszerint az abban rendszeresíttetni kért egy alszámvevői hivatal a felhozott okoknál fogva szükségesnek mutatkozván, ez a f. évi 107. számú Közlönyben olvasható rendeletben szabályozott 400 ft [Tormássi által beszurva az összeg] fizetés mellett felállíthatatik; ellenben a seborvosi állomás rendszeresítésének szükségét ugyanazon felterjesztésben eléggé indokolva nem látom, s így azt jelenleg nem is rendszeresítem. [utolsó félmondat Tormássi kezeírása]

751

B majus 27. 1849

Zemplén megye közönségének

Válaszul f. évi 414 sz. a. telt fölíratukra, mellyben egy alszámvevői s Gál-Szécs mezővárosban egy sebészi állomás rendszeresítését kérik.

*

1848. május 29-én kelt Arany válasza Kraszna megye közönségéhez címezve. Még jóval ennek előtte, április 17-én útmutatást kért Szilágyosmlyó város a Honvédelmi Bizottmánytól az adóösszeírás módjára, valamint a város és a megye egymáshoz való viszonya tárgyában. 1849. május 30-án ismét Zemplén megye közönségéhez intéz átíratot. Arany igenlő választ ad arra a kérésükre, hogy Kis- és Nagy-Patak egyesüljön Sárospatak néven és egységes tanácsot, vezetőséget válasszon. Ezenkívül még jó néhány irat iktatószámán, dátumán fedezzük fel Arany János keze-vonását.

A közismert szerénységű Arany hivatalával nagyon meg volt elégedve. Legalábbis ez tűnik ki feleségének és Petőfinek írott leveleiből. „Valóságos lelki nyugalom, a szalontai

jegyzőséggel összemerve,” — hiszen városa erősen összekuszált pénzügyei kibogozása, az újabb és újabb csapatok kiállítása és még többnek az elszállásolása minden szabadidejét igénybe vette.

Itt azonban azt remélte, hogy ideje marad irodalmi terveinek megvalósítására. Egy jó néplapot szeretett volna indítani és a széles népi rétegek számára verseket írni és kiadni olcsón, füzetes alakban. Ezek megvalósulásában reménykedve vállalta a hozzá méltatlan hivatali beosztást és ezekért interveniált heteken át a miniszterénél, Szemerélnél.

A bekövetkező történelmi katasztrófa a forradalom leverésével együtt megsemmisítette a költő nagyszerű, népnevelő irodalmi terveit is és évekre szárnyát szegte a forradalom győzelmei által táplált lendületes alkotó kedvének.

Dánielisz Endre

Arany János levele Csengery Antalhoz

P. A. Dethier, Konstantinápolyban élő történész, 1869-ben lett a M. Tud. Akadémia kültagja és 1881-ben halt meg. Ez a tagság számos kapcsolat eredményeként született. Része volt a sztambuli Corvinák felderítésében.¹ Az Akadémia kiadásában megjelent egy tanulmánya.² Elfogadásáról Arany 1867-ben értesíti őt és tudatja vele, hogy fordítását Henszmannra bízta.³ Egy másik — nagy port felvert — kiadványával sok dolga akadt Aranyknak. Ez a mű *Kritobülosz* „II. Mohamed élete” című források kiadvány, amelynek görög eredetijét és francia fordítását Dethier rendezte sajtó alá a Mon. Hung. Hist. XXI. 1—2. kötetenként.⁴ A görög szövegben azonban sajtóhibák maradtak s ezért az Akadémia elrendelte bezúzását. Csak néhány példány maradt belőle. Az akadémiai könyvtárban is van három, de címlapja hiányzik mindegyiknek.

Ezt a kiadványt már 1865. III. 31-i levelében említi Arany.⁵ 1870. szept. 22-i és okt. 19-i levélfogalmazványában intézkedik a szerzői honorárium folyósítása dolgában. 1871. márc. 2-án azt írja Toldy Ferencnek, hogy amint a Duna jege és a hajózás megindul, küldik Bécsből ládáknak a könyveket.⁶ A szállítmányért nagyobb vámot róttak az Akadémiára, Arany beadványban elengedését kéri a pénzügyminisztertől.⁷

A most közreadandó levél 1871. február 21-ről — a hátlapján látható régi feljegyzés szerint — Csengery Antalhoz íródott és szintén a Dethier-üggyel foglalkozik. Amíg 1870 nyarát Arany Karlsbadban töltötte,⁸ Gyulai Pál helyettesítette főttkári székében. Dethiert így követeléseivel hozzá irányították. Arany hazaérkezvén nem ismeri ki magát az ügy állásában, a leveleket jó barátjához, Csengery Antalhoz továbbítja. Dethier újabb sürgetésére kéri Csengeryt, hogy tisztázza a pénzügyi helyzetet. Felvilágosítást kér Dethier számára a kiadványok hazaszállítása ügyében is.

A levél szövege így hangzik:

Magyar Tudományos Akadémia

Tisztelt Barátom,

Már ismét üldözik Dethier részéről valami váltóval szegény Gyulait, ki a múlt nyáron engem helyettesítvén, Dethier azt hiszi, hogy az egész ügy az ő kezében van. Tudniillik, én, az ősszel hazajöve, annyira zavarban találtam ez utalványozási ügyet, s annyira nem tudtam a dolog állását, hogy Dethiernek nem lehetett írnom, s egyebet sem tehettem, mint hozzád küldözöm leveleit, a váltókat pedig (miután ezeket *rögtön* vagy honorálni vagy megtagadni kellett) rendre utalványoznom. Ha ma jön a váltó, ismét el kell fogadnom, mert ha elutasítom, Dethier hitele tönkre van téve.

Kérlek alázatosan, méltóztassál D. nálad levő leveleiből s számadási jegyzeteiből e dolgot, a számadás dolgát, annyira tisztába hozni, hogy ne legyek kénytelen így a sötétben tapogatni. Ezenkívül D. leveleiben más dolgok is vannak, melyekre választ vár: ilyen, s a legfontosabb, a nyomtatványok hazaszállítása, mely szintén roppant pénzbe kerül, s melyről a Bizottságnak mielőbb határoznia kell.

Méltóztassál tehát e sürgetős ügyben valahára a kellő világosítást megadni.

Tisztelettel Pesten 1871. febr. 21.

igaz barátod Arany

A levél az Ernst-gyűjteményből került elő, s most a jelen sorok írójának tulajdonában van.

Scheiber Sándor

¹ GERGELY PÁL: Arany János és az Akadémia. Bp., 1957. 33.

² P. A. DETHIER: Augusteon vagy Nagy-Justinian óriás lovasszobra... Pest, 1868.

³ GERGELY PÁL: I. m. 124.

⁴ Βίος τοῦ Μωαμεθῆ; Vie de Mahomet II. Magyarul: II. Mehemet élete. Ford.: SZABÓ KÁROLY. Bp., 1875.

⁵ Fogalmazvány az Akadémia kéziratárában.

⁶ GERGELY PÁL: I. m. 62.

⁷ GERGELY PÁL: I. m. 64.

⁸ MOLNÁR BÉLA: Arany János Karlsbadban. Gyoma, 1933. 21.

Urbán Aladár

TÖRTÉNETI ADALÉKOK EGY PETŐFI VERS CÍMVÁLTOZATAIHOZ

Petőfi Sándor összes műveinek új kritikai kiadásában *Van-e mostan olyan legény...* címmel jelölt költeményénél azt a megjegyzést találjuk, hogy annak eredeti címe *Bátorító* volt. A szerző azonban – mint erről a kritikai jegyzetek tájékoztatnak – költeményeinek kiadásra szánt kéziratában később törölte ezt és a vers kezdő sorát írta fölébe címnek. A költemény az *Életképek* 1848. június 11-i számában azonban *Önkénytesek dala* címmel jelent meg. Ezt a címet az 1874. évi kiadás – igaz, csak a tartalomjegyzékben – még feltüntette, de az 1877. évi összes versek már nem. Nem említette az össze műveknek Havas Adolf által 1892–96-ban készített kritikai kiadása sem, hanem csak a jelenleg is használt cím alatt adta közre a költeményt. Havas jegyzeteiben sem közli a régi címet, csak a vers datálását kísérelte meg: „Első tekintetre úgy látszik – írta Havas –, hogy e költemény az első tíz honvéd-zászlóalj felállításkor (május 16) íratott. E datum azonban oly messze esik úgy az előző, mint a következő költemény datumától, hogy a fennálló sorrend alapján egyáltalán nem fogadható el.” Szerinte ez a költemény is „márczius izgalmas végnapjaiban” keletkezett.

A datálással egyet kell értenünk. Mind a vers hangulata, mind Petőfi sajátkezü kéziratossága, abban az említett vers szomszédságában lévő más költemények (előtte: *Föltámadott a tenger...* és *A királyokhoz*, mögötte: *Készülj hazám*, mely utóbbit az április 5-i népgyűlésen szavalta a költő) arról tanúsítják, hogy ez a vers is ezekben a napokban születhetett. Az a kérdés azonban még nyitva marad, hogy miért közölte annyival később, illetve miért az *Önkénytesek dala* címmel közölte Petőfi a verset, hiszen ez a címváltozat nem is szerepel a kézíraton?

E jelentéktelennek tűnő probléma azért érdemel figyelmet, mivel vizsgálata némi fényt derít Petőfi májusi szereplésére, valamint arra a folyamatra, amelynek során a közvélemény néhány hét alatt elfordult a költőtől, a márciusi napok ünnepeit hősétől.

Jelen kérdés előzményei az emlékezetes május 12-i népgyűlésig nyúlnak vissza, amelyen Petőfi olyan élesen kikelt a kormány ellen. Ismeretes, hogy a fővárosi radikális ifjúság május 10-én este a budai várban „macskazenét” adott a magyarországi osztrák főhadparancsnoknak, Lederer altábornagynak. A tüntetőket – anélkül, hogy felszólították volna a szétoszlásra – kardlapozó vértés lovasság és feltűzött szuronnal előrohánók gránátosok szórták szét. Az esetnek több súlyos sebesültje volt. Egy orvostanhallgató később belehalt sérüléseibe.

A fővárosban, a felelős kormány szeme láttára véghezvitt vérengzés megmutatta a minisztérium tehetetlenségét és kiszolgáltatottságát, azt, hogy még mindig nem rendelkezik maradéktalanul az országban állomásozó katonaság felett. Az eset érthetően nagy felháborodást szült a főváros egész közvéleményében. Ebből fakadt a radikálisok által május 12-én reggel kilenc órára a Nemzeti Múzeumhoz összehívott népgyűlés is. A gyűlés előadója Petőfi Sándor volt, aki – a korabeli tudósítás szerint – kijelentette, hogy „a mostani minisztérium, mint a tapasztalás szomorúan tanúsítja, oly gyenge, miszerint nem hogy egész állam, de még csak egyetlen egy egyén törvényes biztonlétéről sem képes intézkedni”.¹ Egy másik tudósítás szerint a költő felindultságában így fogalmazott: „Kutyámat sem biznám illy miniszteriummal!”² A keményhangú kitérést magyarázza ugyan a költő mélységes felháborodása és elkeseredése, de a kortársi közvéleményt mehökkentették ezek a féktelen hévvel, meggondolatlanul ejtett elítélő szavak.

A visszatetszést szülő kijelentés visszhangjának megértéséhez emlékeztetnünk kell arra, hogy nem a május 12-i népgyűlés kényszerítette ki a Lederer elleni eljárást. A vizsgálá-

¹ Reform, 1848. máj. 14. (12) 96.

² Az ekkor még Pozsonyban megjelenő Budapesti Híradó közölte ezt 1848. máj. 17-i számában, a Fővárosi levelek c. rovatban. Hogy így történt, azt később Petőfi erősítette meg a Márczius Tizenötödike 1848. aug. 11-i számában megjelent cikkében.

tot még a május 10–11-e éjszakáján összeült minisztertanács elrendelte, s ezt 11-én déltájban falragaszokon tudatták a főváros népével. 11-én reggel pedig összeült Nyáry Pál elnöklével Pest megye választmánya, amely a katonai vérengzés részeseinek szigorú megbüntetését követelte. Ez ügyben Nyáry vezetésével, Teleki László, Patay József, Vasvári, Jókai és mások részvételével küldöttséget menesztettek a nádorhoz, akitől többek között Lederer azonnali felfüggesztését, nyilvános bíróság elé állítását, a garázdálkodó katonaságot vezénylő tisztek letartóztatását, a katonaság felesketését követelték. A szabódó nádort Nyáry végül újabb forradalommal fenyegette meg, mire a főherceg mindent megígért.³ Ezt követően Lederer – feltehetőleg a nádor értesítésére vagy egyenes utasítására – polgári ruhában, bérkocsin, a legnagyobb titokban elhagyta Budát és Komáromba, majd Bécsbe menekült.

Az esti órákban megjelenő Marczius Tizenötödike már tudatta a küldöttség eljárásának eredményét és közölte a hírt: másnap, 12-én reggel népgyűlést tartanak a Múzeum terén. Az értesítés szerint két indítvány szerepelt a napirenden: egyrészt, hogy a Lederer ügyét vizsgáló bizottságba vegyék be az ifjúság küldötteit is, másrészt, hogy követeljék a fiatalság mielőbbi felfegyverzését.

Igy történt, hogy miközben május 12-én reggel Budán Zoltán János belügyi államtitkár vezetésével megkezdte nyilvános működését a katonai kihágás vizsgálatára kiküldött polgári és katonai vegyesbizottság, akkor vette kezdetét az említett népgyűlés is. Vagyis ez az akció – bár követeléseiivel maradéktalanul egyet érthetünk – kissé lemaradt az eseményektől. A felháborodást természetesen fokozhatta Lederer szökeése is, valamint az, hogy a katonaság az összeütközés óta alig mutatkozott, s tartani lehetett attól, hogy készül valamire. Ezek lehetnek a népgyűlés hangulatát meghatározó újabb tényezők, s ez lehetett oka Petőfi szenvedélyes kitörésének. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy ekkorra már ismertté váltak a kormány arra irányuló erőfeszítései, hogy úrrá legyen a kényes helyzeten. (Ismeretes, hogy Batthyány miniszterelnök csak május 12-re érkezett vissza Bécsből, ahol május 7-i dátummal végre kieszközölte azt az eddig halogatott királyi leiratot, amely a magyarországi katonaságot a kormány alá rendelte.) Így e „válogatatlan szavakkal” történt kirohanás a tevékenységének kezdetén álló és nehézségekkel küzdő minisztérium ellen, kétségtelenül nem volt politikai, nem volt kellően megfontolt.

A kép teljessége kedvéért még tudnunk kell, hogy a népgyűlés Petőfi indítványára két küldöttséget választott. Egyiket Budára, a Lederer ügyét vizsgáló bizottsághoz, a másikat a minisztériumhoz küldötték. Az elsőnek kérelme Nyáry javaslatára meghallgatást talált, s az ifjúság képviselőiben Lauka Gusztávot és Korányi Frigyeszt vették be a vegyes bizottságba.⁴ (Ennyiben tehát a népgyűlés konkrét eredményt ért el.) A másik küldöttséget – amelynek többek között Táncsics Mihály, Pálfi Albert, Degré Alajos, Dobsa Lajos, Glembay Károly voltak tagjai – maga Petőfi vezette. Ő adta elő a minisztérium összegyűlekezett tagjainak – akiknek sorában Batthyány, Széchenyi, Deák, Klauzál, Szemere és Eötvös mellett a beteg Kossuth is megjelent – a népgyűlés követeléseit: 1. hívják össze a nemzetgyűlést; 2. a Lederer kihágását vizsgáló bizottságba vegyék be a radikális ifjúság képviselőit; 3. a vérengzésben részeseket szigorúan büntessék meg. Széchenyi naplójának tanúsága szerint Batthyány hűvösen és leereszkedően fogadta a küldöttséget, s ezt nem tudta sem Széchenyi, sem Deák felszólalása ellensúlyozni. A miniszterelnök közölte, hogy az első kérés ügyében a minisztérium már döntött, s az országgyűlést felszólítás nélkül is egybehívják. A másik két pont ügyében pedig intézkedni fognak. Ezzel lényegében be is fejeződött ez a furcsa találkozás, az egyetlen hivatalos találkozás a kormány és a márciusi forradalom hősei – a polgári forradalom nemesi vezetői és plebejus harcossai – között.⁵

A válasz, de főleg a fogadtatás nem volt teljesen kielégítő, így nem csodálkozhatunk, hogy 12-én este Széchenyi naplójában újabb macskazenékről számol be. Másnap azután Szemere belügyminiszter rendeletben tiltott el minden „éjjeli zajos csoportosulást” és „békétlenítő lármát”. Május 14-én pedig a nyugalmát féltő polgárság aláírást gyűjtő akciót kezdett a kormány iránti bizalmának kifejezésre juttatására. Az aláírási íveket (állítólag 15–20 000 aláírással) 18-án délután 8000 díszelgő nemzetőr nyújtotta át a miniszterelnöknek. Ekkorra egyébként a kormánynak az előző napokban kétségtelenül megrendült tekintélye valóban kezdett megszilárdulni. A május 15-én tartott minisztertanács ugyanis az egyre veszélyesebbé

³ Minderre, valamint a továbbiakban említett egyéb eseményekre l. a korabeli napilapok beszámolóit, valamint Széchenyi naplóját. — Újabb földolgozását l. URBÁN ALADÁR: Zehn kritische Tage aus der Geschichte der Batthyány-Regierung (10–20. Mai 1848). Annale Universitatis Scientiarum Budapestinensium... Sectio Historica, tom. II. Budapest, 1960.

⁴ Nyáry eredetileg Vasvári Pált és Vidacs Jánost javasolta, de azok nem voltak jelen, így került sor az említettekre. HATVANY LAJOS: Így élt Petőfi. Budapest, 1957. IV. köt. 376. tehát tévesen rója fel ezt a jelölést a kormánynak.

⁵ Leírását Széchenyi naplóján és a Márczius Tizenötödikén kívül l. még DEGRÉ ALAJOS: Visszaemlékezéseim. 2. kiad. Budapest, 1884. II. 26–27.

váló délvidéki szerb mozgalmak hírére elrendelte a déli várak harckészültségét, megkezdte katonaszállítását ezekben az erődökbe és nyilvánosságra hozta a még április végén hozott határozatát az *önkéntes nemzetőrség* (a későbbi *honvédség*) tiz zászlóaljának toborzásáról. Május 19-én pedig, a király Bécsből történt szökésének hírére elrendelték az országgyűlés összehívását is. Ezzel a baloldali régi követelése teljesült. A Marcius Tizenötödikében Csernátoni már május 17-én bizalmát fejezte ki a kormány hadügyi intézkedései iránt.

Mindez csak azért tartozik az említett verscim hosszúra nyújtott előtörténetéhez, mivel a kormány iránt bizalmat tápláló többség – amely ezekben a napokban egyre határozottabban igazolva látta bizalmát – nem tudta megbocsájtani tegnapi kedvencének, a költőnek éles kormányellenes kijelentéseit. S ahogy nőtt a kormány tekintélye, vele együtt nőtt a népgyűlést szervező radikálisok, elsősorban a Petőfi elleni felháborodás, sőt gyűlölet. A korabeli sajtó, a levelek és emlékiratok ennek bőséges bizonyítékát nyújtják. (Nem szólván itt a minisztériumot elborító levéláradatról, amelyben meggyék és városok egymással versengve nyilvánították bizalmukat a kormány iránt, s amelyeknek indítékát a Marcius Tizenötödike május 11-én megjelent cikkei és Petőfi történelmi nevezetességű szavai adták.) Emellett a rendőrségi bizalmas iratokból az is kiderül, hogy amíg Batthyány nagyjúri gesztussal tért napirendre mindenfajta demonstrációk fölött, Szemere módját találta, hogy a radikális ifjúság soraiban is megosztást idézzon elő. Perczel Mórnak május 16-án reggel Szemeréhez intézett jelentéséből értesülünk az előző este a Forradalmi Csarnokban lezajlott eseményekről. A jelentés szerint „egy somogyi polgártárs” (érthetően Perczel felkérésére) ott felszólalva, „elhatározott helyeslése mellett a többségnek, Pálffy – Petőfi ellen kivelve, ezeket honárulóknak nyilvánították, kik büntetést érdemelnek...”⁶

Természetesen mindez nem maradhatott hatástalan a népszerűség „tarpéji szikljájáról” lezuhant költőre sem. Így történhetett, hogy Petőfi, aki *A királyokhoz* c. verse miatt ellene indult támadást – naplója tanúskodik erről – fölényes gúnnyal vette tudomásul, most úgy érezte, a közvéleménynek meg kell magyaráznia a történeteket. Így született meg két héttel az emlékezetes népgyűlés után a *Pest, Május 27. 1848* címmel jelölt cikke, amely az Életképek június 11-i számában jelent meg.⁷ A közismert cikk bevezetésében Petőfi magyarázatát keresi népszerűtlenségének, s ezt az említett versben és a tárgyalt népgyűlésben látja. A népgyűlésen mondottakról az a véleménye, hogy „akkortájtban úgy viselte magát a minisztérium, hogy igazán nem bízhatott benne az, aki féltette a hazát...” Ez a fogalmazás, azzal a megjegyzéssel együtt, hogy felszólalásával ő csak ösztönözni, s nem elkergetni akarta a minisztériumot, továbbá, hogy a kormány megrovói annak nem ellenségei, hanem legőszintébb barátai, – mindez magyarázat, némi önkritikával. Ugyanakkor a francia forradalom tapasztalataira való hivatkozásával, majd a közvélemény által kárhóztatott köztársasági versének megvédelmzésével hitet tesz töretlen forradalmi-republikánus meggyőződése mellett. Vagyis a költő ezzel a cikkel tisztázni akarta mind a kormányhoz, mind forradalmi eszméihez való viszonyát. – S az Életképek ugyanazon számában jelent meg a bevezetésben említett vers, az *Önkénytesek dala*.

Mielőtt azonban megvizsgálánk ennek a konstellációnak a jelentőségét, még egy kitérőt kell tennünk. Ugyanis tisztázásra váró körülmény az is, hogy a május 27-i dátummal írott cikk miért csak június 11-én jelent meg az Életképekben, amelynek Petőfi szerkesztője volt. Jelenlegi tudásunk szerint valószínűnek látszik az a feltételezés, hogy ezt a cikket a költő a Pesti Hírlapban kívánta közzé tenni, amely a Kőzlöny megjelenéséig a kormány hivatalos lapja volt. Ezt valószínűsíti Kemény Zsigmond datálatlan levele 1848. májusából,⁸ amely Petőfi egy olyan cikkét utasítja vissza barátilag, az általános politikai helyzetre hivatkozva, amely a királyt a remélt Budára költözéstől elrettentené. Úgy véljük, nem járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy Petőfi a fenti cikket küldte el közlésre Keménynek, majd annak kitérő levele után, azt *változatlan* szöveggel és a megírás napjának dátumával, tette közzé saját lapjában. A változatlan szöveg mellett szól az a megfontolás is, hogy semmi sem indokolná, hogy a Pesti Hírlapba szánt mérsékelt hangú cikk helyett, a baráti figyelmeztetés után egy keményebb hangú szöveget közöljön a saját lapjában. Az pedig, hogy a cikk az Élet-

⁶ L. Országos Levéltár. Az 1848/49-es minisztérium levéltára. Belügyminisztérium rendőri osztály, 1848. Az országos rendőri hivatal jelentései. — Perczel még hozzátesszi: „...mind az mit Minister urnak e(?) nem annyira republicanus, mint hőbortos s demagóg emberekre nézve mondek, néhány jó hazafiak s barátim közbelépése által is nagy hamar kiteljesült”. Ez pedig világossá teszi, hogy Petőfi lejárataiban a rendőrségi szervek is részt vettek Perczel Mór rendőri osztályfőnök vezetésével. (Perczel a kormánnyal az olasz kérdésben összekülönbözve, július 20-án mondott le állásáról.)

⁷ Közli: Petőfi Sándor összes prózai művei elvezése. (S. a. r.: PÁNDI PÁL) Budapest, 1960. 422–426.

⁸ Uo. 665–666. (A tárgyalt hipotézist HAVAS ADOLF már 1896-ban, a levelek első kritikai kiadásában is említette.) — Ez úton mondok köszönetet KISS JÓZSEFNEK, aki a datálatlan Kemény-levelet, valamint az Életképekben megjelent cikk valószínű összefüggésére figyelmet felhívta, s a Petőfi-levelezés készülő új kritikai kiadásának erre vonatkozó, általa készített bőséges jegyzetanyagát rendelkezésemre bocsátotta.

képekben nem a június 4-i, hanem csak a 11-i számban jelent meg, nyilván annak tulajdonítható – mint erre már Havas Adolf is gondolt –, hogy Kemény válasza nem érkezett meg az előző szám lapzártá előtt.

Ehhez az íráshoz, amely az Életképek 26. számának bevezető cikke lett, kellett a költőnek megfelelő „kísérő” verseket kiválasztania. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Petőfi ezzel a politikai hitvallását összegező cikkel egyidejűleg közli a *Föltámadott a tenger* c. költeményét, amely – s ezt a szerzőnek is éreznie, tudnia kellett – nemcsak a márcusi napoknak, de a költő egész politikai költészetének egyik legkiemelkedőbb alkotása. Ugyanígy természetesen tarthatjuk, hogy hasonló megfontolásból: a cikkben kifejtett mondánivaló hangsúlyozása, kiemelése miatt esett a választás a már korábban megírt *Bátoritóra*, amely – tekintettel az aktuális helyzetre: a május 17-én megindított honvéd toborzásra – az *Önkénytesek dala* címet kapta. (Május–június során még nem hódított tért a honvéd elnevezés.) Figyelemre méltó a költő (és szerkesztő!) által meghatározott sorrend is: előbb közli a kétségtelenül gyengébb, de aktuális verset, s utána a forradalmi nép erejét szimbolizáló nagyszerű költeményt. (A keletkezés valószínű sorrendje a Petőfi által vezetett kéziratos füzet tanúsága szerint fordított.) Ez a sorrend egyébként megfelel a cikk szerkesztésének, elvi mondanivalója súlypontozásának is: előbb a kormányhoz, utóbb a forradalmi eszmékhez való viszonyát fejtí ki benne.

A kép teljessége kedvéért meg kell még jegyeznünk, hogy Petőfi valószínűleg új verset akart a honvéd toborzás alkalmából készíteni. Erről tanúskodik a kéziratos füzetben kitörölt *Toborzó* c. töredék, amelyet legkésőbb június elején írhatott. (Datálását elősegíti, hogy a vele egy lapon, de utána lévő vers: *A gyáva faj, a törpe lelkek...* az Életképek június 4-i számában, az ezt követő pedig, a *Két ország ölekezése* című, a Pesti Hírlap június 6-i számában jelent meg.) A töredéken határozottan érződik, hogy a közelmúltban megkezdett toborzást kívánja népszerűsíteni (negyedik sora lényegében azonos a kormány toborzási felhívásának kezdetével), de úgy látszik, a költő nem tudta vagy nem akarta befejezni. Így vehette elő a régi verset, amely a cím megváltoztatása után a célnak megfelelőnek látszott.

Az *Önkénytesek dalának* érdekességét egyébként csak növeli az, hogy ez Petőfinak egyetlen olyan verse, amelyet kifejezetten a Batthyány-kormány egy meghatározott akciójának érdekében írt, illetve tett közzé. (Az Erdély uniója, továbbá az országgyűlés megnyitása alkalmából, valamint az országgyűlés július 11-i megajánlása után írt költeményeket nem tekinthetjük ilyennek.) Ehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy tudomásunk szerint ez az első vers, amely a honvéd toborzással kapcsolatban a sajtóban megjelent, – holott ekkor bőven termettek az aktuális versek. A legközelebbi, Vajda János: *Önkénytes dala* c. költeménye is közel három hét múltával jelent meg.⁹

A történész szemével nézve, s az 1848. májusi általános politikai helyzet, különösen a honvéd toborzás kezdeteinek problematikája felől megközelítve a kérdést, a fentiekben vázolhatjuk az egyébként jelentéktelen címváltoztatás figyelemre méltó történeti háttérét. Fejtetésünkben az a szándék vezetett, hogy adalékokkal szolgáljunk Petőfi 1848 májusi közéleti szerepléséhez, amelynek következményei a későbbiek során jelentős hatással voltak a költő életútjára.

Kunszery Gyula

BABITS MIHÁLY ÉS SZÉP ERNŐ ISMERETLEN KÉZIRATAI

Dr. Kepes Ernő (1884–1931) tanár, történetfilozófiai és közgazdasági író hagyatékából irodalomtörténeti érdekű, részben forrás jellegű értékes levél- és verskéziratok kerültek elő *Babits Mihálytól*, illetve *Szép Ernőtől* származóan. A 14 darabból álló kéziratköteg története a következő. A nagyjából századunk első évtizedéből származó, személy szerint Dr. Kepes Ernőhöz szóló kéziratokat tulajdonosuk kegyelettel őrizte tüdőbaj következtében 1931. február 1-én bekövetkezett haláláig. Úgy látszik, előre érezte halálát, mert az értékes kéziratokat egy borítékba zárta, amelyre az alábbi sorokat írta: „*Halálom esetén feleségemé szül. Parke Emmáé.* – Babits Mihály első két nyomtatásban megjelent verse a Budapesti Napló egyik hűsvéti mellékletén; és egy hozzám intézett levele kb. 1908-ból. (A köszönet az Egyetértésben megjelent kritikára vonatkozik, amit a Levelek Irisz Koszorújából c. első verskötetéről írtam.)”

⁹ Radical Lap, 1848. jun. 29. (23) 92. l.

Özv. Kepes Ernőné, a németországi születésű Panke Emma 1954-ben halt meg, tőle a kéziratokat barátói, a Zelkő-nővérek örökölték egyéb családi vonatkozású okiratokkal egyetemben. (Részben ez utóbbiak is útbaigazításul szolgáltak Dr. Kepes Ernő életére vonatkozó adataink összeállításában.) Zelkő Vilma, a legutolsó tulajdonos, szíves volt a kéziratokat rendelkezésemre bocsátani, így vált lehetővé közzétételük.

Bevezetőül még csak ennyit: Dr. Kepes Ernőt – éppen a levelezésből kitetszően – még Hajdúszoboszlóból eredő ifjúkori meleg barátság fűzte Szép Ernőhöz. Babitshoz való viszonya nem tisztázott. Az egyetlen levélből még az sem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy személyesen ismerték-e egymást. Bár ez nagyon is valószínű, mert körülbelül egy időben voltak egyetemi bölcsészhallgatók Budapesten, s a levél közvetlen hangja és terjedelme is túlhaladja a sablonos udvariassági szintet, és ha nem is szorosabb barátságra, de mindenesetre szíves és értékelt kapcsolatra utal. – Ezek után lássuk magukat az írásokat.

1.

[Levelező-lap]
Tekintetes

Kepes Stern Ernő úrnak

Budapest

IX. Ferenc körút 43. IV. em. 18 ajtó
P^a Macskás, 903 jan 1.

Édes Ernőm!

Vettem lev.-lapodat, s szívből örülök colloquálásodnak. A hátralevőkhöz hasonló eredményt kívánok. Hogy a könyvet megveszed, annak örülök, de most nincs pénzem semmi, mert otthon voltam, s anyámnak adtam az összes pénzemet. A principálisom meg nem ad, ügyis előre vagyok már, hát nem akarom zaklatni. Majd ha lesz pénzem, írok érte. – Szegény anyám nagyon beteg a gyomrára. Régi baj, mely most vehemensen kínozza. Szeretne felmenni [sic!] Pestre, valami jó professzorhoz, de nincs hozzá pénze. Egy kis húgom, szegényke, közelebb meghalt. – Az apám tele van adóssággal. Szóval csupa baj, csupa szomorúság. Ne agdódj: vigyázok magamra, s [áthúzva: meg] nem vagyok meghülve.

Az új esztendőre minden jót, s irántam való méltányosabb érzelmeket kívánok részedről.

Csókol szerető:

Ernőd

2.

[Levelező-lap]
Tekintetes

Kepes Stern Ernő úrnak
bölcsészhallgató

Budapest

IX. Ferenc körút 43. IV. em. 18 ajtó

Kedves Ernőm!

Megbocsáss, amiért oly régen nem írtam, de megbocsáss: te még régebben írtál! Semmi bajom sincsen, csak a gyerekekkel, akit tanítok van bosszúságom. A pusztán most gyönyörű tavaszi idő van, s az egész napot kinn töltöm a szabadban. Lovagolok, vagy sétálok a gyerekekkel. Bizony a franciával nem tudok boldogulni abból az árva nyelvtanból. Nincs pénzem másforma könyvekre, hát majd jövőre folytatom, ha az idén nem is haladok sokra. Versek nem igen írok, [áthúzva: igen] inkább prózában forgatom a tollat. Annak van ma bece, s avval inkább lehet kenyeret is szerezni. Hogy vagy? Írj mindenfélről szerető és csókoló barátodnak:

P^a Macskás, 1903 február 5.

Szép Ernőnek

Szép Ernő később jól megtanult franciául. (E sorok írójának 1931 nyarán szerencséje volt vele néhány kedves órát együtt tölthetni Párizsban.) Fordított is franciából, így például „A színésznő” (Comédienne) c. Bousquet-vígjátékot.

[Levél]

Kedves Ernőm!

Én nem tudom, mi lehet az oka, bár sokat töprenkedem rajta, hogy mi megszüntünk a régiék lenni? Emlékezel, tavaly, azelőtt és azelőtt milyen hő, milyen szoros kapocs volt e két lélek: az enyém, s a tied között? Hova lett e hőség, hova lett a kapocs? Ha erre gondolok, szinte kedvem volna sírni, mint egy gyermek, kinek megmagyarázták, hogy a szivárvány nem híd az ég és föld közt, hanem csak a természet egy játéka, tüneménye. Ilyenforma illuziótól rabolt meg a sors engem, midőn téged, a te szeretetedet elvonta tőlem.

Nem akarok itt jeremiadokat nyávogni, nem affektálni és érzelegni, csak hidegen kérdelem: mi ez? Mert én nem tudom ezt magamnak megmagyarázni...

Az a becsületszó a cigarettázást illetőleg? Az sokkal kisebb ok annál, hogy oly erős lelki rokonszenvet megdöntsön, mint a miénk volt! Aztán ne gondold, hogy én ne adnék semmit a becsületszóra, az esküre stb! Az az ígélet-megnemtartás nálam vagy feledékenység volt, vagy nagy gyöngeség és éretlenség, s az ilyen jellembeli napfogyatkozások maguktól el szoktak múlni, amint elmúltak nálam is!... A nap milyen főséges, milyen fényes, vakító – mégis vannak foltjai... miért hibáztatnád tehát engem, mikor a nap fogyatkozásai megújulnak, s én mondom, az én lelke, jellemem természetszerűleg levette ezeket a gyöngeségeket. Minden lélek, minden élet egy külön világ, s én, ha téged elveszítlek, egy világot veszítek el!... Te jóval felülemelkedtél a barát fogalmán, legalább az én szememben, s hogy téged, a te lelkedet el kell veszítenem, nagyon fáj; s mióta a te irántam való rokonszenv (nevezük csak rokonszenvnek) megszünt, őr, mély tatóngó őrít érzek a szívemben, mely őrít nem vagyok képes semmi gondolattal, érzéssel betölteni...

Igaz, nagyon sokat, sokat tettél már értem; neked köszönhetem, hogy Pesten megvizsgáltattam magamat, hogy télikabátom van, sanyarú mezőtúri tanulásomban is támogattál, szóval nagyon sokat köszönhetek neked anyagiakban is; de hidd meg, sokkal magasabb és szebb szempontokból gondolkodom és nem ilyen kicsinyes és alacsony dolgokért siratom, hanem azért az érzésért, mely bennünket összekötött, s nekem életem, közelebbi éveim Saharáján oázisokat nyújtott.

Jövőre én Pestre megyek; még nem tudom, hol fogom a fejemet lehajtani, honnan veszem a betevőt. Mily vigasz, öröm volt eddig nekem, ha elgondoltam, hogy lesz, aki vigasztaljon, ha csüggedek; ki tanácsot adjon, ha tanácstalanul állok, ki örüljön, ha örülök és enyhítse bánatomat. Ezt a hitet te meg akarod cáfolni?

Ne legyek neked az, ne légy nekem az, aki eddig voltam és voltál? Az istenért, felelj és nyugtass meg, vagy sújts le egészen, de őszintén és igazán írd, mert éget, fáj ez a tételődés, e bizonytalanság!!

Írj!

Csókol szerető Ernőd

P^a Macskás, 1903. márc. 19.

[Levél]

Édes Ernőm!

Mindenekelőtt véghetetlen örömmel adok kifejezést, amiért olyan hamar és olyan kimerítően választottál levelemre, melyet én bizony nem tárgyilagosan és téged érdeklő dolgokkal töltöttem meg, hanem izgatott lelkiállapotban írtam és ha Oli öcséd olvasta, bizonyosan ismételte az ő „hatásvadászó sirász” kifejezését. –

Most már szép sorrendben, nyugodtan felelgetek interpellációidra. Elém teszem leveledet, hogy valamire el ne felejtsek felelni.

1. Egészségi állapotom már az alatt az idő alatt, amióta a puszta balzsamos levegőjét szívom, csakugyan, lassanként „egészségi állapot” lett. Arcom telt, piros, mint a ti diák-sapkátkok (vagy az nem piros? Úgy emlékszem, Tóth Béla az ő tegnapelőtti „esti levelében” úgy írta) és a köhögésem és mellfájásom majdnem teljesen megszünt. Keveset dohányzom is, de nagyon keveset, épen annyit csak, amennyi [sic!] a szájam izét rendbehozza. Reggeli, ebéd és vacsora végével egyet-egyet. A principalis úr és a madame principalin (a hétágu sistergős istennyila lépjen velük legközelebbi ismeretségbe) a régiék ugyan, de én füttyölök rájuk, s ozsonnára vágok egy jókora darab szalonnát és azt a szabadban megsütöm, (itt a disznó is) zsírját pirított kenyérré csepegtetve; felséges eledel az!

Szóval jól táplálkozom, s egészséges vagyok. –

2. (...„Irod, hogy fel akarsz jönni Pestre stb.”) Hát, édes Ernőm, ezt biz elhatározom, s ha elhatározom, isten segítségével és a magam kis energiájával keresztül is viszem. Mivel irodalmilag szándékozom működni életemen keresztül, akarom, hogy Budapesten, az ország szívében, ahol a tehetség jobban kiforr, megjegecesedik, és érvényesül, ott a lábamat megvessem. Határozott [áthúzva: egzisztenci] pénzforrásom, honnan a szükséges pénz erre elő fogom keríteni, ugyan nincsen még, de mi lesz az emberből, ha nem remél, hisz, hogy lesz! Egy körülmény, amelyet neked talán már említettem is, faragott egy kis bölcsőt a számomra, melyben egy kis csecsemőnyi reményt ringathatok, s ez a körülmény e birtok tulajdonosának irántam érzett rokonszenve és tehetségemnek tőle való elismerése. Ugyanis ez az igen finom lelkű, művelt és jótékonyágáról ismert úriember, akinek finomságán, műveltségén és jótékonyágán kívül még néhány millió forintocskája és 150 ezer frt. évi jövedelme is van, le szokott nézni a birtokára ide minden hónapban, s ilyenkor szívesen és érdeklődve társalog velem, tudja, hogy szegény vagyok, a könyvemet már elolvasta és ez nekem reményt nyújt arra, hogy engem hathatósan segíteni fog, ha hozzá fogok fordulni. Kiss Józsefet, hazánk, illetve az újabb generáció legelső költőjét szintén ő támogatta (a házuknál volt házi tanító Kiss J.) sőt a „Hét” fennállásához szükséges kauciót, 20 000 forintot is ő adta Kiss Józsefnek. Azonkívül, mint értesültem, eddig is segélyezett sok szegény diákot, havi 10–20 forintokkal, ami elvégre is szép summa. Ez urat Schwartz Ferencnek hívják, az Andrássy úton, a második köröndön van palotája, ott lakik. Az apád talán ismerni is fogja. —

3. Édes Ernőm! A szegényérzet egy nemével, másfelől egy jókora adag keserűséggel írom neked, hogy ez évben nem tanultam. Az istenért, hát hogy vegyek én kezembe könyvet, mikor absolute semmi reményem nem volt arra, hogy a magánvizsgához szükséges legalább 100 forintnyi összeget előteremtsem? Hisz kérlek szépen, emlékezel a levelezőlapra, amit neked szeptember végén Debrecenből írtam, erőszakos elkeseredéssel, kapaszkodó reménnyel, hogy beiratkozhasam. Ládd : ott 25–30 forinton múlt, hogy most ezt a drága esztendődt semmivé tettem! El volt intézve a kérvényem, fölvettek szept. végén és a nyomorult pár forint miatt nem bírtam beiratkozni.

Ilyen dolgok igazán Bokányi Dezsővé teszik az embert! No, de legalább az a vigaszom megvan, hogy az egészségem helyreállott, s ez a pusztai élet, a magány, amelyben Berzsenyi szerint „fejlik a talentom”, állandó benyomásokat gyakoroltak szellememre, melyeknek meg hasznát veszem. — És a korai nyomorban megroncsolt idegeim itt megerősödtek.

No, de elég rólam. Beszéljünk kissé a te viszonyaidról is. Hát igazán, szívből örülök előmenetelednek (te haladsz helyzetem is) és nemkülönben az Alexander Bernáttal való érintkezésednek. Barátom, ilyen elsőrangú, tekintélyes estethikus [sic!] az embernek egész jövőjét előmozdíthatja protezsálásával. —

Hát, tisztelt filozopter úr, tüntetni tetszett? Hála Istennek, nem történt semmi bajod! Bár viszont-tüntetésképpen Hasznos Endrécék (már ilyen vérengzés után nem is merem őket Mihasznáknak szólítani) könnyen eltüntethették volna az egyik füledet, vagy az orrodát! Akkor aztán dughattad volna a diáksapka mellé a cvikkert. Hát Oli öcséd, a jagonc? Felteszem róla, hogy ő sem maradt el? Neki is van privátdiner sapkája? Szépen feshet benne! Miért nem ír ő nekem soha? Kérlek, mondd neki, hogy kevesebbet tanuljon, vagy kevesebbet csavarogjon egy nap és írjon nekem néhány sort.

Anyádnak nincs semmi komoly baja? Javult a viszony köztetek?

Ezután gyakrabban írj nekem, látod, én előljárok a jó példával : félórája kaptam a leveledet és már a választ is befejeztem. Kérlek még egyszer, bocsásd meg multkori érzégesemet, de igazán nagyon el voltam keseredve tőlem való elhidegülésed miatt. Remélem, a régi leszesz ismét!

Ölel csókol a közeli válasz reményében szeretőd

P^a Macskás, 1903. márc 28.

Ernőd

A leveleidet csak így címeza : Szép Ernő, *Füzesgyarmat* Békés m.

Felesleges az a hosszú címzés, úgy is ismernek a postán, s kiküldik. Apropos! Most jut eszembe. Egy új kis költeményet [sic!] mellékelek neked, ami a Sztamári Hírlapban jelent meg. [A mellékelten küldött költemény hiányzik.]

Kepes Ernő „Oli” néven becézett öccse bizonyára Dr. Kepes Gyula ügyvéddel azonos; van ugyanis a kézirat-kötegben egy „Budapest, 914 máj. 27.” bélyegzésű üres levélboríték, amelynek a címzése : Ngy Dr Kepes Ernő tanár úrnak Dr Kepes Gyula ügyvéd ur leveleivel Budapest, VI. Andrássy út 56.

Tóth Béla (1857–1907), Tóth Kálmán költő fia, a „szálló ígék” és a magyar anekdotakincs összegyűjtője, a Pesti Hírlapba írta a századfordulón aktuális kérdéseket tárgyaló népszerű „Esti leveleit”. (Lexikális adat.)

Schwartz Ferenc, a pusztamacskási földesúr bizonyára azonos a fansikai Schwartz Ferenc nevű Bihar megyei nagybirtokossal, akit az Újvári Péter szerkesztette „Zsidó lexikon” (Budapest, 1929.) a nemességet nyert zsidók között említ (646. l.). Pusztamacskás ugyan Békés megyében fekszik, de Bihar megye közvetlen határában. Schwartz Ferenc és Kiss József kapcsolatáról nincsen közelebbi adatunk.

„A könyvemet már elolvasta...’ A szóban forgó könyv nyilvánvalóan a Mezőtúron 1902-ben megjelent „Első csokor”.

Bokányi Dezső (1871–1940) a századforduló neves munkásvezére, kőfaragó, a budapesti kerületi Munkásbiztosító pénztár volt aligazgatója, a magyar szociáldemokrata párt tagja, a proletárdiktatúra népbiztosa 1919-ben, ennek bukása után a Szovjetunióba került. (Lexikális adat.)

Alexander Bernát (1850–1927) a budapesti egyetem neves filozófia-esztétika tanára.

A levélben említett diáktüntetés valószínűleg március 15-i jellegű lehetett: nem azonos azzal a nagyobb arányú tüntetéssel, amelynek egyik sebesültje Juhász Gyula volt, mert ez másfél évvel később, 1904 őszén zajlott le.¹ — „Mihászna András” az akkori rendszer közrendőrének megszemélyesítője, állandó alakja a népszerű Borsszem Jankó élclapnak; megteremtője — mint annyi más hasonló figuráé — Ágai Adolf.²

5.

[Levelező-lap]

Tekintetes

Kepes Stern Ernő úrnak

Budapest

IX. Ferenc körút 43. IV. em. 18. ajtó.

Édes Ernőm!

A tollamból kaptad ki a szót! Éppen én akartalak téged lebetyározni, amikor te irtad ugyanazt a titulust. Tudomásom szerint én válaszoltam azonnal a leveledre, a Közp. Tud. Egyetemre címezve azt. Úgy látom, nem ment át birtokodba, nem is címezem most oda. Hát így rendben vagyunk. Egyébként h. istennek jól vagyok. Közérzet kielégítő. Tegnap egy pesti barátom és távoli rokonom, egy 19 éve könyvelő volt itt lenn nálam Pestről búcsúzni. Ő ugyanis máj. 3-án Amerikába megy, Wanderbilt akar lenni. Az az országszerte dühöngő cudar ítélet-idő itt csak szélben és egyszeri hőésben nyert kifejezést. Természetesen nem igen járkálok kinn. De most már derül. Legközelebb levélben felküldöm neked néhány új zöngeményemet, és egy „humoreszk”-et, melyet e napokban cselekedtem. — Előbb azonban írj. Mindenről, körülményesen. Írd meg, micsoda funkciókat végezel abban a laboratóriumban, hisz nem vagy medikus! Csak nem söprögetel?

Válaszod várja szerető és csókoló

Ernőd

P^a Macskás, 1903. ápr. 23.

A Vanderbilték híres amerikai milliárdos kereskedő család; az egyik Vanderbilt-ivadék, Gladys, a magyar diplomata Széchenyi László gróf felesége lett.

6.

[Levél]

Édes Ernőm!

P^a Macskás, 1903. június 2.

A levélre, amit tőled kaptam, csak most válaszolok. És azért csak most, mert idáig tépelődtem: vajjon megragadjam-e a mindenesetre drága, kínálkozó alkalmat, illetve, hogy elfoglaljam-e azt az állást, amit kilátásomba helyeztél?

Hát, fiam, hosszas töprengés és habozás után arra a megállapodásra jutottam, hogy nem aspirálok reá! Igaz ugyan, hogy egészségi okokból nagyon nagy áldás volna ez rám nézve, a fizetés is szép, de hát, az isten szent szerelméért, mi lesz belőlem, ha én 3 gyermek tanítása közben akarok tanulni? Hogy végzem én el a VII-ik osztályt, mikor nyilvános iskolában is, tudod, mily nehezen megy nekem a *számtan és a fizika*? A többi tantárgy ugyan csak játék, mellyel 3 hónap alatt végezni tudnék — de azzal a másik 2 tárggyal aztán egymagam, magyarázat, útbaigazítás nélkül nem tudok boldogulni! A jövőmet nem tudom kockára tenni, nem, semmi áron sem! Elég vén számár vagyok már, igyekeznem kell valahogyan ezt a hátralévő 2 osztályt elvégezni, ha török, ha szakad.

¹ PÉTER LÁSZLÓ: Adatok Juhász Gyula életrajzához. ItK, 1959. 2. sz. 307—310.

² TÓTH BÉLA: Szájru! szájra. Harmadik kiadás, Budapest, 1907. 246.

Elől kezdem inkább a koplalás, nélkülözés iskoláját, de a proletárok posványába nem akarok süllyedni, mert ez rám nézve több, mint a halál. Mert a halálból van feltámadás, de a proletárságból nincs! Az egészségemmel körülbelül rendben vagyok, még ha Pestre megyek is szeptemberre (ami eltökélt szándékom) visszaeséstől, rendes életmód mellett, nem kell tartanom.

Inkább arra kérek, ez ügyben fáradozásodat nagyon köszönve – hogy a vacatióra, [sic!] mint már említém, kerítenél, vagy kerítettél valami nekem való állást, hogy valamit kereshessek, s lehetőleg jó levegőn lehessenek, s jó táplálkozásom legyen. –

És – bocsáss meg, hogy így-megrohanlak mindenfélével – de nincs úgyszólván már semmi pénzem benn – fel van emésztve a júniusi fizetésem is; nagyon kérek, tésed bele a „Pesti Hírlap”-ba 2-szer, vagy háromszor ezt a kis apróhirdetést: „Gymnasiumi képzettségű, művelt, tehetséges izr. ifjú, [áthúzza: ki] jelenleg is nevelő, a vacatióra pusztára ajánlkozik 1–2 kisebb gimnasistához vagy elemistához. Szerény igényű. Szép Ernő, Pusztacsák, Békésmegye.” 2–3 koronába kerül, de nincs rá pénzem, s ha lesz módomban, visszafizetem neked.

A ruhákat illetőleg is, ha tudsz, segíts rajtam. Elég kín az nekem, hogy minduntalan [áthúzza: és] hozzád kell fordulnom. De a sors kezében vagyok, amely szegénységre kárhoztatott, mondd, mit tegyek? –!

Most egy költeményen dolgozom. Címe: „Hangok Rodostó felől”. Alapgondolata: Rákóczi [sic!] nem akar most hazajönni, majd ha szabad lesz, magyar lesz Magyarország, akkor hazajön. Rövid sorokban, afféle kuruc formában írom.

Íme az elejéről egy kis darab szemelvény: Itt egy másik új versecske:

Meddő bánat

„Hosszú kétszáz éve
Pihenek itt lassan.
Porladó testemet
Féreg sem ette meg,
Hogy nyugton alhassam.

Zúgó tenger partján
Csöndes az én álmom.
Nagy Törökországból
Idegen hazából
Haza én nem vágyom...”

Ha a könyvem [sic!] már-már kicsordul
Szívtépő, égő fájdalomtól –
Megragadom a tollamat:
Hátha jön egy szép gondolat?!

Kezemre hajtom a fejem,
S csak ülök, ülök csöndesen...
Fájdalmam bérét lesem én:
Egy szép szomorú költemény...

S, mely sír és tombol odabenn,
A kint, a kint, úgy élvezem!...
... Hiába! Nem jött gondolat...
Csak könyves [sic!] lett a tiszta lap!

Levelemre, s a múltkori levellemnek más passzusaira is válaszolj azonnal, s mondj véleményt a beküldött néhány kis dolog felől. Azonkívül, amikre kértelek...

Válaszod hamarosan várva, ölel csókol szerető: Ernőd.

A „Hangok Rodostó felől” című verstörödéken Lévy József közismert „Mikes”-ének hatása érződik. („Zúgó tenger partján... Nagy Törökországból...”) Nincs nyoma, hogy a verset Szép befejezte volna. A verstörödékből következtetve úgy látszik, már 1903-ban felmerült Rákóczi hamvai hazahozatalának gondolata, amely végül is 1906 őszén vált valósággá.

A másik vers – „Meddő bánat” – kötetben nem jelent meg. Még nem egészen kiforrott Szép-vers.

7.

[Levél: „Aut. Orth. Izr. Hitközség Előljárósága H.-Szoboszló” levélpapírján].

Édes Ernőm!

Idehaza vagyok. Pénteken, 26-án jöttem haza. Sehoh semmiféle állást nem kaptam, és most bánt a gond, hogyan szerzek pénzt? Mert, ha a Schwartz Ferenceli ismeretségemhez a legvérmesebb reményeket fűzöm is: mégis csak kell pénz a Pestre menetelhez. – De hiszen ráérünk még ezen busólni! Tegnap éjjel lakodalomba [sic!] voltam, bizonyos Weiszberger lányn; végigtáncoltam az éjszakát, s most álmos és fáradt fagyok [sic!] – azért ily kusza az írásom is.

Kleinéktől, azoktól a gyalázatos emberektől harag nélkül, de egyúttal búcsú nélkül váltam el. A gyermek gyönyörűen, tiszta kitünéssel vizsgázott, s, mikor eljöttem Klein úraság hebegett valamit, bocsánatkérésfélélt az egész évi bánásmódot, de én nem reagáltam rá és mindössze így búcsúztam: „Jónapot kívánok; ajánlom magamat — Gyerünk!” Mikor eljöttem, a fizetésemből mindössze csak 10 forint volt bent; ezért tegnap Debrecenben meglehetősen csinos ruhát (újat és szép szalmakalapot vettem, úgyhogy nem vagyok snasz. —

Itthon semmi újság. Az apám a helybeli és kabai kiskereskedőket képviselte azok megbízásából és költségére Budapesten valami congresszon. (Csakugyan Kohn-gressz volt.) Egyik kis húgom Berta, most Debrecenben, az apácánál végezte a leányiskola II osztályát, nagyon szép eredménnyel. — Adler Józssival beszéltem, náluk még nem voltam, majd, ha Oli megjön, esetleg elmegyek hozzájuk — —

Ha eddig el nem küldötted azokat a ruhákat, most már ne küldd: nincs szükségem rájuk. Amire még szükségem van, úgymégtalálom nálad fönt Pesten, szeptemberben. Menyire [sic!] vagy már az anyáddal? Kibékültetek? Én igazán nem tudom, mit kívánjak Neked ez ügyben; a bec sületed kívánja, hogy ott maradj az anyádnál, ahol felnőt téll, aki felnevelt, de hát te sem vagy már taknyos gyerek, akit pofonüthetnek: ez is igaz. Azt hiszem, ha most paktumot köt nétek, és visszamennél, jobb elbánásban volna részed. — Mindenesetre te tudni fogod, mit tégy. Bocsáss meg, hogy ily csúf betűket csinállok, de nagyon el vagyok törődve, az éjjel táncoltam és nem aludtam még. Délután majd lefexem. [sic!] Írj azonnal. Mikor jön le Oli? (Kérlek szépen, küldj válaszbélyeget is. Nincs egy krajcárom sem; ezt a bélyeget is apámtól kértem. S neki, szegénynek, ez is nehezebbé [új sorban megismételve: ez is nehezebbé] esik.

Szoboszló, 1903. július 2 —

ölel csókol szerető
Ernőd

A levélpapír „cégjelzésének” magyarázatául az szolgál, hogy a költő édesapja a hajdúszoboszlói autonóm orthodox izraelita hitközség iskolájának tanítója volt.

8.

[Levél. A borítékon: Dr Kepes Ernő úrnak Budapest II. Bimbó u 9. — A postabélyegző dátuma: Budapest 914. ápr. 6. — ABBAZIA levélpapírján.]

Kedves Ernőm,

íjedtemben írok neked ilyen gyorsan, nagyon [olvashatatlan áthúzás] rámijsztettél azzal a kedves és kiténtető szándékkal, hogy ki akarod nyomtatni a nevemet valami mozgalommal kapcsolatban. Nagyon kérek, ne tedd ezt, tudod, hogy egészen ellenkezik az ilyesmivel a természetemmel. Az életem passzív s nem jól érzénem magam, ha ott lenne a nevem akárhol. Még irodalmi mozgalmakban vagy vitákban, vagy társulásokban se veszek részt sohasem Mondom, személyem egyszerűen *nincsen* és nem csinál semmit és nem vesz részt semmiben. Ugye megértesz és megbocsátsz barátodnak ezért a lelki kényességért. Kérlek, a darabomat is meg akartam küldeni neked. De nem találtam eddig a könyvesboltokban, ahol kerestem, majd a Franklintól elhozatom s megkapod. Jó utat és minden jót kíván neked sok üdvözlettel

Ernő

Ezt a levelet már a „beérkezett” költő írja régi barátjának. Nem tudjuk, miféle mozgalomról van szó, de a levél mindenesetre jellemző Szép Ernő visszahúzódo egyéniségére. — A darab, amelyet elküldeni szándékozott, kétségkívül „Az egyszerű királyfi” mesejáték; az jelent meg ez időtájt, 1913-ban a Franklin kiadónál.

9.

[Levél. — Borítékon:

Dr. Kepes Ernő úr corporal

Gebirgs-Kanonen-Batterie 2/4
Feldpost 302

A levélbélyegző dátuma: Budapest 915. sep. 12.]

Ernőkém,

ki hitte volna, mint mondani szokás. Ki hitte volna. Nem győztem csodálkozni a rózsaszín kártyádon. Alig tudom, mit mondjak. Oly fáradt vagyok mindig s oly eltompult vagyok

aziránt is ami magammal történik. Oly valószínűtlennek tartom az egész világot s azt is hogy élek, annak köszönhetem talán, hogy itt egyenlő lépésekkel járok s normális módon beszégek az emberekkel. Nem is tudtam, hogy elmentél már. Itthon annyira el vagyok mindig foglalva, hogy nem értem rá érdeklődni az után, hogy vagy, mit csinálsz. Én is káplár vagyok s a tisztí iskolát szenvedem s játszom, azt hiszem október közepén vizsgázunk. Türelmetlenségemben már többször kértem, vigyenek el a csatába. Most nem tudom, mikor, hová fogok menni. Egészséges vagyok, egy kicsit megedződtem, végtelenül szomorú vagyok és sokszor ok nélkül vidám mint egy rossz diák, a gyerekek közt a kaszárnnyában. Mit irjak még neked? Mindent tudsz a világról amit én tudok. Inkább irgyelleg hogy a hegyek tetején élsz, semmint sajnállak és féltelek. Ugye nem lesz semmi bajod? Igérd meg. Vittel magaddal könyveket? A harctéren sok unalmas és rossz óra van mikor csönd van, már átestem ezen, tudom. Olvasni épp úgy gyönyörűség mint az úgynevezett békében, vagy még nagyobb. A természetet szeretted ugye, vagy most szeretted meg? Az is óriási gyönyörűség, de milyen! Nőt remélem nem látni. Jól bálnak veled? Ujságot látsz? Azt mondják béke lesz. Örülsz? Öcséd itthon van még? Irj, nagyon kíváncsian várom, hogy hirt adj magadról, sohase vedd rossz néven, ha ilyen kurtán s ha sehogysem felelek, mindig a régi szeretettel gondolok rád.

Isten veled drága Ernőm, vagyis légy szerencsés a szerencsétlenségek között s a véletlen mindig hizelegjen életednek. Öllelek. Címem : *Royal-szálló, Erzsébet körút.*

Ernő
tizedes.

Ez már háborus levél, az olasz frontra van irányítva. Kepes „rózsaszín kártyán” – azaz a hivatalos tábori postai levelezőlapon – tudatta, hogy a harctéren van. Szép Ernő e közben a tisztí iskolát végezte, s ez arra vall, hogy a hiányzó két középiskolai osztályt idő közben végül is elvégezte.

10.

[Névjegyten, dátum nélkül]

Kedves Ernőm, az említett nagy művésznek, ha megengeded, *nem fogok szólni*. Ismerem. Egész potyára szolgáltatnának ki neki. Ő az az ember, aki a koldústól elfogadna egy fillért, ma is. Szóval csak Téged kiméllek egy hiszterikus visszautasítástól.

Viszont nem hagyom abba a segítség után való hajszát, majd csak fakad valahol valami forrás.

Magamnak is vannak némi kilátásaim a késő őszre, remélem tudok majd aztán a segítségére lenni. Persze evvel a kecsegtetéssel e percben nem sokat érsz ; legyen azonban több erőd, türelmed evvel az ígéretemmel is a megmaradáshoz. A címed megvan, ha lesz valami, hirt adok Neked. Öllel Ernőd

Késői Szép-írás, de pontos dátum s minden egyéb közelebbi adat ismeretlen.

11.

[23,5 × 15,5 cm-es, 8 lapos nyomtatott ponyva-füzet, fedőlapján a címek alatt egy rendőrségi kihallgatást ábrázoló képpel.]

A mezőtúri pénzhamisító banda

vagy

A mezőtúri ham's ötkoronások

És

Kecskeméti Győző óriási s'kkasztása

Irtá SZÉP ERNŐ

Kiadják Nagy Károly és Csató Ignác.

Ára 10 fillér.

*Minden jog fenntartva. Utánnomása szigorúan tiltva van.
Nyomatott és kapható Braun Juda könyvnyomdájában Mezőtúron.*

A mezőturi pénzhamisító-banda.

A sok pesti ujság mindennap tudatja,
Itt is, ott is egy pénzhamisító banda.
Csupa hamisítás ez az egész világ,
Működik a rém sok akasztófa-virág.

Alig csukták még be Takács Zoltán urat,
Már csinálták a szép ötkoronásokat.
Sok pénz gyártódott már Mezőtur városba
Mégis szegény maradt annyi sok lakosa.

Jó hire megy Turnak az egész országban
Régóta ül Takács Zoltán a fogházban.
Akkor Turon százas bankók csinálódtak,
De most nem csináltak ilyen nagy bankókat.

A turi határban lakott Sepsi Gábor
Soha ki nem fogyott házából a jó bor.
Tanyai lakásán volt ott minden bőven
Ő bor, új szalonna jó és rossz időben.

Senki nem gondolta okát a nagy módnak.
Hej, de csak vége lett minden földi jónak,
Két czvikkeres úr járt mindig a házába,
Még éjfélután is égett ott a lámpa.

Itt csinálták a szép ötkoronásokat
No de elég ennyi, ne beszéljünk sokat.
Hogy történt a dolog, elmondom sorjába,
Tudom, mindenkinek eláll szeme-szája.

Volt Sepsi Gábornak egy jó ismerőse
Patkós Mihály volt a becsületes neve.
Becsületes neve, míg becsületes volt,
De a becsülete Fegyverneken megholt.

Ami dolgot Sepsi meg a két úr csinált
Abba beavatták azt a Patkós Mihályt,
Patkós megvette az ötkoronásokat,
Ötven forintért vett százötven hamisat.

Most vasárnap volt a fegyverneki vásár
Gonosz Patkós Mihály most is ottan járkal.
Vett ott mindenfélét, vett ott kocsit, lovat
S fizetett csupa rossz ötkoronásokat.

A „jó vásár” után mézest akart venni
A kis gyermekeknek vásárfiát vinni.
„Jó napot adj Isten! Hogy méri a mézest?
Különben csak adjon, akármennyiért lesz.

Ledobott kevélyen egy rossz ötkoronást
De az asszonynak ez szemet szurt már mindjárt.
Várjon csak egy kicsit, elváltani viszem.
(No mostan Patkós, kend megjárja, azt hiszem.)

Visszajött az asszony, két csendőr is véle,
Egyik csendőr Patkóst mindjárt nyakon csípte.
Olyan Patkós mintha most meszelték vón be,
Kívül is meghallik, úgy dobog a szíve.

Kutya van a kertben, nem jó a kend pénze
Nincs szélén felírás, nincsen rajta, nézze
Ráírva: „Bizalmam az ősi erényben”
Most letartóztatjuk a király nevében.

Szegény Patkós Mihály hímezett-hámozott.
Utóvégre mégis mindent csak bevallott.
Mennek a csendőrök a turi határba
Mennek Sepsishez a cserepes tanyába.

Keresik mindenütt, keresik a gépet,
Túvé teszik érte az egész vidéket.
Keresik padláson, keresik pinczében,
Keresik az ólban, keresik a színben.

Lehántják a falról a sok vakolatot,
Felfeszítik érte az egész padlatot.
Úgy vallatták Sepsit, nehéz vasba verték,
Pénzcsináló gépét de seholse lelték.

S hogy az egyik csendőr a ház vége mellett
A nagy kazal előtt keresgélve elment,
Hozzá dörgölözött csak úgy véletlenül,
S nini, uramfia! mindakettő elhül.

Egy pár ötkoronás hullt ki a kazalból,
Mindjárt kihozták a vasvillát az ólból.
Széthányták a kazlat, benne volt a gép is,
Elvitték a gépet, elvitték a pénzt is.

Sepsit és Patkóst megkötötték egymáshoz
Úgy vitték kedden a járásbírószághoz,
Amint a betonon így végigsétáltak,
Szomorúan nézték az új gázlámpákat...

Nem hallani semmit a két pesti urról
Elvitték az irhát tán örökre Turról.
Elvitték, mielőtt megcsiphették őket,
Most már csak keresik a gonosztevőket.

Önhöz fordulok most, doktor Takács Zoltán
Hogyha a börtönben ön unatkozik tán,
Felviszik őket is szegény Patkósékat,
Hármasban talán csak nem unják magokat.

Kecskeméthy Győző

v a g y

A budapesti óriási sikkasztás

Szegény Magyarország, de sajnállak téged,
Meg is hamisítják, el is lopják pénzed.
Kevesebb lesz evvel, de több lesz amavval
Egyik is, másik is, mindakettő nagy baj.

Kecskeméthy Győző jól csinálta dolgát
Ellopta a sok pénzt s elvitte az irhát,
Mint Falkai László, ő, nem levelezett
Ugy elszökött, azt sem mondta: befellegzett.

Adóhivatalnál volt ő hivatalnok
Hosszura nyulnak most miatta az arcok,

Óróla beszél most szegény s előkelő
Óróla beszél most minden járókelő.

Jövőt, becsületet ő szegre akasztott,
S a pénztárból egy félmilliót sikkasztott.
Hej, pedig lett volna szép jövője neki
Egész Budapesten nagy volt becsületi.

Évi fizetése csak ötszáz forint volt
S abból a kis pénzből éjjel-nappal lumpolt.
Jó idő óta már az adófizetők
Adójuk sikkasztó zsebébe fizeték.

Delet húznak épen Pestnek sok tornyába
Félmilliót pakolt uti táskájába.
„Áldjon meg az Isten ti bájos kasszirnök!
Viszem magammal a félmillió pengőt.”

Még ily sikkasztásra nem emlékszik senki -
Mikor meghallotta, elbámult mindenki.
Amit a sok szegény véres verejtékkel
Összegyűjtött, azt mind ő sikkasztotta el.

Jaj de sok szegénynek vitték el párnáját
Hogy a sikkasztóknak tömjék meg tárczáját.
Nyögve dolgozik sok szegény ember s asszony,
Hogy a sikkasztó ur többet sikkasztthasson.

Még ilyen ügyesen nem sikkasztott senki,
Egész nyugodtan egy fiakkert bérelt ki
S a hivatalozgát maga mellé vette
Budapestet Győző ravaszul rászedte.

Megállította egy üzletnél a kocsit
S a szolgát szivarért beküldte egy kicsit.
Míg a szolga benn volt, vasúthoz hajtattott
S a szép fővárosból szépen elrobogott.

Csinált a szökése oly iszonyú kravált,
Rikkancs „ujság” helyett „friss süteményt” kiált.
A biciklisták is sikkasztót kergetnek.
De fűtyül már Győző egész Budapestnek.

Szalad a sok sürgöny az egész világba
De nincs Kecskeméthy sehohsem, hiába!
Ez is látta, az is, — az ott, ez meg emitt
De mégse fogták el a gaz Kecskemétit.

Rendőrök az utcán lámpással járkálnak
Kecskeméthy urra hátha rátalálnak.
Pár ártatlan urat mindjárt el is fogtak
De Kecskeméthyre még rá nem akadtak.

Legjobban busulnak suszterek és szabók
Legjobban siratják ők a félmilliót.
Sok váltó és számla kiált fel az égre,
Halált kérve a gaz sikkasztó fejére.

Hiába keresik Kecskeméthy Győzöt,
Kijátszotta ő a tengersok üldözöt.
Nevetséges neki ez az egész hűhó
És Budapest sóhajt: szervusz félmillió!

Ne bíráljuk meg se a „verseket”, se a költőt. Inkább a korszak és a rendszer felett mondjunk elmarasztaló ítéletet, amikor és amelyben tehetséges fiatal írók mostoha körülmények miatt vásári ponyva-füzetek írásával voltak kénytelenek tehetségüket „prostituálni”. Ez az a kor, amikor Gárdonyi Géza „Dr. Yang, a török szultán nyugalmazott háremorvosa” álnévvel pornográf ponyvafüzeteket ad ki a háremélet titkairól (1887):³ és amikor Szomory Dezső, hogy betevő falatja legyen, az 1906-os évi dánosi cigányokról írt folytatásos „regényt” a Fidibuszba. — Szép Ernő ponyvafüzetében a századforduló két hírhedt bűntényét dolgozta fel. A Kecskeméti-féle nevezetes sikkasztás — kortársi visszaemlékezés szerint — 1901 novemberében történt, s így a verszetet vagy még ebben, vagy a következő esztendőben íródott, tehát Szép Ernő mezőtúri tartózkodása idején; ezzel egybevág az is, hogy a füzet Mezőtúron jelent meg nyomtatásban.

A versben említett Takács Zoltán — a mezőtúri pénzhamisítók „elődje” — jogi doktor volt, ügyvéd, a múlt század nyolcvanas éveiben mint egyetemi hallgató népszerű vezére volt az ifjúságnak; később képviselőjelölt is volt egy vidéki kerületben. (Ekkor született a szállóigévé vált kortes-nóta: „Abcúg Tisza, abcúg Csáky, — Abcúg báró Fejérváry. — Abcúg Török főkapitány, — Éljen doktor Takács Zoltán!”.) Mint a budavári Hentzi-szobor elleni robbantási merénylet szervezőjét 1893-ban öt évi börtönbüntetésre ítélték. A börtönbéli demoralizálóan hatott jellemére: a börtönből kikerülve bankjegyet hamisított, s ezért 1901-ben a szegedi csillagbörtönbe került, honnan 1907-ben kiszabadulván kivándorolt külföldre.⁴

A „Bizalmam az ősi erényben” I. Ferenc Józsefnek, mint magyar királynak, a jelmondata; ez a felírás volt bevésve az akkori ezüstpénzek perméjére, a mezőtúri pénzhamisítók megfélemlíttek róla.⁵

*

Szép Ernő leveleinek nagy részéből (1–7. sz.), mint mozaikdarabokból egységes kép alakul ki a 19 éves költő 1903-as évi és azt közvetlenül megelőző életszakaszáról, s így e tekintetben forrásjelleggel bírnak. Az 1902. évet illetően csak következtetésekre vagyunk utalva. Úgy látszik, hogy Mezőtúron járt az ottani ref. gimnázium VI. osztályába, bizonyára magántanítással tartva fenn magát, miközben barátjának támogatását is igénybe vette (3.). — Erre az időre esnek első irodalmi szárnypróbálgatásai. Ebben az esztendőben itt, Mezőtúron jelent meg első verseskötete: „Első csokor” címmel (Költemények és műfordítások Heinrich Heintől, Mezőtúr, 1902. Braun nyomda). És bizonyára ekkor írta — nagy nyomorától késztetve — a fentebb ismertetett ponyva-verszeteket (11). Az év szeptemberében pénzhiány miatt nem tudott beiratkozni magántanulónként Debrecenben középiskolába (4. sz. levél 3. pont), s ekkor, hogy előteremtse a továbbtanulás költségeit, házitánítótságot vállalt a Békés megyei Füzesgyarmat közelében fekvő Pusztá-Macskáson a Budapesten élő dúsgazdag Schwartz Ferenc birtokán, bizonyos Klein nevű családnál, akik a földbirtokos bérlői vagy valamiféle alkalmazottai lehettek és vele meglehetősen megalázó, önértetet sértő módon bántak (4^a, 4^b, 7.). — A pusztai alkalmaztatást a pénzszerzésen kívül főként azért vállalta, mert ez tiszta levegőt és jó kosztot biztosított, amire leromlott egészségi állapota — a szimptomákból következtetve: tüdőgyöngösesége — miatt volt szüksége (4^a, 6). Tanév végével, miután tanítványa tiszta kitűnőre levizsgázott, visszatért a hajdúszoboszlói szegényes családi környezetbe, s ezzel le is zárul a Szép–Kepes levelezésnek ez az első — összefüggő egészet képező — szakasza.

*

12. — 13.

[Külön-külön lapon ceruza-írással]

Babits Mihály *Találka előtt...* és *Memento* című verse.

Babits Mihály verskéziratai ceruzával vannak írva, a kézirat-lapokon nyomdatechnikai jelzések, a „Memento” hátlapján tintairással ez áll: Husveti melleklete (sic!). Kepesnek a bevezetőben idézett útbaigazító sorai részben helytállóak. Úgy látszik, bejáratos volt a Budapesti Naplónál, mert saját magának is jelentek ott meg tárca-novellái (így például 1906. február 17-én, március 3-án). A két Babits-vers valóban megjelent a Budapesti Napló 1907. március 31-i húsvéti számának külön irodalmi mellékletében, ami annál érdekesebb, mert Sárkány Oszkár nem említi a Babits-bibliográfiájában, és az ifjúkori Babits-verseket számon tartó Belia György sem emlékezik meg róla. Viszont Török Sophie az „Összes művek”-ben

³ PINTÉR JENŐ: Századunk magyar irodalma. Budapest, 1943. 426

⁴ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1909. XIII. k. 1251.

⁵ TÓTH BÉLA: i. m. 111.

éppen erre a lelőhelyre való utalással közli a Mementó-t.⁶ – A két Babits-vers a húsvéti melléklet 6. lapján található ezzel a főcímmel: „Az éjszakából”. A melléklet többi szerzője: Ady Endre, Dutka Ákos, Miklós Jutka, Juhász Gyula, Lengyel Géza, Kuthy Sándor, Hegedüs-Bite Gyula, Kosztolányi Dezső, Cholnoky Viktor, Haraszthy Lajos, Antal Sándor, Emőd Tamás, Csi madia Sándor, Mohácsi Jenő. – A fiatal Babits tehát előkelő társaságban szerepel (az ugyanez év őszén szervezkedni kezdő „holnaposok” itt már valamennyien együtt vannak), de meglehetősen hátul és nem a legparádésabb nyomdai „adgyusztálással”. Míg a többi vers díszes szecessziós betűtípussal van szedelve, Babitséi csak egyszerű „garmond”-dal.

Abban azonban téved Kepes, hogy ezek lennének Babits első nyomtatásban megjelent versei, sőt ezek a versek sem itt jelentek meg először nyomtatásban.⁷

A „Találka előtt” később belekerült a „Herceg, hátha megjön a tél is” című vers-kötetbe is (1911) a „Paysages intimes” ciklus hetedik darabjaként.⁸ A Budapesti Napló verszövege ehhez képest variánsnak tekinthető, mert 3. sora így hangzik: „Oh én hiszem, ma bizon eljő”, míg a kötetbeli változat megfelelő sora: „Ó, eljön! én hiszem, hogy eljő”. Lényegesebb változtatás még csak annyi, hogy a Budapesti Napló szövegében – a régi gyakorlatnak megfelelően – a versor-kezdetek nagybetűsek, míg a kötetben csak az új mondatot kezdő sorok nagybetűsek. Ugyanez áll a Mementó-ra is, amelyet a költő a Pávatóllak⁹ című fordítás-kötetbe vett fel később, már Heine-fordításként feltüntetve; a harmincas években a Délbáb c. színházi lapban megjelent nyilatkozata szerint ugyanis értebb korában a verset annyira „heines”-nek érezte, heinei utánérzésnek ítélte, hogy szinte azt tartotta volna hamisításnak, ha saját neve alatt közli. – A Kepes-féle kézirat, illetve a Budapesti Naplóbeli szöveg egyébként nem variáns értékű, mert bennük a Pávatóllak szövegétől csak lényegtelen punktuációs eltérések vannak.

14.

[Levél, dátum nélkül]
Igen tisztelt Uram!

A kedves küldeményt köszönöm; könyvét (az orthodox marxizmus elleni küzdelem igen rokonszenves) [ez a zárójeles mondat közbeszúrás] érdeklődéssel forgattam; és örülök hogy alkalmam nyílik megköszönni a szép és megértő kritikát is, melyet megjelenésekor olvastam, de szerzőjét nem sejtettem.

Mielőtt kérdéseire válaszolnék, kérem, adja át meleg üdvözetemet Zalai Bélának, akire mindég a legszívesebben emlékszem s akit Pesten ha címét sikerül megtudnom okvetlen fel fogok keresni.

És most bocsásson meg azokért amik következni fognak, előre: hiszem, hogy Ön is csak azt kívánja hallani tőlem, amit mondani fogok: a teljes őszinteséget.

1. Az irodalomtörténet megírását, ha sokat fog gondolkozni róla, kétségkívül magától is el fogja halasztani vagy tíz évvel. Semmi sem jogosíthat arra, hogy olyan dologról írjunk, amit csak felületesen ismerünk – ha egyáltalán komolyan akarjuk vétetni magunkat. A magyar irodalom történetében (épen az Ön által elhallgatottak közt is) oly óriás alakok [áthúzza: nevek] vannak, akiknek jelentőségét, nagyságát megérteni nem gimnáziumi emlékek hanem évek munkája alapján is nehéz. Ha tényleg Ady volna Magyarország eddig legnagyobb költője, akkor talán könyü [sic!] volna megírni a magyar irodalomtörténetet; de a dolog épen-séggel nem így áll egyetlenegy olyan ember szemében sem, aki tényleg ismeri a magyar irodal [áthúzza: omtörténetét] mat. Komoly tudós nem vetheti meg a részlettanulmányokat, [áthúzza: és aki nem] (bár talán nyomaikat iparkodik művében eltüntetni), s aki nem filológus egyáltalán nem írhat irodalomtörténetet hozzáértéssel. A szociális teóriák szép szavakat adhatnak, de tudást nem adhatnak: a tudás csak a tények ismeretén alapulhat. Az „egész régi irodalmat alaposan átolvasni” legalább tíz év munkája, ha nem több. De ez csak egy lépés volna: a külföldi irodalmakat (amelyek kölcsönhatással voltak: a klasszikus és középkori latin, német, francia, angol, olasz, török [pl. Balassánál [áthúzza: és szláv] s némely virágénekekben) és szláv irodalmakat) valamint a történetet (s nem a szocializmus irányzatos világitásában, hanem az illető kor szemüvegén nézve) szintén ismerni kellene. [A következő mondat a levél margóján keresztbe van írva, de értelmileg ide kívánczok:] Ön Balassáról

⁶ Babits Mihály összes művei. Sajtó alá rendezte TÜRÖK SOPHIE. Budapest, é. n. 585–586.

⁷ Babits Emlékkönyv, Nyugat kiadó, Budapest, é. n. — SÁRKÁNY OSZKÁR: Babits-bibliográfia, 289. — BELLA GYÖRGY: Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 283. és 297.

⁸ BABITS MIHÁLY i. m. 84.

⁹ BABITS MIHÁLY: Pávatóllak. Műfordítások. Táltos kiadása, Budapest, 1920. 24.

akar írni. Ismeri-e Marullust és Angerianust? Megérti-e Villont, hogy összehasonlító szempontokat nyerjen? — Sokszor nem az elsőrangú, hanem a kisebb írók ismeretére van szükség. A magyar irodalom egy korát pl. nem lehet érteni Metastasio, egy másikat Matthison alapos ismerete nélkül; épúgy mint a mait nem lehet Bernard Shaw nélkül, aki pedig a jövő világitásában alig lesz nagyobb költő, mint ma Kotzebuét látjuk (akit mellel színtén igen kell ismerni annak ki a magyar irodalmat értékelni akarja). S hol van még az archaeologia és műtörténet! Mindezt nem lehet másodfokú forrásokból méríteni, mert szakirodalmunk igen csekély s megbízható másodkézi forrásaink tán nincsenek is. Magának kell kutatnia. — Még egy részletpéldát: képzelhető-e hogy a XVII. sz. irodalmáról ír valaki, aki az erdélyi memoir [olvashatatlan áthúzás] írókat alaposan át [áthúzza: tan] nem tanulta? erre pedig (probatum est) egy év sem elég. — [Áthúzza: Sok] Végre élénk érzék kell a hagyományok, a kiváltságok, a nyelv iránt és nagy kegyelet a régiség iránt; de elfogultság nélkül: ez csak lassan fejlődhetik ki annál ki mindig új dolgokkal foglalkozott. Minde munkák Önre nem is lesznek nagyon vonzó, legalább eleinte.

Bocsásson meg hogy enyit [sic!] írtam és így: de épen hogy enyit [sic!] írtam és így: avval akartam megmutatni érdeklődésemet az ön munkája iránt s hogy menyire [sic!] sajnálnám ha valami abból kárba veszne.

2. Ritoók Emma könyvét szívesen recenseálok a Hétben, ha megküldeti [áthúzza: ; de csak] még e hóban: mert a vakációt utazással külföldön töltöm s ott nem igen érek rá. De mintha úgy emlékezném, hogy már jelent meg róla a Hétben ismertetés; vagy tévedek? Lehetőleg nézzen utána, mielőtt elküldené a kötetet.

Még egyszer bocsánatot kérek levelem terjedelméért és tartalmáért. Egyébként biztosítom változatlan nagyrabecsülésemről

Híve Babits Mihály

A Babits-levél — híven a költő rossz szokásához — nincsen keltezve. Szerencsére a rendelkezésre álló adatok alapján nem nehéz megállapítani megközelítő dátumát. A levelet kezdő köszönet — Kepes jegyzete szerint — az első Babits-kötetnek az Egyetértés c. napilapban megjelent kritikájára vonatkozik. A „Levelek Irisz koszorújából” c. verskötet 1909-ben jelent meg, a róla szóló kritika az Egyetértés az évi 133. számában, június elején.¹⁰ Babits a levele végén a Ritoók-könyvet még az iskolai vakáció előtt kéri, tehát a levelet minden bizonnyal 1909 júniusának derekán írta (és nem 1908-ban, mint két évtized távlatából Kepes vélte).

Kepes Ernő szóban forgó könyvének címe: „Történelmi materializmus, darwinizmus, kantizmus”, 282 lapos kötet, megjelent Budapesten, 1907-ben. A levél a filológus Babitsra jellemző, s mindenesetre megvan az az érdeme, hogy sikeresen lebeszélte Kepes Ernőt az irodalomtörténetírásról, s így eggyel kevesebb gyenge irodalomtörténetünk van. A levélben említett Zalai Béla a Kosztolányival és Juhász Gyulával folytatott levelezésben is gyakran szerepel. Baráti körükhöz tartozó kortársuk volt (1883–1915), igen tehetséges filozófus, főműve „A filozófiai rendszerezés problémája”. Az első világháborúban halt hősi halált.¹¹

A levélben említett világirodalmi nevek — Marullus, Angerianus, Villon, Metastasio, Matthison, Kotzebue, Bernard Shaw — szakemberek előtt nem szorulnak magyarázatra, s így ráterhetünk a levél 2. pontjának jegyzetelésére. Ritoók Emma szóban forgó könyve „A nagy véletlen” című regény (Budapest, 1909.), amelyről éppen Kepes Ernő írt elismerő bírálatot az Egyetértés 1909. január 10-i számában. — Babits rosszul emlékezett, A Hét-ben az év júniusáig nem jelent meg róla bírálat. Végül is ő írt róla meglehetősen rezervált hangú és rövid — mindössze 38 soros — ismertetést a folyóirat 1909. szeptember 12-i számában (37. sz. 620. l.).

Ezzel végére is értünk ismertetésünknek, s átadjuk az érdekes — és részben értékes — anyagot a köznek, első sorban Babits Mihály és Szép Ernő monográfusainak.

¹⁰ GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1939. I. k. 956.

¹¹ BELLA GYÖRGY i. m. 242.

ADATOK AZ AMERIKAI MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ

— Az Új Előre Képes Naptára, 1922—1938. —

Az amerikai emigráció és az Új Előre jelentősége

Az amerikai magyarság irodalma kettős érből táplálkozott, figyelemmel kísérte és átvette a hazai irodalmi alkotásokat, s vele párhuzamosan alakította, formálta az amerikai magyar irodalmat. Művelői nem egy esetben, különösen a kivándorlók első nemzedéke, hazai talajon nőttek frókká (Abet Ádám és mások), s amerikai munkásságuk csupán folytatása, betetőzése a már itthon megkezdett életműnek. Ennek megfelelően az írások témaválasztása kezdetben még a hazai élményeket tükrözi, s csak lassan, amint a hazuról vitt emlékek halványodnak jelentkezik az írásokban az amerikai élet. Az amerikai magyar szocialista irodalom vizsgálatát csak bonyolítja az időszakos emigráció létrejötte, melyet sok esetben erősebb kapcsok fűznek a hazai irodalmi élethez, ugyanakkor tematikájában azonban már az amerikai magyar irodalomhoz is kapcsolódik. A szocialista irodalom hazai talajon indul kibontakozásnak, az ellenforradalmi terror idején elsősorban a különböző emigrációs központokban fejlődik tovább, itthon a harmincas évek elején József Attila költészetében emelkedik világirodalmi rangra, majd a felszabadulás után a sok szerteágazó szálból fonódik össze, indul virágzásnak.

Az amerikai kommunista emigráció jelentőségére elsőnek Mateika János mutatott rá, a magyar forradalmi irodalomról írott tanulmányában.¹ „Magyarországon, a különféle emigrációs központokban, mindenekelőtt Vörös—Moszkvában, Amerikában, egy fiatal, tehetséges és erős írógárda fejlődött ki” — állapítja meg Mateika, s rámutat, hogy — „ez az irodalom mind erősebben kapcsolódik össze a proletariátussal, ennek osztályharcával és hogy mindinkább és inkább megfelel a proletáriróadalom Lenin elvtárs által felállított követelményeinek”. Nem kétséges, hogy eszmei, ideológiai tisztánlátása és szervezetsége folytán a moszkvai emigráció volt a legjelentősebb. Az amerikai emigráció — és különösen az amerikai magyar irodalom más emigrációkkal való kapcsolatának — jelentőségét mind ez ideig kevésbé vizsgáltuk, holott több sajátossága más európai emigrációk fölé helyezi.

E sajátosságok közül mindenekelőtt a magyar nyelvűséget emelném ki. A kivándorolt magyarság javarészt a nagy ipari centrumokban telepedett le, s csaknem zárt tömböket alkotott. A huszas években egyedül New Yorknak csaknem hatvan ezer magyar lakosa volt, megfelelt egy magyar vidéki város lélekszámának. Jól felszerelt magyar nyomdák, félszáznál több napilap és folyóirat szolgálták a magyar nyelv ápolásának ügyét. Élénk műfordítás-irodalom alakult ki, a nemzetközi irodalom több kiemelkedő alkotása első ízben ott jelent meg magyarul. A magyar nyelvűséget és a szocialista kultúrát ápolta a magyar színjátszás is. A bemutatásra került, és a *Naptárban* közölt színművek, javarészt egyfelvonásosak, azt bizonyítják, hogy a szerzők és fordítók különös előszeretettel fordultak a rövid, világos mondani-valójú, agitatív tartalmú színpadi jelenetek felé.

Az amerikai magyarság jelentős része ipari munkásként dolgozott, sorsa, életkörülményei szorosan az amerikai munkásosztályhoz kapcsolódtak. Csatlakozott annak szervezeteihez, részt vett sztrájkjaiban, s nem egy esetben vérrel pecsételte meg barátságát. Az októberi forradalom után, annak hatására, az Egyesült Államokban is napirendre került az új típusú marxista-leninista forradalmi párt megteremtése. Bár a Palmer-féle razzikiák² és a kommunista-ellenes hajszá következtében a párt, hogy erőit megóvja, illegálitásban kényszerült, ugyanakkor szüntelenül egy legális, erős párt megalakítására törekedett. A párt megalakításának folyamata 1921 végén a Munkáspárt létrehozásával fejeződött be, mely később a Munkás (Kommunista) Párt nevet vette fel. A munkásosztály ellen irányuló Palmer-féle támadások kevésbé érintették a különböző nyelvi munkásszövetségeket, kulturális egyesületeket, melyekben a párt nagy befolyással és tekintéllyel rendelkezett. Ezek a szövetségek lapjaikat, folyóirataikat zavartalanul megjelentethették (eltelkintve egyes példányok alkalmankénti elkobzásától), s legnagyobb részük, köztük a Magyar Munkás Szövetség, részt vett a Munkáspárt szervezésében, s egész működésének irányvonalául elfogadta a párt programját.

¹ MATEIKA JÁNOS: A magyar forradalmi irodalomról. Új Előre Képes Naptára (továbbiakban N) 1927: 90—94.

² 1919-ben és 1920-ban, hogy az amerikai demokráciát a forradalomtól megmentsse, A. Mitchell Palmer igazságügyminiszter le akart számolni a munkásszervezetekkel. Az azóta is Palmer-féle razzikiák néven ismert, a haladó szervezetek ellen intézett támadások során a becslések szerint 10 000 embert tartóztattak le és 500 külföldit deportáltak.

A Munkapárt megalakítása természetesen nem ment minden zökkenő nélkül. Nemcsak a párt és a szakszervezetek vezetői között mutatkoztak éles ellentétek, a szilárd, marxista párt megalakítását a különböző párton belüli frakciók is akadályozták.

A politikai polarizálódás folyamata az amerikai magyarság körében is felismerhető. A magyarság már az első világháború előtt jelentős szocialista irodalmat hozott létre, melynek képviselői az *Amerikai Magyar Népszava* és az *Előre* köré tömörültek. A háborút, különösen a Tanácsköztársaság kikiáltását, majd a trianoni békeszerződést követően a *Népszava* hangot vált, hirtelen a revízió szószólójává lesz, a hazai reakció politikáját támogatja. Ugyanakkor a Magyar Munkás Szövetség és lapja, az *Előre* fokozatosan megszabadul a szociáldemokrata nézetektől és vezetőktől, s 1921 végén, a Munkaspárt megalakulása után, e változás eredményeként, felveszi az *Új Előre* nevet.

1922 júliusában a lap szerkesztését Lékai János veszi át, és a lap, mint az a *Naptár*on keresztül lemérhető, szoros kapcsolatot alakított ki majd minden kommunista emigrációs csoporttal, és a magyar nyelvű irodalomnak egyik legjelentősebb megjelenési központja lett.

Lékai János

Elváltás.

Mikor én láttalak, a meghurcoltatás
Már arcodra véste a halált,
De én szentté avattlak,
Ki élni fogsz
És harcunk elé fűjöd a trombitát.

– írja a halott költőtárs emlékének Olexo Endre.³

Lékai, mint Mateika mondja, „a proletáriró típusa, akinél a művészet ugyanazt a célt szolgálja, mint agitatórikus és politikai működésének egyéb területei. Versei, színdarabjai, novellái, regényei maradandó helyet biztosítanak neki a magyar irodalom történetében.” A *Naptár* kevés művét őrzí, de egész életművéről tudósít. Szám szerint ez ugyan nem sok, hisz élete sem méretett hosszúra, korán felemészttette a sok szenvedés és a betegség, de egyszerű felsorolása is figyelmeztetés, hogy nagyobb érdeklődéssel, elmélyültséggel tanulmányozzuk életművét. Egy novelláskötet (*A másik Amerika*), két regény (*Urak és rabszolgák*, *Vörösek és fehérek*), három dráma (*Ember János*, *Az új Krisztus*, *Herrin*), versek, néhány önvallomástervező írás őrzik írói pályafutásának emlékét. (Korai életrajzírója szerint még egy negyedik drámája is van, amely a huszas évek elején oroszul jelent meg.)⁴

Lékai annak tudatában dolgozott, szervezett és írt, hogy „a történelem leggyönyörűbb korszakában élhettem, amikor az emberiség felébredt rendeltetésére. A történelem legnagyobb harcában vehettem részt. Mi vagyunk azok, akik kiverekedjük az emberiség boldogulását. Lehet-e ennél nagyobb jutalom?” Szinte ez a tudat tartotta benne az életet, lázasan dolgozott, csaknem minden egyes napot kikövetelve, kiharcolva magának a haláltól. Szíve a költő szíve volt, amelyben „a szenvedő Emberiség lüktető fájdalma remeg”, s ez a szív „nemcsak jelzi az emberek fájdalma, hanem meg is mutatja azt az utat, amely a nagy fájásoktól a zavartalan öröm útjára vezet.”⁵ Az elbeszélésben a költő szíve úgy diadalmaskodott a betegség és halál felett, hogy midőn a beteg test már-már legyőzte, belőle kilépte, lámpásként világított tovább: e szívhez hasonlóan világított, mutatott utat Lékai élete az amerikai magyarságnak.

Az *Ember Jánost* már készen viszi magával az amerikai emigrációba. Mint visszaemlékezésében megírja,⁶ a dráma gondolata a passau-i börtönben ölt végleges formát benne, a hat-hetes magányban, ahol legfeljebb a patkányok jelentették – a kellemetlen – társaságot. Mint írja, „a drámám szereplőivel éltem együtt ezeken az esteken. Mindenkit külön külön elővettem és megforgattam. Tudtam életüket és szokásaikat. A törekvéseiket és vágyaikat, Az akarásaikat és gyöngeségeiket. Minden porcikájukat ismertem. Nem volt előttem semmi titok. Olyan világosan élt bennem a dráma minden jelene, mintha a saját életem lett volna.

³ OLEXO ENDRE: Mikor én láttalak N. 1926 : 23.

⁴ CSONT PÉTER: Lékai János. N. 1926 : 22–24. (Lékainak, mint tudjuk nem „negyedik” drámája, hanem három egyfelvonásos jelent meg oroszul.)

⁵ LASSEN JÁNOS: A költő szíve. N. 1924 : 23–24.

⁶ LÉKAI JÁNOS: Hogyan készült „Ember János”? (A dráma megjelenése alkalmával. (N. 1924 : 38–40). Lékai egyéb, a *Naptár*ban megjelent írásai: Petrográdi fehér éjszaka (N. 1923 : 41–43). Emberek a mélyben (N. 1925 : 62–63). Az utolsó óra (N. 1925 : 80). Riportok ; A Kommunista Világpárt (N. 1924 : 33–34). cikk. Hagyatékából 1932-ben jelent meg a *Megyünk a harcba!* című verse (N. 1932 : 134).

S voltaképpen az is volt. A saját életem volt. A második életem." Passauból, a hathetes kényszerű fogság után a schärdingi börtönbe viszik át. Itt emberségesebb a bánásmód, újsághoz jut, tintát, tollat és papírt kap, és „a szédületek csúcán”, tíz nap alatt megszületik a dráma. Visszaemlékezése szerint nekikezdett a németre fordításnak is, de már nem jutott rá idő, mert mikor elhatározása megérlelődött benne, aznap kiszabadult a börtönből.

Lékai visszaemlékezésében a dráma megírásának idejét két eseménnyel kapcsolja össze: egyik az a hír, mikor a polgári lapok Kun Béla internálótáborból való szökését kürtölték világgá, s a másik, hogy a fiatal szovjet állam csapatai Varsó felé nyomulnak előre. Ha figyelembe vesszük azt az eshetőséget, hogy a lapok a híreket késéssel hozták, a dráma megírásának ideje eszerint 1920 nyarára, illetve kora őszére tehető.

Mikor Lékai megérkezik az Egyesült Államokba, a párt megszervezésének időszaka, mint már említettük, befejeződött. Legális ténykedésének legfőbb területei a munkás kulturális egyesületek és betegbiztosító szövetségek voltak. Különösen az előbbieket, igen nagy jelentőségű munkát folytattak a forradalmi gondolat terjesztésében. A kulturális egyesületek műkedvelő színjátszói Lékai magyar nyelvű két drámáját (*Az új Krisztus*, *Herrin*) elő is adták.

Még egy adalékot Lékai amerikai éveivel. Tudunk arról, hogy a hatóságok börtönbe vetették, ahonnan a magyar munkásság széles körű összefogása szabadította ki. Lékai bebörtönzésének oka, és ideje, ha bizonyítani lehet, az volt, hogy az 1924. évi elnökválasztási harc idején *Fegyverbel* címmel verset jelentett meg.

Az amerikai magyarság hosszú ideig megőrizte a költő-agitátor Lékai emlékét. Életművének, a magyar proletárirodalomban vitt nem csekély szerepének felmérésére, helyének kijelölésére irodalomtörténetírásunk csak a legutóbbi időben mutatott érdeklődést.

Gábor Andor

A huszas évek elején az amerikai magyar munkásság legkedveltebb költőjének tekintették.⁷ Mateika szerint Gábor „egészen különálló jelenség volt”, és „bátor, *kommunista* ideológiával telített agitációs verseinek tömege nemzetközi méretekben is a proletárirodalom klasszikusává avatta”.⁸ Forma és hatás tekintetében Bednijhez hasonlítja, aki „tudatosan régi, iskolás köntösbe bújtatja mondanivalóját . . . Az újak, a »modernekek: emiatt bizonyos lekicsinyléssel beszélnek költészetéről, pedig épp ez a régi nyelv, épp ez a keresetlen, köznapi stílus tette lehetővé, hogy a munkások és parasztok, a vöröskatonák milliói tömegére olyan közvetlen, aktív és mély hatást gyakorolhasson.”⁹ És éppen az ismert formába öntött mély eszmei mondanivaló, a tömegekre gyakorolt közvetlen hatás miatt veszik védelmükbe Gábor költészetét az Egyesült Államokban, egyes „proletár-esztétikusok” nézeteivel szemben, akiknek csaknem egyetlen fő érve az volt, hogy Gábor „a burzsoáziától jött át hozzánk.”

Gábor költészetének és emberi magatartásának fő jellemzője az optimizmus. Ez hatja át *In Germaniam*¹⁰ című versét: „Célt ér, ki terhet vinni tud,/ Szomjan nem vész, ki inni tud,/ Pajtás a fény csak ahhoz ér, / Ki fényt sötétben hinni tud.” Optimizmusa a néppel való szoros kapcsolatból táplálkozik. Ennek mély eszmei tartalmát Lenin halála után írt, *A zarándok*,¹¹ című párbeszédében fejti ki: „Nem szabad, hogy az ember, élete nagy perceiben egyedül legyen . . . Nem elég tudni, hogy vannak . . . azok . . . azok a sokak . . . akik velem vannak. mert ez a tudás, ha még olyan valóságos is, csak híd, amin nincs mindig idő végigzihálni. Nemcsak a gondolat valóságában nem szabad egyedül lenni, hanem a testi valóságban sem, Ott talán még kevésbé. . . Nemcsak az erőt kell érezni, amely a milliókból árad, egy kéznek is kell lenni, amit mindig megfoghatunk.” Ezt a hidat és kezét jelentette számára az amerikai magyarsággal való kapcsolata, kikhez anyanyelvén szólhatott.

Az *Új Előrével* való szoros kapcsolatát novellák, versek sora őrzi, a nemzetközi forradalmi irodalom számos alkotását fordította magyarra, köztük nem egy olyan is akad, amely

⁷ — : Gábor Andor. Magyar-Amerika legismertebb írója. N. 1925 : 35.

⁸ MATEIKA i. m.

⁹ MATEIKA : Demján Bednij a Forradalom költője. N 1926 : 87—88. Mateika egyébként lefordította Bednij : A főucca című költeményét (N 1926 : 88—89), melyről azt mondja, ha nem is olyan szép, mint J. R. Becher fordítása, tartalom és forma tekintetében közelebb áll az eredetihez. Még egy fordítása szerepel a Naptárban, Zsarov : Nem engedjük c. verse (N 1927 : 80).

¹⁰ In Germaniam. N 1924 : 83. Összegyűjtött Versekben : Vereség után. A verset Gábor 1923-ban írta

¹¹ A zarándok. N 1925 : 23—24.

először itt, vagy csak itt jelent meg. A *Naptár* büszkén hivatkozik arra, hogy „Zalaegerszeg című három egyfelvonásosa csaknem összes proletárszínpadjainkat bejárta”.¹²

Gábor jellegzetes műfaja az agitációs próza és vers, melyben kíméletlen szatírával leplezi le a reakciós politika képviselőit, vagy a munkásosztályt a saját sorsa tükrében buzdítja a forradalmi harcra.¹³ A későbbi évek legsajátosabb agitációs versei a Hitlerről írottak, melyeket eddig nagyrészt csak fordításokban ismertünk. Az egyik amerikai naptárban talált magyar nyelvű – és kötetben meg nem jelent – verse nyomán feltételezhetjük, hogy a magyar lapokban még igen sok, kötetben eddig össze nem gyűjtött írása lappanghat.¹⁴

Más emigráns írók művei a *Naptárban*

Zalka Máténak 1924-től jelennek meg írásai az *Új Előrében*, majd később a *Naptárban*. Lékai korai halála után, az amerikai emigráció komolyan foglalkozik azzal a gondolattal, hogy Zalkát meghívják az *Új Előre* szerkesztőjének, és Zalka készült is odautazni, mivel „úgy látta, hogy az Egyesült Államokban van a magyar proletariátusnak rá a legnagyobb szüksége most, hogy tollával vezesse. Írt is az *Új Előrének*, hogy szívesen idejönne New Yorkba, segíteni az *Új Előré*.”¹⁵ (Mint Kun Béláné visszaemlékezéseiből sejtethetjük, a moszkvai emigráció eléggé szoros kapcsolatban állott az *Új Előrével*. Utal arra, hogy apását azzal biztatták Reed Tíz napjának a lefordítására, hogy a kéziratot megküldik az *Új Előrének*.)¹⁶ Zalka azonban nem jutott el New Yorkba. Spanyolországba ment, hogy ott, mint a nemzetközi dandárok híres Lukács tábornoka, életét áldozza a fasizmus elleni küzdelemben.

Kenyeres Juliának mindössze két verse jelent meg a *Naptárban*, a *Proletárasszonyok szerelmes verse*, melyben – „Megvesszük véren a proletárasszonyok / *Új szerelmes tavaszát*” – a férfiakkal együtt küzdő munkásasszonyokról énekel. A Tanácsköztársaság emlékét őrzi a magyar munkásokhoz írott verses levele. E költeményéből kicseng a köztársaság bukása felett érzett fájdalom, s egyúttal az a meggyőződés, hogy a magyar munkásság ki fogja vinni boldogabb jövőjét.¹⁷ Jellegzetesen agitációs témájú egyfelvonásos és esztétikai cikke mellett elsősorban mint fordító érdemel említést, aki Oskar Kanehl és Kurt Huhn verseit fordította magyarra.¹⁸

Meg kell említeni a tragikus sorsú Kovács Péter nevét, akit a szegedi direktórium más tagjaival együtt Franciaországban kényszermunkára ítélték. Társait az André Marty vezette kommunisták szolidaritási akciója kiszabadította, de neki már csak néhány versét tudták eljuttatni az *Új Előré*hez. Franciaországban, Cayenneben halt meg, 1926 július 1-én. A *Naptárban* közölt, *A vész után* című versében a Tanácsköztársaság bukásának okait keresi. Ellenségeink, írja „Gyáván és reszketve kúsztak eléjük, / Báránybört hűzva vérszomjas magukra, / Azért kellett a harcot elveszítenuk, / Mert szívünk megdobbant síró szavunkra.” Az új proletárdiktatúra megteremtésekor az osztályharc következetes végigvitelére hívja fel a munkásosztályt figyelmét: „Ha üt az óra, ne legyen kegyelem! / Ha szép is virágja, irtsuk a gyomot, / Gyümölcsfáinkról az élősdit férget, / Tapossuk el azt, ki minket elnyomott, /

¹² Itt említjük meg a *Naptárban* közölt írásait, a megjelenés sorrendjében: Proletárnak rossz napokra (1923: 43), Meddig? (1923: 67), Megölt tavasz (1923: 67), Csatatér (1925: 35), Ének, Népdal, Altató (1925: 36), versek; Petykó hazajár (1925: 81–84), Megegy a bánya (1926: 35–36), elbeszélések; Krisztus és az Ébredő (1924: 25–28), szatíra; A történet és az ember. — Részlet egy készülő drámából. — (1923: 46–47), drámatörökék. Gábor fordításai közül csak néhányat említünk: Tamarin: A sivatag (1926: 50–57), elbeszélés. A Vörös Hadsereg indulója (1924: 37), A karmányól (1924: 41), Weisskopf: Január tizenöt (1926: 82), A petrográdi tűzlovasok (1926: 107), Panholzer: A bér (1928: 135), versek. Az előadásról L. N. 1925: 70.

¹³ Ilyen az 1923. évi *Naptár* számára írott Munkásember esztendeje c. verse. A vers egy-egy szakasza a naptári hónapok élén helyezkedik el.

¹⁴ Hitler Adolf fejszéje c. verse a New Yorkban kiadott *Magyar Jövő Naptár*ban található (1942: 57). Ennek alapján feltételezhetjük, hogy eddig fordításból ismert Hitler-verseiből is több lappanghat az amerikai magyar lapokban.

¹⁵ GÁBOR GYÖRGY: A nincstelének brigádéros... — Búcsú Lukács tábornoktól. — (N 1938: 36–39). Zalkáról írt még CANDELL VIKTOR: Zalka Máté — Lukács generális (N 1938: 21–24), és VARGA JÓZSEF, a kiváló amerikai magyar proletárköltő: Lukács tábornok (N 1938: 3). Zalkának a *Naptárban* megjelent írásai: Goldoiln Jefim indítványa (1929: 24–37), A pók és a méhek (1930: 81–83), A Bécsi Kék Duna (1932: 54–57), Hogy... (1938: 25–29).

¹⁶ KUN BELÁNÉ: A bécsi boszorkánypör. Kortárs 1962: 223. Reed könyvéről csak annyit tudunk, hogy magyar fordításban a harmincas évek elején kapható volt az *Új Előre* könyvesboltjában. Ez művének első, teljes magyar fordítása. Ugyanakkor átdolgozták háromfelvonásos színműnek is.

¹⁷ Proletárasszonyok szerelmes verse (N 1926: 77), és Levél a magyar munkásokhoz (N 1926: 33).

¹⁸ Két világ egy fődél alatt (N 1925: 47–51), egyfelvonásos; Magyar agitációs rajzolókról (N 1926: 68–70), cikk. Műfordításai: Kurt Huhn: Börtönben (N 1924: 35), Köszöntelek nappal (N 1924: 107), Oskar Kanehl: Ehséggláadás (N 1924: 43), Vörös katonák (N 1926: 26), A proletár (N 1926: 54), Nézzétek, micsoda ember (N 1926: 110), versek.

Harcban nem illet senkit kímélet." *Anyámhoz* című versében, mintegy saját sorsát megsejtve, a sasokhoz hasonló forradalmároknak állít emléket.¹⁹

A *Naptár* az akkori élő magyar irodalom csaknem valamennyi haladószelemű művelőjéről tudósít (talán az egy József Attila a kivétel, aminek okát érdemes lenne feltárni), Lányi Sarolta, Várnai Zseni, Tamási Áron, Madarász Emil, Gergely Sándor, Illés Béla, Komját Aladár, Karikás Frigyes és még számos más író legalább egy írása fellelhető a naptár lapjain²⁰, míg a világirodalmat Barbusse, Toller, Vaillant-Couturier, Majakovszkij és más orosz költők, az amerikaiakat Michael Gold és Mary Heaton Vorse képviselik.²¹ E nem teljes felsorolásból is nyilvánvalónak látszat, hogy az amerikai emigráció élénk figyelemmel kísérte a magyar és nemzetközi szocialista irodalom alakulását, s mint a *Naptárban* megjelent írások bizonyítják, a haladó magyar irodalom egyik fóruma volt.²²

Ez alkalommal nem törekedtünk arra, hogy teljes képet rajzoljunk meg az amerikai kommunista emigráció irodalmáról. Helyette inkább azt szerettük volna csak elérni, hogy néhány kérdés felvetésével, felhívjuk a figyelmet az amerikai magyar irodalom jelentőségére, s felkeltsük az érdeklődést mindazon lehetőségek iránt, melyeket a magyar szocialista irodalom hagyományainak kutatásában kínál.

Az amerikai magyar irodalom tanulmányozása, gazdag, mindeddig feltáratlan anyagának összegyűjtése igen jelentős eredményekkel bíztat. A magyar szocialista irodalom története, úgy érezzük, csak akkor lehet teljes, ha felfedjük mindazon szálakat, melyek nemcsak az európai emigrációkat kötik össze egymással és a hazai szocialista irodalommal, hanem azokat is, melyek a tengeren túlra vezetnek.

Keserű Bálint

A „CONSPIRATIO KENDIANA” SZERZŐJE

A XVII. század elején keletkezett történeti énekeink legtöbbszörének szerzője nem nevezi meg magát, sőt nem árul el magáról úgyszólván semmit sem. Valószínűleg összefügg ez a politikai viszonyok bonyolódásával: társadalmi és nemzeti küzdelmek szinte áttekinthetlenné válásával.

Az 1610-i Kendi-féle összeesküvésről írt ének a kivételek közé tartozik: nem tudjuk ugyan, hogy ki írta, azonban sokat megtudunk a szerzőről magából a szövegből. Ezzel magyarázható, hogy szerzősége körül már közel háromnegyed százada folyik a vita.¹

Pettkó Béla 1888-ban a Svájcban őrzött Bongarsius-gyűjteményből közölte latin változatát, Szádeczky Lajos 1899-ben a magyart, az akkor fölfedezett Tatrosy-kódexből. Ők és a latin szöveget újra kiadó Szilágyi Sándor Szamosközy István munkájának tartották a verset. Angyal Dávid is ezen a véleményen volt eleinte, és sok helyen használta fel Szamosközy munkájaként. Így *Báthory Gábor uralkodása* című 1896-ban megjelent cikkében² és a Magyar nemzet Története VI. kötetében, 1898-ban.³ 1902-ben már a „valószínű helytelenül Szamosközynek tulajdonított Conspiratio Kendiana című latin vers”-ről beszél, mint ami „egyik legnevezetesebb forrása a Kendi-féle összeesküvésnek”.⁴ (A magyar változat 1899-ben jelent meg. Világos tehát, hogy Angyalt a magyar változatnak a szerző személyére vonatkozó utalásai indították arra, hogy elvitassa a verset Szamosközytől.)

¹⁹ KOVÁCS PÉTER: A vész után (N 1926 : 36). Ugyanitt jelent meg Két fa c. verse.

²⁰ A *Naptárban* megjelent írások felsorolása helyett inkább néhány adalékot kívánunk közölni, hogy milyen magyar művek voltak vásárolhatók a harmadik évek elején: Gergely Sándor: Valami készül, Ember-vásár, Szu, Munkás kultúra, Illés Béla: Nem mese Ég a Tisza; Karikás Frigyes: Mindenféle emberek; Nagy Lajos: Bérház; Román János: Egy nőjellel kevesebb, Élet vagy halál; Zalka Máté: Hadjárati vége, Nem olyan könnyű, prózai írások; Gábor Andor: Az én hazám; Hidas Antal: Folyik a pór, Sűrű csillagos, Ellenforradalom földjén; Komját Aladár: Mindent akarunk, versek.

²¹ A műfordítók közül elsőként Acél Pál érdemel említést. Egyforma könnyedséggel fordított magyar és argol nyelvre. Ő fordította, többek között, Majakovszkij: Ifjúkommunista Lenin-dal című versét (N 1930 : 66–67).

²² Itt kívánjuk még megemlíteni Gyetvai Jánost, aki az amerikai emigráció jelentős alakja, hosszú évekig az *Új Előre*, majd az azt követő *Magyar Jövő* egyik szerkesztője volt. A *Na tárban* jelent meg a Vigyázatok a tüzrel! (1929 : 155) című, a kuruc balladá hangulatát idéző verse és a A kínai forradalom című (1931 : 23–27) cikke.

¹ A verset a Régi Magyar Költők Tára XVII. sz-i sorozatának első kötetében (Budapest, 1959.) közölték először kritikai kiadásban, a hiányzó részeket kiegészítve és alapos jegyzetapparátussal. A szerzőséggel kapcsolatos eddigi véleményeket is összefoglalja e kötetben (629–33) a vers sajtó alá rendezője, STOLL BÉLA. A versidézetek is e kötetből valók. A szövegben zárójelbe tett törtszamok első része a lapszámot, másik része a versor számát jelzi.

² Száz. 1896 29–35.

³ 78–82.

⁴ Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum, Bp., 1902. 467.

Angyal Dávid megjegyzése jelentette a fordulópontot a szerzőség vitájában. Az ő nyomán indult el Szeffü Gyula is. Meggyőzően bizonyította be a magyar szöveg elsőbbségét és azt, hogy a latin verzió Szenczi Molnár Albert fordítása. A magyar változat – szóval az eredeti – szerzőségével kapcsolatban Szeffü nem foglalt határozottan állást, csak gyantotta Laskai János, vagy Miskolczi Csulyak István szerzőségét. Ezután kézikönyveink Szeffü nyomán mutatták be a verset és semmi lényeges újat nem hoztak. A vers új kiadása során Stoll Béla összefoglalta a fenti véleményeket (Angyalé kivételével) s részletesen, alapos érvekkel bizonyította be, hogy Laskai vagy Miskolczi szerzőségéről szó sem lehet. A szerzőség kérdését a kötet nyitva hagyja.⁵

A szerzőség vitájában részt vevők sok szempontot figyelembe vettek, csak egyet nem: azt az utalást, melyből félreérthetetlenül kiténik, hogy a szerzőnek nem ez az első, nem ez az egyetlen verse, hanem egész sor hasonló típusú verset szerzett már. Az ének intonációját többben idézték:

Immár sok üdö, hogy semmit nem irtunk,
Az mit irtunk is, mindent ben tartottunk. (399/5–6.),

de ebből azt következtették, hogy Szamosközy, vagy az ismeretlen szerző e vers mellett történeti munkát is írt a korról.⁶ Elszakították az idézett két sort a versszak második felétől:

Talán ideje, Múzsák, hogy vigadjunk,
Az szép tavasz is arra int, hogy szóljunk. (399/7–8.)

Az egész versszakból véleményem szerint nemcsak az következik, hogy a históriás énekszerző aligha lehetett „kezdő ember”⁷, hanem az is, hogy verseket s majdnem bizonyos, hogy magyar nyelvű verseket írt már korábban is. E versek közül egyeseket ki is adtak, kinyomtattak (ha nem így lenne, nem lenne értelme a „ben tartottunk” kifejezésnek). Aztán jött „sok üdö”, mikor keveset írt és azt a keveset se adta ki.

A legfontosabb következtetés mindebből az, hogy a szerzőt az 1600-as évek elejének versszerzői közt kell keresni. Egy másik versszak ahhoz is támpontot nyújt, hogy milyen típusú versek szerzői közt kereshetjük költőnket.

Imrefy Jánost az hűséghez tartjuk,
Urunknak szolgált Ecsedben is, tudjuk
Az mint ezt másutt bővebben megírjuk. (399/43–5.)

Ezek a sorok valószínűleg nem közvetlenül a Báthori Gábor trónralépését megelőző eseményekre vonatkoznak, hanem arra az akcióra, amit mindjárt Bocskai halála után – sőt véleményem szerint még betegsége idején – indítottak Ecseden az ifjú Báthori Gábor fejedelemmé tétele érdekében.⁸

A lényeg az, hogy a Kendi-ének szerzője által emlegetett korábbi – valószínűleg verses – munka lehetett akár egyidejű is a Bocskai-síratókkal, tükrözhetette akár ugyanazt a helyzetet is. Az 1610-es ének szerzőjét tehát alighanem azok közt a verselők közt kell keresni, akik Bocskai idején és közvetlenül halála után énekeikkel is részt vettek a bonyolult küzdelmekben.

A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának megindulásáig nehéz lett volna összeállítani ezeket a versszerzőket. Tulajdonképpen csak az veheti figyelembe komolyan ezt a szempontot, aki már kezében tartja a sorozat első kötetét.

*

A Bocskai-korban működött versszerzőket nem nehéz társadalmi helyzetük, műveltségi színvonaluk szerint csoportosítani. Nézzük e csoportokat a Kendi-ének szerzősége szempontjából.

⁵ Nem lehet egyetérteni azzal, hogy „még maga Imrefy is szóba jöhet mint szerző”. RMKT XVII/1. 632. A szerző alacsonyabb sorból való embernek látszik, mint Imrefy, aki Erdélyben akkoriban a fejedelem után a második embernek számított.

⁶ Vö. SZÁDECZKY: Száz., 1899, 311.

⁷ Vö. SZEFFÜ GYULA: Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához. Bp., 1904. 84.

⁸ A 17 éves Báthori Gábor már 1607. január 2-án (négy nappal Bocskay halála után!) követet és levelet küld a fővezérhez és nyíltan kéri „törekedjék azon, ő hatalmassága adja nekem az erdélyi vajdaságot”. (Török-magyarokri államokmánytár I. 58–9.) Természetes, hogy ebben az akcióban Báthori tanácsadóinak Imrefynek és Bethlen Gábornak lehetett döntő szerepe, akik mindegyike már Bocskay halála előtt készülhettek. Vö. VERESS ENDRE: Bethlen Gábor ifjúsága és ifjúkori levelei. Erd. Muz. 1914.

Nem lehet szó a kor főúri és nemesi énekszerzőiről: többségük a későreneszánsz újsztoikus eszményeket hirdette; KLANICZAY meggyőzően mutatta ki, hogy mennyire törvényszerű volt a béke-párthoz tartozásuk Bocskai, majd nyílt ellenzékiségük Báthori Gábor idején.⁹ A főúri versszerzők közül Illésházy és Homonnay egy évvel a Kendi-ének szerzetése előtt már meghaltak. A nemességhez tartozó költők magatartása szembevetően rezignált volt: Petki János épp ez évben adta ki a *Virtus és Voluptas*-t, s ez a vers épp az erdélyi viszonyokból való kiábrándulását, az ifjú fejedellemmel való szembezállását tükrözi.¹⁰ Rimaynak a közelmúltban került elő egy levele, mely világosan megmutatja, az ő és nemes társai ez időbeli hangulatát.¹¹ – De nem lehet szó főúri, nemesi, vagy akár gazdag, városi polgári énekszerzőről azért sem, mert a Kendi-féle ének szerzője – mint alább látni fogjuk – alacsonyabb sorba tartozhatott.

Már inkább gondolhatnánk a *prédikátor-rendhez* tartozó költőkre és verselőkre, hiszen énekünk tele van elfoglultan protestáns álláspontra valló kitételekkel. Egy Szentzi Molnár Albert által fordított versről egyébként is föl lehetne tételni, hogy valamely erdélyi református pap szerezte. A Bocskay-korban működött prédikátor-énekszerzők sorában azonban senkit se találunk, akinek a szerzőségére – a versbeli személyes vonatkozás utalások alapján – gyanakodni lehetne. Általában a prédikátor verselők nemigen vonzódnak az ilyen fajta konkrét történelmi témák gyors megverseléséhez, az „újságoló” típusú históriás énekhez.

A szerző minden valószínűség szerint a *világi értelmiség* körébe tartozott. A név szerint ismert ilyen versszerzők közül – véleményem szerint, verseik, más írásaik és életrajzi adataik alapján – csak kettőre gondolhatunk.

Az egyik: *Sárosi Márton* deák, a Bocskay-szabadságharcot őszinte lelkesedéssel köszöntő Rákóczi-familiáris. Egy udvarló, szerelmes verses-levelebe szó bele egy szép, sokat idézett versszakot – annál őszintébbnek, spontánul a tollára kívánczottnak tűnnek érzései:

Magyarországnak csillagát
Láthassad szabadulását
Kassának szép újulását
Ellenségünknek romlását (360/37–40).

Egy eddig közöletlen levelében érdekesen nyilatkozik a Bocskai halála utáni helyzetről. A levél urának, Rákóczi Zsigmondnak szól, s a Bocskai és a hajdúk által kivívott eredmények őszinte feltétését tükrözi.¹² Pártállása, a Bocskai-szabadságharc alatti és utáni eseményekre való reagálása, társadalmi helyzete alapján szóba jöhet tehát Sárosi Márton szerzősége.

Vannak azonban ellene szóló érvek is. Más vidéken működött, mint a Kendi-ének szerzője. És ami lényegesebb, helyzeténél fogva nem dicsőíthette Imrefy 1607-es ecsedi tetteit, mint ahogy azt a Kendi-ének szerzője tette a fent idézett versszak szerint.

Imrefi tevékenysége ez időben éppen Sárosi Márton ura, az öreg Rákóczi Zsigmond ellen irányult. A Szamosközyre építő Bethlen Farkastól Szilágyiig és Angyalig a történetírók mind egyetértéssel abban, hogy Imrefynek döntő szerepe volt Rákóczi Zsigmond Erdélyből való „kiszínlésében”, a fejedelemségről való lemondatásában. Világos, hogy ezt nem magasztalhatta Rákóczi írdeákja.

A másik világi értelmiségi, aki szóba jöhet: *Debreczeni S. János*, a 15 éves háború, Bocskai és Báthori korának egyik legmarkánsabb versszerző egyénisége.¹³

A kor verselői közül talán egy sincs, akire a Kendi-ének szerzőjének személyes vonatkozású kiszólásai közül több is vonatkozna. Debreczenire szinte mindegyik illik. Lássuk most már sorra a Kendi-éneknek ezeket az utalásait – amiket részben már Szádeczky, Szekfű és Stoll is összeállított – s mellettük a Debreczenire vonatkozó adatokat.

A Kendi-ének szerzője *Bihar megyei*, hangsúlyozza is odatartozását. 1610-ig keveset járhatott a szűkebb értelemben vett Erdélyben. A Bihar megyeiek gyűléséből indult az országgyűlésre, utána haza is ment Biharba és ott verselte meg az összeskűvés történetét. Mindenütt ahol csak teheti, feltűnő elfoglultsággal dicséri a bihariakat, sőt elvontan „Bihar vármegyét” (404/231, 407/317).

Debreczeni névvel jelzett verseiben ugyanezt látjuk. 1598-as szép siralmas panaszában szinte megszemélyesíti „Várad vidékjét,” szűkebb „hazájának” pusztulásán keseregve (253/16

⁹ KLANICZAY TIBOR: *Reneszánsz és barokk*, Bp., 1961. 316, 321–3.

¹⁰ RMKT XVII/1, 601, és KLANICZAY i. m. 322.

¹¹ JENEI FERENC közlése ItK, 1960, 689. Ez Rimay leglényegesebb nyilatkozata ezekből az évekből. 1612-ben írja: „... mindenütt sebb, mindenütt fájdalom, mindenütt rothadaas wagon szegheny hazank oldalain. S az az weszedelmes, hogy az oruossagokes ireks az kiuel keötözik fájdalom, naglobb fájdalomra es weszedelmere wadnak, nem enihed, de eped inkab teölök mind naponkint.”

¹² OL Rákóczi-család levlétára.

¹³ RMKT XVII/1, 253–8, 581–7.

– 17.). Bocskait üdvözlő énekének már a címe is „Bihar vármegye katonai szerencsekívánata”; bihari lokálpatriotizmusát bizonyítják ezek a Bocskairól szóló sorai:

Nem kel irigykedni, Farkas szemmel nézni, Senkinek ez dolgra:
Bihar vármegyéből, Hogy te ez kis helyből, Származtál oltalmunkra.

(259/49 – 50.).

S ezután hazáját, Bihar megyét, „kis Názáret”-hez hasonlítja, ahonnan Krisztus is „jött világ válságára”.

Egyébként Debreczeni S. János a Bihar megyei káptalan rekvizitora volt, életének és működésének minden adata ehhez a vidékhez kapcsolja.

A hely mellett az *idő* is egyezik. A Kendi-ének megjegyzései arra mutatnak, hogy 1607–1610 között bizonyosan ezen a vidéken (Ecsed, Várad, Diószeg) működött a szerző. Ez Debreczeni tevékenységének épp a közepébe illik – s melleleg azt az időszakot tölti ki, amelyről eddig nem tudtunk semmit: az 1604 (Bocskai-vers) és 1613 (Hodászi-sírató) közti éveket.

A Kendi-ének szerzője – az utalások egész sorából következően – *Imrefy János* familiárisa volt. Fent már kimutattuk, hogy Báthori Gábor trónrajutása előtt, de valószínűleg már Bocskai halála idején Imrefyék szolgálatában állott.¹⁴

Debreczeni S. Jánosról könnyen elképzelhető ugyanez. Ő is és Imrefy is viszonylag igen korán állottak Bocskai mellé, még 1604 novemberében. Várad a szabadságharc idejének jelentős részében német kézen volt. A Bocskait támogató protestáns váradi polgárok és velük együtt a káptalanbeliek – rövid ellenállás után – kénytelenek voltak elhagyni a várost, s Kerekibe, Telegdre és más helységekre költöztek.¹⁵ Valószínűleg ekkor jött ki Váradról Debreczeni is. Adatunk van arra, hogy 1606-ban már, Bocskai megbízásából, Várad környékén tevékenykedik.¹⁶ Ugyanebben az évben Imrefy Bocskai személyes megbízottjaként tárgyal a váradi vár átadása ügyében a német őrség vezetőivel.¹⁷ (Imrefy birtokainak központja a Váradhoz igen közel eső Bihardiószeg volt.) Könnyen elképzelhető tehát, hogy Debreczeni S. János kapcsolatban volt Imrefyvel már a szabadságharc idején, s lehet, hogy már ez időben szolgálatában is állott.

A Kendi-ének szerzője alacsonyabb rendből származó *világi értelmiséginek* látszik. A vers hangneme, stílusa, véleményem szerint még a választott műfaj is ezt bizonyítja, a Szádeczky és Szeffű által idézett személyesvonatkozású versszakokon kívül (pl:403/170–184). Túlságosan alacsony sorban azonban nem lehetett¹⁸, hiszen Kornis Boldizsár vallomásáról oly jól értesülten nyilatkozik, hogy valószínűleg személyesen részt vett az országgyűlésen, sőt elképzelésem szerint Kornis korábbi, Imrefy szállásán történt vallatásában, „előkészítésében”¹⁹ is valamilyen tisztségből következően.

Mindez megegyezik azzal a társadalmi helyzettel, amiben Debreczeni János váradi káptalani levéltáros lehetett.

Mindenesetre bizonyos, hogy sem a Kendi-ének szerzője, sem Debreczeni nem tartozott a főurak és a nemesek közé, s a prédikátorrendhez sem.

Feltűnő a Kendi-ének szerzőjének egyértelmű és határozott politikai állásfoglalása, *antikatólicizmusa és Habsburg-ellenessége*. Elfogultsága olyan mértékű, hogy a távol és közel-múlt eseményeit propagandisztikus érdekből tudatosan meghamisítja.²⁰ Már idéztük a korábban írt, de visszatartott munkáira való utalást. Valami kedvetlenség érződik ezekből a sorokból a múltra vonatkozóan, valami olyasmi, hogy eddig nem volt értelme írni vagy legalábbis kinyomtatni ilyen típusú munkákat: csak most jött el ennek az ideje, mikor a „Báthori-ágnak tündöklő csillaga” végre el kezd „forgódni házi kígyói ellen” (399/10–11). Ez annak az embernek a hangulata, akit a katolikus Kendi-párttal szembeni harc kiéleződése, az összeesküvés

¹⁴ Imrefy e kor rendkívül érdekes figurája volt. Sok levele maradt fent, de ezek alapján még senki sem kísérte meg életrajzát megírni. Az ő személye irodalomtörténeti szempontból csak azért érdekes, mert mindvégig ő jelentette a kapcsolatot a fejedelem és a bihari hajdúk között, s ezért az ő és környezete egész beállítottágának ismerete hozzásegítene a történeti énekek egy egész csoportjának a megértéséhez.

¹⁵ NAGY LÁSZLÓ: A Bocskay-szabadságharc katonai története. Bp., 1961. 81.

¹⁶ ROZVÁNY György: Nagy-Szalonta mezőváros történelme, tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajdúközségek viszonyaira. Gyula, 1870. 29–33.

¹⁷ NAGY LÁSZLÓ I. m.

¹⁸ „Mindjárt megmondám magam szolgáinak...” RMKT XVII/1, 403/169.

¹⁹ SZILÁGYI SÁNDOR: Báthori Gábor fejedelem története. Pest, 1867. 83.

²⁰ Szeffű szerint tájékozatlanságból erednek az 1594-i események előadása közben tapasztalható tévedések. Stoll is ezen a véleményen van (RMKT XVII/1, 630), pedig pl. a Szalánczy testvérek szerepének meghamisítása nyilvánvalóan nem tévedés, hanem olyan tudatos hamisítás, ami már az egykorú históriás énekekben is előfordul. Vö. ASZTALOS MIKLÓS: Szerdahelyi Mihály históriás énekek vélt politikai éneke. Pécs, 1925. 19.

leleplezése valósággal felszabadított, visszaadta politizáló és versszerző kedvét. Valóban: Báthori Gábor zürzavaros politikai orientációja után, a Habsburgokkal és a felső-magyarországi katolikus urakkal való tárgyalgatója után, a Kendi-féle összeesküvés kegyetlen leverése jelentette az erdélyi és partiumi protestáns párt számára az ő szempontjukból egyértelmű és következetes politikai vonalvezetés rövid időszakának kezdetét. (Ehhez az időszakhoz tartozott még az 1611-es esztendő, amikor Forgách hadjárata ellen igyekeztek Erdélyben minden erőt összefogni. Nem véletlen, hogy a katolikus-ellenes Báthori-énekek mind ebből a két évből valók.)

Egy társadalmi feszítőerőkkel is keveredő, sajátos hazafiság és nemzettudat talán sehol sem jelentkezik e kor verstermésében oly harmónikusan egybefonódva az antikatólicizmussal, Habsburg-ellenességgel, mint a Kendi-énekekben, a többi Báthori-énekekben – és Debreczeni S. János *Militaris Congratulatio*-jában.

A Kendi-ének szerzőjének célja nem lehetett más, mint a meggyőzés: a Báthori Gábor ellen fellázadt urak Habsburg–katolikus kapcsolatainak leleplezése. Kendiék bűne azzal kezdődött, hogy „... részük lón Prága tanácsában”, hogy a „misét... pápistaságot be hozni akarják...”, végét akarják vetni a „Lutterek nagy örömeinek”. (399/31, 400/55, 59, 64)

Debreczeni is (néhol hasonló szavakkal) határozottan kiállott a „kemény harc”, „az újulás”, „a magyarai szabadulás” mellett, „a sok szent szerzet, husvesztő péntek... a mise”, a jezsuiták, a papok ellen. (258/23–26, 259/61–62)

S mindkettő figyelemre méltó módon korán, gyorsan foglal állást: 1604. decemberében, azokban a hetekben, amikor a nemesség túlnyomó többsége még a hajdúktól reszketett és birtokain bújkált; illetve 1610 tavaszán, mikor még a „közvetemény” a hirtelen változástól elképvedve, tanácstalanul állt – Báthori közvetlen környezete, a legtudatosabb, legharcosabb prédikátorok, és világi értelmiségiek, meg a hajdúk kivételével.

Ezzel elérkeztünk a harcosan protestáns állásfoglalás egy sajátos színéhez, ami azokban az években egyáltalán nem volt általános. Ez: *a hajdúkkal való határozott együttérzés*. Nem a nemesi-főúri politikusok bölcsőbbjeinek arról a fölismeréséről van itt szó, hogy nem kell megvetni ezt a népséget, nem kell őket pusztítani, mert bizonyos helyzetben szükség lehet rájuk stb. (Illésházy, Nyáry Pál és mások írnak ilyesmit néha leveleikben). Debreczeni Bocskait üdvözlő versében és a Kendi-énekekben néhol már egészen más hangnemen találkozunk, olyan részletekkel, amik szinte a hajdúk vágyainak, törekvéseinek bizonyos értelemben belülről való, őszinte átéléséről tanúskodnak.

Stoll hívta fel a figyelmet először arra, hogy a Kendi-ének 57–63. versszaka egy viszonylag hosszabb, az eseményekkel nem közvetlenül összefüggő epizódja a bihari hajdúvitézek henczidai gyűlését eleveníti meg, s hézagpótló jelentőségű, mert erről a gyűlésről semmilyen forrás nem tudósít.

Ahhoz képest, hogy mégiscsak históriás ének szerű versről van szó, együttértézt, élményszerűséget figyelhetünk meg ennek az epizódnak egyes soraiban:

Henczida vala gyűléseknek helye,
Kapitány, hadnagy, tizedes begyüle,
Sibognak igen az szokatlan hirre,
Azelőtt őket nem hitták gyűlésre.
Némely azt mondja, *talán mind megfognak,*
Némelyik pedig: *talán hadba hinak,*
az volna pedig jó szegény hajdúnak. (405/237–244)

Megint – mint fent a harcos antikatólicizmussal kapcsolatban – világos utalás van itt a közelmúlthoz képest most beálló változásra. Valami felszabadulást érezhet az ember ezekből a sorokból, valamilyen kedvetlen tétlenségnek a megszűnését, remények és aggodalmak vitájában valamilyen – talán a szerző által is jogosnak tartott – bizalmatlanság fokozatos föloldódását. És ennek az epizódnak a beiktatásával, közvetve, a bihari hajdúságnak valami olyan serkentését, biztatását, amit korábban Debreczeni János versében találunk: a régóta várt, érdemes harcra való ösztönzést. Ilyen motívumok Debreczeni *Militaris congratulatio*-jában: „Ideje vagdalkoznunk”, „Lám egy szívvel laknak az jó hajdú katonák... Őh szegény katonák, szeret már az ország” (257/15, 18, 258/19) stb. Tehát Debreczeninél és a Kendi-ének szerzőjénél egyaránt a bihari hajdúk éppen ébredezni kezdő és határozott – Habsburg- és pápistaellenes – irányt vevő harci kedvének együttérző tükrözését és serkentését látjuk. S itt valami újabb életrajzi hasonlóságot is észrevehetünk. A fent idézett részlet alapján majdnem biztosnak tekinthetjük, hogy a Kendi-ének szerzője részt is vett az említett gyűlésen, s valószínűleg megbízatása volt Báthoritól vagy Imrefyától, vagy a megyétől a biharmegyei

hajdúk ügyében.²¹ Debreczeni S. Jánosnak ugyancsak volt ilyen megbízatása. 1606-ban Bocskaytól vagy Imrefytől, Bocskai akkori, éppen Dél-Biharban működő fizetési biztosától²² – kaphatta. Debreczenit ekkor Kölesérre küldik a bihari hajdúk egyik első csoportjának letelepítése ügyében.²³ De már 1604 decemberében is megbízatásból írhatta a Bocskait üdvözlő, hajdúkat bátorító verset (ami nem jelenti azt, hogy ez a szép ének nem őszinte érzéseket tükröz).

A hajdúsággal kapcsolatos álláspontnak ez az azonossága azért is feltűnő, mert elég ritkán fordul elő azokban az években. Ilyen álláspontot az írástudó emberek közül csak Fogtúti Máté szikszói prédikátorról és néhány társáról tételezhetünk fel: „... bezzeg Máthé pap rosszul tanítja volt az hajdúkat az urak nemesek ellen, parasztság s öfélése ellen” – írja Rákóczi Zsigmond Thurzónak 1608. május 11-én.²⁴ A „szegény hajdúság” gondjainak, bajainak ilyen határozottan a praktikáló urakkal szembeni megszólaltatásával az itt bemutatott versekben sem találkozunk. A kor egész énekanyagából talán csak egy versben, a „Mely álomba merült...” kezdetű Bocskai-siratóban találkozunk ezzel a hanggal. És a sok névtelen Bocskai-sirató közül éppen ezt a RMKT szerkesztői Debreczeni Jánosnak tulajdonítják. Nem véletlen, hogy ezzel kapcsolatban föltételezik, hogy Debreczeni talán „valamelyik hajdúezredben viselt prédikatori tisztiséget”²⁵ Véleményem szerint nincs szükség ennek a föltételezésére. A Kendi-ének, Debreczeni Bocskait üdvözlő verse és a neki tulajdonított siratóének világi értelmiségi munkája lehetett. De kétségtelenül olyané, akinek álláspontja a hajdúpredikátorokéhoz hasonlíthatott. Ez az álláspont természetesen nem volt mindig egyértelmű.

A hajdúkkal szoros kapcsolatban állott értelmiség helyzete általában rendkívül bonyolult lehetett. Egyszer a hajdútömegek elkeseredett panaszeit, föllobbanó harci kedvét szóvaltatják meg, sőt a főurakkal szembeni követeléseiket is. Máskor viszont éppen e tömegek leszerelésére, elhallgattatására használják fel őket a legügyesebb főúri csoportok. A hajdúk soraiból kiemelkedett katonai vezetőkkel együtt ezek az értelmiségiek is sokat fáradozhattak a hajdútömegek és a feudális vezetőréteg sajátos kényszerházasságának megszilárdításán. Így a második hajdúfelkelés idején, 1608-ban a fejedelemségre törő Báthori Gábor csoportjának – első sorban valószínűleg éppen Imrefynek – sikerült leválasztani a hajdúmozgalom vezetőit, köztük a szikszói prédikátort is, hatalmas birtokadományokkal.²⁶

Végül megállapítható, hogy a Kendi-ének szerzője és Debreczeni S. János egyaránt versszerző volt és pedig nem az egyszerű-alkalmi verselők közül való, hanem félig-meddig hivatásos deák énekszerző, „poéta”! (Debreczeni: „Hazájának az poeta sok jó szerencsét kíván” – 266/147; a Kendi-ének: „Mondják, hogy semmit nem szolgál az író és az Poéta csak hiában való” – 399/14.), „Mindketten” a műzsákát, a szép tavaszt idézik mindjárt az intonáció után. Az ilyesmi persze közhely; mégis épp a kor kifejezetten aktuális történeti énekeiben nem általános. „Mindketten” magyar nyelvű és nagyon hasonló típusú verseket szerettek (Debreczeni 1598-ban és 1604-ben, majd 1613-ban; a Kendi-ének szerzője 1607-ben és 1610-ben), a verseknek ezt a két csoportját szinte összekapcsolja a szép Bocskai-sirató.

*

Szenci Molnár Albert naplója és néhány újabb adatközlés segítségével pontosan meg lehet állapítani a Kendi-ének *külföldre jutásának és latinra fordításának* „történetét”.

1610. március 24-én volt a Kendi-féle összeesküvés²⁷. Egy Bihar megyei, hajdúkkal szimpatizáló, protestáns Imrefy-familiáris még e tavaszon megverselte magyar nyelven, Kornis vallomása és személyes élményei alapján.

1610. május 27-én már a következőket írja Miskolczy Pastoris (Csulyak) István, akkor szerencsi pap Szepsiből Szenci Molnár Albertnek: „Sok újságról hallunk, de kevés közülük a biztos. Tudom, hogy a füledbe jutott valami az erdélyi fejedelem elleni tavaszi összeesküvésről; ez igaz. . . Egy keveset írtam Pareus úrnak az erdélyi összeesküvésről. Ha Heidelbergát fölkeresed, tudom, hogy veled közölni fogja.”²⁸ Ugyan ez év nyaráról a következőket találjuk Szenci naplójában: „3. Augusti mentem be Heidelbergába salutálni az ott való popularisokat. . .

²¹ „Feltételezhető, hogy a meghívót is ő vitte Szebenből Biharba” RMKT XVII/1, 631.

²² NAGY LÁSZLÓ i. m. 169.

²³ ROZVÁNY GYÖRGY i. h.

²⁴ Hadtörténeti Közlemények, 1893, 89.

²⁵ RMKT XVII/1, 620, ill. 581.

²⁶ WITTMAN TIBOR: Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606—1618). Acta Univ. Szegediensis, Sectio historica, V. 1959, 25.

²⁷ RMKT XVII/1, 629. lapon zavaró sajtóhiba: május 24!

²⁸ DÉZSI LAJOS: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Bp., 1898. 343. „Plurima nos nova habemus, sed parum certa. De conspiratione vernali adversus principem Transylvaniae scio te aliquid inaudivisse, ita est. . . Paucis domino Pareo scripsi de conspiratione Transylvanica, si Heidelbergam salutaveris, scio tecum communicaturum.”

írtam Magyarországra, Patakra és egyébé. — 25. Augusti verti *Conspirationem Kendianam Transylvanicam*, misi eam versionem domino Brederodio.”²⁹ Dézsi gondolt arra is, hogy Molnár Albert esetleg a korábbi, az 1594-ben, Báthori Zsigmond ellen egy másik Kendi által szervezett összeesküvés történetét fordította le. Azóta azonban megtalálták Szcenci Molnár Albert fordításának autográf kéziratát, és pedig annak a Jacobus Bongarsius francia követnek a hagyatékában, aki Lingelsheim útján az egész pfalzi protestáns, későhumanista európai körrel kapcsolatban volt,³⁰ s aki különösen jó viszonyban volt Petrus Brederodius belga diplomatával.³¹ Világos tehát, hogy a naplóbejegyzés a Kendi-ének latin változatára vonatkozik, Molnár Albert munkájára, amit Brederodenak, az pedig Bongarsnak küldött el.

Az eredetét, a magyar verset talán éppen Miskolczi juttatta ki Molnár Albertnek, hiszen előbb idézett levelében az összeesküvés készülő történetéről is ír.

A vers hírének, majd kéziratának feltűnően gyors külföldre jutása, lefordítása, külföldiek közti terjesztése, s az a protestáns humanista akció, aminek — feltételezésem szerint — eszköze volt, mindez nem mond ellent annak a hipotézisnek, hogy a magyar változat szerzője Debreczeni S. János lehetett.

Adatunk van arról, hogy Hodászi Lukács tiszántúli püspök 1610. árpilisában Erdélybe utazott, s valószínűleg találkozott a fejedelemmel is.³² Az adatot közlő Herepei szerint ez a látogatás talán összefüggésben állott Kendi és a többi katolikus főúr összeesküvésének felszámolásával. Épp ezekben a hetekben folyt az összeesküvők javainak összeírása és elkobzása. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy Hodászi Lukács ez útja során találkozhatott a Kendi-ének szerzőjével. Elképzelésem szerint Hodászi erdélyi útja azzal volt összefüggésben, hogy szerette volna a széki összeesküvéssel megindult katolikusellenes fordulatot egyháza számára maximálisan kihasználni. Ezeknek az érdekeknek megfelel a Kendi-ének egész mondanivalója. Lehetséges tehát, hogy ő maga is felfigyelt a készülő munkára, biztatta a szerzőt annak befejezésére, majd felhívta rá Miskolczi Csulyak^{32a} s rajta keresztül Pareusék és Szcenci Molnárék figyelmét.

Mindez csak feltételezés. Mindenesetre, ha a Kendi-ének szerzője Debreczeni volt, akkor könnyen elképzelhetők a fentiek. Debreczeni S. János ugyanis kapcsolatban állott Hodászi Lukáccsal, akinek halálára hosszú siratóverset is írt.

A latin fordítás egyébként is „beleillik” a Debreczeni egész tevékenységéről alkotott képünkbe. Megbízatai és propaganda célokból írt versei egyszerre szolgálták a Bocskay-szabadságharc és a későbbi németellenes küzdelmek, valamint a protestáns, jezsuitaellenes harcok ügyét.³³

*

Térjünk vissza Miskolczi Csulyak 1610. május 27-i levelére. Azt írja itt az erdélyi összeesküvésről a fent már idézett részleteken kívül: „Az egész ügy töviről-hegyire rövidesen *ki-nyomatásra* kerül (... prelo brevi exscribetur).”³⁴ Ez szerintem félreérthetetlen. Dézsi is úgy értelmezi a Szcenci Molnár naplókiadásához készített mutatójában, hogy „A Kendy-féle összeesküvés sajtó alatt levő történeté”-ről van szó.³⁵ S hogy ez a „történet” versünkkel azonos, az majdnem biztos. Nem feltétlenül szükséges feltételezni, hogy megvárták a kiadást és a nyomtatvány egy példányát küldték ki Szcenci Molnárnak. De ha nem a nyomtatvány, akkor a kéziratnak egy jó másolata lehetett előtte, hiszen furcsa módon épp a latin fordítás őrizte meg a magyar nótajelzést, a pontos címet stb. Elképzelhető, hogy a vers a Debreczenben székelő Hodászi Lukács püspök támogatásával került sajtó alá.³⁶

A Kendi-ének többször idézett sorai is nyomtatványra utalnak. Amit eddig, a közel-múltban írt „mindent bent tartott” (ti. az asztaliókban). Ebből arra gondolhatunk, hogy a szerző már eleve kiadásra szánta munkáját.

²⁹ Im. 52.

³⁰ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Szcenci Molnár Albert Heidelbergben. Filológiai Közl., 1955.

³¹ SZEKFÜ I. m. 86.

³² HERPEI JÁNOS: Adattár a magyar puritánus küzdelmek történetéhez. Kézirat.

^{32a} Hodászi kapcsolatban állott Miskolczival, aki — feltehetően épp ez idő tájt — könyvet küldött neki ajándékba. Vö. RMKT XVII/II, 338.

³³ Szcenci Molnár Albert ez időbeli tevékenységére nagyon jellemző, hogy ilyen gyorsan lefordította ezt a verset. Nyilvánvaló, hogy az európai protestáns, humanista közvélemény figyelmét akarta felhívni hazájára.

³⁴ DÉZSI I. m. 343.

³⁵ Im. 493.

³⁶ Nagyon valószínű, hogy a vers Debreczenben jelent meg. Így ez Debreczeni S. János harmadik olyan munkája lenne, amit ugyanez a nyomda adott ki. (1605: *Militaris Congratulatio*, 1610: *Conspiratio Kendiana*, 1615: *Christianus Suspirans*, — mind magyar nyelvű munkák, kétszavas latin címmel.) — BENDA KÁLMÁN és IRINYI KÁROLY legújabb munkájukban (*A négyszáz éves debreceni nyomda*. Bp., 1961, 329.) egy összeállításba felvették a *Conspiratio Kendianát*, de nem bizonyítják adatokkal hogy debreceni nyomtatvány.

Végül nyomtatványra utal Kemény József egy feljegyzése is. Régi történelmi emlékeink e fáradhatatlan gyűjtője sokat levelezett és jegyzeteket készített más gyűjtemények anyagáról is. *Lexicon eruditiorum*-ának első kötetében a következőket találjuk:

„*Debreceni Joannis* edita habetur „*Consp. Kendiana*. . . 1610” in 4°.

– Unum exemplar hujus libelli, cujus tamen ultima folia perierunt, exstabat apud D(omi)num Sachsenheim Perceptorum Generalem Cibinii.

Habeo et ego in Msto historiam hujus Conjuracionis in folio Tomo XIX. – Sed (idem – *kihúzza!*) eadem sit cum illa? ignoro.”³⁷

E bejegyzés újabb bizonyítéka annak, hogy versünket kinyomtatták és szerzője Debreczeni S. János volt. Teljesen valószínűtlen, hogy az említett nyomtatvány az összeesküvésnek egy más – mondjuk egy röpiratszerű, prózai – feldolgozása lett volna. A Kemény által említett nyomtatvány és a vers címe azonos. A nyomtatvány szerzője és a költő Debreczeni S. János azonosságában csak akkor lehetne kételkedni, ha nem jutottunk volna ettől a bejegyzéstől függetlenül is, magának a Kendi-éneknek sok utalása alapján arra a következtetésre, hogy szerzője Debreczeni lehet.

*

A felsorakoztatott tények ellenére két nehézséggel is számolni kell a Kendi-ének szerzője és Debreczeni S. János azonosítása során.

Először: a Kendi-ének műfajilag sokkal közelebb áll a XVI. századi históriás énekek típusához, mint Debreczeni S. János saját neve alatt ránk maradt versei. Művészileg pedig a Kendi-ének visszaesést jelentene a Bocskait dicsőítő vers szép Balassi-strófái után. Ez azonban azért nem tekinthető ellentmondásnak, mert Debreczeni S. János „*ouvre*”-je a Kendi-ének nélkül is nagyon egyenetlen színvonalat mutat. Legőszintébbnek, leginkább egyéni hangúnak éppen a legkorábbi, 1598-as verse tűnik. S vajon nem visszaesés-e az élete végén írt, Kölcsey óta hírhedt „*Lukács pap éneke*”, e valóban parlagian keresett, nyakatekert verselésű ének az egy évtizeddel korábban keletkezett *Militaris congratulatio* harmonikus szerkezete és könnyed verselése után? E cikknek nem feladata Debreczeni S. János munkásságának értékelése. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy késői versei kevésbé élményszerűek mint a koraiak; nagyon sietve megírt alkalmi énekek, melyeknek sokkal nagyobb a forrásértékük mint művészi jelentőségük. Ha szabad négy vers alapján egy versszerző munkásságának szakaszairól beszélni, akkor Debreczeni költészetének „második korszakába” nagyon jól elhelyezhető a Kendi-ének.

Másodszor: felmerülhet az az ellenvetés, hogy a Kendi-ének szerzőjét a világi deákértelmisség képviselőjének kell tartanunk; Debreczeni S. Jánosról viszont a RMKT szerkesztői kimutatják, hogy ő a külföldön tanult, magasabb műveltségű értelmiségiek közé tartozott, s valószínűleg prédikátor is volt. Erre – a RMKT jegyzeteiből logikusan következő – ellenvetésre bővebben ki kell térni.

A legkorábbi adat Debreczenire vonatkozóan, az eddigi szakirodalom szerint, *1589-es wittenbergi tanulása*. Ennek alapján tartják költőnket papi embernek. A wittenbergi tanulmányok egyetlen bizonyítéka egy „*Propemptica in discessum* . . . Dn. Alexandri R. Szamosközi” c. kiadvány. A megelőző három évben ott tanult Szamosközi R. Sándort hazatérése alkalmából latin versekkel köszöntik társai. A kötet egyik verse alatt „*Iohannes S. Debrecinus*” áll.³⁸

Több adat alapján úgy tűnik, hogy ezt a wittenbergi diákot azonosítani kell a későbbi magyar nyelvű versszerzővel. Így hivatkoznak egy Basilius Smigmatopoeus nevű magyar hallgatóra, aki még a XVI. sz. derekán tanult Wittenbergben. Feltételezik, hogy rokona, talán apja volt a magyar verseket szerző Debreczeni Szappanos (Smigmatopoeus) Jánosnak.

Ez a rokonság elképzelhető, az azonban teljesen valószínűtlen, hogy a magyar nyelvű versek szerzője és a wittenbergi diák azonos lenne. Szinnyei,³⁹ Dézsi,⁴⁰ Bisztray⁴¹ természetesen vették ezt. Úgy látszik, nem nézték meg a wittenbergi egyetem magyar diákjainak a névsorát. Pedig ilyen névsor több is maradt ránk, a sok egykorú változat és a magyar bursa iratai jól kiegészítik egymást. Annyi anyagunk van, hogy alig akad olyan homályos, bizonytalan név, amit a különböző források összevetése útján fel ne lehetne oldani. – Debreczeni

³⁷ Román Népközt. Tud. Akadémiája Kolozsvári Történelmi Levéltára (volt Erdélyi Múzeum Levéltára). E bejegyzésre Szinnyei is hivatkozik, de hibásan idézi a megfelelő részletet. — A Kemény által említett „*Historia Conjuracionis*” nem azonos a *Conspiratio Kendiana*-val: mintegy tíz oldal terjedelmű befejezetlen latin prózai kézirat és nem az 1610 tavaszán, hanem az 1611 végén történt eseményekkel foglalkozik.

³⁸ RMKT XVII/1, 582. A szerző a latin versben semmit sem árul el magáról.

³⁹ Magyar írók élete II. köt.

⁴⁰ Debreceni Szemle, 1928, 411.

⁴¹ RMKT XVII/1, 581—2.

Smigmatopoeus (vagy Szappanos) János neve azonban egyetlen helyen sem fordul elő.⁴² Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, minthogy ebben az időben több Debreczeni János tanult Wittenbergben, és ezért legtöbbször még azok a források is kiteszik az ilyen nevéek teljes vezetéknevét, amelyek egyébként (ritkábban előforduló nevek esetében) megelégednek a rövidített alakokkal.⁴³

Előfordul azonban egy másik név, amelynek rövidített alakja ugyancsak Ioannes S. Debrecinus: Debreceni Soós János neve. Weszprémi szerint már 1588-ban Wittenbergben tanult. 1589. május 8-án fordul elő először neve a wittenbergi magyar bursa névsorában.⁴⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy azonos azzal, aki 1589 őszén búcsúztatta Szamosközy R. Sándort.⁴⁵ Ha ugyanebben az időben, ugyanitt tanult volna Debreczeni Szappanos János, akkor lehetetlen, hogy családnévét csak rövidítéssel jelezte volna a latin búcsúzó vers alatt. Elképzelhetetlen, hogy ne akarta volna magát megkülönböztetni névrokonától. (Egyébként nem helyes a deák-rétegezh való tartozást mereven ahhoz kapcsolni, hogy külföldi egyetemet végzett-e az illető vagy sem. Apáczait is nevezték így egy ízben hosszú külföldi tanulmányai után.⁴⁶)

Debreczeni S. János magyar nyelvű versszerző külföldi tanulmányait tehát nem támogatja semmi adat. Valószínűleg Debrecenben tanult.⁴⁷ Eltérnének e cikk tárgyától, ha részletesen sorra vennénk, hogy mi következik ebből az életrajzi korrekcióból. Valószínűleg el kell vetni azt a feltételezést, hogy a váradai káptalannak két Debreczeni János nevű alkalmazottja volt s ezeket nem lehet azonosítani; ki kell iktatni a magyar nyelvű versszerző munkái közül a wittenbergi búcsúzóverset és munkái közé kell venni Otto Casmanus német polihisztor tudós *Christianus suspirans* című vallási művének fordítását; stb.

A *Conspiratio Kendiana* szerzősége szempontjából csak az a lényeges, hogy minden jel szerint a világi értelmiséghez tartozott Debreczeni János s nem valószínű, hogy prédikátor lett volna, mint ahogy újabb kézikönyvek állítják.⁴⁸

Meg kell azonban jegyezni: nem véletlenek ezek a félreértések. Azzal függenek össze, hogy ebben az időszakban (vagy csak éppen Debreczeni esetében?) nem lehet a különböző műveltségi elemeket olyan jól szétválasztani, mint a XVI. sz. derekán. Tinódi még feltűnően pártatlan volt a vallási mezben jelentkező, belső, társadalmi-politikai küzdelmekben. A Bocskait üdvözlő vers, vagy a Báthori-ellenes összeesküvést leleplező históriás ének viszont éppen közép-pontba állítja ezeket a harcokat, igyekszik megmutatni hallgatóinak vagy olvasóinak a gyakorlaton leplezett valódi érdekeket és célokat a vallási küzdelmek „frontján” is. Éppen ezért nehezebb már ezekben az években különbséget tenni a prédikátorok és a históriás énekszerzők frazeológiája és egész felfogása között.

*

A Kendi-ének szerzőségi kérdésének megoldása azért fontos, mert a XVII. sz. elejéről történelmi tárgyú névtelen énekek egész sora maradt ránk, de ezek közül a Kendi-ének az egyetlen, amelyben a szerző személyére vonatkozó konkrét utalások vannak. Ebből a szempontból ez a művészileg kevésbé értékes vers segíthet a leginkább egy egész verscsoport és egy énekszerzőtípus jellegének a meghatározásában.

Az eddigi szakirodalom alapján átmeneti, bizonyos értelemben hibridtípusoknak látszanak ezek a jelenségek. A XVI. század magyar költészete felől nézve a históriásének-műfaj elhalása időszakának tartják ezeket az évtizedeket. A későbbi időszak felől tekintve az ún. „kurucköltészet” előzményeit vélük benne felfedezni.

Más szempontból feltűnik, hogy sok, a századfordulón keletkezett ének a fejedelmek és főurak egyes lépéseinek konkrét igazolására készült, feltehetően a kancelláriákban. Keletkezési körülményeiket, céljukat, hitelességüket tekintve a históriás éneknél is régebbi énektípusra emlékeztetnek: a XV. sz.-ba is visszanyúló deák propaganda-énekre.

A XVII. sz. elején ezt a verstípusát Toldy — jobb terminus híján „történelmi helyzetdal”-nak nevezte. A kutatás lényegében azóta sem jutott sokkal előbbre. Valószínű, hogy ezért nyúlunk az előző és következő évtizedekből kölcsön vett szempontokhoz és terminológiához, s csak ennek alapján tűnnek átmeneti jellegűeknek ezek a vers- és énekszerző-típusok.

Pedig talán itt kezdődik a magyar politikai költészet.

⁴² WESZPRÉMI ISTVÁN: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I. Uj kiad. Bp., 1960.; THURY ETELE: Iskolatörténeti adattár II. k. Pápa, 1908.; GÉZA SZABÓ: Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555—1613. Halle (Saale), 1941.

⁴³ Ez természetes is, hiszen pl. kb. egy időben tanult odakint Debreceni Tánczos János és Debreceni Taracz János. Világos, hogy zűrzavart eredményezett volna, ha csak rövidítve jelölték volna vezetéknevüket. Vö. WESZPRÉMI i. m. 384—6, SZABÓ GÉZA i. m. 142.

⁴⁴ WESZPRÉMI i. m. 384, SZABÓ GÉZA i. h.

⁴⁵ Vö. ItK, 1891, 250.

⁴⁶ Erre már BÁN IMRE is figyelmeztetett a RMKT e kötetének ismertetésében. ItK, 1960, 252.

⁴⁷ Így gondolta BOROVSKY SAMU. ItK. 1898, 452.

⁴⁸ Pl. A magyar irodalom története 1849-ig. Bp., 1957. 155.

TANULMÁNYOK A MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL

Szerkesztette Szabolcsi Miklós és Illés László. Bp. 1962. Akadémiai K. – MTA Irodalomtörténeti Intézet. 677 l. (Irodalom – Szocializmus)

FORRADALMI MAGYAR IRODALOM

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Szerkesztette Szabolcsi Miklós és Illés László. 2., rövidített kiadás. Bp. 1963. Akadémiai K. 431 l.

Nincs talán még egy területe a magyar irodalomnak, amelynek feltárása megközelítően olyan ideológiai és gyakorlati problémák szövevényébe ütközne, mint a szocialista irodalomé. A probléma már magának a fogalomnak meghatározásánál kezdődik. Mennyiben politikai-ideológiai és mennyiben esztétikai kategóriák határozhatják meg a szocialista irodalmat; és ezeknek a politikai és esztétikai kategóriáknak a különböző történelmi időszakokban mi a konkrét tartalmuk? Nem egyszerűbb annak a kérdésnek a megválaszolása sem, hogy miben nyilvánult meg a szocialista irodalom központi szerepe a két világháború között a magyar irodalomban, mikor a történelmi adottságok következtében ez az irodalmi irányzat hallatlanul kedvezőtlen körülmények között küszködött, és csak bonyolult áttételeken keresztül hathatott. Ebben az esetben nem az okoz nehézséget, hogy elvileg a legkorszerűbb és legmaradandóbb eszméket hordozó művészetet tekintsük perspektívakusan legjelentékenyebbnek, hanem annak felmérése, a gyakorlati, az elemző munkában hogy az ellentmondásos hatások komplexumában miként és mennyiben jelentkezett a szocialista irodalom termékenyítő befolyása más, következetlenebbül haladó irodalmi törekvésekre. De kezdeti fokon van egyebek közt a szocialista irodalom periodizálásának, nemzeti és nemzetközi hagyományokhoz való viszonyának megoldása, egyes ide tartozó alkotók és áramlatok jelentőségének, az általuk létrehozott műfaji-tartalmi-formai újításoknak értékelése is.

A *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* címen az Irodalomtörténeti Intézet gondozásában (szerkesztette Szabolcsi Miklós és Illés László), és az Akadémiai Kiadó kiadásában (1962) készült nagyszabású tanulmánykötet – melynek elméleti igényű bevezetésében Szabolcsi Miklós többek között az itt vázolt problémákat is tárgyalja – éppen azt a célt tűzte maga elé, hogy az első összefoglaló jellegű kísérletet tegye a magyar szocialista irodalom főbb fejlődési szakaszainak és néhány kimagasló képviselőjének be-

mutatására. A kötet, a kutatási lehetőségeknek megfelelően, részletek feldolgozásával és az ezekből adódó tanulságokkal segíti elő egy elméleti általánosítás létrehozását. A publikált anyag módszerbeli-műfaji szempontból igen változatos: a 23 munka között portrét és történeti feldolgozást, esszét és bibliográfiát, a gyűjtemény számára készülő önálló és nagyobb műből kiemelt, idevágó fejezetet egyaránt találunk. Az irodalomtörténeti jellegű írások szerzői főleg a szocialista irodalom kezdeteit, az első világháború és a forradalmak alatt megindult erjedést, a forradalmi szocialista irodalom születését, és az avantgardizmushoz fűződő kapcsolatának változatait, az emigrációban és a szomszéd államok magyar irodalmában kibontakozó szocialista irányzatok egy-egy etapját vázolják fel (Kabos Endre, József Farkas, Osváth Béla, Szabó György, Erki Edit, Nagy Péter, Kovács Endre, Csanda Sándor, Tóth Sándor tanulmányai). A hatalmas anyaggal, amit a kutatók ezen a területen kiástak, nemcsak irodalomtörténeti vonatkozásban számolták fel a fehér foltok tetemes részét, hanem az elvi jelentőségű kérdések érzékeny kitapintásával meg is könynyítették az irodalomelmélet számára a megoldásra váró ideológiai-esztétikai problémák konkrét megjelenési formáikban történő tanulmányozását. Kevésbé előrehaladott a magyar szocialista irodalom második fejlődési szakaszának feldolgozása, azé az időszaké, amikor a kommunista pártok néprfrontpolitikájával kölcsönhatásban megindult a szocialista íróknak és művészeknek a realizmus felé irányuló tájékozódása. A tanulmánykötetben Illés László és Kispéter András munkái tesznek jelentékeny kísérletet ennek a folyamatnak, illetve ezen belül egy-egy fontos mozzanatként: a moszkvai Új Hang kritikai tevékenységének és a magyar Munkásírók törekvéseinek értékelésére. A még hiányzó irodalomtörténeti feldolgozásokhoz kiváló támpontokat adnak a két bibliográfián (Magyar István: *Bálint György újságírói és kritikai munkássága*; Botka Ferenc: *A magyar szocialista irodalom válogatott biblio-*

gráfiája 1957–1960) kívül azok a portrék, amelyek egy-egy kimagasló szocialista író életművébe sűrítve tárják fel a szocialista irodalom fejlődésvonalát, irányzatok harcát, művészi alkat, programok és történelmi események kölcsönhatásának eredményeit. Szabolcsi Miklós József Attilának a Tanácsköztársaság idejéből származó élményeit rekonstruálva valósan mérlegeli a költőnek ezt az életrészt, és megtisztítja József Attila vonatkozó lehetséges emlékeit az eddigi tendenciózus túlzásoktól. Király István Komját Aladárnak adja első méltó elhelyezését a magyar irodalom folytonosságában. Varga József Bölöni György korszakokat átfogó misztios munkáját tekintti át, Bodnár György Révai József döntő jelentőségű pályaképehez rajzolja föl az első vonásokat, Vajda Gy. Mihály pedig a kötetben egyelőre az egyetlen vállalkozó, aki olyan fontos hatáskutatást végez el, mint amilyen J. R. Becher hatásának felmérése a magyar szocialista irodalom fejlődésében.

Vannak, természetesen, a tanulmányok értékes, gondolatébresztő koncepcióiban egyes mozzanatok, amelyek talán kételyeket vagy kérdéseket támaszthatnak. Tamás Attila például nagyon figyelemre méltó eszmefuttatásban tárgyalja József Attila költői világgépét. Mégis vitathatónak tűnik az utolsó rész, melyben felbomlási tünetnek lát olyan motívumokat, amelyek csak a versek ismeretében érzésem szerint nem volnának betegesnek fel-foghatóak, az életrajzi adatok ismerete nélkül. A dialektikus materializmus frappáns költői megfogalmazásának befejező harmadik sora: „ami van, széthull darabokra” – semmi esetre sem. Életrajzi adatoktól ugyancsak túlzottan befolyásoltnak tartom Pándi Pál Lukács Lászlóról szóló szép esszéjében azt a bizonyító eljárást, amelyik Lukács egy korábbi versében még formalista játéknak itéli az ilyen sokatmondó sorokat: „keresik tán, ami elveszett? / Nem veszett el, ami elveszett”, hasonló szemléletről tanúskodó,

de későbbi eredetű – szóismétséses megoldásokkal szemben. Vitám lenne még Diószegi András ihletett Gábor Andor monográfiájának egyetlen vonásával. Diószegi nagyszerűen mutatja be Gábor Andor jelentőségét, de mintha akarata ellenére engedményeket tenne hazai előítéleteknek, mikor nem elsősorban Gábor Andor zseniális és a maga nemében páratlan publicisztikai szatírájára helyezi a főhangsúlyt, hanem egyes, kevésbé jelentős, de vitathatatlanul, hagyományos értelemben is szépirodalmi darabjainak méltóságát helyezi előtérbe.

A szerkesztők sikeres egyeztetett munkáját dicséri, hogy az összegyűjtött dolgozatok sokfélesége ellenére nincsenek lényeges ellentmondások a tanulmánykötetben, bár az induktív módszer következtében elkerülhetetlenül érződik a központi értékelő szempont bizonyos fokú hiánya, különösen a szocialista és az egyéb, nem következetesen haladó áramlatok egymás közti viszonyának megítélésében.

Az apróbb, nagyobb kidolgozatlanágok, eltérések, a vitára ösztönző elemzések és megállapítások azonban nemhogy csökkentenék, hanem ellenkezőleg, inkább emelik ennek az úttörő jelentőségű és magasszínvonalú gyűjteménynek az értékét, mert az anyagfeltárás és a megírás módjával is bizonyítják, hogy mennyire él, mennyire jelenünkbe és jövőnkbe vág a szocialista irodalom története és problematikája, mindaz, ami ezzel a témával kapcsolatos. Nagyon szerényen fejezi ki tehát Szabolcsi Miklós bevezetőjében a gyűjtemény jelentőségét, mikor azt írja: „úgy gondoljuk . . . , hogy a megjelentetett tanulmányok . . . hasznos tanulságul szolgálnak: alapjai lehetnek egy összefoglaló értékelésnek, olvasók s kutatók, írók s olvasók figyelmét egyaránt a szocialista irodalom kérdései felé fordítják”.

Imre Katalin

BALASSI BÁLINT ÖSSZES VERSEI ÉS SZÉP MAGYAR KOMÉDIÁJA

Sajtó alá rendezte Eckhardt Sándor. Az utószót írta: Klaniczay Tibor. Bp. 1961. Magyar Helikon. 253 l.

Jan Mišianik korszakos felfedezése, a *Fanchali Jób-kódex* nagy mértékben fellendítette az Eckhardt Sándor fáradhatatlan munkássága révén amúgy is állandó mozgásban levő Balassi-kutatásokat. A kódex anyagának gyors kritikai kiadása (1959), a pásztor-dráma külön kötetben való megjelenése (1960) után örömmel állapíthatjuk meg, hogy az összes versek és a *Szép magyar komé-*

dia egykötetes editiója (1961) is az irodalomtörténet és a nagyközönség rendelkezésére áll már. A jelen kiadványt Eckhardt Sándor rendezte sajtó alá, Klaniczay Tibor látta el utószóval, Szász Endre illusztrálta, a Gyomai volt Kner Nyomdában nyomták s a Helikon Könyvkiadó adta ki. Nem felesleges e felsorolás, azt mutatja, hogy a magyar reneszánsz legnagyobb költője a legavatottabb filológiai,

irodalomtörténeti, képzőművészeti és tipográfiai tolmácsolásban szólal meg újra. A kötetnek külön jelentőséget kölcsönöz az a tény, hogy gondozói kettős feladatra vállalkoznak: egy kitűnő utószóval a nagyközönség kezébe adják a pásztordrámával kiteljesült lírikust, ugyanakkor szövegközlésükkel megvetik az alapját egy új kritikai kiadásnak.

Nagyban megemeli a kiadvány értékét Klaniczay Tibor utószava: monografikus lélekzetű Balassi-tanulmányának rövidebb, esszévé finomított változata. Klaniczay e tanulmányával és egy korábbi filológiai dolgozatával Eckhardt mellett sokat tett az igazi Balassi felmutatásáért. A szerelem költőjét látja benne elsősorban: ennek a központi gondolatnak jegyében elemzi életművét, annak sokoldalú és újszerű összefüggéseit. Balassi az európai reneszánsznak is nagy költőjeként áll előttünk, s írói programjának, az életmű harmonikus egységének kibontásával irodalomtörténetünkben elfoglalt helyének értéke is megnő. A tanulmány egyik csúcspontja a Júlia-ciklus mélyebb értelmének felfedezése és elemzése, s annak a gazdag folyamatnak a kommentálása, hogyan jut el a költő „tudatos irodalmi célkitűzés”-ig, „a magyar irodalom Európához való felzárkózásának gondolatát.” A nagy Balassitanulmányunk rendkívül finom megfigyelései vannak a költő formaművészetével kapcsolatban. Kár, hogy ebből aránylag keveset ment át az utószó. Pl. azt a pompás megfigyelést sem, hogy „a magyar Canzoniere költője” a Balassi-strófát a tudós műköltészet formájának, a szonett magyar megfelelőjének érezhette.

Nem kritikai kiadás előttünk, így helyesnek tartjuk a versanyag hármass elosztását: 1. szerelmes költemények, 2. katonanékek, 3. istenes énekek. Az arányok kitűnően szemléltetik, hogy Balassi valóban a szerelem költője: a katonai és istenes énekek összessége egyharmadát sem teszik ki a szerelmes költeményeknek. (Megjegyezzük: ha már nem a kronológiai elv a versek egymásutánjának alapelve, szerencsésebb lett volna figyelembe venni a verscsoportok elnevezésekor a *Balassi-kódex* invenciózus és művelt másolójának archaikusabb terminus technikusait: 1. szerelmes énekek, 2. vitézsígról való énekek, 3. isteni dicséretetek.)

„Szövegünk a kritikai kiadás javított változatán alapszik” – közli a kötet sajtó alá rendezője. Az új szövegek tehát fokozott figyelmet érdemelnek. Már Balassi Stoll Béla által felfedezett sajátkezű verskéziratai után is módosítani kellett volna a textusokon, most pedig az 1640–60 között másolt *Balassi-kódex*nél jóval korábbi kéziratok kerültek elő: a *Fanchali Jób-kódex* nyolc vers másolatát őrizte meg a XVI. század első évtizedéből. Érthető tehát, hogy a eredeti vers-

kéziratok s a *Fanchali-kódex* másolatai alapján Eckhardt S. nagyon sok helyen korrigálja Balassi szövegeit, szinte egyetlen vers sincs, amelyiket az 1951-es kritikai kiadás alapján nyomtak volna újra.

Közhely, hogy Eckhardt S. a Balassi-szövegek legkitűnőbb szakértője: alighanem jobban ismeri a költő szövegeit, mint Földessy Gyula az Ady-textusokat. Szabad legyen mégis megkockáztatnunk egy-két apró észrevételt, különösen azzal a nyolc verssel kapcsolatban, melyeknek másolatát a *Fanchali-kódex* is közli. A *Balassi-kódex* másolójával, szóval – érzésünk szerint – „vétek keűs hellien esset benne”.

63. sz. vers: „*Mi dolog Uristen...*” A 3. és 26. sor *nyavalyás* jelzőjét Eckhardt S. *nyavolász*-ra javítja (később következetesen máshol is), pedig a *Balassi-kódex* (BC) alakja: *niauallias* – *niaualljás*, a *Fanchali-kódexé* (FC): *niauolias*. Ez a szó a saját verskéziratokban nem fordul elő. Úgy véljük, a *nyavolyás* olvasat helyesebb lenne, hisz a 15. sorban is *mosolyodván* áll (vö. BC: *mosolyodvan*, FC: *mosolioduan*). A *szivem* alakot viszont – és máshol is következetesen – helyesen cseréli fel a *szüvemmel*; az eredeti verskéziratokban így olvasható.

56. sz. vers: „*Szerelem s Júlia...*” Meggondolandó, hogy a 2. sor: „*Gerjeszt mind az kettő, mert mindenike lő*, nagy mindenik hatalma” nem lenne e helyesebb a FC másolata szerint: „... *mert mindenek elő (mindenik élő)*”,? A 14. sorban a *kezeiben* nyilván sajtóhiba a *keziben* helyett. (Vö. BC, FC és kritikai kiadás: *keziben*). A szótagszám is ezt az alakot kívánja. Igaz, hogy a BC-hez hasonlóan a FC-ben is így olvasható a 15. sor: „*Az kegyes szerelmes, ki miatt vagyon már rajtam bocsánatlan nyűg*”, mégis kijavítanánk a két kurzívált szót az Eckhardt S. által korábban javasolt *wagyones-re* (Vö. kritikai kiadás: 233. l.) A versben ui. ezen kívül nincs rímdöccenés, az eredeti kéziratban sem lehetett. A szóban forgó vers utolsó strófája így hangzik:

Julia kezében, szörnyű tömlecében, fejem mi-képpen esett
És hogy nem könyörül, rajtam ki-ki ebből
könnyen értelmet vehet;
Az oly kegyetlentől, ki szemével ől, az Isten
őjjön mindent.

A FC-ben a *könnyen* helyett ez áll: *kemenj*. Szerintünk a *kemény* jelző lehet az eredeti: költőibb, erőteljesebb, jobban harmonizál a csörgő vas, szörnyű tömlec stb. emlegetésével.

62. sz. vers: „*Ó magas kösziklák...*” A 2. sorban helyesnek látszik a *kénaim*-nak *kínaim*-ra változtatása. Ennek alapján azonban a 16. sorban id *kínjáért*-nak kellene állni

a kénjáért helyett. Egyrészt azért, mert Eckhardt S. más javításában következetes (*szüvem*), másrészt, mert a vers pásztordrámaiban előforduló szövegében is *kínjáért* alakot használ. Egyébként a páasztordráma és a versek olvasata több helyen nem egyezik. Igaz, hogy a szövegeket különböző kezek másolták, hogy Balassi szóhasználata olykor egy versen belül is ingadozik, a helyesírásban viszont nem ezeknek, hanem Balassi helyesírásának állapotát kellene rekonstruálni, ahol lehet, egységesíteni. A 25. sor olvasata: „Azért *add tanácsod*, szánd meg nyavolámat, ha sebetem gyógyíthatd” helyett a FC-ét ajánlanánk: „Azért *agy tanachot (adj tanácsot)* . . .” A tisztább rim így kívánná, s korábban maga Eckhardt S. is hajlott erre (kritikai kiadás: 239. l.).

66. sz. vers: „*Ó nagy kerek kék ég . . .*” A 34. sor egyetlen rítmévesztése lenne a sorvégi *velem* alak, itt a BC-ben olvasható *vele (vele)* lehet a helyesebb, bár az értelem amúgy is kitétsző. Maga Eckhardt S. is ingadozik: a páasztordráma-ba foglalt szövegben pl. *vele áll* (182. l.), pedig ez a strófa tulajdonképpen meg sincs ott, a másoló nem írja le még egyszer, hisz ez a kódex 5. sz. verse.

69. sz. vers: „*Szerelem istenném . . .*” A 10. sorban is hajlanánk a tisztább rímeltetésre: „*Igazán görögöl* nevet keresztsgébül . . .”: *keresztsgéből* (FC).

35. sz. vers: „*Cupido szívemben . . .*” A 27. sort: „*Nagy igazságában mint szép lány ruhában* túrvén kebelében tett” a FC alapján Eckhardt S. így javítja át: „. . . *csuhában . . .*” A *csuha* használata első pillanatra valóban régiesebbnek látszik, a nyelvtörténeti szótárak azonban arról tanúskodnak, hogy míg a *ruha* már a XIII–XIV. században is használatos nyelvünkben (Vö. pl. SzófSz), addig a *csuha* csak a XVI. század első felétől kezdve ismeretes (Vö. pl. EtSz). Ez persze, nem végleges érv Eckhardt S. olvasata ellen.

14. sz. vers: „*Most adá virágom . . .*” A 2. sorban *hasonló* alak olvasható, pedig vö. FC: *hasonlo*, BC: *hasonlo*, páasztordráma: *hasonlo bötök*. S ami még inkább ellentmond ennek: a Csák Borbála nevére írott 3. sz. vers híres fa-hasonlatában – Eckhardt S. olvasat szerint – ez áll: „*Az fiatal fához vagyok már hasonló . . .*”

Szerény megjegyzéseink talán nem hangzottak volna el, ha a kötet jegyzetanyaga közli a szövegváltoztatásoknak legalább főbb szempontjait. Kommentár nélkül azonban néhány módosítás vitathatónak látszik. Nem mondható teljesnek a *Régi szavak és szólások* c. összeállítás sem: az *éll*, a *fottig*, a *letinkább*, a *vertenggek* stb. alakok is magyarázatot kaphattak volna.

*

A leendő kritikai kiadás előmunkálatairól lévén szó, szeretnénk befejezésül egy apró adalékkal hozzájárulni Balassi forrásainak felméréséhez.

Klaniczay T. Balassi-tanulmányában többek között arra a helyes következtetésre jut – jelen esetben Eckhardt S. figyelmeztetése alapján –, hogy a Júlia-ciklus egyes darabjai egymástól távol eső időben készülhettek, az „*Engemet régolta . . .*” kezdetű, 48. sz. vers pl. már Losonczy Anna gyászévének letelte (1588 ősz) után írható. (Ld. a szerző *Reneszánsz és barokk* c. tanulmánykötetében. Bp. 1961. 242–43. l.) Eckhardt S. érvein túl ezt a tényt, esetleg a még későbbi szerzés tényét, egy új adattal lehet bizonyítani. Úgy véljük ugyanis, hogy Balassinak e versében olvasható egyik legpompásabb hasonlata az 1589 telén írott *Szép magyar komédia* ihletése nyomán született.

Forr gerjedt elmémre mint hangyafészekre sok új vers mint sok hangya,

Arra, mert szívemben szerelmem tűzének csak te vagy édes langja,
Szózatod bűm verő vigasságtételnek zengő s gyönyörű hangja.

Igy szól az egyik legköltoőbb Balassi-strófa, s így a páasztordráma forrásul számbajöhető része:

„*Sylvanus*: „Eredj elől Dienes, öljük meg az borjút, ki ma egy hete lett. Készíts jó vacsorát!

Dienes: Ihen megyek! Nesze, *mint nyúl immár is az nyálam, mintha hangyák járnának a számban, hogy az jó lakást érzem!*” (Irod. tört. Füz. 25. sz. 106. l.)

Meggyőződésünk, hogy a különösnek ható hangya-hasonlat ötlete a páasztordráma-ból, annak olasz forrásából való, ahol is ez olvasható:

„*Selvaggio*: Và via Cavicchio Uccidi hora il vitello, Che l'altr'hier partori la vacca mia: Vò che facciamo sontuosa cena.

Cavicchio: Io vado hora ad ucciderlo. *Il palato comincia a fruzzicarmi*; *Che par che v'habbia dentro le formiche . . .*”

Balassi szinte szó szerint fordít, ám a kérdéses mondatot különösen izes, az olaszban nem szereplő beszúrással „*mint nyúl immár az nyálam*” – adja vissza, s a rendkívül ritka *fruzzicare* igét (N. Tommaseo – B. Bellini nagyszótára – Vol. 2. 1861. 946. l. – *stuzzicare* értelemben ismeri: 'piszkál, ingerel, bolygat, csiklandoz') is nagy leleménynyel, költőien ülteti át nyelvünkre – de nem itt, hanem már a versben: *forr*. A páasztordráma-ban csak azt írja a hangyákról: *járnának*. Amilyen kitűnően illik a pór Dieneshez az idézett nyersebb, rusztikusabb beszúrással, olyan pompásan a helyén van a versben a költőibb *forr* ige. Külön gyönyörűség ezzel az aprósággal is konstatálni Balassi kivételes költői nagyságát: azt, hogy hogyan lesz tol-

lán remek és pontos hasonlattá az olasz „capraio”, a magyar kecskepásztor frappáns, de prózai példálódzása.

Mivel a pásztordráma 1589 telén készült, s idézett jelenete (actus V, scena V.) éppen

az utolsó, hajlanánk arra is, hogy a vers még későbbi szerzetetésű, mint jeles Balassi-kutatóink vélik.

Kovács Sándor Iván

KULTÚRTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK A NÁDASDIK 1540—1550-ES SZÁMADÁSAIBÓL

1—2. köt. Az anyagot közli Kumorovicz L. Bernát és M. Kállai Erzsébet. Sajtó alá rendezte Belényesy Márta Gáborján Alice közreműködésével. Bp. 1959—1960. Magyar Nemzeti Múzeum — Néprajzi Múzeum. 354; 328. (Történeti-Néprajzi Füzetek. 1—2.) [Kézirat gyanánt.]

Az Országos Levéltárban őrzött családi levéltárak sorában elsőrendű értéket jelent az 1670-ben elkobzott Nadasdi levéltárnak a Kamarai Levéltárban őrzött része. (A levéltár másik részét az elkobzás alkalmával Bécsbe vitték.) Hatalmas és még ma is nagy részében kiaknázatlan anyaga, XVI—XVII. századi történelmünkre Nadasdi Tamás korától Nadasdi Ferenc országbíróig, fontos dokumentumok tárháza. Károlyi Árpád, Szalay József, Komáromy András és Mályusz Elemér közléseiből ismert, irodalomtörténeti adatokat bőségesen tartalmazó, magyar nyelvű missilis leveleinek jelentősége is.

Most a Néprajzi Múzeum a *Szemelvények* két kötetében a levéltár más, nem kevésbé jelentős anyagára hívta fel a figyelmet. A levéltár megőrizte 1526-tól kezdve, egészen 1711-ig terjedően a Nadasdi-birtokokra vonatkozó leltárakat, nyugtákat, számadásokat. Ezeknek az 1540—1550-es évekre vonatkozó anyagából válogattak össze két kötetre valót. Vannak benne leltárak (Welyke, Zalavár, Kanizsa), anyagszámadások (pl. az uradalmak népeinek kiosztott posztóról), de legnagyobb részükben olyan elszámolások, melyek Nadasdy Tamás utazásainak költségeiről, az e célra átvett összegekről adnak számot. Az anyagi kultúrára, a lakás, viselet, táplálkozás, közlekedés problémáira nyújtanak bőséges és igen tanulságos képet. De természetesen, mert hiszen a számadások az élet teljes egészére vonatkoznak, bőségesen találunk bennük a szellemi műveltségre vonatkozó, sőt az irodalomtörténetet érdeklő adatokat is.

A Nadasdi uradalmak életét, gazdasági irányítását, adminisztrációját, a nádor legfőbb vezetése mellett, bizonyos iskolázottsággal rendelkező „deákok” látták el. Ezek a deákok már egyfajta szellemi műveltséggel rendelkező értelmiségi réteget jelentettek a sokrétű társadalmi képet mutató nádori udvarban. Több mint harminc deák neve szerepel a közreadott számadásokban. Természetesen műveltségük nagyon árnyalt, az elemi ismeretektől az egyetemi műveltségig ter-

jedt. A számadásokból nemcsak nevüket ismerjük meg, hanem azt a funkciót is, melyet elláttak, a feladatot, melyet tisztségüknel fogva megoldottak. Voltak, akik az uradalmak életét irányították. Volt közöttük számtartó, udvarbíró. (Nadasdi óráit is deák igazgatta: Ferencz deák az „orauai bano”). A gazdasági feladatokat ellátó deákok közül emelkedett ki Bornemisza Péter támogatója, Perneszi György, akit a számadások kezdetben „deák”-nak emlegetnek, később azonban már: „György uram”-nak. — De vannak deákok, akik Nadasdi személye mellett szolgálnak. Ők az Úr kancelláriájának írnokei, ők látják el a titkárok szolgálatát, a nádor bizalmas emberei, kiket gyakorta küld követésbe az udvarba, vagy a főurakhoz. Ezek azok leginkább, akik a deáksorból idővel kiemelkedtek, a nádor uradalmainak jószágigazgatói, várainak parancsnokai, vármegyei tisztviselők stb. lettek. A közölt adatok jellemzően mutatják be a Nadasdi udvar eleven, mozgalmas életét.

A „tisztviselő” deákok mellett, számos adatot találunk az iskolás deákokra is. Nadasdi bárhol is fordult meg, szívesen támogatta a segítségét kérő deákokat. A számadásokból olvashatjuk, hogy a számadó mennyit fizetett Sopronban, Bácspregen, Pápan, Sárvárott vagy éppen Bécsben a recordáló deákoknak. Milyen sokat mond az ilyen bejegyzés: 1547-ben, Bécsben „attam deakoknak és szegéneknek 2 den”, vagy „eg’ szegen deaknak attam d 2”. A sárvári és csepregi iskola tanítóinak és tanulóinak bővebben jut a támogatásból. 1545 húsvétját Sárváron tölti, a deákok ostyát hoznak az iskola fenntartójának és a számvevő feljegyezte: „az neg’ deaknak az kik a’ neg’ ost’at hoztak uolt, husz penzt, es az oskola mesternek kültem eg’ forintot.”

Természetes az, hogy a Nadasdi kancelláriáján sok papír is fogyott. Gyakori a tétel: „uolttem eg’ konc papirozt.” A sűrű papírvásárlás mellett találunk bejegyzéseket írószerszámok vásárlásáról. Ilyen, az írni csak asszonykorában megtanult Nadasdinének kedveskedő vásárlás: „uolttem asszon’nak eg’

klamarist pragaba es eg' ollot bele eg' forinton es tizenolcz penzen". — A könyvről is találunk adatokat. Nem csupán a várak inventáriumaiban, ahol a kápolnák felszerelése között említik a Missalekat és a többi egyházi szerkönyveket. De beszélnek könyvek vásárlásáról is. 1547. áprilisában: „*vöttem gabornak eg' kön'uet cr 26*." Vagy „*attam g'örg uramnak az az gabor kö'ure cr 28*", „*attam az osfyianos fianak saruarott az kön'uet, hog meg vötte fl 1*". És végül 1547-ben a bécsi út elszámolásában olvassuk: „*vöttem asszon'omnak eg' mag'ar kön'uet d 40*". És érdekes adat Nádasi könyvet becslésére: „*az uram kon'uenek csinalttam eg' tokot kitöl attam husz cray*."

Irodalom- és zenetörténezeinket egyaránt érdekelhetik azok az adatok, melyek Nádasi és a zene kapcsolatáról szólnak. Ha útra kelt, kísérteben mindig voltak trombitások és deákok. Az utóbbiak nyilvánvalóan énekesek voltak. 1545. decemberében jegyezték fel: „*attam Beczben az hedögesöknök, hog' az uram szallasara jöttek uala, tizen ket penz*." A hegedősöket Nádasiné is szívesen hallgatta. Egyik bécsi útja alkalmával jegyezték fel: „*lengyel hegedösöknök attam d 32*". Ha Nádasi vendéget fogadott Bécsben, zene, ének nem hiányozhatott. 1550. január 22-én írják: „*attam az Hegedösöknök Hog' Zrini oth uolt vaczorán huszon öt penz*". Ismét február 1-én: „*hog' uramnak vendéi valának, attam az hegedösöknök huszom öt penz. Ittem attam a siposoknak huszon öt penz*." Érdekes adat, hogy unokaöccsének, a kis Maylád Gábornak, a nagyszombati országgyűlés idején, vétetett egy kis lantot.

És végül, a sokat vitatott Nádasi vállalási-hovatartozóság problémájához is érdekes adatokat találunk a számadásokban. 1544. áprilisában jegyzik fel: „*attam sarvarat uramnak az kis kapolnaban uiraguasarnap hat garast, ki teszen penzöl d 24*". 1545. január 5-én: „*attamm titösön az plebanosnak, az ky wrwm elöt miset monda d 8*". 1547. április 10-én: „*hog' uram kommunikalt attam d 20*". És végül 1547. április 24-én: „*uram adata az barátoknak, kik misét mondtak d 25*."

A kötetekhez Belényesy Márta írt előszót. Ebben kifejti, hogy a „Szemelvények” közreadásával nemcsak az etnográfusok, a történeti néprajz kutatóinak munkáját kívánták megkönnyíteni. Azok összeállításakor tisztában voltak azzal, hogy „népi kultúra bármelyik jelenségének korát vagy eredetét kutatva eredményt csak úgy érhetünk el, ha

meghatározzuk azokat a műveltség szinteket is, melyekbe bele tartoztak és melyeket a társadalom fejlődésének sajátosan helyi feltételei között kialakított és történetileg egymásra rétegezett, azzal a végső céllal, hogy mindezekből ne csak népek, hanem egyetemes emberi fejlődés törvényszerűségei is megközelíthetővé váljanak.” E szempontok figyelembevételével válogatták a kötet anyagát. Az 1540–1550-es években már az ország nagyobbik felében megindul az a török megszállásból következő pusztulás, amely évszázadokra rögzíti e területek kulturális formáit. A Dunántúl ugyanekkor még lépést tart az európai életformával s csak a század végén kezd az európai fejlődéstől, a kelet-európai viszonyok következtében, lassan elmaradni, archaizálódni. „Ez a rezerváltság az, mely népünk műveltségének későbbi korszakában fontos kultúraformáló tényezővé válik.” Parasztságunk újkori kultúrájának vizsgálatakor nem elég a korábbi századok paraszti kultúráját elemezni, mert parasztságunk újkori műveltségében igen magas szintű európai örökség konzerválódott és nyert újkori fejlődésének sok sajátossága következtében különleges etnikus színezetet. „Ez a fontos és történeti tényeken alapuló felismerés indokolja azt, hogy a parasztság kultúrája történetének vizsgálatához „úri” anyagot közölnek. — Pontos, az irodalom történetének vizsgálói számára is elmozdított megállapítások ezek. Az említett archaizálódási folyamatot régi magyar irodalmunk történetében is szemmel kísérhetjük.

A „Szemelvények” felhívták a figyelmet és ezt az idézett példák is bizovították, hogy a számadások milyen sok irodalomtörténetileg is hasznosítható anyagot tartalmaznak, s amelyeknek ismerete kutatóink számára sem mellőzhető. A két kötet, áttanulmányozása után, éppen mert csak kis részét tartalmazzák a Nádasi számadásoknak, hiányérzetet kelt, hogy nem olvashattuk a többi is. Pl. a barokk irodalom és művészet története szempontjából rendkívül fontos volna Nádasi Ferenc országbíró számadásainak ismerete. Éppen ez a hiányérzet dicséri a „Szemelvények” összeválogatói sok szemponton tekintő, gondos munkáját. A kutatás figyelmét felhívták a számadások gazdag anyagára és az most már követeli, várja a közlés folytatását, a számadás anyagának lehető teljes közzétételét.

Jenei Ferenc

P. KISS ISTVÁN: JERUZSÁLEMI UTAZÁS

A bevezetést és a jegyzeteket írta: Pásztor Lajos. Róma, 1958. Anonymus K. XXIII, 275 l.

P. Kiss István (1733–1798) ferences szerzetes személyében a magyar barokk egy eddig ismeretlen íróját ismerhetjük meg. A földrajzi szakirodalom ugyan utalt már a gyöngyösi ferencrendi kolostorban őrzött kéziratára, műve azonban mindeddig kiadatlan maradt, s az irodalomtörténet nem vett tudomást létezéséről. Pedig Kiss István *Jeruzsálemi utazása* méltó a magyar irodalomtudomány figyelmére: XVIII. századi barokk irodalmunk egyik jelentékeny alkotását idővölzhetjük benne. Művének külföldön nemrég megjelent kiadása még kevéssé ismert, célszerű ezért ennek kapcsán kissé bővebben szólni róla.

A jászberényi születésű Kiss István 18 éves korában lépett be a ferences rendbe, s haláláig annak különböző rendházaiban működött, többek között szülővárosában, Gyöngyösön, Kecskeméten, Szegeden stb. Miután több ízben is folyamodott feletteseihez a szentföldi utazás engedélyezéséért, 1766-ban végre elnyervén a hozzájárulást, útnak indulhatott Bécsen, Velencén, Alexandrián át Jeruzsálembe. Útjáról könyvet írt, a palesztinai „szent helyek” leírását illetően bőven merítve Conrad Hietling munkájából (*Peregrinus affectuose per Terram Sanctam et Jerusalem*, I–II. Graz, 1713.). Munkája kéziratban maradt, keletkezésének időpontját a mű kiadója pontosan tisztázta: Lipót és Ferenc császárok, valamint a jakobinusok emlegetéséből következik, hogy az a szerző élete végén, 1792–95 táján készült.

Pásztor Lajos szövegkiadása megfelel a korszerű filológiai követelményeknek. A szöveget – néhány pontosan megokolt jelölés-technikai változtatás kivételével – a kézirat szerint közli, egyedül az eredetileg külön írt, de ma már összevontaként számított szavak egybeírását sajnálhatjuk. Jegyzetekben híven regisztrálja Kiss István javításait, törléseit is, s külön jegyzékben magyarázza az idegen és régies szavakat. A gondos tárgyi jegyzetekben részletesen tisztázza Kiss útleírásának forrásaihoz való viszonyát, s helyreigazítja egyes tévedéseit. A bevezető tanulmány szerencsésen egészíti ki az izléses kiadványt: elmondja Kiss István életrajzi adatait; szól műve keletkezési körülményeiről és forrásairól, s végül jellemzi azt irodalmi, nyelvi és művelődéstörténeti szempontból. Különösen kiemeli – és joggal! – a *Jeruzsálemi utazás* stílusértékét.

Filológiai szempontból a tudós kiadó három kérdés tisztázásával maradt adós. Az első Kiss István utazása időtartamának kérdése. Útleírásából tudjuk, hogy 1766. május

10-én indult el Kecskemétről s szeptember 8-án érkezett Jeruzsálembe. Innen szeptember 9-én indult el hazafelé, még ugyanazon az őszi Velencébe érkezett, ahonnan a következő év január 17-én még egy, több hónapos, itáliai utazásra indult, s végül késő tavasszal ért haza Kecskemétre. Kiss István nem közli hazautazásának évszámát s így nem tudhatjuk, hogy csak egy, vagy pedig több évet töltött-e a szentföldön. Pásztor az előbbire gondol, legalábbis erre vall az a jegyzete, amely szerint Kiss 1768. január 17-én indult el Velencéből Rómába. Ennek a megállapításnak azonban ellentmond a ferencrend generálisának a szentföldi utazást engedélyező levele, melyet Kiss István könyve elején magyar fordításban közöl. Ez ugyanis arra utasítja a magyar szerzetest, hogy „bé-érkezvén a szentföldi custódiába, ott három esztendőket a tisztelendő páter custósnak, mint jerusalemi gyardiánnak, engedelmessége alatt” szolgáljon, majd pedig „bételvén az három esztendő, törvényes büntetés alatt köteles” legyen visszafordulni. Mivel Kiss István sehol sem említi, hogy az eredeti utasítást megváltoztatták, s Pásztor sem hivatkozik ezt igazoló forrásra, minden okunk megvan feltételezni, hogy a *Jeruzsálemi utazás* szerzőjének palesztinai tartózkodása 1766. szeptember 8-tól 1769. szeptember 9-ig tartott, s így római látogatására, valamint hazakerkezésére már csak 1770-ben kerülhetett sor. A kronológiai bizonytalanságot az is elősegíti, hogy míg Kiss István a Jeruzsálemig tartó utazás eseményeiről szinte napról napra, a dátumot is mindig megadva, számol be, addig a szentföld nevezetességeit már nem annyira a meglátogatás kronológiájának sorrendjében, mint inkább földrajzi csoportosításban ismerteti, s nem utal a látogatások pontos időtartamára sem. Így előadása egyformán alapulhat egy vagy több év élményein és tapasztalatain.

A másik homályos filológiai probléma az útleírás latin eredetjének kérdése. Kiss István már könyve első lapján is hangsúlyozza, hogy könyvét „először deakul” írta, s a szentföldi leírás befejezésekor is kiemeli, hogy ugyanaz a „nyomós és hasznos ok”, mely arra indította, hogy tapasztalatait szóban és írásban közölje, arra is ösztönözte, hogy „amit először deák nyelven írtam, utazásom felől kibocsátottam, azokat magyar haza nyelven is írásban foglalylam”. Bár ezt az utóbbi állítását Pásztor a bevezető tanulmányban is idézi, mégsem szól a mű első, latin nyelvű redakciójáról. Ír ugyan Kiss fordítói módszeréről, de soraiból kitű-

nik, hogy ilyenkor csak a Hietling könyvéből átvett szövegrészek magyartására gondol. S különbséget is próbál tenni a nem eredeti, fordított, valamint az önállóan alkotott, vagyis magyarul fogalmazott részek stílusa között. Pásztornak ez a megállapítása ellenében van Kiss szavaival, aki nemcsak saját műve latinul való megírásáról, hanem annak „kibocsátásáról”, vagyis kiadásáról is egyértelműen nyilatkozott. A kutatás további feladata lesz a *Jeruzsálemi utazás* eredeti latin szövege kéziratának, vagy nyomtatott kiadásának a felkutatása, ami a magyar fordítás filológiai vizsgálata számára új távlatokat nyit majd. De már most, a latin szövegezés pusztá tényének a figyelembevételével is módosítanunk kell a bevezetésnek a mű genezisére vonatkozó állításait. Az útleírás keletkezése ugyanis nem helyezhető az 1790-es évekre, ez csak a magyar fordítás készülésének, vagy befejezésének az időpontja. Az aktuális eseményekre tett célzások nyilván a szerző-fordítónak a fordítás alkalmával történő kiegészítései. Maga a mű minden valószínűség szerint, részben már az utazás folyamán készülhetett. A Jeruzsálemig tartó hosszú, több hónapos út alatt Kiss bizonyára naplót vezetett latin nyelven, s a szentföld leírását is vagy még palesztinai tartózkodása során állította össze apránként, vagy nem sokkal hazaérkezése után. Feltevésem: a mű egyelőre még ismeretlen eredeti latin szövege 1770 táján már készen állhatott, talán már meg is jelent. Mindez nem közömbös Kiss István munkásságának irodalomtörténeti értékelése, a kései barokk irodalom fejlődéstörténetébe való beillesztése szempontjából.

Végül a harmadik filológiai hiányosságot a kézirat jelenlegi lelőhelyének homályban hagyása képezi. A kézirat a gyöngyösi ferences kolostor könyvtárának tulajdona volt, itt ismerkedett meg vele 1942-ben – bevezető tanulmánya szerint – Pásztor Lajos is. A gyöngyösi ferences könyvtár állami kezelésbe vétele, illetve az Országos Széchenyi-Könyvtár fiókkönyvtárává alakulása alkalmával azonban, több más fontos kézirat és ősnymotatvány mellett, Kiss István kézírata is hiányzott a gyöngyösi könyvtárban őrzött könyvek sorából. Lelelőhelyét ma sem ismerjük, s Pásztor sem tájékozott róla. Lehet persze, hogy a kézirat mai hollétéről neki sincs tudomása, s kiadását egy általa régebben készített másolat alapján rendezte sajtó alá. Mivel azonban a kézirat négy lapjáról fényképet is közöl, elképzelhető, hogy az a gyöngyösi könyvtár sok más értékével együtt külföldre került, s Pászornak módja volt vele ott is foglalkoznia. Mindenesetre hasznos lett volna erről pontos tájékoztatást, s a további kutatás számára útbaigazítást nyújtania. Hiszen ennek a nyelvi és irodalmi szempontból egyaránt jelentős műnek a részlete-

sebb tanulmányozása során a még oly jó kiadás sem teszi nélkülözhetővé magának a kéziratnak az ismeretét.

Ennek a recenzióknak a keretei nem teszik lehetővé, hogy Kiss István művét érdemben ismertessem és elemezzem. Mindössze arra kell szorítkoznom, hogy helyét megközelítőleg kijelölni próbáljam a magyar barokk irodalomban. Mikes, Faludi, Bethlen Kata és az irodalomtörténeti rangját csak nemrég elnyerő Hermányi Dienes mellé mint a későbarokk próza számottevő képviselője csatlakozik most P. Kiss István. Ha haladó tartalmi vonatkozások tekintetében nem is említhető az előbbiekkal egy sorban, az írói megformálás és a stílus tekintetében – az egy Mikest leszámítva – állja velük a versenyt. Különösen művének első fele, mely a Jeruzsálemig tartó vándorlás élményszerű megörökítését tartalmazza. A szentföld nevezetességeinek leírása szintén bővelkedik érdekes, színes részletekben és pazar nyelvi szépségekben, de itt a kegyes didaktis élményja kissé az író. Amit a „szent helyekről” ír, az részben kompiláció, részben örökös prédikátori buzdítások kiindulópontja, a XVIII. század végén már anakronisztikusan naiv elmékedések gyűjteménye. A szerzetes-író nyilván elsősorban ezt érezte fontosabbnak, hiszen a palesztinai zárandokhelyek ismertetésével, hangulatuk felidézésével, s ezen keresztül a bibliai történetek élményszerű emlékezetbe idézésével óhajtotta kegyes életre serkenteni remélt olvasóit – a jakobinusok, Martinovics mozgalma kortársait! A könyv első felében azonban e prédikátori buzgóságot ellensúlyozza a reális világi élmények hatása, a Jászság szülőltének, az addigi életét a magyar alföld néhány megyéjében leélt szerény szerzetesnek az ismeretlen nagyvilág megannyi meglepő jelenségére való rácsodálkozása. Vándorlása során nem a bibliai legendák képzelt ősi színhelyeivel, hanem a valóságos, egykorú élet jelenségeivel találkozott, s ez akaratlanul is világiasabb szint kölcsönzött e rész előadásának. A virágját élő császárváros pompája, a zord ausztriai hegyek, a settecento Velencéjének csillogása, a félelmetes tenger, a „czudar, rongyos, motkos, fekete bőrtü . . . mahumetanus valláson lévő emberek”-kel való ismerkedés leírásakor a szerző naivan vallásos gondolatvilága is sajátos esztétikai funkciót kap. Egyfajta hangulati egyetemet, naiv bájt biztosít elbeszélésének, ahhoz hasonlót, amit a népmesék, a néphit világa nyújthat egy, az európai csatatereket osztrák katonáknak bekalandozó XVIII. századi alföldi parasztember előadásának. A valóság és a tudat ugyanilyen kontrasztjára építettek a felvilágosodásnak azok az írói is, akik egy „vadember”-t vezettek végig koruk társadalmán, – de természetesen szatirikus, bíráló, a visszasságokat megszüntetni

akaró szándékkal. Kiss Istvánban — s főleg műve irodalmilag értékesebb első felében — halványabban pislog a változtatás, a javítás prófétai lángja. Nem a harcosok típusa, ellen-
tétben nemcsak a felvilágosodást hirdető kortársaival, hanem barokk író-elődeivel, az ecclesia militans Pázmány-szerű író-katonáival is. A halk szemlélődés embere ő, s a tanító, nevelő szándék inkább csak csendes sóhajokban jut nála kifejezésre; ha pedig mégis erősebb hangot használ — főként a „mindent hallani, látni, tudni, kóstolni, szag-
lani, tapasztalni” akaró „szemfüles, vágyi asszony”-ok, „vagy katzki leányka”-k korhólására — szavai nem annyira apostoli el-
tökéltségre, mint inkább fejcsóváló doho-
gásra emlékeztetnek.

Hadd illusztráljam néhány idézettel Kiss István előadásmódját és stílusát, — ezen keresztül magatartását, egyéniségét. „Láboch városáról” (Ljubljana) írja többek között: „Amint megértém, hire sincs itt az Isten és szentek ellen való káromkodásoknak, és szörnyen tsudálták halván azt, hogy Magyarországon számtalanon vannak és egyetemben káromkodnak a gazdagok a szegényekkel, az urak a koldusokkal, a tiszték a parasz-
tokkal, a megöszült vénék a szél-eszü ifiakkal. És azt kérdezék tőlem, mi a büntetések az ilyen ördög-ajaku, lustos nyelvű káromkodóknak? Én elbámultam s elpirultam, nem tudván a feleletet reá feladni. Minden reggel tellyesek a templomok a mester emberekkel, és senki a kézi munkához nem fog sz. mise hallgatás előtt. Az uri személyek ugy vannak az Isten házában, mint megtest-
sült angyalok földi menyországban. Itt tanulhatnának némelly magyarok; kiknek Isten ő Sz. Felsege világosítsa meg füstös elméjeket az isteni, igaz és buzgó szolgálatokban.” Láboch városát „dicséretre méltó jó keresztény királyi város”-nak nevezi, s ez nem kivétel. Általában mindenütt, ahol megfordul, csupa jót, dicséretet lát. Az emberek is mindenütt jók, mindég segítik őt, még az „undok” mohamedán vallást követő arabok és törökök, valamint a „rut” schismatikus görögök is. Nincs érzéke a visszasságok felismerésére, s ha találkozik is ilyenekkel, azokat valami különös naivsággal regisztrálja. Szlovénia lakóiról írja például: „dicséretes benne, hogy jó keresztény katolikusok, ha tsak nem utonállók.” Leírásából kiderül, hogy ez a jó katolikus vidék, melyet olyan előszeretettel állít példának káromkodó, cifrázkodó honfitársai elé tele van haramiákkal, rablókkal. Az előbbi mondat is így folytatódik: „Az hegyek oldalain minden pálya-
futáson egy-egy sugáros kétlábu akasztófa és hatával függőnek az rodhattak rajta és ritkán vannak gyümölcs nélkül mind télen, mind nyáron: de bűdös a gyümöltse és lingo-
lóg a szelektől, le nem hull, mert lántz a

csutkája.” Ő maga is elbeszéli egy postamesternek az esetét, akinek a házába akkor-
tájt betörték az utonállók s „maga szem-
mélyét . . . vérbe keverték, földhöz szögez-
ték”, ketten-hárman pedig a mester szűz hajadon leányainak estek neki, és — mi mást csinálhattak velük — „fojtogatták” őket. E leányok, mikor ő ott járt „kávával jó szivvel” kedveskedtek neki. Kiss István a rabló haramiák garázdálkodásából is csak a gondviselés jóra intő útmutatását tudja fel-
ismerni, mert „gyakran utol is érik ő-kemé-
ket, amint az országottya mellett mutogattyák a sűrű akasztófák, kerekék, nyársak, mellyek illyetén virágszálakkal ugyan bűz-
hődnek; a szelek nagy robajjal a száraz cson-
tokat csörgetik és az utasokat a vigyázásra serkentik.” A postamester és leányainak a támadói is rossz véget értek, mert a „siral-
mas csatarázásra” felébredtek az ott állomá-
sozó „jó magyar friss gyalog katonák” és „egy fiatal ujtaz recluta, látván a szűz leá-
nyoknak veszedelmes sorsokat” lepuffantotta a haramiákat.

Írónk hasonló naiv modorban vezet végig bennünket a különböző országokon és tenger-
eken. Sok mindent megfigyel, észrevesz, mégis az az érzésünk, mintha behúnyt szem-
mel járna, vagy legalábbis valami homályos szemüvegen keresztül nézné a világot. Nem a másfélszáz év előtti Szepsi Csombor Márton-féle utazók fajtájából való, akik feszült érdeklődéssel figyeltek meg mindent, s első-
sorban arra voltak kíváncsiak, ami külföldön jobb, haladottabb, fejlettebb. Kiss Istvánnak mindehhez nincs érzéke, műveltsége is fogyatékos, a tudományos érdeklődés is hiányzik belőle. Hangsúlyozza is több hely-
lyen, hogy ő nem historikus, csak peregrinus, s ellenszenves számára a világi dolgok iránti túlzott érdeklődés, gyakran elítéli a kíváncsi-
ságot, — vagy ahogy ő nevezi, a „szemfüles-
kedést”. Ezért szinte szimbolikus az a sora, mely szerint egy tengeri vihar alkalmával, midőn félelemmel telve várta „a keserű ha-
lált, a tengerben való merületet”, a hajó fenekén „egy röjtök tömlőt forma szur-
dikba” húzódva, „két szememet kendőtském-
mel békötven erősen” rebegte el utolsónak vélt imáját. Ez a „kendőtske” mintha örökké szeme előtt függene, hogy csak alkalmilag lebbentse fel valami szellő egy véletlenül éppen útjába eső jelenség megfigyelésére.

Ennek a — kisse a középkorból itt ma-
radt — jámbor szerzetesnek az előadásából hiányzik minden tragikum, a veszélyek le-
írását is akaratlanul valami csendes humor szövi át. Halálos veszedelméről beszámoló, imént idézett sorait is egy olyan mondat kö-
veti, mely egy szemléletes hasonlattal az ol-
vasó szemében rögtön el is bagatellizálja az átélt szörnyűséget: „Levették a vasmatskát, de tsak ugy hánytva, vetette terhes gallyán-

kat a feldulladott habnak rettentő ereje, *mint egy üres kabak-tököt.*" Mintha csak Mikeszt olvasnánk!

Néhány idézetből is fogalmat lehet alkotni ennek a prózának a nyelvi gazdagságáról, művészségéről. A magyar barokk próza csaknem két évszázados virágzása áll Kiss István műve mögött, mely méltón zárja le e nagy történelmi stílus irodalmi alkotásainak sorát. A barokk stílus pompáját érezzük képeiben, hasonlataiban, jelzőiben, emfatikus kifejezéseiben, s e tekintetben egy világ választja el klasszicista kortársainak, a fiatal Báróczinak, Kármánnak, Kazinczynak stílusától. De ha közelebbről megnézzük ezt a prózát, akkor azt is megfigyelhetjük, hogy ezek a barokk stílusesszékők itt már nem a hatáskeltés funkcióját töltik be, ezek már teljesen népszerűvé váltak, a jászsági szerzetes nyelvhasználatának természetes tartozékaivá lettek. Eltűnt már a barokk monumentalitása; az egykor érzékeket, indulatokat felkorbácsoló, tette mozgósító, dinamizmussal telített barokk vonások kisszerűekké váltak, kecses dekorációvá finomodtak. Fel-tűnő, hogy milyen bőven él Kiss István a kicsinyítő képzőkkel. A hajó, amelyen utazik „gallyátska”, a rendház, ahol megszáll „kalastromotska”, az étel, amit kap „ebédetske”; s – mint láthattuk – a rablók véres támadása is csak „csatarázás”. Az éles szinkontrasztokkal, fényhatásokkal dolgozó nagy barokk festészettel szemben a Maulbertsch-freskók pasztell-színeivel találkozunk itt. A magyar „settecentó” világában vagyunk, a barokk utolsó, rokokó fázisában.

Kiss István utóleírása közelebbről az ellenreformáció harcok lendülete során, a XVII. század elején, kialakuló katolikus egyházi barokk prózának a végső állomása. E próza uralkodó jellegét a jezsuita írók szabták meg, de hamarosan a ferencesek is tevékeny részt vállaltak művelésében. Ez utóbbiak munkás-

sága kezdettől fogva szerényebb, mondhatnánk „népiesebb” volt, – ez a rend helyzetéből, szerepéből is következett. A XVIII. század második felében a jezsuita barokk irodalom fejlődését Faludi Ferenc egyre inkább elvilágiasodó életműve zárta le. Faludi mellett megtaláltuk most már a barokk egyházi irodalom másik, ferences ágának utolsó reprezentatív íróját is Kiss István személyében. Ha Kazinczy olvashatta volna művét, valószínűleg ennek nyelvéért és stílusáért is éppúgy lelkesedett volna, mint Faludi, vagy Mikes prózájáért. Mert bármennyire más korszakba tartozik is a rokokó mint a klasszicizmus, az előbbi már átmenetet is képez az új stílushoz. Az erőteljes, harsogó, ellentmondásoktól feszülő barokk stílus elfinomodása akaratlanul is előkészíti az utat a polgáriaspallérozottság klasszicista stílusesszménye számára.

Egy nagy irodalmi korszak lezáródásának, a barokk és klasszicizmus közti stílusváltásnak, az oly kevésbé vizsgált magyar rokokónak a jobb megismerését, s az e kérdések körül tornyosuló megoldatlan problémák tisztázását segítheti elő Kiss István *Jeruzsálemi utazásának* a tanulmányozása. S eközben nem szaraz dokumentumot boncolgatunk, fogunk vallatóra, hanem élvezetes irodalmi alkotást elemezhetünk, a magyar nyelv szépségeinek eddig ismeretlen, ritka tárházában gyönyörködhetünk. Mind ezért köszönettel tartozunk a kézirat felfedezőjének és gondos kiadójának. Reméljük, hű marad ehhez a témához ezután is, mert első sorban tőle várjuk az elveszett kézirat felkutatását. S egyszer – talán éppen az ő segítségével – e fontos magyar irodalmi emlékek visszakerülhet eredeti helyére, a gyönyösi ferencesek ma műemlék-könyvtárként gondozott és őrzött egykori könyvtárába.

Klaniczay Tibor

VARGHA KÁLMÁN: MÓRICZ ZSIGMOND ÉS AZ IRODALOM

Bp. 1962. Akadémiai K. – MTA Irodalomtörténeti Intézet. 402 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 8.)

„A több évtizedes Móricz-irodalom egyik legértékesebb véleménye az volt, hogy Móricz ösztönös tehetség, aki ars poetica nélkül teremtetten műveit, és kritikai ítéletei pillanatnyi impresszióit rögzítik csupán.” Vargha Kálmán írja ezt könyve bevezetésében és munkáját egészében ennek a vélekedésnek a cáfolatára szánja. Vagyis annak a bizonyítására, hogy a magyar regényíró tanulmányában, bírálatában, irodalompolitikai cikkeiben tudatos, következetes szemlélet nyilvánul.

Nincs könnyű dolga. Hiszen a művét záró összefoglalásban maga is elismeri, hogy Móricz „szinte kizárólagos érvénnyel vallja az alkotói munka ösztönösségét” (386. lap). Ismeretes Kosztolányi elragadtatott felkiáltása Móricz *Barbárok* című novellájáról: „Igy csak a természet alkot!” Vajon, aki szépírói életművében ösztönre bízta magát, választhat-e más vezért, mikor mások művéről ítél? Kivált az impresszionista kritika virágkorában?

Csakhoggy Vargha az imént idézett helyen mindjárt így folytatja: „Elszórt nyilatkozataiból azonban kiderül, hogy az alkotás folyamatának minden fázisát a legnagyobb tudatossággal szemlélte és irányította.” És a következő harminc egynehány sorban találóan jellemzi Móricz egész regényírói módszerét.

Ez a rész, mint az egész összefoglalás is, a könyv többi, előző fejezetein épül, amelyekben a szerző már beható, elmélyedő vizsgálódással bizonyította, amit itt kategorikusan megállapít. Vizsgálódását, megállapításait józan mérték jellemzi. Feladatát éppen azért tudja megoldani, mert bizonyíthatatlanként bizonyítására nem vállalkozik. Nagy szeretettel foglalkozik a tanulmányíró Móriczcal, de szeretete nem lelkendezésben nyilvánul. Nem igyekszik a még fejletlen szemléletű fiatal író régi nyomon járó tanulmányaiba belelátni a későbbi Móricz Zsigmond új, jelenléti gondolatait. Nem magyaráz bele az érett, jellegzetesen Móricz Zsigmond-i írásokba marxi-lenini tételeket. Nem esküszik a mester szavára, hanem habozás nélkül kimondja, ha téves nézetet találkozik. S teszi ezt olyan pontos, hajlékony fogalmazásban, amely tisztán elválasztja a helyest a helytelenről és úgy bírálja a nagy író, hogy nagyságán csorba nem esik. Nem bálványt állít az olvasó elé, hanem az igazáért küzdő, az igazsággal küszködő igaz embert, aki mindhalálig ott áll, ha kell, ott verekszik az irodalmi élet, az irodalmi harcok sűrűjében.

Ezt a sűrű léghőrt, ezt a harcos időt, Móricz életének több mint félszázadát az olvasmányra való első, gyermeki eszméléséig utolsó nagy irodalmi vállalkozásáig, a *Magvető* anyagának összeválogatásáig – kitűnően tudja Vargha Kálmán fölledézni. Nem a szépirodalom, hanem az irodalomtörténet-írás eszközeivel. Holmi novellisztikus, hangulateltő beállítás nem is illenék előadás-módjához, magatartásához, amelyet az egyszerű világosság, a tudós szerénység jellemez. Első fejezetéhez (*Móricz Zsigmond irodalomszemléletének kialakulása*) bizonyára jó segítséget talált Czine Mihály könyvének (*Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*) megfelelő részében. De itt csak visszakapott kölcsönről van szó, hiszen Czine is hivatkozik Varghának az akkor még közzé nem tett kutatásaira. Azonban itt is, a továbbiakban is csak becsülni lehet Vargha alaposágát, fáradhatatlan adalékgyűjtését és még inkább azt a rendező, szerkesztő készségét, amellyel kijelöli, kikerekíti egy-egy környezetet, egy-egy időszakot, egy-egy irodalompolitikai háborúság képét.

Ez a korba illesztés nemcsak azért hasznos, mert állandóan szemlélteti Móricz helyzetét, hovatartozását. Ez biztosítja Vargha ítékezésének dialektikus rugalmasságát is. Távol attól, hogy fölényeskedve számon

kérné Móricztól mai, marxista irodalomszemléletünket, újabb irodalomtörténeti vagy esztétikai eredményeinket, ítéleteinket – a szerző mindig a maguk korához arányítja Móricz cikkeit, tanulmányait. Igazi értékük, írójuk szellemi ereje, elvei szilárdsága így lesz szembevetendő. És míg egyfelől tévedéseit sokszor környezet, helyzet, korhatás magyarázza, másfelől nemegyszer örömmel ismerjük föl a koránál messzebbre látó, kortársai többségénél merészebb szellemet.

Vargha – a tanulmányíróról szólva – egy pillanatra sem téveszti szem elől a nagy regények és nagyszerű novellák alkotóját. Az, hogy – a témája iránti sovinizmust elkerülve – az utóbbit mindig nagyobbak látja az előbbinél, az már említett józan mértéktartásából következik. De Móricz két irányú működésének állandó együttes szemlélete arra is módot ad a szerzőnek, hogy egyiket a másikkal magyarázza. Itt sem erőlteti az összefüggések kimutatását. Ami azonban önként kínálkozik, az sohasem kerüli el a figyelmét. Valóban nem is nehéz megállapítani, hogy Móricz elsősorban azt követeli meg az irodalmi alkotásoktól, illetve azt üdvözli bennük lelkes elismeréssel, amit maga is megvalósít műveiben. Vargha helyesen sorolja föl ilyen mőriczi kritériumokként a valósághoz való hűséget, az erős, szinte heves életszerűséget, a nép sorsa iránti szenvedélyes érdeklődést, a nemzeti (olykor faji) jellegzetességet.

Vargha Kálmán könyve sajátos, egyéni, de végeredményben nagyon helyeselhető módon van fölépítve: az időrend és tárgykörök együttes figyelembevételével. Legfontosabb határkönek – a már kialakult közzefogással egyezően – a *Hét krajcár* megszűlését tartja Móricz pályáján. Új azonban az a fel fogása, hogy ennek a robbanásszerű változásnak több és erősebb előjele mutatkozik Móricz tanulmányaiban, mint fiatalkori, Jókai nyomán járó (szerintem gyakran csak Baksay nyomán baktató), kissé kezdetleges novelláiban. Ez a nézete egészében elfogadható. Legmeggyőzőbben Móriczra a *Biblia* című vallástörténeti tanulmányával igazolja ezt. Valóban az alkotó tehetség lassú fejlődésének, majd ugrásszerű átváltásának olyan félté példájával állunk itt szemben, mint Ady költészetében. És ahogy Ady későbbi kibontakozásának a legbiztosabb és legbiztatóbb jelei azok a versek, amelyeket a költő a *Még egyszer* kötetből áttemelt az *Új versekbe*, úgy Móricz szemlélete változásának legfontosabb előjelétül ezt a biblia-tanulmányt tekinthetjük, amelyet időben is csak kis távolság választ már el a *Hét krajcártól*, és amelyet Móricz egy évtizeddel később csaknem változatlanul beilleszt a *fájljába*.

Érdekes azonban, hogy Vargha, aki nyilván azért, mert a teológia terén – magától

értődően — kevésbé otthonos, oly alaposan utánajár a vallástörténeti tanulmány keletkezése föltételeinek és oly pontosan beilleszti azt az akkori magyar protestáns teológia fejlődésmenetébe, nem jár el ugyanilyen gondal, mikor Móricz irodalmi tanulmányait kell szembesítenie a korukbeli magyar irodalomtörténetírás eredményeivel, noha tájékozottsága itt természetesen sokkal nagyobb. Helyesen és minden erőltetés nélkül mutatja ugyan meg bennük Móricz későbbi legkedvesebb eszméinek a csiráit, de itt-ott a valódinál több eredetiséget tulajdonít ezeknek a népszerűsítő folyóiratba (*Uránia*) írt és többnyire nem új adatokra épülő dolgozatoknak. A Reviczky-tanulmányról például nem mondja el, hogy az — ha kissé vulgarizálva is — voltaképp Gyulai felfogását tükrözi, aki nemigen szívelhette a népnemzeti iránytól távolálló költőt és (kortárustól tudom) csak nagynehezen egyezett bele a Magyar Remekírók sorozatában való kiadásába. S amit a Bajza polémiáiról vagy a Gyulai költészetéről szóló Móricz-tanulmányokból kiemel Vargha, az jobbra közhely volt már akkor, Beöthy iskolai irodalomtörténetében is olvasható. Viszont nagyon jelentős a Bajza-tanulmányban az a Vargha által idézett része (97. lap), amely Bajza demokratizmusának, a közte és Kazinczy közt feszülő ellentétnek oly pontosan rajzolja meg a társadalmi, gazdasági alapját, hogy már a marxista irodalomszemlélet megállapításait előlegezi. Vargha nem mondja ki ezt, csak „erős irodalomszociológiai érdeklődést” említi; itt túlságosan mértéktartó. Az első fejezettel kapcsolatban hadd említem még meg, hogy Vargha — Móricz gyermekkori olvasmányairól szólva — nem teljes joggal rója meg Móriczot azért, mert egy Jókai-novellát *Bolondok grófja* címmel emleget (15. lap). A szóban forgó elbeszélést (Történetek egy ócska kastélyban) ti. Jókai színpadra is átdolgozta ilyen címmel: *A bolondok grófja*. Énekes bohóság három felvonásban.

A II. fejezet, amely az I-nek mintegy két és félszerese, a már szemléletében, művészetében egyaránt kiforrott Móricz Zsigmond irodalmi tanulmányaival foglalkozik. Ez a fejezet több kisebb részre oszlik. Sorrendjüket a bevezetésben előre jelzi a szerző, és ha itt még némi kétkedéssel fogadjuk is ezt a felosztást, később teljesen igazolódik a föltárt anyag természete és a földolgozás módja által. Legelőször is végigtekint Móricz egész tanulmányírói pályáján 1909-től 1942-ig, kiemelve idetartozó írásaiból a legfontosabb elvi kérdéseket. Voltaképp ez az I. pont az összes továbbiak alapja, hiszen már itt bebizonyosodik, hogy lehetnek Móricz tanulmányai, bírálati, cikkei bármily alkalomszerűek, hevenyeszettek, szubjektívek, néhány nagyon fontos elvi kérdésben, amelye-

ket már említettünk, nagyon is következtetések. Vannak kedves eszméi, amelyekhez váltig ragaszkodik.

A 2. pont nem a tanulmányok keletkezésének rendjében, hanem a tárgyalt írók és művek történeti sorát követve adja Móricz meg nem írt irodalomtörténetét a *Halotti Beszéd*től századunk elejéig. Itt erősen támaszkodik a szerző Móricz *Magvető* című kresztomátiájának mindkét kiadására, de nem kevesebbet foglalkozik az 1922-ben írt Jókai-tanulmányával sem. Ez szinte központi helyet foglal el Vargha egész könyvében, nem is jogtalanul. Hiszen Móricz legalább annyit mond benne önmagáról, mint Jókairól, akivel viaskodik, akinek hatását elfogadja, majd elutasítja, akinek gyöngeségeiről még Gyulai és Péterfy bírálataihoz képest is újat, jelentőset tud mondani. Érdekes megállapítása Varghának, hogy Móricz nemcsak a realitás, nemcsak az esztétikum, hanem a morál szempontjából is kifogást emel Jókai ellen (199. lap). Érdekes, hiszen a maradi vélekedés a *Sárarany*, az *Arválnyak*, *A fátyla* szerzőjét bélyegezte erkölcsstelennek és Jókai eszményi szerelemről szóló, hazafiságra, önzetlenségre lelkesítő regényeit látta legszivesebben az ifjúság kezében. Csakhogy — és ezt pontosan meghatározza a szerző — Móricz itt más erkölcsről beszél: az íróéről, akitől hűséget követel a valósághoz, és akinek prófétai kötelessége nem az önelégültség csalfa álmába ringatni, hanem hibáira rádöbbenteni nemzetét. Az írói morál ilyen felfogásában persze lehetetlen rá nem ismerni Ady hatására, illetve az Adyval rokon hivatástudatra. Valóban, Vargha könyvének másik, a Móricz — Jókai-viszonyról is fontosabb központi problémája Móricz és Ady kapcsolata.

Ennek azonban külön szakaszt szentel, a II. fejezet 3. pontját. Itt, a Móricz „irodalomtörténet”-éről szóló 2. pontban egész sorát találjuk még a sajátos móríci ítéleteknek írókról, irányokról, korszakokról. Ezek a gyakran szeszélyesnek látszó, a régibb, de olykor a mai közfelfogásba is beleütköző vélemények, értékelések — mint Vargha helyesen kimutatja — igen határozott és önmagában egységes szemléletből fakadnak. Hozzátehetjük: a higgadt, minden irányban elfogulatlan esztétikai ítékezés nem a nagy alkotók sajátja. Ezek (ami feltétele is nagyságuknak, alkotó erejüknek, lendületüknek) annyira meg vannak gyöződve a maguk módszerének, szemléletének helyességéről, hogy alig tudják méltányolni az övéktől elütőt még kevésbé az ellenkezőt. (Petőfi nézete Goethéről, Ady Aranyról, Móricz Jókairól stb.) Annál nagyobb örömmel üdvözlük a velük szemléletben, stílusban rokonokat. Móricz értékítéleteinek döntő szempontja Vargha találó megállapítása szerint a valóságábrázolás hűsége; ezért vonzódik jobban a doku-

mentum jellegű, a föltáró, esetleg leleplező művekhez és írókhoz. A valóság teljes ábrázolása Móricz szerint elengedhetetlenül követeli a sajátos magyar jellegét. Ebbe a magától értetődő igénybe azonban – és Vargha erre sem habozik rámutatni – Móricz egyes későbbi írásaiban belejátszik a téves faji gondolat is. Ez vet némi árnyat Petőfiről való nézetére is (180–181. lap), s a magyar jelleg túlzó követelése hagyatja ki vele Madáchnot a *Magvető* első kiadásából (228. lap). Viszont a szemléleti rokonság indítja Tolnai Lajos túlzó magasztalására.

Az Adyval való kapcsolatáról szóló 3. pont Vargha könyvének egyik legértékesebb, legtöbb gonddal, legmelegebb beleérzéssel alkotott része. Itt kapunk legszebb, legtisztább képet Móricz lelkivilágáról, férfias jelleméről s egyben legpontosabb tájékoztatást a kor irodalmi életéről, ellentéteiről, akár az 1919 előtti, akár a későbbi, töményen reakciós szakaszra nézve. Talán csak annak a kimondása hiányzik, hogy Móricz legkorábbi Ady-cikkei, kivált az *En mámor-fejedelem* inkább lírai áradozás, mint tanulmány.

A 4. pont: *Kortársak kritikusa* – egyúvé férhetett volna az előzővel ilyesféle cím alatt: Móricz és a kortársi irodalom. Azonban a különválasztást helyeselnünk kell, mert a többi kortárs hatása nem is fogható az Adyéhoz, amelyről mint Móricz szemléletének legfőbb ihletőjéről könyvének számos egyéb helyén is megemlékezik a szerző. A *Kortársak kritikusa* különben lelkiismeretesen végigköveti, helyesen kommentálja, ha kell, meg is bírálja Móricz minden nevezetesebb kritikai írását. Mégis van a könyv e része ellen egy-két kifogásunk.

Móricz Zsigmond és az irodalom című munkában helyes lett volna a nagy írónak nevezetesebb kortársaihoz való személyes viszonyáról is szólni. Vargha olyan időben kezdte kutatásait, amikor még nem egy olyan kortársat megkérdendhető volt, aki azóta – sajnos – eltávozott közülünk. Csak egy példát említek: nagyon meleg, bizalmas baráti kapcsolat fűzte össze Móriczot és a fiatal Szabó Lőrincet. Ez a kapcsolat később megszünt, amikor Szabó Lőrinc valami bíráló megjegyzést tett Móricz stílusára. De nem kevésbé érdekes, irodalomtörténetileg is fontos lenne Móricz és Babits, Móricz és Tóth Árpád barátságának tüzetes ismertetése stb. Vargha igen bőven használja forrásul Móricz Magoss Ölgázhöz írt leveleit, de nem idézi a Tóth Árpádra vonatkozó értékes nyilatkozatát. Pap Károlyról szólva – Móricz nyomán – tévesen beszél zsidó ortodoxiaról. Pap Károly apja az ortodoxiával szembenálló neológ felekezeti szervezet papja volt; fia nem az ortodoxia, hanem az apja által is képviselt rituális szabályok, de főképp az ezekben is kifejeződő merev kispolgári családiaság és

„valláserkölcs” ellen lázadt föl. – Érthetetlen a könyvnek az az állítása (288. lap), hogy Móriczban, a kritikusban, ugyanaz a bíráló hajlam működött volna, mint a szépirodában. Móricz – mint Vargha ugyanígy helyesen állítja – éles kritikával ábrázolja az életet, ellenben irodalmi jelenségekről többnyire akkor szólt (ez is Vargha helyes megállapítása ugyanígy), „ha dicsérhető valamit, vagy valakit”.

Az 5. pontban Móricz dramaturgiai kérdésekről, legfőképpen pedig *Shakespeare*-ről szóló írásait tárgyalja a szerző, megint nagyon alaposan, teljes beleéléssel, de ugyanakkor megteszi a maga szükséges bíráló megjegyzéseit is. Megfelelően magyarázza, származtatja Móricz különös, sokszor lebecsülő vélekedését a nagy drámaköltőről, rámutatva, hogy a téves ítéletek szervesen összefüggnek Móricz egész irodalomszemléletével. Komoly értéke ennek a pontnak a szintén *Shakespeare*-ellenes Tolsztoj híres tanulmányával való összevetés, de abban téved a szerző, hogy Móricz „ünneprontó hangja... páratlan a magyar irodalomban”. Megfelelően kezdi Nagy Lajos *Shakespeare ellen* című írásáról, amely a hang élességében jóval túltesz Móricz tanulmányain.

Hatodjára Móricz ars poeticáját igyekszik összefoglalni a szerző, most már nem tanulmányaira, hanem szépirodalmi alkotásaiban, alkalmi cikkeiben, leveleiben elsősorban nyilatkozataira támaszkodva nagyobb súllyal. Megállapításai itt is alaposak, jól rendezettek, lényegremutatók. Természetes, hogy ez az „ars poetica” megint összhangban van az eddig mondottakkal, legfőképpen a II. fejezet 1. pontjával, amely Móricz tanulmányainak elővi kérdéseit tárgyalja.

Itt is, majd az egész könyvet lezáró *Összefoglalásban* is mutatkozik, sőt Vargha egész művén végigvonul a szerkesztésnek egy olyan sajátsága, amely erény is, hiba is. A szerző sok, helyesen megválogatott szempontból tárgyalja Móricz egész tanulmányírói munkásságát és éppen e sokszempontú vizsgálat által sikerül bizonyítania e munkásság jelentős és legfőbb elveiben következetes voltát. De minthogy a különböző szempontoknál kénytelen ugyanazokra az adatokra, írásokra, nyilatkozatokra támaszkodni, elkerülhetetlenül ismétlésekbe esik, s van olyan idézete, hivatkozása, megállapítása, amely háromszor-négyszer is előfordul. Könnyen ellenőrizhetni ezt a különben nagyon gondosan készült névmutató nyomán is. Sok helyütt elég lett volna az ismétlés helyett egyszerű utalás is, néha még az is szükségtelen, hiszen az olvasó emlékezetére is lehet egyet-mást bízni.

Még egy-két kiegészítő megjegyzés van hátra és a komolyabb hiányok fölemlítsé. Tolnai jelentőségét Ady után és Németh

László – Móríc Zsigmond egymással összefüggő értékelése előtt már Juhász Géza is kiemelte Hankiss Jánossal közösen írt francia nyelvű irodalomtörténetében (*Littérature Hongroise*, Paris, 1930.). Kuthy Lajos leírása a tiszai árvízről nem a *Magvető* újdonsága, benne van a Beöthy-féle iskolai irodalomtörténetben. Az *Életem regényének* az a (vitatható) gondolata, hogy az igazi forradalmárok a deklasszáltak közül kerülnek ki, már Illyés Gyula *Petőfi*-könyvében is előfordul.

Hiányzik az egész könyvből, főképp az összefoglalásból annak a nyílt kimondása, amit voltaképp az egyes Móríc-írásokhoz fűzött kritikái megjegyzések is bizonyítanak. Ti., hogy Móríc kritikai érzéke nem volt egészen szilárd, hogy könnyen hajlott ke-

vessé méltók magasztalására, középtehetségek túlbecsülésére. Hogy egyes túlzó értékelései mélyén némi kis nacionalizmus lappang. Hogy fölfedezései (*Élektra*, *Elvesztett alkotmány*) az irodalomtörténetírás beavatottjai számára nem mindig voltak igazi felfedezések. Végül hiányzik egy egész fejezet, amely Móríc tanulmányírói stílusának fejlődését, szépirói stílusával való összevetését tartalmazta volna. Vargha Kálmán könyve csak az eszmei mondanivaló szempontjából vizsgálja Móríc és az irodalom viszonyát, de ebből a szempontból egészében teljes, kiváló munka. Mellőzhetetlen forrása ezentúl minden Móríc Zsigmonddal foglalkozó irodalomtörténetírónak.

Kardos Pál

KOMJÁT ALADÁR VÁLOGATOTT MŰVEI

A bevezető tanulmányt írta: Király István. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Komját Irén. Bp. 1962. Szépirodalmi K. 401 l. (Magyar Klasszikusok)

A magyar szocialista irodalom klasszikusának életművéből – melyet csak a legutóbbi években méltányolt érdemben irodalomtörténetírásunk – ből válogatást közöl az egy évtizede indult és jelentős szerepet betöltött sorozat egyik utolsó kötete. XX. századi forradalmi hagyományaink tiszteletre méltó megbecsülését jelenti ez, akkor is, ha az első magyar kommunista költő igazi felfedezését az 1957-ben kiadott (és mindmáig legteljesebb) *Össze gyűjtött Művek* már meghozta s ha az új összeállítás, mely – elsősorban Waldapfel József alapos feltáró munkája nyomán – néhány eddig ismeretlen vers és töredék közzétételével meg is örvendezteti az olvasót, lényegében nem módosítja, legfeljebb kissé tovább árnyalja a költőről korábban kialakult képet.

Komját Aladár életművének jelentőségéről és értékéről ma már nincsen vita: ha megkésve is, de kialakult irodalomtörténeti helye. Ugyanezt azonban nem lehet elmondani a pályaképet kommentáló tanulmányokról: úgy látszik, maradtak nyitott kérdések az egyes periódusok jellegének és szerepének megítélésében. De talán ma még nem is lehet másként. Komját Aladár a tizes évek elejétől a harmincas évek közepéig alkotott, abban a negyedszázadban, melyben az avantgardizmus indult, kibontakozott és felbomlott; ha tehát megoldatlan vagy meg nem válaszolt problémák akadnak életművének interpretálásában, akkor azok elsősorban a hazai irodalomtörténetírás avantgardizmus-sal kapcsolatos és tagadhatatlanul meglevő elvi bizonytalanságának következtében je-

lentkeznek. A most kiadott válogatás bevezető tanulmányából és szerkesztéséből egyaránt azt a következtetést lehet levonni, hogy a magyar szocialista irodalom történetének első évtizedeit semmiképpen sem lehet tisztán áttekinteni addig, amíg az „izmusok” ideológiai és esztétikai vonatkozásait nem tisztáztuk.

A kötet változtatás nélkül közli Király István lendületes és álláspontját e kérdésben karakterisztikus képviselő tanulmányát, mely annak idején már a *Társadalmi Szemlé*-ben (1960. 3. sz.) és a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* c. kötetben (Bp. Akadémiai Kiadó, 1962.) is megjelent. E tanulmány jelentős érdeme, hogy Komját töretlen eszmei-érzelmi hűségét hangsúlyozza a forradalom ügye iránt s – igen helyesen – elválaszthatatlan egységben szándékozik tárgyalni a költőt és a kommunista forradalmárt. Ha ez mégsem sikerül, annak elsősorban a fent jelzett nehézségek az okai: az életmű azért nem mutatkozik be teljes nagyságában és összetettségében, mert az avantgardizmus (és az azt közvetlenül megelőző periódus) értékelésében nem mindig sikerül a marxista álláspontot érvényre juttatni. Komját Aladár *irodalmi* életművét csak akkor lehet megérteni igazán, ha azokkal a korabeli *irodalmi* áramlatokkal összefüggésben tárgyaljuk, melyek az adott társadalmi viszonyok között jelentkeztek, léteztek és hatottak. Az a módszer azonban, mely – teljesen jószándékúan, de kiemeli a költőt abból az irodalmi közegeből, amiben alkotott s csupán a társadalmi, valamint az

egyéni jellegzetességek vizsgálatára szorítkozik, kihagyja a költői mű alakulása szempontjából oly jelentős harmadik tényezőt. Ebből kifolyólag olyan következtetések születnek, melyek nem mindig képesek Komját reálisan megfett művészi útjának elemzésére.

Már Komját első költői periódusát tárgyalva jelentkezik ennek a módszernek a buktatói. Az 1909 és 1914 közötti versekről szólva nehezen lehet bizonyítani azt, hogy „más jellegű a fiatal Komját pesszimizmusa, mint a dekadenseké”, ha csak annyit sikerül ennek alátámasztására felhozni, hogy hiszen ő „rosszul érezte magát a céltalanság, a reménytelenség fojtó világában, nem volt hajlandó elveszni benne, kinlódott miatta” s hogy „iróniával tudta nézni *meddő* melabúját, groteszk és gúnyos képekkel bontotta meg a bánat elringató, egyhangú nyugalmat” (10. l.). (Kiemelések mindenütt tölem. Sz. Gy.) Nincs bizonyíték arra, hogy ebben az időben „nem általában a valóságban, hanem csak a körülötte levő kicsinyes, szennyes világban érezte hazátlannak magát” (11. l.), hiszen első versei éppen azt mutatják, hogy a korabeli társadalom elviselhetetlenségének érzete növekedett nála kozmikus s ez lett avantgardista periódusában is egyik jellemzője. Ez a gyakorlat egyébként az európai irodalomban meglehetősen általános: a világ értelmetlenségének, változathatatlanóságának schopenhaueri tétele nyomán a „humor” és a „groteszk” megjelenése szinte az egész századelőre jellemző. Éppen ez az ideges nyugtalanság és az egyetemes pusztulás képze té fölött érzett elkeseredés vitt annyira a művészt az avantgardizmusba (nálunk Kassák mellé: a fiatal vasmunkás ezekben az években – 1909–1914 között – ugyanolyan lemondó, bágyadt és rimes verseket ír, mint Komját); az értelmes és eredményes aktivitás illúzióját találták benne. A költő, aki az *Epitáfiumban* mint a „halál borzas író-deákja”, az *Eszegecs szivemben* pedig mint „fájdalom-pára a lét üvegén” mutatkozik be, még expresszionista szabadverseiben is a „vakon forgó” anyagról beszél eleinte (*Siratás*); Szomoryról szóló kritikájában pedig a kozmopolititás mellett nyilatkozik.

Hasonlóképpen bonyolultabb és ellentmondásosabb az avantgardizmusban töltött időszak is. Király István az adott történelmi-művészi viszonyokat hagyja figyelmen kívül, amikor szinte „felmenti” Komját, aki ugyan „a modern ízmusok” hívének vallotta magát” 1915–1917 között (12. l.), de mégis, „a lázadó igényesség *kényszerű-keletlen* állomása volt nála az átmeneti eggyéforrás a művészi avantgarddal”; holott Kassák folyóiratának egyik legaktívabb tagja volt. A szerző szerint viszont ha Komját „ember tudott maradni az emberek között”, azt kizárólag azért tehetette, mert „nem annyira az

avantgardizmus programpontjait vette komolyan, sokkalta inkább lázadó indulatait” (14. l.) Időtlen, az adott viszonyok és tények konkrétumait mellőző szempont alapján valóban csak olyan magyarázattal lehet szolgálni, hogy nála „az érzés volt előbb kész, az irodalmi irány csak keretet adott”, hiszen ez önmagában még nem fejt meg azt a jelenséget, hogy miért pont éppen az avantgardizmus adott keretet. (15. l.) A tanulmány ezért nem tud feleletet adni arra az „ellentmondásra” sem, mely 1918–1923 között megmutatkozik: hiszen itt már kommunista az, aki „a formabontás absztrakcióit nem hagyja ekkor még maradéktalanul maga mögött”. Legfeljebb el kell fogadnunk történeti elemzés helyett azt a magyarázatot, mely – formálisan kettéválasztva két összefüggő dolgot – kijelenti, hogy „a mű s a világnézet némileg feleselt itt még” (17. l.). Nem hiszünk azt sem, hogy a későbbi időszakban viszont „a realista kifejezőmód” lett volna „Komját számára a legfőbb költői parancs” (22. l.) a valóság hű tükrözésének parancsa helyett, s azt sem látjuk művekkel bizonyítottan, hogy a magyar szocialista realizmus egyes-egyedül „a huszas éveket *emigráns* kommunista irodalmában vette kezdetét” (24. l.) A bevezető esztétikai-irodalomtörténeti szemléletének kulcsmondatát a 25. lapon találjuk s ez magyarázattal szolgálhat a megközelítés elvi kiindulópontjára vonatkozólag. Az eddigi fejtegetéseket mintegy összefoglalva ugyanis ezt olvashatjuk: „Nem az expresszionizmus, nem a neue Sachlichkeit s nem is a RAPP szabályai értetik meg Komját ekkori költői stílusát. A megélt valóság *keresett itt formát.*”

Nyitva hagyja a tanulmány Komját Aladár jelentőségének kérdését is. Szerinte ez abban áll, hogy „nemcsak az első magyar kommunista költő volt, hanem egyben irodalmi újító s úttörő is: kiküzdötte a szocialista realizmus *ábrázoló módszerét.*” De hogy ez a módszer (melyről nem tudni: egyetlen-e, univerzális-e) mit is jelent, miben áll, arról csupán annyit mond: Komját „maradéktalanul meghódította a szocialista realizmus ábrázoló módszerét. *Mert* a szocialista realizmushoz elválaszthatatlanul *hozzátartozik*, hogy mélyen átélve a valóságot, egy újfajta embereszményt fogalmaz meg és tudatosít, s távlatot tár vele a jövő felé.” (32. l.) Mindez azonban nem a módszer kérdése. Ennek megvitatása viszont – akárcsak az a probléma, melyet a „tükrözés” lenini kifejezésének „megélés” való felcserélése vet fel – már túlnőne e kritika keretein.

A kötet élén olvasható *Komját Irén* emlékezése is a költő életéről. Szép és meghatott írása lényegében megegyezik az 1957-es kiadásban megjelent bevezetéssel. Annyit kifogásolnánk csupán benne, hogy – akárcsak

a bevezető tanulmányban – itt sem történik említés Komját sajátos „proletkult-kiáltványáról” s ily módon az *Egység* elméleti platformjának legfőbb jellegzetességéről nem kapunk képet.

A versek válogatásában némileg a bevezető tanulmány szemléletének nyomait lehet felfedezni: a tipikusan pesszimista versek közül több hiányzik (*Epitáfium, Sírátás*), mint ahogy több karakterisztikus avantgardista alkotás is kimaradt (*Piac közepén, Utca!*). Vitatható néhány vers datálása és korszakolása is. A verseket (a tartalomjegyzékkel ellentétben) nem választja el az *Életre köszöntő* előtt új fejezetet jelző évszám; de vitatható a tartalomjegyzék periodizációja is. 1920-at nem lehet merev választóvonalként felfogni; a történelmi forduló 1919 augusztu-

sának elején következett be. A Tanácsköztársaság bukása után írott verseknek (*Hitvalló dac, Legjobbak sorsa*) nem szabad külön, kerülniök az emigrációban születettéktől. (Az 1957-es kiadásban egyébként mindkettő még mint 1920-as vers szerepelt.) Az sem indokolt, hogy a kötet záróverseként *A nemzetközi brigád indulója* kerül az *Öröm helyére*; az *Összegyűjtött Művekben* – helyesen – Komját legutolsó verse zárta be a kötetet.

A korábbi összeállításokkal szemben végre válogatást kapunk Komját Aladár műfordításából is és némileg bővült publicisztikájának bemutatásáig. Az összeállítás végén példászerű jegyzetanyag és – Hegedűs Éva, valamint *Vámos Éva* jóvoltából – részletes bibliográfia található.

Szabó György

*

A magyar stilsztika útja. Sajtó alá rendezte, a lexikont és a bibliográfiát összeállította: Szathmári István. Bp. 1961. Gondolat K. XVI, 701 l.

De strygis, *quae non sunt*... Szathmári István kötetét nagy várakozással és némi aggodalommal vettük a kezünkbe. Várakozásunkban nem csalódtunk, de a mű elolvasása arról győzött meg, hogy aggodalmunk sem volt alaptalan. A magyar stilsztikának voltak úttörői – közülük pl. Verseyhyt egészen új megvilágításban látjuk a kötetben közölt szemelvények alapján –, de talán egészen a századfordulóig csak úttörői voltak: *útja* nem. Szinte a legújabb időkig épp az a folytonosság, eredményt eredményre építő rend hiányzik belőle, amely úttá tehetné a történetét. Művelőit időben, térben, műveltségben, érdeklődésben, fölfogásban világok választják el egymástól, mindegyik magános gondolkodó, legföljebb idegen példákön buzduló „magántudós”, kutatásaik eredményét csak mi rendezhetjük egységessé.

Szathmári István bevezető tanulmánya szerint a kötet célja az, „hogy egyfelől bemutassa a mai magyar stilsztika előzményeit, hagyományait, másfelől összegezze az eddigi eredményeket, és végül – ezek alapján – perspektívát és segítséget adjon a további kutatások számára” (VI.). A kötet ily módon három világosan elkülönülő részre oszlik. Az elsőben Sylvester János, Geleji Katona István, Verseyhy Ferenc, Szvorényi József, Kulcsár Endre, Kulcsár Gyula és Zlinszky Aladár stilsztikai vonatkozású írásaiból kapunk szemelvényeket, illetve a legutóbbtól terjedelmes teljes műveket. A második részben a stiluskutatás legújabb eredményeit „A stilsztikai fogalmak lexikoná”-ban rögzíti a szerző. Végül a harmadikban

bibliográfiát ad (fogalmak és írók szerint) „a további kutatások” megkönnyítése érdekében.

A *Bevezetés* ismerteti a szemelvény-anyag kiválasztásának szempontjait. A régebbi szerzőktől olyan szemelvényeket közöl a kötet, „amelyek a fejlődés egyes láncszemeit mutatják”, az újabaktól pedig olyan tanulmányokat, amelyek „a modern stilsztika felé” mutatnak. Sajnálkozva említi a szerkesztő a keresztező megfontolásokat: elsősorban azt, hogy Révai, Kazinczy, Négyesy idevágó munkáiból a kiadó önálló szemelvény-gyűjteményt akar publikálni, így azok a kötetből teljesen kimaradtak.

Az olvasóban óhatatlanul fölmerül a kétély: nem lett volna-e szerencsésebb az itt szereplő szemelvény-anyagot a lexikontól és a bibliográfiától elválasztva inkább a tervezett Révai – Kazinczy – Négyesy-gyűjteménnyel foglalni egy kötetbe. A múltrol egysegesebb képet alkothattunk volna úgy, s nem lett volna olyan feltűnő, hogy a jelen tudományos álláspontokat rögzítő lexikon nagyon-nagyon ritkán merít épp az idézett szerzők műveiből, s csaknem teljes egészében azoknak a modern stiluskutatóknak eredményeire épít, akiknek írásaiból (érthető módon) a kötetben szemelvényt nem kapunk, csak nevükkel, írásaik címével találkozunk a bibliográfiában.

A kötet legproblematisabb harmada az első, címadó rész. A helyesen kitzított elvek következetes alkalmazása, határozottabb szerkesztői munka ezt a részt sokkal értékebbé tehetné volna. Így is sokat tanultunk belőle. De a szerkesztő nem bánik eléggé mérésen és céltudatosan az anyagával. A „régebbiektől” inkább izelítőt ad, a kellenél kevesebbet, de olykor mégis szükségtelent is. Verseyhytől pl. sokkal többet szeretnénk,

Szvorényi értékes vagy legalább érdekes meglátásai elvesznek már avult és magyarázatra, helyesbítésre szoruló példáinak arádatában. Zlinszkytól viszont kár volt összefüggő tanulmányokat közölni. A közreadott tanulmányokban helyenként csaknem szóról szóra önmagát ismétli a szerző.

Nagyon lelkiismeretes a közölt szemelvények jegyzetanyaga. Olykor majdhogynem több, mint lelkiismeretes. A kötet „kiváltképp a pedagógusok, az egyetemisták és a középiskolások” számára készült. Minek magyarázza akkor Trója, Spárta stb. nevét, a jakobinusok, sztoikusok kiletét a szépirodalmi műfajok fogalmát? Egy-egy jelentéktelen, nem is nyelvészeti vonatkozású jegyzet önálló lexikoncikké dagad, s közben elvész a jegyzetek legfőbb hivatása: a régi szerző valóban eredeti és értékes meglátásainak fölcilllantása, kellő megvilágításba való beállítás. A bőbeszédűség néha a pontosságának is kárára válik (237, 365, 422, 570, 573). És miért hasonlítják a jegyzetek a szemelvényekben szereplő nyelvi példaanyagot – mintegy a szerzőt helyesbítve – minduntalan a mai nyelvállapothoz? Ahelyett, hogy eligazítaná, ez inkább megzavarja az olvasót: azt a látszatot kelti, hogy a szerző elvi megállapítása helytelen vagy túlhaladott, pedig valójában nem a stilisztikai fölfogás módosult, hanem a nyelv változott azóta.

Ez a tudománytörténeti rész azonban valószínűleg csak a szakembereket fogja érdekelni. A lexikont és a bibliográfiát viszont csaknem kizárólag dicséret illeti. A stilisztikai fogalmak világos, könnyű meghatározásán és magyarázatan túl illusztráló idézeteket is közöl a szerző, biztos arányérzékkel szán nagyobb teret a súlyosabb kérdések részletes taglalására, és említ egy-egy mondatban apró finomságokat. Ez a rész valóban mindenkihez szól: a szakember és a művelt laikus egyforma haszonnal és örömmel forogathatja. Az utána következő bibliográfiával együtt olyanféle jelentősége lehet a magyar stilisztikában, mint a *Szófejtő szótár*nak az etimológiai kutatások terén: eredményeket összegez, eligazít.

Itt-ott talán többet kívánna az olvasó, vitatkozni is lehet egy-egy cikk megállapításaival. Egészében véve azonban nagy eredményként kell elkönyvelnünk ezt a lexikont. Szerkezeti megfontolásként felvetődik a kérdés: nem lett volna-e hasznos a lexikon cikkeit egybefoglalni a bibliográfia vonatkozó részeivel. Talán mégis a szerzőnek volt igazga: a bibliográfia inkább a szakembernek szól, a közlése a lexikoncikké egységes, kiemelt súlyozott megállapításait a viták bizonytalanságának tükrévé változtatta volna, s ez a szakembernek nincs kárára, de a tájékozódást kereső olvasónak igen.

Általános kérdésként egyedül az vetődött

föl bennünk, nem kellett volna-e a lexikonban és a bibliográfiában egyaránt helyet adni a verstan fontosabb címszavainak (ritmus, ütem stb.). Hiszen a verstan rendszertani hovátartozása eléggé bizonytalan: irodalomtudomány és nyelvészet között könnyen pad alatt találja magát. A lexikonból hiányzik talán néhány szócikk (pl.: humor), a cikkek példaanyagából egy-két nagyon jellegzetes író (pl. Szabó Dezső) s a bibliográfiából jelentősebb költők, írók neve (Nagy László). Itt-ott a bibliográfia adatait is kiegészíthetnők. A Kovalovszkytól (Nyr. LXXXV. 486.) említett köteteken kívül hiányzik pl. Rónay György: *A regény és az élet*. 1947.; Vértessy Jenő: *A magyar romantikus dráma*. 1913.; Barta János: *Madách Imre*. 1942. Az esszéisták közül többször hiába kerestük Halász Gábor, Szerb Antal, Babits, Kosztolányi írásait. S a folyóiratok feldolgozása sem egyenletes: talán inkább kevesebb folyóiratot kellett volna a szerzőnek kiválasztania, azokból viszont a valóban jelentős cikkeket lehető teljességgel összegyűjtve.

Mindez azonban csak apró igazítás. Az egész munka nagy érték, és őszinte elismerést érdemel.

Jelenits István

Crosnensis Ruthenus, Paulus: Carmina. Editio: Maria Cytowska. Varsoviae, 1962. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 211 p. (Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi. Vol. 8.)

Lengyel barátaink is jól tudják, hogy a marxista történeti diszciplínák egészséges fejlődése, gyors kibontakozása és eredményesége elképzelhetetlen a források zövegének minél teljesebb, alaposabb, korszerű kritikai közzététele nélkül. Ennek jegyében adják ki sorra történeti és kulturális múltjuk legfontosabb forrásait, alapszövegeit. S ebből fejlett humanizmus-kutatásuk is kivonja a maga részét, melynek beszedes bizonyossága, hogy a Kumaniecki professzor szerkesztette *Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi* sorozatnak eddig már nyolc értékes kötete látott napvilágot.

Az ismertető nyolcadik kötet Paulus Crosnensis Ruthenusnak, a XVI. század elején fellépett lengyel humanista filológus és költő nemzedék egyik reprezentánsának latin verseit és néhány prózai darabját tartalmazza – Kumaniecki fiatal tanítványának, Maria Cytowskának mintaszerű gondozásában.

Paulus Crosnensis sohasem tartozott az európai humanista irodalom csillagai közé, sőt, még a lengyel humanista poéták karában is szerény hely illeti: afféle iskola csináló poeta doctus, kiből minden jobb egyetem tájékán tucatnyi akadt. Jelentőségét nem is

költői kvalitásai, hanem úttörő érdemei adják. Oly mester volt, ki magánál különb tanítványokat nevelt. S a mi szempontunkból sem érdektelen. Kiadott munkáinak több mint fele magyar vonatkozású.

A krakkói egyetem tanára volt, hol 1507-től – kisebb megszakításokkal – haláláig, 1517-ig, a klasszikus auktorokat, Persiust, Ovidiust, Terentiust stb. prelegálta. A „kisebb megszakítások” idején pedig Magyarországon tartózkodott. Itt – tudomásunk szerint – először 1508-ban próbált szerencsét. S nem is sikertelenül. A krakkói egyetem, melyet a magyar tanulók a XV. század eleje óta egyre sűrűbben látogattak, épp a XVI. század hajnalán lépett előre, s lett a bécsi mellett a közép-európai humanista kultúra egyik fellegvára. Természetesen Paulus Crosnensisnek is voltak magyar tanítványai; közülük a legkülönb a köznemesi családból származott Magyi Sebestyén, kiből kisarjadt és gyümölcsöt is hozott a krakkói mester humanista vetése. A kedvelt (jómódú szülőkkel megáldott!) tanítvány távozta alkalmából – 1508 február 15-ki kelettel – szokványos latin poémát rögtönöz a lengyel magiszter, melyben annak is hangot ad, hogy szívesen vele jönne Magyarországra. S vele is jó, a Krakóban fellépett pestis elől menekülve.

Magyi Sebestyén apja, Pál, a Perényiek familiárisa, alnádor Perényi Imre oldalán. A lengyel humanista Magyiék révén kerül kapcsolatba Perényi Gáborral, ki a király főkamaraosa, ugocsei főispán. A humanista műveltségű dúsgazdag főúr (családja 1504-ben emelkedett a főrendek sorába) a professzor-költőt szívesen fogadta. Ez meg alaposan kitett magáért, csak úgy ontotta a különféle versleményeket: Életében még nem írt ennyit: vallásos ódákat, panegyriseket és hízelt alkalmi költeményeket; ezek nagy részét Magyi Sebestyén adta elő a főúri társaság színe előtt. Perényi pedig – humanista mecénáshoz illően – kinyomatta őket Bécsben Winterburger tipográfusnál. Az eddigi szolgálatok jutalmául (hisz a versek zöme az ő dicséretét zengte), illetve a jövőbeniek reményében még egyházi javadalmat is adott a derék krakkói mesternek, ki ennek utána többször is megfordult Perényi udvarában, utoljára 1515-ben; és még két művét ajánlotta magyar mecénásának.

E kettő közül az egyik nagy fontosságú: Janus Pannonius *Guarino-panegyricusának* kiadása, mely szintén Bécsben került nyomdaprés alá – 1512-ben. Ez Janus műveinek első nyomtatott kiadása, s valójában ezzel indult el a nagy magyar humanista költő európai népszerűsítése és népszerűsödése.

A mondottakból is – azt hiszem – nyilvánvaló, hogy Cytowska kisasszony Crosnensis-kiadása nem egyszerűen a lengyel humanizmus-kutatás belügye; közép-európai ér-

dekü. Mi legalább annyit profitálunk belőle, mint lengyel barátaink, ha nem többet. Például épp e kötet anyaga hívja fel figyelmünket arra az eddig alig méltatott tényre, hogy a magyar főnemesség már a XVI. század elején élvezi és támogatja a humanista literatúrát. S e tény ismeretében sokkal árnyaltabban tudjuk meghatározni humanizmusunk osztálybázisát.

Mint már említettem, Maria Cytowska Crosnensis-kiadása mintaszerű. Kitűnő alapszöveget ad, takarékosan, valóban a legszükségesebbekre szorítkozva jegyzetel. A klasszika-filológiának, a *Bibliotheca Teubneriana*-ban klasszikussá emelt szövegkiadó gyakorlatát követi. Bevezető tanulmánya nem lépi túl a szövegkritikus illetékességének határát.

Persze, azért e kiváló munkának is vannak kisebb szépséghibái. Maria Cytowska sehogy, vagy rosszul tájékozott a magyar szakirodalomban. Crosnensis műveinek az övét megelőző összes kiadását, mint illik is, számba veszi. Csupán Ábel Jenő *Analecta Novájáról* (Bp. 1903.) feledkezik meg, melyben egy sor magyar vonatkozású Crosnensis-vers részben vagy egészben közébe van téve. A *Szent László panegyricus* jegyzeteléséhez Nadányi *Florus Hungaricusus* (megj. 1663-ban), Majláth *Geschichte der Magyarenjét*, Endlicher és Katonát használja, tehát rég elavult, poros szakirodalmat, amelynek ma már csak tudománytörténeti becsé van.

Gerézi Rabán

Jügelt, Karl-Heinz: Hungarica- Auswahlkatalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar, 1961. Hermann Böhlhaus Nachfolger. 341 S. 4 Tafeln. (Claves Jenenses, 10.)

A kötet fiatal szerzője – nemrégiben még Szent-Iványi Béla berlini professzor tanítványa a Finnugor Intézetben – 1958 óta már második munkáját adta ki. Jügelt munkássága e termékenység mellett részünkről annál is inkább megérdemli a figyelmet, mert tervszerű kutatómunkájának középpontjában a jénai egyetem magyar kapcsolatainak feldolgozása áll.

A könyv két részre oszlik. Az első az ún. *Buder-Bibliothek* és az Egyetemi Könyvtár egyéb gyűjteményeinek hungarica anyagát regisztrálja, a második pedig a Jénai Magyar Kör *Bibliotheca Hungarorum*ának szakkatalógusát adja.

A forráskutatás számára mindenesetre az első rész számít értékesebbnek. Főleg Christian Gottlieb Buder (1692–1763) professzor hungarica szempontból mindeddig feldolgozatlan könyvtárának 12 ezer kötetes állománya bizonyult termékeny lelőhelynek.

A kolligátumokat is beleszámítva, Jügelt 18 db XVI. századi, 123 db XVII. századi és

33 db XVIII. századi nyomtatványról mutatja ki részint azt, hogy ismeretlenek, részint, hogy az eddigieknél korábbi kiadások. Olyan eset sem ritka, hogy későbbi nyilván nem tartott variáns-szöveget jelez a lista.

A *Buder-Könyvtár* magyar vonatkozású materiája együttesen a feldolgozásra került többi kollekcióval, új nevekkel, új művekkel teszi teljesebbé eddigi irodalomtörténeti és történeti ismereteinket. Gazdag anyaggal bővíti hazai turcica-irodalmunkat és feltehetően a magyarországi latin költészet XVI – XVIII. századi korszakát is. Ez utóbbit bizonyosság helyett azért kell csupán gyanítanunk, mert Jügel az egyes tételeknél afféle katalóguslapra emlékeztető sovány szöveget közöl mindössze, részletes könyvészeti leírás helyett, jöllehet ennek – speciális kiadványról lévén szó – fontos szerepe lett volna.

A katalógus második része a Jenaer Ungar-Verein 1857-ben alapított könyvtárát ismerteti. Bevezetőül Jügel a gyűjtemény történetét vázolja Othmar Feyl kéziratot diszertációja nyomán (*Die Geschichte der Bibliotheca Hungarorum in Jena*. Berlin, 1957.), ezt követi a teljes könyvtári katalógus, mely szakrendi csoportosításban vonultatja fel a jórészt XIX. századi (számunkra semmi újat nem mondó, de természetesen fontos) sorozatokat, könyveket és periodikákat.

Sajnálatos, hogy Jügel könyvének ez a fejezete alaposág tekintetében alatta marad az előzőnek. Pl. Teleki József: *A Hunyadiak kora Magyarországon* c. torzóban maradt nagy műve 2–12. kötetként félreérthetően van feltüntetve, holott az 1. kötet megjelent (lehet, hogy a *Bibliothecából* hiányzik), viszont Jügel jelzésével ellentétben a 7–8–9. kötetek nem jelentek meg belőle. De sorolhatunk további példákat is. A Toldy Ferencről kiadott verses *Katalin-legenda* címleírása nem teljes és így éppen az nem derül ki, hogy ehhez két prózában írt legenda is járul a *Debreceni-kódexből*, ill. az *Érdy-kódexből*. (330. sz.) Szádeczky Lajost pedig összekeveri Szádeczky Bélával. Az előbbinek könyvét ismerteti a 171. tételszámon (*I. Apafi Mihály udvartartása. I. köt. Bornemisza Anna gazdasági naplói*. Bp. 1911.), mégis Szádeczky Bélát teszi meg szerzőnek. A csere magyarázata nyilván az, hogy Jügel nem közvetlenül a könyvből vette adatát, hanem könyvtári katalógusból, így a közös vezetéknevek keveredtek jegyzeteiben a szintén hasonló címekkel (Szádeczky Béla: *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartásából. A fiscalis jóságok és az udvar népe*. Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyve, 1913.). Következetlen Jügel a sorozatban megjelent művek felbontásában is. A *Nyelvmléktár* 15 kötetének minden részletezése hiányzik (289. sz.), ugyanakkor a *Költői Pályamunkák* (466. sz.) altételekre vannak bontva.

Még több a probléma a szakozással. A *Buder-Könyvtár* szigorú kronológiája (jó névmutatóval párosítva) könnyűvé tette az áttekintést, itt azonban meglepetések érik az embert.

Petényi János Salamon (91. sz.) zoológus volt, nem történész. Szabó József: *Pest-Buda környékének földtani leírása* (614. sz.) a természettudomány, matematika és orvostudományi részből a földrajzba való. Széchényi István *Garat* c. írása (482. sz.) nem szépirodalom. Ügyszintén nem az Rogerius *Carmen miserabile* c. műve (470. sz.), főleg, ha Anonymus és Kézai – helyesen – a történelmi könyvek között szerepelnek.

Ábel Jenő: *Adalékok* (715. sz.), Ábel – Hegedüs: *Analecta nova* (725. sz.) és Hegedüs: *Analecta recentiora* (726. sz.) c. kötetek nem illenek a tanügyi rovatba. A különben is szegényes jogtörténeti szakirodalomból Jügel a történeti szaknak ajándékozta a következőket: a *Monumenta Hungariae Juridico-Historica* c. sorozat 5 kötetét (95. sz.), Királyi János: *Pozsony város joga a középkorban* (136. sz.), Szlemics Pál: *Törvényeink története a dicő ausztriai ház (ez a szó kimaradt a könyvben) országlása alatt*. (190. sz.).

Valamennyi író közül Rimay János járt a legrosszabbul. Összes *Munkái* (170. sz.) a szöveggondozó Radvánszky Béla nevéhez van beiktatva a szépirodalom helyett a történeti részbe, *Államiratai és levelezése* (82. sz.) pedig Ipolyi Arnold neve alatt a történelmi művek általános rovatába került a XVII. századi fejezet helyett. Ráadásul Rimay neve a névmutatóból is kimaradt.

Ez a felsorolás egy dologra kell, hogy figyelmeztesse a könyv használóit: nem elegendő a helyes tudománysszak rovatát megnézni, igénybe kell venni a névmutatót is.

Nem térünk ki a német nyomdában szedett magyar szövegek magyarságára, amely könnyen kijavítható idegenszerűségektől tekintve (Korácsi János, Déak Farkas stb.) lényegében hibátlan – bár különös szélsője a véletlennek, hogy épp a Fuggereket szedték fuggereknek [151. sz.]. Ellenben meg kell említeni, hogy nem mindig pontos a Jügel által feljegyzett nevekben néhány: Schvarcz Gyula sohasem írta nevét Schwarcznak, Thaly Károly (120. sz.) pedig akkor is fiktív személy, ha a névmutatóban helyet kapott.

Amint látható, a *Bibliotheca Hungarorum*nak egyes-egyedül tudománytörténeti szempontból van jelentősége. Az itt összekeült művek kizárólag mint a Jénai Magyar Kör könyvtárának darabjai érdemelnek figyelmet.

A *Hungarica-Auswahl-Katalog* ismertetését azzal zárhatjuk, hogy ha Karl-Heinz Jügelre még nem is jellemző a „német ala-

posság”, eddigi kutatásai, beleértve jelen kötetét is, jó szolgálatot tesznek a magyar-német kapcsolatok feltárása ügyének.

V. Kovács Sándor

Heltai Gáspár: Cancionale, az az historias énekes könyv... Colosvarot 1574. A kísérő tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta: Varjas Béla. Bp. 1962. Akadémiai K. – MTA Irodalomtörténeti Intézet. [231] sztl. lev., 31 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 5.)

A XVI. század értékes magyar nyelvű nyomtatványainak Varjas Béla szerkesztésében megjelent hasonmás-sorozata – joggal osztatlan elismerésben részesült. Új kötete, Heltai *Cancionaléja*, csak öregbíti a vállalkozás jelentőségét és sikerét. A kiválasztás teljesen indokolt, hiszen Heltai munkásságában összefutnak a XVI. század irodalmát, könyvkiadását, nyomdászatát stb. meghatározó törekvések. Heltai énekeskönyve esetében valóságos keresztmetszetét kapjuk a korszak tipikus műfajának, a historias ének-költésnek. Vele párhuzamosan pedig a század sokrétű problematikája is elének táru.

A kísérő tanulmány írója él is a kötet nyújtotta gazdag lehetőségekkel: Nem csupán Heltai szerepét elemzi, nem szűkíti le feladatát kizárólag a történelmi tárgyú énekekre, de határozott, új eredményekben gazdag revízióját végzi el az egész XVI. századi elbeszélő énekirodalom sajátos műfajának. Először is terminológiai kérdésekben mond újat: meggyőzően bizonyítja, hogy e műfaj Toldy Ferentől bevezetett hármas felosztása – historias ének, széphistoria, bibliai historia – eleve elhibázott. Érvei azt igazolják, hogy a „historias ének” (historia) mindhárom csoportnak egységes, átfogó elnevezése volt, s helytelen lefoglalni azt csupán a történelmi tárgyú énekek jelölésére. Ezért a „historias ének” elnevezést Varjas az egész műfajra vonatkoztatja, s annak történelmi tárgyú csoportját „történeti énekek” kifejezéssel jelöli. A továbbiakban a historias énekszerzőkről adott mélyreható vizsgálatában elkülöníti a XVI. századi, iskolázott, tudatos írói rendet a középkori naiv énekek rétegétől. Az énekköltésnek ezek az új szellemű művelői már képesek voltak egy magasabb rendű, kimondottan irodalmi műfaj megteremtésére, ha jórészt még „hallgató” közönségre is számítottak. Ilyen értelemben megokoltnak érezzük a historias énekeknek azt a reneszánszt, amelyben a sajátos „igazat írás”, agitatív cél, valamint a nyelvi és stílusbeli megoldás – a középkori naiv énekmondással szemben – nagy előrelépést, s egészében új műfajt jelentett.

Varjas Béla a historias éneket mint a szó-

beliségből az írásbeliségbe hajló kultúra sajátosan „kételtű”, átmeneti műfaját határozza meg: előadásra szánt ének és egyszer-s mind olvasásra szánt szöveg. E tételéből levont következtetések közül elgondolkozott, s régi prózánk vizsgálója számára is fontos tanulsággal jár, hogy a historias ének miként foglalja le magának szinte kizárólagosan a XVI. század nagyobbik felét, miért lesz bármely külföldi prózai vagy drámai műből is nálunk verses „historia”, és hogy az olvasásra szánt próza miért csak a század utolsó harmadában tud lábra kapni. Igen találóak a felsorakoztatott számszerű, százalékos adatok: A műfaj virágkora az 1540–1550-es évekre tehető, ekkor jön létre a ránk maradt 147 ének közül 72 darab. Százalékarány szerint azonban ekkor még a vallásos tárgy jár elől (60%), s csak a 60-as évektől fordul az arány a világi tárgy javára. Következésképpen ez utóbbi periódussal esik egybe, hogy a „hallgató” közönség jórészt már „olvasóvá” fejlődött, s mind nagyobb érdeklődéssel fordult az olvasásra szánt, világi, regényes történetek, egyszer-s mind nyomtatott, prózai szövegek felé. Hogy Heltai elképzelése *Cancionaléjával* mennyire az elmondottakat támasztja alá, mutatja már címlapjának tájékoztatása: olyan historias énekeket találnak kötetében, amelyek „gyönyörűséges olvasásra és hallgatásra”. S a hangsúly – Heltai ismeretében vitathatatlan – a „gyönyörűséges”-en és „olvasás”-on van. Heltai prózai munkái pedig már a műfajváltást bizonyítják; természetes következménynek érezzük, hogy prózában írt *Magyar Krónikáját* már nem követheti a történeti énekek sorozata, a lehangyalt historias ének a prózának ad helyet.

A kísérő tanulmány a továbbiakban számos fontos kérdést tisztáz a *Cancionaléval* kapcsolatosan: Többek közül újszerűen tárja fel a történeti énekek problematikáját, Heltai sajátos válogató és szerkesztő elveit. Ismereti a gyűjteményben szereplő, Heltai szerint 20, de valójában 14 historias ének filológiai kérdéseit. Bebizonyítja például, hogy e gyűjteményes kiadás egyszer-s mind alapul szolgált historiánkenti, füzetes terjesztésre, azaz Heltai továbbfejlesztette Komlós András debreceni nyomdász ilyen irányú kezdeményezését: olcsó pénzen tudott olvasni-valót, egy-egy historiát az érdeklődők kezébe adni. – Megelégedésünkre talál, hogy irodalomtörténetírásunk „elmarasztaló” ítéletével szemben a *Cancionalét* „egységes szerkesztői elvek szerint megkomponált mű”-ként tárgyalja, s helyesen értelmezi így a Heltai által végrehajtott, sokáig „önkéntesnek” tartott változtatásokat, betoldásokat. Jó nyomokon jár, midőn a *Cancionalét* a *Magyar Krónika* előkészítő művének fogja fel, mivel a törekvés itt is, ott is már polgári irányba

mutat. Következetességet érzünk tehát, mikor a Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat előkészületben levő kötetei között már másodiknak a *Magyar Krónikát* üdvözölhetjük.

A gazdag anyagot tartalmazó tanulmány mellett a kötet mintaszerű gondozását és a lelkes szerkesztő munkát is dicséret illeti.

Gyenis Vilmos

Czeglédi Imre: Petőfi Gyulán. Gyula, 1961. Békés megyei nyomdaipari vállalat. 26 l. (Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 27.)

Pár évvel ezelőtt még úgy tűnt: Petőfi életére vonatkozólag már mindent elmondtak, minden feltárható adatot, dokumentumot összegyűjtöttek, megvizsgáltak – újat írni szinte lehetetlen. Korunk Petőfi-kutatóinak a valóságot szigorúbb következetességgel, tudományosabb igényvel vallató vizsgálódásai azonban lépten-nyomon bebizonyítják: nemcsak lehet, de *kell* is újat mondanunk ahhoz, hogy a „fehér foltokat” eltüntetve, a hibás adatokat elvetve és kijavítva mindjebb megközelíthessük a valóságot, megalkothassuk az igazabb, a hitelesebb adatok mozaikjából kimunkált új életrajzt. Ma már azonban nem könnyű új adatokat feltárni; csak aprólékos, sok munkát igénylő levéltári, helytörténeti, iskolatörténeti és egyéb, nagyobb területeket is átfogó vizsgálódások vezethetnek eredményre. Az új életrajz megírásához számos kutató munkájára van szükség. Ily részletkutatás eredményét tárja elénk Czeglédi Imre tanulmánya.

Bár évekkel, hónapokkal nem mérhető Petőfi gyulai tartózkodásának ideje – napokkal is alig –, a Gyulán töltött órák jelentőségét többszörösére növeli a költő halálának és a szabadságharc bukásának közelsége. Petőfi 1843. évi, első gyulai látogatásának fontossága, irodalma alig van; későbbi ottléte azonban fontos mozzanata élete utolsó korszakának. Másodszor 1849-ben, a július 5-től 18-ig tartó mezőberényi tartózkodása idején látták viszont az akkor már híres, a szabadságharc vezetőivel, politikáikkal meg hasonlott költőt Gyula városának lakói, kövei. Czeglédi Imre kutatásai főleg ez utóbbi korszak látogatásaira irányulnak. Egykorú anyakönyvek, városi iratok és emlékezések alapján bizonyítja be, hogy a korábbi irodalom tévedett Petőfi egykori szálláshelyének megjelölésekor. (Ezt az adatát, hogy ti. a költő nem a korábban emléktáblával megjelölt ún. Schröder-féle házban lakott, hanem a mai Jókai u. 4. sz., ún. Ladics-féle házban, már Dienes András is felhasználta az 1960-ban megjelent *Petőfi útján* c. könyvében. Ld. 78. p.)

Ennél a hitelt érdemlő, nem lebecsülhető eredményénél – mely dolgozatának legfőbb

újdonsága – fontosabbnak érezzük azonban a szerzőnek Petőfi gyulai politikai felszólalására vonatkozó kutatásait. Czeglédi Imre – noha erre vonatkozó írásbeli dokumentumot neki sem sikerült találnia – elfogadhatónak tartja a kritikailag megvizsgált visszaemlékezéseknek azon állítását, mely szerint Petőfi felszólalt az egyik megyegyűlésen. Megállapítása szerint az egykorú jegyzőkönyvek adatai – noha a költő jelenlétéről nem emlékeznek meg – arra engednek következtetni, hogy Petőfi a július 9-i állandó bizottmányi, vagy a július 10-i védbizottmányi ülésen vett részt.

Ha valóban elhangzott a költő felszólalása, ez módosítja azt a korábban kialakult nézetet, hogy Mezőberényben Petőfi egészen háttal fordított a közéletnek, politikának. E vélemény kialakulására maga a költő adott okot. A július 11-én, Aranyonk írt levele szerint elkeseredett, meghasonlott lélekkel érkezett Mezőberénybe Orlayékhoz, „*azon óhaj-tással, vajha soha többé a nyilvánosságnak még csak küszöbére se kényszerítene sorsom*”. Ezen, a Czeglédi által is idézett saját vallomáson kívül Orlay Petrics Soma szavai is hasonló képet festenek Petőfi akkori lelkiállapotáról. Egyik kiadatlan, még ismeretlen visszaemlékezésében ezt írta: Petőfi „*olly ügyesen rajzolt, hogy midőn 49-ben bele fáradva a viszontagságos időkre Mezőberénybe visszavonult mindentől, a festő állványnak akarta szentelni idejét*.” (Gyulai Pálnak 1854-ben küldött levél. Ld. OSZK – PE 152.) Ennek ellenére sem tarthatjuk kizártnak a költő újabb nyilvános szereplését; ha jelen volt a gyűlésen, nem maradhatott néma annak hallatára, hogy népfelkelés helyett országos bőjt meghirdetésével akart a minisztérium az ellenség ellen harcolni. Újabb politikai aktivizálódására mutat az a tény is, hogy ugyanebben az időben hajlandó lett volna képviselővéget is vállalni Gyomán. (Orlay Dienes András által megtalált és közölt visszaemlékezése tudósít minket erről. Ld. D. A.: *Petőfi útján*. 87. p.)

Czeglédi Imre megállapításait, új adatait okmányok, levéltári dokumentumok, jegyzőkönyvek támasztják alá. Az ő munkája, eredményei is bizonyítják: egy-egy város, falu Petőfire vonatkozó adatait, emlékeit az gyűjtheti össze, dolgozhatja fel legeredményesebben, aki legjobban ismeri a helyi Petőfi-emlékeket, levéltári anyagokat. Ismeretlen, téves adat van bőven; még sok város, falu várja a maga Petőfi-kutatóit.

H. Törő Györgyi

Forradalom és papi rend. Összeállította és a bevezetőt írta: Tordai György. Bp. 1961. Kossuth K. 183 l.

Ha végiglapozzuk a szabadságharc hírlapjait és folyóiratait, meglepetéssel tapasztal-

talhatjuk, hogy milyen értékes művek porodhatnak e nehezen hozzáférhető sajtótermékekben. S azt is észrevehetjük, hogy mennyire elhanyagoltuk 1848 újságcikkeinek és röplapjainak felkutatását és közkinccsé tételét. Egy-két kísérlettől eltekintve újszólván csak illusztratív anyagként használtuk fel a szabadságharc hírlapíróinak alkotásait. Pedig a márciusi események után számos fiatal tehetség indult meg az írói kibontakozás útján, számos elismert író és költő harcolt a toll fegyverével, s számos újságírói pályát tört derekba Világoson.

A Kossuth Kiadó gondozásában most megjelent kötet – melyben Tordai György a szabadságharc antiklerikális szellemű, válogatott cikkeit gyűjtötte össze – enyhíti némileg a történetírás és az irodalomtörténet eddigi mulasztásait. E publicisztikai cikkek – bár természetüknél fogva sem lehetnek a nagy napok krónikái, az ideológiai vagy éppen a szépprózai nivó szintjelzői – letörölhetetlenül magukon viselik a szabadságharc bélyegét, s a gyorsan pergő események keresztútjében a forradalmi idők mozgalmas hangulatát tükrözik. A jó érzékkel rostáló sajtó alá rendező bátran közölt gyakorlatott és kezdő tollforgatótól származó cikkeket, melyekben modern gondolatok és naiv elképzelések keverednek. A színvonalbeli heterogenitás révén lett érdekesebb, korhűbb, de gazabb és ezáltal meggyőzőbb is a kötet.

Kár, hogy a sajtó alá rendezés módjával nem minden esetben érthetünk egyet. Egyes cikkek túlzott modernizálását indokolatlan – igaz gyéren előforduló, s már-már sajtóhibának számító – régi helyesírási sajátságok keresztjezik. Az eredetileg folytatásokban közzétett cikkekből is elmaradhatott volna a kétszeri, sőt harmadszori címfelsorolás és a „*Folyt. köv.*”, „*Vége köv.*” stb. megjegyzés. (104, 107.) Akkor sem lehet egyetérteni Tordai Györggyel, amikor kijelenti, hogy „Ehhez a cikkgyűjteményhez tulajdonképpen nem is kellene előszó, a cikkek magukért beszélnek.” (5) Több mint egy évszázad távlatából bizony sok minden magyarázatra szorul. Igaz, Tordai is sok homályos helyet bevilágít, sőt egy terjedelmes előszót is átnyújt olvasóinak. „Ha mégis valami indokolja ezt a bevezetést – írja már az első sorok között –, az a haladás ellenségeinek rossz emlékezőtehetsége: az ő számukra a haladó história meghalt”. Ilyen indoklás után az előszó egy része – különösen a szerző szerint „még csak vázlatosnak sem tekinthető”, egyébként az iskolás könyvekben részletesebben is pontosabban fellelhető történelmi áttekintés – nyugodtan el is maradhatott volna. Ehelyett figyelembe kellett volna venni, hogy az elmúlt két évtizedben felnőtt egy olyan generáció, amely már nem ismeri személyes tapasztalataiból a „Regnum

Marianum” klerikális-vallásos szellemét, s az egyházi terminus technikusok labirintusában távolról sem oly tájékozott, mint eleinte. Épp ezért egyáltalán nem csodálkoztunk volna azon, hogy ha egy olyan idegen szavak jegyzéke, amely szükségesnek tartja megmagyarázni, mit jelent az *emancipáció*, a *fenomén*, a *gseftel*, az *indignáció*, a *jakobinus*, a *laikus*, a *nimbusz*, a *perlu*, a *polemizál*, a *publicista*, a *státus* – az nem feledekzik meg pl. az alábbi szavak és kifejezések magyarázatáról: *deficientia*, *indelebilitas* (85.), *kilili* (47.), *membrum mortuum* (103.), *patres liguriani* (112.), *ecclesiastico-politica-monarchia* (147.) stb. Talán helyet kaphattak volna az idegen szavak jegyzékében az *archivarius*, *bibliotekarius*, *protokollista*, *ceremoniárius* (168.), *szubprior*, *carissimus*, *frater*, *provinciális* (176.) szavak is. Csak az értelmezhetőség rovására lehet magyarázatlanul hagyni a manapság is elterjedt idegen szavakat, amelyek a múlt század derekán mást jelentettek mint ma; pl. *proletárius* (101.), *proletár* (174.), *provinciális* (176.). Az is érthetetlen, hogy a *ligurian* szó átvitt értelmét magyarázza a *jegyzék*, jóllehet az idézett cikkben nem úgy szerepel (112.).

Néha előfordul, hogy a szójegyzék mást értelmez, mint ami a szövegben van (pl. *ex gratia* – *ex gratia* (100.), *propria oris* . . . – *propria eris* . . . (114.), *pro secunda* – *pro secundo* (87.) stb.

Szekeres László

Vajda László: Móra Ferenc vezércikkei. Bibliográfia. Szeged, 1961. Szegedi nyomda vállalat. 123 l. (A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 47.)

Huszadik századi klasszikusaink irodalmi örökségének gondos számbavétele mellett sorra feldolgozásra kerül többi írónk életműve is, s csak örülni kell annak, ha irodalomtörténészeink ezt a munkát addig végzik el, amíg az írásos hagyaték alapján megoldhatatlan problémák feloldásában a még élő, hites szavú kortársak is segíthetnek. Egy-egy írói életmű teljes felmérésének, helyes értékelésének mindenképpen előfeltétele műveinek lehető legteljesebb regisztrálása. Ilyen szempontból igen értékes az a kutató munka, amit Vajda László Móra Ferenc írásainak összegyűjtésében végez. Készülő monobibliográfiájából mutatványként megjelentetett füzete alapján betekintést nyerhetünk a filológiai aprómunka rejtelmeibe, gondjaiba, de esetleges tévútjaira is.

Két fejezetben és egy betűrendes indexben dolgozza fel a szerző Móra Ferenc vezércikkeit. Az első – *Kronológia* – a tulajdonképpeni bibliográfia. A másodikra – *Geneológia* – azért van szükség, hogy módszerre, mellyel az anonim cikkekről kiderítette, hogy

Móra írásai, nyomon követhető és ellenőrizhető legyen. „Az itt nyilvántartott vezércikkeknek csupán mintegy 3%-át szignálta írónk aláírásával, kézjegyével vagy álnévvel – 97%-a anonim írás” – írja a szerző füzetének előszavában. A szerzőség megállapításában kortársi visszaemlékezésekre, egykorú, a Somogyi-könyvtár tulajdonában levő lap-példányokban található, a költő barátjától, Szalay Józseftől eredő kézírásos bejegyzésekre, stíluskritikai és témaszármasztási módszerekre támaszkodik. Vajda László alapos, körültekintő munkáját mi sem bizonyíthatja inkább, minthogy anyagában a szerzőség megállapításának módszere és bizonyíthatóságának foka szerint 19 féle típust különböztet meg, illetve ennek jelölésére 19 féle betűjelzést használ. Mindemellett érvelését többször is bizonytalannak érezzük, különösen az olyan esetekben, amikor „genealógiai módszerek” – tárgyi, vagy stílusbeli rokonítás – alapján duzzasztja fel a Mórának tulajdonított anonim írások számát.

A *Geneológia* című fejezet mint műfaj, már több egyszerű bibliográfiánál, összeállítására Móra alkotómódszerének oly alapos elemzését feltételezi, ami mindenképpen elvégzendő egy megírandó Móra-tanulmányhoz, de mivel a bibliográfia regisztráló funkciójánál már többet, a filológiai aprómunka elméleti összegezésénél kevesebbet jelent, így megjelentetése kissé indokolatlan. Az átmeneti jelleg a befejezetlenség azonban nemcsak erre az egy fejezetre, hanem az egész műre jellemző. Mindenképpen jó, ha Móra összes műveinek bibliográfiájában ott szerepelnek a vezércikkek is, de mi indokolja éppen a vezércikkek bibliográfiájának külön kiadását különösen, amikor a szerző maga is megírja, hogy „Az alábbi vezércikk anyag teljesnek még most sem tekinthető, . . . az itt felsoroltakon kívül még jó néhányat Móra kezemunkájának kell tartanunk, erre vonatkozó vizsgálódásaimnak azonban ezideig még nem sikerült végre jutnom”.

Varga Rózsa

Csukás István: Ady Endre a szlovák irodalomban Bp. 1961. Akadémiai K. – MTA Irodalomtörténeti Intézet. 147 l. 3 t. (Irodalomtörténeti Füzetek 35.)

Csukás István tanulmányának célja – az előző szerint – bemutatni Ady utóéletét a szlovák irodalomban; azt vizsgálja, hogy mit vallottak magukénak Ady életművéből a szlovákok, milyen érdeklődést keltettek a nagy költő alkotás módjának egyes sajátosságai, és hogyan alakultak a szlovák Ady-kultusz feltételei.

A magyar költők közül kétségkívül Ady Endre gyakorolta a legnagyobb hatást a felszabadulás előtti szlovák irodalomra. Míg ugyanis XIX. századi nagy költőinkről,

Petőfiről és Aranyról a szlovák értelmiség egyes nacionalista beállítottságú képviselői nemegyszer nyilatkoztak ellenszenvvel, addig az irodalmat kedvelő szlovákok körében Ady művei szinte általános elismeréssel találkoztak. (l.: Csanda Sándor: *Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok* 301. l. Bratislava, 1959.) Jellemző, hogy Ady jelentőségét a szomszédos irodalmak fejlődése szempontjából elsőknek épp a szlovák irodalom legnagyobb költője, Hviezdoslav ismerte fel. Ady és Hviezdoslav kapcsolatáról szól a tanulmány első része. A szlovák költők – Hviezdoslavval az élen – ebben az időben csak a Magyar jakobinus dala költőjét látták és üdvözölték Adyban, elsősorban a költő *politikai* arcát és harcát fogadták rokonszenvvel, s kevésbé vallották magukénak költészetének újszerű művészi értékeit.

Csukás könyvében lépésről-lépésre alakul a szlovák Ady-kép előbb egy-egy versfordítás, később kisebb-nagyobb tanulmány, majd önálló Ady-kötetek formájában.

A szlovák irodalom húszas és harmincas évek közti szakaszában fellépő fiatal költőnemzedék a modern művészet formanyelvét keresve – természetesen más, cseh és nyugati példák mellett – Adyt tekintette példaképének az új szlovák irodalom megteremtéséhez vezető úton. (129. l.)

Számos szlovák költő, aki fordította Ady verseit, irodalmi pályafutása kezdetén a költő hatása alá került (Štefan Krčmery, Ady első fordítója, E. B. Lukáč J. R. Poničan, Tido J. Gašpar), sőt Borin annyira elmerült Adyban, hogy egész költészetén annak hatása érezhető; epigonná vált. Kár, hogy a szerző nem tér ki részletesebben ezekre a problémákra. Csukás erősen az Ady-kultusz útvonalán halad, s ebből az következik, hogy Ady hatását a szlovák irodalomra tulajdonképpen nem is érinti (egy-két utaláson kívül). Az előző szerint nem is ez volt a célja, s ezért a tanulmány csak ismerteti a fordításban megjelent Ady-verseket és a szlovák irodalomtörténetesek Ady-tanulmányait. A tanulmány tulajdonképpen a pusztá anyagközlésre épül (kivéve a fordítók művészi munkájának részletes elemzését), így teljes képet nyújt a szlovák Ady-irodalom történeti fejlődéséről, gazdagodásáról.

Az első Csehszlovákiában megjelent Ady-kötetet B. Müller adta ki Endre Ady: *Básne* [Költemények] címmel, cseh nyelven, az első önálló szlovák Ady-kötet pedig Vojtech Marko fordításában jelent meg 1934-ben. Csukás bírálata helyes e kötetéről, hogy ti. semmilyen válogatási elv sem érvényesült a versek fordításában, s így a kötet igen egyoldalúan mutatja be Adyt a szlovák olvasóknak. A két világháború közötti időben E. B. Lukáč szerzett nagy érdemeket

Ady szlovákiai megismertetésében. 1941-ben jelentette meg önálló Ady-versfordításait *V mladých srdciach* címmel. A kötet második kiadása két év múlva, 1943-ban jelent meg, s még ugyanabban az évben adta ki Szalattai Rezső a *Na brehu čiernych vúd* című magyar költők antológiáját, amely 62 versfordítást tartalmaz, köztük 18 Ady-verset.

A felszabadulás után viszonylag teljes Ady-képet kapott a szlovák olvasó Ján Smrek Ady-kötetével. E kötet révén a demokratikus forradalom nagy költője, „az igazi Ady” áll ma a szlovák olvasók előtt.

Összefoglalva, Csukás művéről megállapíthatjuk, hogy igen alapos, tudományos igényű készült munka. Kár, hogy nem a szlovák irodalom belső világával összevetve mutatja a fejlődő, állandóan tökéletesedő szlovák Ady-képet. Két nép irodalmi kapcsolataival foglalkozó tanulmányokban a vizsgált jelenséget a befogadó irodalom belső összefüggéseivel kell vizsgálni. Ha ezt nem veszi figyelembe a szerző, a tanulmány alapján az olvasó téves következtetéseket vonhat le. Pl. Csukás könyvének elolvasása után a szlovák irodalmat kevésbé ismerő olvasó Ady hatásának nagyobb jelentőséget tulajdoníthat a ténylegesnél. Hasznos lett volna vázolni a cseh és nyugati irodalmak befolyását, s ezekkel együtt vizsgálni Ady hatását. E kis módszertani fogycosság ellenére is a könyvből haszonnal meríthet mindenki, akit érdekelnek a magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok.

Bárkányi Zoltán

Csanda Sándor: Valóság és illúzió. Irodalomtörténeti tanulmányok. Bratislava, 1962. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó. 328 l.

A szerző a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok kutatása és ápolása terén figyelemre és megbecsülésre érdemes munkát végzett eddig is, mit antológiája (*Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok*. Pozsony 1959) és az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban megjelent tanulmányai bizonyítják. A jelen kötet egy újabb lépést jelent előre Csanda kutató munkásságában és a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok területén egyaránt.

Az első rész *Magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok* címmel hét tanulmányt fog össze, melyek közül a „Szilágyi és Hagymási” színhistóriáról szóló, már korábban is megjelent. Újra kiadása mégis indokoltnak látszik, mert így a tanulmánykötet egységesebb. E tanulmányok, noha a Szigetvárról szóló szlovák és magyar históriás énektől Bartók Béla szlovák népköltési gyűjteménye epikus szövegeinek vizsgálatáig számos kérdést felvetnek, legtöbb esetben eddig ismeretlen dokumentumok bemutatásával és értelmezésével, marxista módszerrel elemzik a kérdéseket. Akár a *Fanchali-Jób-kódex* magyar és szlovák

énekeiről, akár az érsekújvári Rákóczi-síratóról ír a szerző, tollát tárgyilagos, építő szemlélet vezeti.

A második rész három tanulmánya (*Selyeyi József élete és művei, Az Ut küzdelme a csehszlovákiai szocialista magyar irodalomért, Megalkuvás nélkül*) azt bizonyítja; noha fő kutatási területe a régi magyar és szlovák irodalom kapcsolatának feltárása, véleményét nyilvánít – igen helyesen – modern csehszlovákiai magyar irodalmi kérdésekben is, ezzel is egyengetve a közös kérdések feldolgozásának, értékelésének útját.

Csanda Sándor munkássága (a mi részünkről pedig különösen Sziklay László impozáns *Szlovák irodalomtörténete*) bizonyítja, hogy a magyar és szlovák nép kapcsolatának új, minden eddiginél termékenyebb korszakában élünk. Közös múltunk, mely, sajnos, nem volt ment félreértésektől, fordításoktól, torzalkodásoktól, tanulságul szolgál a jövőre, ha azt hozzáértő, marxista szellemű kutató elemzi, s ezzel mindkét népnek, szlováknak és magyarnak egyaránt nagy szolgálattal tesz.

Örömmel olvastuk Dr. Ján Čaplovič mértéktartó előszavát.

Tarnóc Márton

A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 1960–1961. Szerkesztette: Baróti Dezső. Bp. 1961. Képzőművészeti Alap. 253 l.

A Petőfi Irodalmi Múzeum újabb évkönyve ismét változatos irodalomtörténeti dokumentum-anyaggal, tanulmányokkal jelzi a Múzeum sokoldalú tevékenységét. Az évkönyvben publikált írások egy része szorosabban kapcsolódik az irodalmi múzeum sajátos feladataihoz, mint pl. a kötet bevezető írása (V. Nyilassy Vilma: *Előszó helyett, Az irodalmi múzeum problémáiról*), a múzeum rendezte kiállításokról szóló beszámoló, vagy az *Irodalmi kéziratok restaurálásáról* (Győry Jánosné) készült szakszerű ismertetés, valamint a Dunántúl irodalmi emlékhelyeiről adott részletes összefoglalás (Balkányi Enikő). – Gazdag az évkönyv dokumentum-anyaga: Ady, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit (Illés Ilona, Scheiber Sándor, Zsoldos Jenő) ismeretlen levelei, József Attila dedikációi (Szántó Judit), József Attila *Falu* c. versének ismeretlen fogalmazványa (Fehér Erzsébet), Kosztolányi fiataalkori bírálata Madai Gyula költeményeiről (Julow Viktor), valamint Tóth Árpád vers-változatai (Illés Ilona) szerepelnek új adalékként a kötetben. – Az évkönyv több írása egy-egy irodalomtörténeti részletkérdés elemzését adja: Pór Anna Katona József *Luca székének* népies motívumait vizsgálja, Mezősi Károly „a jó öreg kocsmáros” mészárosból bérlové emelkedésének a történetét illusztrálja számos új adattal, Miklós Róbert Mikszáth Kálmán horpácsi fundusá-

nak a történetét kíséri nyomon, Vayerné Zibolen Ágnes Rippl-Rónai íróportréiról ad jó összefoglalást, Sonkoly István *Ady verseinek megzenésítéseivel* foglalkozik (közölve a megzenésített Ady-versek repertóriumát), Sára Péter pedig Ady hatását vizsgálja József Attila költészetében. Sára Péter írását a József Attila költői, művészi kibontakozását sokoldalúan elemző legújabb tanulmányok világánál (l. Szabolcsi Miklós: *A Szépség Koldusa-kötet*. ItK, 1962. 5. sz. és Tamás Áttila: *József Attila és a Nyugat költői*. uo.) kissé egyoldalúnak érezzük.

*

Az évkönyv kiemelkedő írása Baróti Dezsőnek *A tizenhetedik század ízléséről* c., az irodalomtörténetírásunkban csaknem máig elhanyagolt század alapvetően fontos elvi kérdéseit vizsgáló tanulmánya. Az európai képzőművészeti, zenei és irodalmi rokokóval kapcsolatos különféle elméletek bemutatása után a magyar polgári irodalomtörténetírás rokokó képét bírálja Baróti, s a XVIII. századi magyar rokokó képzőművészet analógiájára, tanulságaira utalva utasítja el a Harsányi István megfogalmazta (*Rokokó ízlés a magyar irodalomban*. Sárospatak, 1936.) felfogást a magyar irodalmi rokokóról. Harsányi szerint ugyanis a magyar rokokó igazi virágzása 1794-től 1805-ig tartott, s Csokonai volt kiemelkedő képviselője. Ez az elmélet akarva, nem akarva a felvilágosodással jelentkező új törekvések jelentőségét csökkentette, helytelenül értelmezve a rokokó ízlés társadalmi előfeltételeit. A rokokó ízlés fejlődéstörténeti szerepének a helyes megállapítása nem könnyű feladat, hiszen az európai irodalomtörténetírásban jellemzése körül végtelenesen ellentétes vélemények ismeretesek.

Baróti meggyőzően bizonyítja, hogy a magyar irodalmi rokokó tulajdonképpen a magyar barokk, a feudális irodalom felbomlási folyamatát tükrözi, egy válságba jutott társadalom művészi önkifejezéseként. A rokokó lényegét tekintve dekadenssé váló barokk, az elernyedő feudalizmus ízlésváltozata, nem önálló stílus kategória, mint a reneszánsz vagy a barokk, hiszen a barokk része, de korábbi nagy eszményeitől, feszültségétől, dinamizmusától megfosztottan. Jellemzi a könnyed, játékos formák előtérbe kerülése, a külsőség kultusza, a földi lét apró örömeinek bevonulása az irodalom világába. Baróti szavaival a „tehetetlen kor” ízlésváltozata, s bár nem lendíti különösebben előre irodalmunk fő fejlődési vonulatát, számos új formai sajátossága (a napiesség kezdetei, modernebb verselés, tematikai demokratizálódás stb.) mégis a polgárivá váló irodalmi fejlődés elemeit is sejteti. Baróti tanulmánya irodalmi rokokónk időbeli kereteit a felvilágosodást megelőző néhány évtizedben jelöli meg.

Nem érezzük viszont meggyőzőnek a „világosság stílusa”-nak, mint a barokk-rokokótól és a klasszicizmustól egyaránt elhatárolható, de mindkettővel mégis érintkező önállóbb stílus kategóriának a feltételezését. A barokk és a klasszicizmus közti stílusváltás kérdésének megnyugtató megoldásához még további sokrétű elemzésre, bizonyításra van szükség.

Természetesen e kis terjedelmű írásban nem lehetett a magyar rokokó valamennyi problémáját megoldani, de Baróti mindenestre helyes irányba tereli a XVIII. század magyar irodalmának ízlésproblémáit vizsgáló kutatásokat, helyes koncepciót dolgozva ki irodalmi rokokónk szerepéről. Ezért várjuk érdeklődéssel e tanulmány ígért folytatását, a felvilágosodás stílusproblémáiról.

Komlövicski Tibor

Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve. 1959–1960. 1–2. köt. Szerkesztették: Gerey Ede és Lengyel István. Bp. 1959–1961. Franklin ny. 153; 234.

A Legújabbkori Történeti Múzeum, sajátos helyzetéből adódóan, elsősorban a munkásmozgalom tárgyi emlékeit gyűjti és dolgozza fel. Most induló Évkönyvében azonban Nagy Dezsőnek a szegedi munkásszínház történetét tárgyaló dolgozata is helyet kapott s ebben igen sok az irodalomtörténeti vonatkozás.

Nagy Dezső adataiból kitűnik, hogy a munkásszínházok műsorán Hayermans, Ibsen, Hauptmann, Gorkij, Molière alkotásai mellett Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Tömörkény István, Karinthy Frigyes, Szigligeti Ede művei szerepelnek. A munkásszínházok és színházszövegírók érdemeinek elismerése mellett erősen kifogásolja, hogy a szórakoztatási és művelődési igények kielégítésére való törekvés háttérbe szorította, sőt időnként el is nyomta a munkásszínház agitációs és propaganda feladatait, melyeket pedig – a szerző szerint – mindenáron teljesíteniük kellett volna. Ez a megfogalmazás azonban meglehetősen merev és egysíkú, hiszen az egykori politikai helyzet – és ezen belül a munkásosztály helyzete – igen bonyolult szövevényt alkot. Ennek következtében az egyes csoportok tevékenységének megítélése, ha kultúr munkával foglalkoznak is azok, jóval árnyaltabban kell történnék.

Különösen érdekes számunkra Juhász Gyula kapcsolata a szegedi munkásszínházzal. A szerző sokat merített a *Munkásszínház 1919–20-ból* származó kéziratok naplójából, melyet a színházszövegírók akkori titkára, Mihályka Lajos vezetett s melyet jelenleg a Somogyi Könyvtár kéziratárában őriznek. Juhász Gyula már az első előadáson szerepel. (1919. július 8.) Ő ismerteti a darab (Mi-

chaelis: *Forradalmi nász*) történeti jelentőségét. Július 31-én, Petőfi halálának évfordulóján nagy emlékünnepelet rendeznek, s a műsor összeállítását Juhász Gyulára bízzák, aki ekkor a „Munkáskultúrbizottság” elnöke volt. A napló szerint az alábbi verseket ajánlotta elmondásra: *A XIX. század költői, A szabadsághoz, A csillagos ég, Respublika, Európa csendes, Beszél a fákkal...* Móra Ferentől alkalmi verset kértek. Ez a *Petőfi a miénk* című vers Móra egyik legradikálisabb költeménye. (A vers megjelent: Tiszatáj, 1954. 1. szám.)

1919. október első napjaiban Juhász Gyula tartott előadást az Eszperantó Egyesület gyűlésén. Ebben a hónapban avatták a Munkásotthon olvasótermét, ahol ünnepi beszédet és zárószót mondott. Közben elszavalta ez alkalomra írt *Új gondolatok* című versét. Október 30-án ünnepelték meg az ószirózsás forradalom első évfordulóját. A francia intervenció csapatok parancsnoksága csak zárt helyen tartott gyűléseket engedélyezett. Így az ünnepélyt a Munkásotthon színháztermében és egy másik termében tartották meg. Az ünnepi beszédet mind két helyen Juhász Gyula mondta a munkások szünni nem akaró tapsa közepette. Szónoklatát így fejezte be: A magyar népköztársaság nem márról holnapra lett, vértanúk, hősök, álmodozók és harcosok százados vetéséből sarjadt.

December elején az Eszperantó Egyesület műsoros estélyt rendezett. Ekkor olvasta fel ez alkalomra írt *Prologusát*. A munkásdalárda jellegét — visszaemlékezések szerint — ugyancsak ő írta:

A mi dalunk győzedelmi dal,
Munkánké lesz a diadal,
Amit mi zengünk nem borús,
Munkát vidám dal koszorúz.

Nincs itt terünk, hogy Juhász Gyula valamennyi szereplését részletezzük. A fentiekből is kiderül, hogy ebben az időben nyoma sincs még az elvonulásnak, magába zárkózásnak. (Egy hónapon belül 4–5 előadás!) De értékes Nagy Dezső dolgozata az egyes versek keletkezési idejének megállapítása s különösen azok történeti háttérének felvázolása szempontjából is.

Kőhegyi Mihály

Debreceni bibliográfia. Alapvető irodalom a város ismeretéhez. Az anyagot gyűjtötték és összeállították: Bata Imre, Lengyel Imre és Varga Zoltánné. Debrecen, 1961. Városi Tanács. 331 l. — **A hatszázéves Debrecen.** Szemelvények a város történetéből. Szerkesztette: Komoróczy György. Debrecen, 1961. Városi Tanács. 466 l.

A *Debreceni Bibliográfia* és *A hatszázéves Debrecen* jubileumi kiadványok. A város történetének sokoldalú feldolgozását tűzi célul mindkettő, a választott műfajnak megfelelő

formában. A Bibliográfia harmincnégy szempont alapján csoportosítja a város ismeretéhez szükséges irodalom 4325 tételből álló jegyzékét, a másik könyv pedig négy fejezetben (*Gazdaság- és társadalomtörténet, Iskolázás, oktatás, nevelés, Közegészségügy, Közművelődés*) dokumentumokkal bizonyított fejlődéstörténetet kíván adni.

Mit nyújtanak ezek a könyvek az irodalomtörténet iránt érdeklődőknek? A *Debreceni Bibliográfia Irodalomtörténet* című fejezete 451, a *Csokonai és Debrecen* című pedig 173 forrásmunka megjelölésével segíti az irodalmi-helyismereti kutatást. De támogatja ezt közvetve a gyűjtemény számos más fejezete is, mint például *A város szellemi élete, a Színészet, színház-történet, A Kollégium története* és lehetne még sorolni a harmincnégyből egyebet is. — A tulajdonképeni irodalmi fejezetekkel kapcsolatban — a gyűjtemény hasznos voltának hangsúlyozott elismerése mellett — két kritikai észrevételt kell tennünk. Általános érdekű, nyilván a könyvben szereplő más szaktudományok vonatkozásában is felvetődő probléma, hogy a címek valóban csak szoros értelemben vett helyismereti érdekű munkákat fednek-e — amint ezt az előző ígéri —, és nem keverednek-e ezekkel olyanok, amelyek Debrecenhez csak helyileg és nem helyismeretileg kapcsolódnak, tehát a szakbibliográfia körébe tartoznának. Irodalomtörténeti vonatkozásban tapasztalható ilyen szerkesztési bizonytalanság, az elvek teljes tisztázása nem történt meg. Különösen szembetűnő az ebből adódó következtetlenség a *Csokonai és Debrecen* című összeállításban. E fejezet bőséges Csokonai-bibliográfiával szolgál, de a felsorolt művek egy része csak annyiban illik ide, amennyiben a *debreceni* Csokonaira vonatkozik. Egy kissé úgy tűnik, hogy egyes irodalomtörténeteszek valamennyi Csokonai-cikke szinte válogatás nélkül helyet kapott, míg más művek, amelyek helyismereti anyagot is tartalmaznak, mint pl. Móríc Zsigmond *Csokonai Vitéz Mihály* vagy Waldapfel József *Az igazi Csokonaija* kívül maradtak a jegyzéken.

A másik észrevételünk inkább formai kérdést érint. A csoportosítás adott módját nem tartjuk szerencsésnek. Az *Irodalomtörténet* című fejezet bibliográfiája irodalmi mozgalmakra vagy egyes írókra vonatkozik, mégis nem ezek állnak a középpontban; a szerkesztők az egyszerűbb, de jóval kevesebb eligazítást nyújtó betűrendet, a tanulmányírók betűrendjét választották. Így a kutatónak magának kell az ilyenformán áttekinthetetlen 451 irodalomtörténeti adatot a szükséges szempontok szerint rendeznie. (Természetesen így is sokkal könnyebb a dolga, mint e bibliográfia megjelenése előtt volt!)

A *Hatszázéves Debrecen* olvasója az irodalomból csak morzsákat kap. A már koráb-

ban felsorolt négy fejezetcím is mutatta, hogy ebből a jubileumi kiadványból – sajnálatos módon – kimaradt a város irodalmi múltjának számbavétele. A közművelődésről szóló rész előszavának néhány bekezdése, a színjátszás irodalmi vonatkozásai és az iskolázással kapcsolatban néhány Csokonai-émlék felidézése nem kárpótol a hiányért. A könyv elején olvasható *Szerkesztői megjegyzéseknek* igazuk van abban, hogy „néhány oldalon” bemutatni az irodalmat tudománytalan lett volna. Azonban a tartalomjegyzékre tekintve azt látjuk, hogy más témákról is száz oldalon

felüli terjedelemben (egyikről meg éppen 188 oldalon) foglalják össze a dokumentumokat, vizsgálják a történeti fejlődést. Ilyen keretben a debreceni irodalmi életről is lehetett volna áttekintést nyújtani. Ez nem zárta volna ki – amit ígéretképpen kapunk – egy későbbi időben megjelenendő, teljesen részletező monográfia lehetőségét-szükségességét. E kiadvány ünnepélyességét, ünnepi teljességét viszont mindenképpen csökkenti a város életére oly karakterisztikus irodalmi fejlődés vizsgálatának elhalasztása.

Tamás Anna

A ROKONTUDOMÁNYOK FOLYÓIRATAINAK MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI 1961-BEN

Ötödízben jelenik meg a rokontudományok folyóirataiban található magyar irodalomtörténeti írások éves bibliográfiája. Ez a gyűjtemény előzményeihez hasonlóan (Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 4. sz., Irodalomtörténet, 1960. 4. sz. és 1962. 2. sz. stb.) a teljesség igényével gyűjti a rokontudományok folyóiratainak irodalomtörténeti anyagát, tanulmányokat, cikkeket és ismertetéseket, sőt a nem irodalomtörténeti publikációk szövegében található, ún. „rejtett” bibliográfiai adatokat is felkutatja. Bibliográfiánk gyűjtőköre ezúttal is változatlan, nem periodikus jellegű anyagot, így évkönyveket stb. nem dolgozunk fel. Jelen összeállításunk viszont bővült az 1960-ban szünetelt *Magyar Pedagógia* adataival. – A bibliográfia szerkezete továbbra is az előző évi összeállítások gyakorlatát követi: tudományáganként – mint fejezetenként sorolja egymás alá az egyes periodikákat, s ezen belül szerzői betűrendet alkalmaz. A bibliográfiai adatokat ez alkalommal is annotációkkal látjuk el.

A feldolgozott felvételek száma: 197.

Általános tudományos folyóiratok

Magyar Tudomány

Csapodi Csaba: Az Akadémiai Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményének újabb gyarapodása. [Cikk.] – 1961. 477–481. p.

Fenyő István: Csokonai emlékek. Szerk. Vargha Balázs. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 497–498. p.

Gergely Pál: Pápai-Páriz-album az Akadémia Kézirattárában. [Cikk.] – 1961. 128–132. p.

Hexendorf Edit: Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 388–390. p.

Horváth Károly: Fenyő István: Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 63–64. p.

Horváth Károly: Sáfrán Györgyi: Arany János és Rozvány Erzsébet. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 712. p.

Klanczay Tibor: Révész Imre: Sinaí Miklós és kora. Adalékok a XVIII. század vég magyar társadalomtörténetéhez. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. [Ism.] 1961. 257 – 258. p.

Mérei Gyula: Nagy Péter: Szabó Dezső az ellenforradalomban. (1919–1923.) Bp. 1960, Szépirodalmi. [Ism.] – 1961. 640–642. p.

Molnár József: Fitz József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 209–220. p.

Nagy Péter: Az új magyar dráma az elmúlt évadban. [Tan.] – 1961. 729–738. p.

Rejtő István: József Farkas [szerk.]: „Mindenkori újakra készül . . .” I., III. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 495–496. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

Sarlóska Ernő: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. [Cikk.] – 1961. 699–709. p.

Szabolcsi Bence: Hatvány Lajos. [Cikk.] – 1961. 181–182. p.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Horváth János. 1878–1961. [Cikk és nekr.] – 1961. 545–550. p.

- P. Balázs János**: Szemere Pál mint nyelvész. [Tan.] – 1961. 418–429. p.
Papp László: A Szabács viadala és a Csicsery család. [Tan.] – 1961. 442–450. p.
Szabó T. Attila: Adatok Temesvári János deák oklevelezéséhez. [Cikk.] – 1961. 98–103. p. [XIV. századi oklevélíró.]

Magyar Nyelvőr

- Benkő László**: A mondatszerkezet mint stíluslem József Attila „Favágó” című versében. [Cikk.] – 1961. 446–448. p.
E. Abaffy Erzsébet: B. Simon Renée: Verancsics Faustus Dictionariumának magyar szókészlete betűrendben, a latin értelmezésekkel. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 116–118. p.
Gáldi László: „Egy kiállítás képei”. Jegyzetek a Tóth Árpád Emlékkiállításáról. [Cikk.] – 1961. 319–326. p.
J. Soltész Katalin: Babits mondattípusai. [Tan.] – 1961. 305–319. p.
Károly Sándor: Nyelv és társadalmi valóság egy regény tanúvallomása alapján. [Tan.] – 1961. 56–62. p. [Bóka László: Alázatosan jelentem c. regényéről.]
Nemes István: Radnóti Miklós nyelvének archaizmusai. [Tan.] – 1961. 435–445. p.
Obetko Kálmán: A Nemzeti dal egyik soráról. [Cikk.] – 1961. 119. p.
Orosz Sándor: Krúdy Gyula szimbólumairól. [Tan.] – 1961. 421–435. p.
P. Balázs János: Szemere Pál mint szóalkotó. [Tan.] – 1961. 253–263. p.
Rubinyi Mózes kiténtetése. [Hír.] – 1961. 248. p. [A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Munkaérdemrenddel tüntette ki 80. születésnapja alkalmából.]
Szathmári István: Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk. Pais Dezső. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 366–370. p.
T. Lovas Rózsa: Horváth János. 1878–1961. [Cikk.] – 1961. 246–247. p.
Welter, Alfons: Egy Ady-sorról. [Cikk.] – 1961. 378. p. [„A föl-földobott kő” cseh fordításáról.]

Nyelvtudományi Közlemények

- Csupor Zoltán Mihály**: Sajnovicsról és a Demonstratio dán nyelvű kiadásáról. [Tan.] – 1961. 402–403. p. [Sajnovics János.]
Ruzsiczky Éva: Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 434–437. p.
Ruzsiczky Éva: Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonharmadik kötet. Második pótkötet. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 249–252. p.
S. Hámori Antónia: Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. I. kötet. Bp. 1959,

Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 246–249. p.

Könyvtartudomány

Magyar Könyvszemle

- Bikácsi Lászlóné**: A gyermekkönyvtárak vizsgálata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban. [Cikk.] – 1961. 3. sz. 264–279. p. [Magyar írók műveinek olvasottságáról.]
Biró Ferenc: A XVIII. századvégi magyar lesekabinétek történetéhez. [Cikk.] – 1961. 1. sz. 81–83. p. [Péczeli Józsefről.]
Borsa Gedeon–Dörnyei Sándor: A régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiája. [Cikk.] – 1961. 4. sz. 516–519. p.
Csatkai Endre: Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről. [Cikk.] – 1961. 2. sz. 178–179. p. [Prológ című verse az Űstökös című lapban.]
Czegledy Sándor: A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója. [Cikk.] – 1961. 3. sz. 247–263. p.
Donáth Regina: Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzura viszonyához a XVIII. század végén. [Cikk.] – 1961. 4. sz. 489–496. p.
Eckhardt Sándor: Balassiana. [Cikk.] – 1961. 4. sz. 466–469. p.
Fejős Imre: Az Országgyűlési Ifjúság Társalgodási Egyesületének Könyvtára. [Cikk.] – 1961. 3. sz. 319–321. p. [Magyar írók műveinek olvasottságáról.]
Gulyás Pál: Régi könyveink történetéhez. [Cikk.] – 1961. 4. sz. 478–481. p. [Pázmány Péter: Isteni igazságra vezérlő kalauz.]
Jakó Zsigmond: Heltai Gáspár papírmalma. [Cikk.] – 1961. 3. sz. 290–295. p.
Jakó Zsigmond: Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdetéhez. [Cikk.] – 1961. 1. sz. 60–65. p.
Keresztury Dezső: Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. [Ism.] – 1961. 2. sz. 211–213. p.
Keresztury Mária: Arany [János] „Népnevelési ügyben” című cikkéről. [Cikk.] – 1961. 4. sz. 497–498. p.
Kökay György: Sándor István irodalmi és bibliográfiai munkásságához. [Cikk.] – 1961. 3. sz. 314–319. p.
Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására a XVI. században 1527–1576 között. [Cikk.] – 1961. 4. sz. 422–431. p.
Soltész Zoltánné: Impressum nélküli régi magyar nyomtatványok meghatározása. [Cikk.] – 1961. 1. sz. 66–80. p. [Az Euralius és Lucretia históriája, Salamon és Markalf, Bornemisza Miklós: Eleazar pap története című munkák eddig ismeretlen kiadásairól.]

Történettudomány

Hadtörténeti Közlemények

Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. [Tan.] – 1961. 212–232. p. [730–766. p.: A szabadságharc katonai nyelvéről.]

MTA II. Osztályának Közleményei

Pogány Ö. Gábor: A magyar nemzeti képzőművészet kialakulása. [Tan.] – 1961. 345–369. p. [A reformkori irodalom említésével.]

Párttörténeti Közlemények

Fukász György: Szabadkőművesség, radikalizmus és szocializmus az 1918 előtti Magyarországon. A Martinovics Páholy története. [Tan.] – 1961. 2. sz. 55–84. p. [Jászi Oszkár csoportjáról.]

Századok

Agárdi Ferenc: Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 757–759. p.

Arató Endre: Dolmányos István: Költők barátságától népek testvériségéig. Bp. 1960, Gondolat. [Ism.] – 1961. 403–406. p.

Barta István: Ki írta Kőlcsey „Wesselényi védelme” című munkáját? [Tan.] – 1961. 720–728. p. [Benyovszky Péter.]

Benda Kálmán: Pogány Péter: Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 201–202. p.

Kende László: Széchenyi István: Stádium. Bp. 1958, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. [Ism.] – 1961. 426–428. p.

Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi – Montecuccoli vita. [Tan.] – 1961. 507–535. p. [Zrínyi Miklós hadtudományi nézetei.]

R. Várkonyi Ágnes: Kuruc költészet és pozitívizmus. [Tan.] – 1961. 729–737. p.

Székely György: A Dózsa parasztháború ideológiájához. [Tan.] – 1961. 473–506. p. [A magyar huszitizmusról és humanizmusról.]

Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós fogsága. [Tan. – II. rész.] – 1961. 281–299. p.

Vörös Károly: Megjegyzések Révész Imre: Sinai Miklós és kora c. munkájához. [Tan.] – 1961. 138–149. p.

Történeti Szemle

(L. M.): 1848 Széchenyi. A Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsának vitája. Spira György új Széchenyi [István] monográfiájának kéziratáról. [Cikk.] – 1961. 524–529. p.

Mátyusz Elemér: Megjegyzések. [Cikk.] – 1961. 519–524. p. [A szerző Thuróczy János krónikája c. művének vitájáról.]

Surányi Bálint: Vita Mátyusz Elemér: Thuróczy János krónikája c. művéről. [Cikk.] – 1961. 515–518. p.

Varga János: A nemzeti nyelv szerepe a polgári fejlődésben Magyarországon. [Tan. – 1961. 284–304. p. [A nyelvújítás érintésével.]

Néprajz

Acta Ethnographica

Erdész Sándor: The world conception of Lajos Ámi, storyteller. [Tan.] – 1961. fasc. 3–4., 327–344. p. [Sajátos elemek a világról egy magyar mesemondó meséiben.]

Kovács, Á[gnés]: Linda Dégh: Folk-tales from Kakasd. [Ism.] – 1961. fasc. 1–2., 213–216. p.

Vargyas Lajos: Forschungen zur Geschichte der Volksballade im landnahmezeitlichen Heldenepik in der ungarischen Balladen. [Tan.] – 1961. fasc. 3–4., 241–294. p.

Ethnographia

Barabás Jenő: A néprajzi kutatás és az írásos források. [Tan.] – 1961. 135–146. p. [Középkori irodalmunkról.]

Bárkányi János: Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. Szerk. Klaniczay Tibor és Stoll Béla. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 639–641. p.

C. Nagy Béla: A siratódallam. [Tan.] – 1961. 385–404. p.

Domokos Pál Péter: Hajnal, hajnalnóta, hajnalozás. (A hajnal szóból lett lengyel legenda.) [Tan.] – 1961. 237–265. p. [Az éjjeli vigyázók éneke” c. népköltészeti alkotásról.]

Erdélyi Zsuzsánna: Adatok a magyar népköltészet szimboliztikájához. [Tan.] – 1961. 173–199.; 405–429.; 583–596. p.

Erdész Sándor: Ámi Lajos mesemondó világgépe. [Tan.] – 1961. 311–324. p. [Szatmár megyei népmesemondó.]

Korompay Bertalan: Bán Aladár [Nekr.] – 1961. 284–287. p. [A műfordítóról.]

Kovács Ágnes: Benedek Elek és a magyar népmesekutatás. [Tan.] – 1961. 430–444. p.

Kovács Ágnes: Dégh Linda: Kakasdi népmesék. II. Bp. 1960, Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. 479–480. p.

Pedagógia

Magyar Pedagógia

Némédi Lajos: Bessenyei György és a magyar nemzeti művelődéspolitiká. [Tan.] – 1961. 398–416. p.

Zibolen Endre: Ravasz János [szerk.]: A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Bp. 1960,

Tankönyvkiadó. [Ism.] – 1961. 347–357. p. [Utalással Kőlcseyre, Széchenyire, Táncsicsra stb.]

Művészettörténet

Művészettörténeti Értesítő

Horváth Béla: Megjegyzések Dévényi Iván „Kernstok Károly életútja” című cikkéhez. [Cikk.] – 1961. 225–230. p. [Lesznai Anna és Bölöni György említésével.]
– – : Rózsa György: Magyar Írók arcképei. Bp. 1960, Képzőművészeti Alap. [Ism.] – 1961. 240. p.

Rózsa György: Művészettörténeti jegyzetek a Kazinczy-levelezés 23. kötetéhez. [Cikk.] – 1961. 30–31. p. [Kazinczy művészeti vonatkozású nyilatkozatai.]

Szij Béla: Berény Róbert festői fejlődése legkorábbi műveiből Bartók Béla portréjára. [Tan.] – 1961. 215–223. p. [Kassák Lajos említésével.]

Társadalomtudomány

Borsodi Szemle

Borosnyai Károly: Találkozásom a fiatal Babits Mihállyal. [Tan.] – 1961. 108–110. p.

Fazekas István: Béber László: Szabó Lőrinc érlelő diákévei. [Tan.] Alföld 1960. 4. sz. 81–87. p. [Ism.] – 1961. 385. p. [Belső borítón.]

Fazekas István: Hegyi József: Tompa Mihály, a szolgadiák. – Köznevelés 1960. 17. sz. 535–536. p. [Ism.] – 1961. 464. p.

Gyárfás Imre: Két novelláskötet a Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtárban. [Ism.] – 1961. 110–112. p. [Fenáké Judit: Két utca lakója, Csepi József: Oldódik az átok.]

Gyárfás Imre: Költészet és válóság a mai város- és falu-ábrázolásban. [Tan.] – 1961. 716–720. p. [Akác István: Városi szerelem (Borsodi Szemle 1961. 4. sz.), Szekrényesi Lajos: Szebb évek szállnak – Újabb változások Csillagpusztán (Uo. 1961. 5. sz.) c. művekről.]

Hegyi József: A sárospataki ismeretterjesztés múltjából. [Cikk.] – 1961. 161–163. p. [Móricz Zsigmond említésével.]

Hegyi József: A tokaji dicsérete. [Cikk.] – 1961. 310–312. p. [Petőfi, Vörösmarty, stb. a tokajiról.]

Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc. [Tan.] – Borsodi Szemle 1961. 19–25. p.

Kabdebó Lóránt: Új magyar darab az új magyar faluról. [Cikk.] – 1961. 377–382. p. [Darvas József: Hajnali tűz.]

Katona Béla: Tóth Árpád. [Tan.] – 1961. 371–376. p.

Kováts Dániel: Czine Mihály: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp. 1960, Magvető. [Ism.] – 1961. 106–108. p.

Margócsy József: Hogy nézi az író az életet? (Jegyzetek Móricz Zsigmond írói ha-

gyatékának olvasása közben.) – 1961. 263–270. p.

Marjalaki Kiss Lajos: Hol irták a Halotti Beszédet? – A Pray-kódex keletkezési helye. [Cikk.] – 1961. 409–410. p.

Simándy Pál: Arany [János], a rejtőzködő költő. [Tan.] – 1961. 258–263. p. [A „Toldi” és a „Toldi estéje” elemzése tükrében.]

Simándy Pál: „A líra műhelyében”. – Komlós Aladár könyvéről. [Ism.] – 1961. 712–716. p.

Simándy Pál: Madách világnézete. [Tan.] – 1961. 486–492. p.

Szücs István: Bessenyei György és Sárospatak. [Tan.] – 1961. 52–54. p.

Soproni Szemle

Borsa Gedeon – *Csatkai Endre*: Rennauer Fülöp soproni nyomdájának munkái. [Cikk.] – 1961. 52–54. p. [1738–1743.]

Csatkai Endre: Arany János soproni kapcsolatai. [Cikk.] – 1961. 342–344. p. [Csatkai Endre] Cs. E.: Kis János soproni díszpolgársága. [Cikk.] – 1961. 88. p. [1846.]

Csatkai Endre: A soproni nyomdászat a 18. század első felében. [Tan.] – 1961. 38–51. p.

Gergely Pál – *Csatkai Endre*: Frankenburg [Adolf] három soproni keltezésű levele. [Cikk.] – 1961. 370–371. p. [1877 és 1880-ból.]

Hiller István: Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes soproni szereplése. [Cikk.] – 1961. 71–74. p.

Kelényi Ferenc: Berzsenyi és Sopron. [Tan.] – 1961. 289–307. p.

Kelényi Ferenc: Hollósy Kálmán és Móra Ferenc Felsőlővön. [Cikk.] – 1961. 55–61. p.

– : Kónya Lajos: Hazai táj. [Versek.] [Ism.] – 1961. 383–384. p.

Lengyel Pál: Frankenburg Adolf tudóstársasági folyamodványa. [Cikk.] – 1961. 177–179. p. [1836-ból.]

Simkovic Gyula: Ney Ferenc emlékezete Sopronra és Frankenburg Adolfra. [Cikk.] – 1961. 166–168. p.

Társadalmi Szemle

A. G.: Nagy Péter: Szabó Dezső az ellenforradalomban. [Ism.] – 1961. 3. sz. 108–109. p.

Gy. I.: Magyar népmesék. [Szerk. Ortutay Gyula. [Ism.] – 1961. 115–116. p.

Irodalomkritikánk néhány fogvatékosságáról. [Az MSZMP tézisei.] – 1961. 2. sz. 50–70. p.

L. M.: Móricz Zsigmond hagyatékából. [Cikk.] – 1961. 4. sz. 104–105. p. [Réz Pál gondozásában, Móricz Virág segítsé-

- gével az Új Magyar Múzeum sorozatban megjelent kéziratok.]
- L. M.:** Pesold Ferenc: Újpesti ház. [Reg. Összeállítás. Ism.] – 1961. 10. sz. 116–117. p. [Magvető Kiadó.]
- Máté György:** Bölöni György: Magyarság-emberség. Bölöni György válogatott cikkeiről és tanulmányairól. [Ism.] – 3. sz. 99–106. p. 1961.
- Rényi Péter:** Társadalom és egyéb mai tárgyú filmdrámáinkban. [Tan.] – 1961. 8–9. sz. 84–103. p. – [Sarkadi Imre, Tatay Sándor, Szabó Magda filmjeiről.]
- Dr. S. B.:** Sarlós Márton: Széchenyi és a feudális jogrend átalakulása. [Tan.] – 1961. 10. sz. 113. p.
- Szigeti József:** Gondolatok a marxista esztétika és kritika viszonyáról. [Tan.] – 1961. 5. sz. 99–110. p.
- T. I.:** Nemes György: Kilenc hónap. [Reg. – Ism.] – 1961. 10. sz. 117–118. p.
- V a l ó s á g**
- Bessenyei György:** A Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlése. [Beszámoló.] – 1961. 4. sz. 109–112. p.
- Bóka László:** Ortutay Gyula: Írók, népek, századok. [Ism.] – 1961. 6. sz. 103–106. p.
- Czine Mihály:** Két költő útja. [Tan.] – 1961. 4. sz. 53–68. p. [Juhász Ferenc és Nagy László.]
- Dersi Tamás:** Vasszinű égbolt alatt. (Szociográfia.) [Ism.] – 1961. 6. sz. 110–112. p. [Meggyesi János szerkesztésében megjelent kötetről.]
- Galambos Ferenc:** Könyvkiadás a bécsi magyar emigrációban. [Cikk.] – 1961. 6. sz. 107–109. p.
- : Hegedűs Géza: Hazai Kis Tükör. [Ism.] – 1961. 5. sz. 104–106. p. [1961. Szépirodalmi Kiadó. Riportkötet.]
- Kockás Sándor:** A felháborodás művésze. [Tan.] – 1961. 2. sz. 28–37. p. [Bálint Györgyről.]
- Lukács Sándor:** Engels első magyar olvasói. [Tan.] – 1961. 1. sz. 107–112. p. [Kemény Zsigmond, Szokolay István és Kálly Ferenc Engelsről.]
- Markovits Györgyi–Kondor Viktória:** Cenzor és költő harca Horthy-Magyarországon. [Tan.] – 1961. 3. sz. 64–75. p. [A Horthy-korszak sajtóperai Radnóti, Illyés, József Attila ellen.]
- Mód Aladár:** A harmadik út és Németh László útja. [Tan.] – 1961. 5. sz. 16–34. p.
- Osváth Béla:** A kísérletező színház. [Tan.] – 1961. 4. sz. 69–74. p. [Illyés Gyula: Fáklyaláng, Németh László: A két Bolyai, Mesterházi Lajos: Tizenegyedik parancsolat c. darabjáról.]
- Osváth Béla:** Téma, színpad és stílus. [Tan.] – 1961. 1. sz. 52–59. p. [Boldizsár Iván: Ferde torony, Fehér Klára: Kevés a férfi, Vészi Endre: Arnyékok át sem lépheted c. darabokról.]
- Sik Csaba:** Fiatal költőkről – három tételben. [Tan.] – 1961. 6. sz. 43–49. p.
- Szabó György:** Magyar líra, 1960. Jegyzetek egy év versterméséről. [Tan.] – 1961. 5. sz. 35–50. p.
- Székely György:** A drámai művészet köre és hatása. [Cikk.] – 1961. 2. sz. 116–118. p. [A Régi magyar drámai emlékek, Akadémiai Kiadó 1960. c. kötetről.]
- Tarnóc Márton:** Borzsák István: Az antikvitás XVI. századi képe. [Ism.] – 1961. 1. sz. 115–116. p. [Bornemisza Péterről.]
- V a s i S z e m l e**
- Dienes András:** Petőfi Vas megyében. [Tan.] – 1961. III. sz. 56–66. p. [A szerző Az ifjú Petőfi című készülő művének IX. fejezete.]
- Palkó István:** Berzsenyi évfordulójára. [Cikk.] – 1961. I. sz. 117–120. p.
- Pataki László:** Vy testamentum mag'ar n'elven, mell'et az goeroeg, és diak n'elwboel vyonnan fordytank... (Ford. Sylvester János. Újsziget 1541.) Szerk. Varjas Béla. Bp. 1960. Akadémiai Kiadó. [Ism.] – 1961. I. sz. 144–145. p.
- Smidt Lajos:** Tompa Mihály ismeretlen levele. – 1961. I. sz. 82–84. p. [Hanva 1867, aug. 1. Soós Miklóshoz.]
- Tüskés Tibor:** A pannon táj költője. (Bárdosi Németh János: Carmina Hungarica.) [Ism.] – 1961. 121–127. p.
- V i g i l i a**
- Cavallier József:** Thomas Mann és Kerényi Károly levelezése. [Cikk.] – 1961. 572–575. p.
- Csanád Béla:** Mentess Mihály költészete. [Tan.] – 1961. 584–589. p. [1891–1960.]
- Csanád Béla:** Rónay György új regénye. [Cikk.] – 1961. 187–189. p. [A nábob halála.]
- Dévényi Iván:** Beszélgetés Kassák Lajossal. [Cikk.] – 1961. 379–380 p. [Az író párizsi útjáról.]
- Dévényi Iván:** Kunyó Károly ismeretlen levele. [Cikk szövegközléssel.] – 1961. 707–703. p. [1904. máj. 16. Nagybánya. Sassy Árpádnak. – Csáth Géza emlékével.]
- Dévényi Iván:** Miniaturás kódexek kiállítása. Esztergomban. [Cikk.] – 1961. 760–761. p. [Középkori kódexeinkről.]
- Dévényi Iván:** Múzeum nyílik az esztergomi Babits-házban. [Cikk.] – 1961. 52–54. p. [Babits Mihály esztergomi házaról.]
- Domokos László:** Emlékezés Juhász Gyula egyik költeményére. [Cikk.] – 1961.

- 62–63. p. [Tájkép c. verséről.]
- Doromy Károly*: Színházi krónika. [Cikk.] – 1961. 755–758. p. [Tóth Miklós: Valaki hazudik c. darabjáról.]
- Fekete Antal*: Codices Hungarici. [Cikk.] – 1961. 444–445. p. [A Birk-kódex (1474) új kiadásáról.]
- Fekete Antal*: Sylvester János Új Testaméntuma. Cikk.] – 1961. 60–62. p. [A könyv facsimile-kiadásáról.]
- Fekete Antal*: Sylvester János vallása. [Cikk.] – 1961. 255–256. p.
- Holl Béla*: Folklor és irodalom. [Cikk.] – 1961. 380–383. p. [Pogány Péter: Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823) c. könyvéről.]
- (*Ijjas Antal*): Színházi őrjárat. [Cikk.] – 1961. 688–690. p. [Barnasin Anna: Napfogyatkozás c. darabjáról.]
- Kézai Béla*: Babits Mihály – húsz év múltán. [Emlékezés.] – 1961. 634–637. p. [Halálának 20. évfordulójára.]
- Kézai Béla*: Passuth László regénye Báthory Zsigmondról. [Cikk.] – 1961. 234–237. p. [Sárkányfog c. regényéről.]
- Kovách Zoltán*: Példák könyve 1510. [Cikk.] – 1961. 575–576. p. [A Codices Hungarici új kötetről.]
- Kunszery Gyula*: Galamb Sándor hetvenöt éves. [Cikk.] – 1961. 681–682. p.
- Kunszery Gyula*: Móra Ferenc levele Tordai Ányoshoz. [Szövegközléssel.] – 1961. 127–128. p. [1922-ből.]
- Kunszery Gyula*: Riedl Frigyes. [Cikk.] – 1961. 489–490. p.
- Magyar Ferenc*: Régi magyar drámai emlékek. [Cikk és ism.] – 1961. 189–191. p. [A Kardos Tibor bevezető tanulmányával és szerkesztésében megjelent munkáról.]
- Papp Elemér*: Sik Sándor. [Cikk.] – 1961. 388–390. p.
- Pénzes Balduin*: Horváth János hagyatéka. [Emlékezés.] – 1961. 296–299. p. [Horváth János halálára.]
- Posszonyi László*: Színházi őrjárat. [Cikk.] – 1961. 433–437. p. [Németh László: A két Bolyai.]
- Posszonyi László*: Színházi őrjárat egyetemes és magyar tájakon. [Cikk.] – 1961. 243–246. p. [Mesterházi Lajos: Tizenegyedik parancsolat, Sós György: A pék.]
- Posszonyi László*: Színházi őrjárat korokon és stílusokon át. [Cikk.] – 1961. 114–118. p. [Kodolányi János: Békák tava c. darabjáról.]
- [Rónay György] (x): Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 111–113. p. [Ijjas Antal: A látogató c. novelláskötetéről.]
- [Rónay György] (x): Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 171–177. p. [Bernáth Aurél: Utak Pannoniából c. könyvéről.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 301–304. p. [Granasztói Pál: Val-lomás és búcsú c. kötetről.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 364–367. p. [Sik Sándor zsolttár-fordításairól.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 368–369. p. [Rába György: Nyilt-tenger, Kalász Márton: Ünnepe előtt, Gyurkovics Tibor: Grafit c. munkáiról.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 430–433. p. [Kamondy László: Apostolok utóda, Cseres Tibor: Várakozó özvegyek, Bor Ambrus: A nagykorúság órája c. munkáiról.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 493–496. p. [Koloszvári Grand-pierre Emil: Egy szereplő visszatér, Bir-kás Endre: Kő és homok c. munkáiról.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 561–564. p. [Illyés Gyula: Új ver-sek c. kötetről.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Ism.] – 1961. 684–688. p. [Vargha Kálmán (szerk.): Zilahy Károly: Válogatott mű-vei.]
- Rónay György*: Az olvasó naplója. [Cikk.] – 1961. 749–755. p. [Berda József költé-szetéről.]
- Rónay György*: Eckhardt Sándor ünneplése. [Cikk.] – 1961. 425–426. p.
- [Rónay György] (r. gy.): Jegyzetlapok. [Cikk.] – 1961. 256. p. [Örley Istvánról és Kosztolányi Dezsőről.]
- [Rónay György] (r. gy.): Jegyzetlapok. [Cikk.] – 1961. 319–320. p. [Juhász Gyula: Budapest c. verséről.]
- [Rónay György] (r. gy.): Jegyzetlapok. [Cikk.] – 1961. 383–384. p. [Babits Mi-hályról és Illyés Gyuláról.]
- [Rónay György] (r. gy.): Jegyzetlapok. [Cikk.] – 1961. 576. p. [Goethe és Petőfi.]
- [Rónay György] (r. gy.): Jegyzetlapok. [Cikk.] – 1961. 639–640. p. [Kosztolányi La Fontaine-fordításairól.]
- Sik Sándor*: A százéves Ember Tragédiája. [Tan.] – 1961. 331–337. p.
- Szeghalmi Elemér*: Bán Aladár halálára. [Nekr.] – 1961. 103–104. p. [1871–1960.]
- Szeghalmi Elemér*: Emlékezés Kuncz Ala-dárra. [Tan.] – 1961. 204–208. p.
- Szeghalmi Elemér*: Rónay György: Fekete rózsá. (Versköt.) [Ism.] – 1961. 633–634. p.
- Szeghalmi Elemér*: Tárkányi Béla emléke-zete. [Cikk.] – 1961. 446–448. p. [1821–1886.]
- Tótfalusy István*: Komlós Aladár: A líra műhelyében. [Ism.] – 1961. 510–511. p.
- Ujlaki Andor*: Filmekről. [Bírálat.] – 1961. 443–444. p. [Sarkadi Imre filmjéről.]
- Külső anyaggyűjtésből szerkesztette:
Kemény G. Gábor

AZ INTÉZET ÉS A TÁRSASÁG ÉLETÉBŐL

Sas Andor

(1887—1962)

Szegeden született, de Budapesten nőtt fel, s mindig visszakíváncozott ide, ahol érettségizett, ahol az egyetemet végezte, s Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula és Balázs Béla társa volt a híres Négyesy-semináriumban. A keménykötésű, hallgatag, vastag férfi meghatódott, mihelyst Pestre és barátaira terelődött a szó pozsonyi sétatáinkon, kirándulásainkon a Kárpátokban. Mindent tudott nagy kortársairól, ismerte ifjúságuk titkait, ő maga volt a tisztá emlékezet. Mindig arra gondoltam, ha Sas Andor megírná ezt az időszakot, érdekfeszítő könyv kerekedne ebből. Eszembe jut rekedtes hangú, szemérmes szavú mondata: — Reggelenként együtt indultunk, Babits meg én, közel laktunk egymáshoz... Nem írta meg emlékezéseit, mint ahogy sok mindent nem írt meg, amit meg kellett volna írnia.

Az egyetem, a tanári diploma s a doktorátus után elszegődött nevelőnek Hatványekhoz. Tanítványai kíséretében ekkor beutazta Európát. A Tanácsköztársaság idején már számon tartották irodalomtörténeti és szociológiai írásműveit, s Imre Sándor javaslatára kinevezték főiskolai tanárnak Budapesten. Horthyék elbocsátották mindenfajta állami állásból, emigrálnia kellett. Egy ideig Bécsben élt, majd áttelepült Csehszlovákiába. Ott nemcsak állami tanári álláshoz jutott, de évről évre nagyobb érvénnyel részt vehetett a kisebbségi magyarság szellemi életében. Igazi intellektuális, egyéni és partikuláris érdekektől mentes magatartása, tiszta, szinte tökéletes retorikával megnyilatkozó íráskészsége, megvesztegethetetlen kutatószemélye ekkor bontakozott ki. Mintegy kényszerből élt saját korában, reformkori lény volt ő, Berzeviczy és Kőlcsey kortársa és mása, egyszerű, dísztelen, mégis magával ragadó szellem. A biztos tudással összeállított adatok szépsége állott mögötte, mondatai kristályosan világítottak.

Előbb Munkácson tanított, a kereskedelmi akadémiában, ahol a diákok Berzeviczy-önképzőkörét is vezette, 1932-ben Pozsonyba került, a magyar tanítóképzőbe, s átvette utánam a Móríz Zsigmond-önképzőkör irányítását. Aztán 1939-ben a pozsonyi magyar gimnázium tanára lett, ahonnan a szlovák fasiszta-törvények kityűrték. Évekre el kellett némulnia, de egyéni szenvedései közt is emelt fővel folytatta kutatómunkáját. 1949-ben, mikor Pozsonyban újra formálódhatott a szlovákiai magyar szellemi élet, Sas Andor a magyar pedagógiai főiskolán, később pedig a Comenius-egyetemen kapott állást, tanszékvezetője lett a magyar irodalmi katedrának, haláláig ez maradt. Nagy s elsőkézből szerzett tudását kitűnő metodikával adta át tanítványainak, akik előtt, a tanítás retorikája közben, megnyílt ez a szemérmes, zárkózott lélek. Egy nemzedéket nevelt fel a magyar irodalom becsületes és rangos oktatására.

Jól ismerte irodalmunk minden korszakát, minden művelőjét, megszerezte s rendszerbe beépítette a legkisebb irodalomtörténeti kutatás pozitív eredményét is. Kevesen ismerték úgy a Habsburg-monarchia gazdasági és társadalmi összefüggéseit, mint Sas Andor. Történelmi tanulmányait nemcsak a magyar, hanem a német és szovjet folyóiratok is közölték. Munkácson folytatta Lehoczky Tivadar munkáját, a város történetének feltárását, aminek maradandó összegezése 1927-ben megjelent könyve, a Szabadalmas Munkács város levéltára. Pozsonyban a harmincas években a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság folyóiratában, a Magyar Figyelőben láttak napvilágot alapvető értékű nagy tanulmányai, például a munkácsi barokkról, Kempelen Farkasról, Comenius sárospataki éveiről szólók. Könyvalakban is megjelent Riedl Szende prágai éveiről írt tanulmánya. Ezeket mind össze kellene gyűjteni, s kiadni, mert nélkülözhetetlen jellegűek. Az utóbbi években megjelent művei közül említsük meg a Történelmi és irodalmi tanulmányok (1953) címűt, melyben a szlovákiai magyar szellemi élet felszerelésére írt írásműveit gyűjtötte össze, az Eötvösről, Kossuthról, Vörösmartyról, Petőfiről, Tancsicsról, Aranyról és Móríz Zsigmondról szóló tanulmányait és esszéit, kultúránkat sugárzó magatartásának nemes elemeit. Kötűnő munka a Magyar humoristák (1954) című tanulmánya és antológiája, s máris forrásműnek

számít a munkácsi Schönborn-uradalomról írt monográfiája: Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán (1955). De ha bárminő aktualitás kapcsán is megszólalt, írásműve mindig megtelt új adatszerúségekkel, fölfedezésének szép vonásaival. Ilyen például a fiatal Bartók Béláról írott cikke. Egy évtizednél hosszabb ideig szegődött Ortvyay Tivadarnak, Pozsony monográfusának nyomába. Nagyszabású műve a reformkori Pozsonyról kéziratban maradt; ismerem ezt a kéziratot s állíthatom, hogy megjelenése nagy eseménye lesz a két haza szellemi életének. S ne feledkezzünk meg Sas Andor tolmácsoló művészetéről sem, német és cseh fordításai számbajövők, a csehek közül például T. G. Masaryk egyik műve, s Karel Čapek Masarykkal folytatott híres Beszélgetéseinek kötetei.

Sas Andor munkaejeje teljében, egy alattomos kór áldozataként, távozott el közülünk, de szelleme töretlenül tovább él, s fel kell szárnyalnia kiadandó műveiben.

Szalatnai Rezső

A Társaság Keszthelyi Vándorgyűlésének vitái

A szentimentalizmus vita

A május 3-tól 5-ig rendezett keszthelyi vándorgyűlés programjában két vitailés szerepelt. A vándorgyűlést és egyúttal az első vitát *Keresztury Dezső* előadása nyitotta meg. Festetics György irodalompartoló tevékenységét méltatva. Előadását folyóiratunk 5. száma közli. Az ezt követő vita a magyar szentimentalizmus kérdéseivel foglalkozott s ezen *Szauder József* „A magyar szentimentalizmus problémái”, *Kardos Tibor* pedig „A magyar szentimentalizmus európai kapcsolatai” címmel tartott vitaindító előadást. *Szauder József* tanulmányát folyóiratunk következő számában közöljük, *Kardos Tibor* tanulmánya pedig a Filológiai Közlönyben kerül publikálásra.

Az előadásokat követő vitában *Vajda László* és *Lakits Pál* felszólalásából az az igény hangzott ki, hogy a szentimentalizmus fogalma körüli terminológiai bizonytalanságnak véget kellene vetni. A különböző stílusirányok merészebb és határozottabb elkülönítését sürgették.

Horváth Károly véleménye szerint a szentimentalizmust a romantikától igen határozottan el kell választani, mert amikor a szentimentalizmus átadja a helyét a romantikának, az érzelmek teljes befelé fordulásával az almanach-líra színvonalára csökken. Amikor viszont az érzelmei helyét az indulat, a tettvágy, a ráció- és a látomás foglalja el, akkor már nem szentimentalizmusról, hanem romantikáról van szó. Kifejtette, hogy a nemzethalál gondolata *Kölcsey*-nél, a fiatal *Vörösmarty*-nál nem szentimentalizmus, hanem a nemzeti függetlenség elvesztésének félelméből fakadó gondolat. Egyetért *Szauder József*tel abban, hogy *Eötvös* a *Karthauzi*-ban már nem szentimentális, hanem romantikus, az érzelmek demokratizmusának kifejezője. *Horváth Károly* szerint *Kisfaludy Sándor* szentimentalizmusa nemesi szentimentalizmus, a *Bácsmezei*, a *Fanni* szentimentalizmusától idegen. A felszólaló szerint a *Kesergő Szerelem* is nemesi jellegű. Ő *Kisfaludy Sándor*t nem sorolja a polgári szentimentalizmus képviselői közé. Végül azt a nézetét fejezte ki, hogy megvizsgálandó a szentimentalizmus és a rokokó kapcsolata is, amint arra előadásában *Kardos Tibor* már utalt. *Angyal Endre* a problémakör keleteurópai összefüggéseinek kutatására hívta fel a figyelmet s a kérdés jobb áttekinthetősége miatt stílustörténeti periodizációt javasolt. *Fenyő István* a szentimentalizmus utóéletéről szólott, kifejtve, hogy 1820 után a problémát sokkal differenciáltabban kell felvetni, mint ahogy ez most, az előadásokban és a vitában történt. A romantika uralma ui. ebben a periódusban korántsem egyöntetű. A 30-as, 40-es években nem *Vörösmarty*t követik a költők, hanem valamilyen almanachlírai hangulat, *Fenyő* szerint a posztzentimentalizmus lesz úrrá lírájukon. Ez még nem a lázadás, a tiltakozás lírája, hanem a hagyományos, konvencionális költői magatartásformák reménytelen gyakorlása. Az utolsó felszólaló, *Kabdebő Lóránt* arról szólott, hogyan lesz *Dayka Gábor* nosztalgikus sóvárgásából *Kármán Fanni*-jában szentimentális elmélkedés.

Szauder József válaszában egyetértett *Horváth Károly*, *Fenyő István* és *Kabdebő Lóránt* felszólalásával. *Vajda László* és *Lakits Pál* szerinte konkrét, sablonos definíciót kívánnak, s ezt ő nem tartja helyesnek, nem is vállalkoznék ilyen definíció megfogalmazására.

Kardos Tibor válaszában *Szauder József*tel és *Horváth Károly*tal ellentétben a *Karthauzi*-t szentimentális regénynek s nem romantikus alkotásnak tartotta. A szóbanforgó stílusirányok megközelítésénél a *Szauder* által alkalmazott társadalmi rétegződés túlzó alkalmazását kifogásolta.

A film és az irodalom kapcsolatáról rendezett vita

A vándorgyűlés harmadik napján *Nemeskürty István* tartott előadást a magyar film és a magyar irodalom kapcsolatáról. A film és az irodalom kapcsolatainak a problematikáját vizsgálva hangsúlyozta, hogy mindenekelőtt a filmben elhangzó emberi beszéd formáinak,

a dialógusoknak van alapvetően irodalmi jelentősége. A forgatókönyv megírása is írói feladat, de a kész film szempontjából nincs akkora jelentősége, mint a művészi dialógusnak, mert a rendező is nagy szerepet játszik már a forgatókönyv megfilmesítésében. Éppen ezért azt a nézetét fejtette ki Nemeskürty István, hogy az írónak, ha forgatókönyvet ír, filmíróvá kell válnia, gondolatmenetét a korszerű filmművészet ismeretében azonnal filmre kell megfogalmaznia, tehát nem a regény, vagy a novella formanyelvén, s csak később „áttenni” a film nyelvére. Véleménye szerint a film és irodalom legharmonikusabb kapcsolata akkor valósulhat meg, ha az író egyben filmművészet producere is lesz, ha maga alkotja meg a filmet, ha felismeri, hogy a film valóban önálló művészet s benne és általa olyan érdekes kifejezési lehetőségek nyílnak, hogy érdemes azok technológiáját éppen a mondanivaló művészi, filmszerű kifejezése érdekében az írónak is elsajátítania. Éppen úgy — mondotta —, ahogy a prózaírónak is érdemes verset írni — ha tud. Bizonyára akad majd olyan művész is, aki — mint Pasolini vagy Tadeusz Konwicki — a tollat és a kamerát egyforma felkészültséggel kezeli. Nézete szerint ilyen törekvéseket kellene idehaza is bátorítani az ellenszenv és a meg nem értés áradatával szemben is. Am mindennek az az előfeltétele — fejezte be előadását Nemeskürty István —, hogy az írók tisztázzák magukban a filmnek mint kifejezési formának s mint művészeti ágnak a lehetőségeit.

Az előadást eleven vita követte. *Keresztury Dezső* a nagy klasszikusok alkotásainak megfilmesítéséről szolt. *Lukács Antal* filmdramaturg az író és rendező együttműködésének feltétlen szükségességéről és harmóniájáról beszélt. Néhány világsikert aratott magyar film (Talpalatnyi föld — Szabó Pál forgatókönyve; Körhinta — Sarkadi Imre forgatókönyve; Angyalok földje — Kassák Lajos forgatókönyve stb.) is az író és rendező együttalkotó munkájának köszönhetette sikerét. *B. Nagy László* szerint nem lehet az író közreműködését csak a dialógusokra leszűkíteni. Ennél jóval több illeti meg az író, már csak azért is, mert nálunk mintegy 30 éves lemaradás van az irodalom és a film között az irodalom javára. Az író szerepe azért is nehéz nálunk, mondotta, mert a filmesek irodalmi, zenei, képzőművészeti vonatkozásban nem állanak a megkívánható színvonalon s ez a filmprodukciókon is meglátszik. Am ahol ez az együttalkotás megvalósul, mint Jancsó Miklós produkciójában, az Óldás és kötés-ben, vagy Révész György filmjében az Angyalok földjé-ben, ott szerencsésen találkozunk, él és alkot együtt a korszerű látás s az irodalmi ihletettség igénye. *Kardos Pál* (Debrecen) filmkritikánk színtelenségét, egyoldalúságát tette szóvá, *Mihályi Bálint* tanár a film iskolán belüli pedagógiai szerepét elemezte s kérte a film szakembereit, hogy a középiskolákban bevezetésre kerülő filmesztétikai ismeretek helyes és eredményes tanításához filmeket, elméleti munkákat egyaránt bocsássanak az iskolák rendelkezésére.

Nemeskürty István válaszában újból eredeti gondolatát hangsúlyozta: a kész film — ha nem az író maga annak producere is — közös produktum: író és rendező egyenlő értékű munkatársak.

Végül *Weber Antal* a Magyar Irodalomtörténeti Társaság főtitkára zárta be a háromnapos vándorgyűlést.

(Összefoglalta: *Pálmai Kálmán*)

Intézeti hírek

(1963. április 1.—május 31.)

Az Akadémiai Nagygyűlés keretében, a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya által rendezett felolvasó-üléseken április 9-én *Szabolcsi Miklós*, az Intézet osztályvezetője tartott előadást „A két háború közti irodalom” címmel. Április 10-én *Klaniczay Tibor*, az Intézet igazgatóhelyettese tartott előadást „Marxista irodalomtudományunk és a polgári örökség” címmel.

*

Április 9-én *Osváth Béla*, tudományos munkatárs az akadémiaák közti egyezmény keretében Lengyelországba utazott két hetes tanulmányútra.

*

Karol Rosenbaum, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szlovák Irodalomtörténeti Intézete igazgatója április 11-én látogatást tett az Intézetben.

*

Tóth Dezső, tudományos munkatárs, az Írószövetség delegációjával április 18-án egy hétre a Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaságba utazott.

*

Az Intézet munkatársai és meghívott vendégek előtt április 19-én *Anton Meštan* a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szlovák Intézetének munkatársa és *Bredár Gyula*, a

prágai Károly-Egyetem oktatója tartottak előadást Gálszécsi István énekeskönyvének általuk felfedezett, ismeretlen töredékéről. A jelentős lelet, amely a prágai sztrahovi könyvtár régi könyveinek egyik kötet-táblájából került elő, hamarosan magyar szakfolyóiratban kerül publikálásra. Az előadás az Intézet munkatársain kívül számos nyelvész, könyvtörténész és zenetörténész specialista is jelen volt.

*

Április 23-án az akadémiák közti egyezmény keretében *Vajda György Mihály* csoportvezető a Német Demokratikus Köztársaságba utazott három hetes tanulmányútra, illetve a készülő közös német-magyar tanulmánykötet szerkesztési munkáinak megindítására.

*

Az irodalomelméleti osztály április 23-án ülése *Gáldi László*, a MTA Nyelvtudományi Intézetének osztályvezetője tartott előadást az általános verstan kérdéseiről. A versforma széles értelmezése alapján felépített, olyan általános verstani rendszerezést mutatott be, amely a relatíve egyszerűtől a bonyolultabb formák felé haladva, a népköltészet és a műköltészet formáit, sőt a szabad vers ritmusképleteit is figyelembe véve különbözteti meg a versformatípusokat. Az osztály munkatársai és a meghívott vendégek körében eleven vitát váltott ki az előadás.

*

Április 29-én látogatást tett az Intézetben *Wolfgang Steinitz* akadémikus, a Berlieni Német Tudományos Akadémia alelnöke, az MTA tiszteleti tagja. A vendég az Intézet elméleti jellegű kutatásai felől érdeklődött és megbeszélést folytatott a készülő közös német-magyar tanulmánykötetről, amelynek német részről ő az egyik szerkesztője.

*

Április 30-án hazánkba érkeztek az akadémiák közti egyezmény keretében *Ingeborg Spriewald* és *Werner Lenk* tudományos kutatók a Német Demokratikus Köztársaságból; két hetes tanulmányútjuk alatt látogatást tettek az Intézetben, a Szegedi Tudományegyetemen és könyvtári kutatásokat folytattak.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság május 3-tól 5-ig megtartott Keszthelyi Ván-

dorgyülésén résztvettek Intézetünk munkatársai is. A szentimentalizmusról tartott előadásokhoz *Horváth Károly*, a filmművész és az irodalom kapcsolatairól szóló előadásához *Szabolcsi Miklós* és *Miklós Pál* szolt hozzá.

*

Május 3-án tartotta meg a Tudományos Minősítő Bizottság *Gerédy Rabán* osztályvezető „A magyar világi líra kezdetei” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját. Az értekezés opponensei: *Hadrovics László* levelező tag és *Bán Imre* kandidátus voltak; az értekezés az elmúlt évben jelent meg az Intézet kiadásában. A kiküldött bírálóbizottság egyhangúlag javasolta a kandidátusi cím megadását.

*

Az Írószövetség május 17-től 19-ig rendezett szegedi Kritikai Konferenciáján Intézetünk munkatársai is résztvettek; a konferencia megnyitó referátumát *Tóth Dezső* munkatárs, kandidátus tartotta. A referátum vitájában *Czine Mihály*, *Diószegi András*, *Illés László*, *Kiss Ferenc*, *B. Nagy László*, *Nyirő Lajos*, *Szabó György*, *Szabolcsi Miklós* és *Komlós Aladár* vettek részt.

*

1963. május 17-én a pedagógiai főiskolák magyar irodalomtörténet tanárai tudományos ülésszakot tartottak Pécsen. *Margócsy József*, a nyiregyházi pedagógiai főiskola tanára Jókai noteszeinek jelentőségéről a Jókai-kutatásban, *Némedi Lajos* egyetemi docens, az egrői főiskola magyar irodalmi tanszékének vezetője felvilágosodáskori irodalmunk problémáiról, *Vajda László* szegedi főiskolai tanár az esztétikai és világnézeti nevelés kapcsolatairól. *Kolta Ferencz* a pécsi magyar irodalmi tanszék vezetője az ifjúsági irodalom történetének kutatási kérdéseiről tartott előadást. Intézetünket *Horváth Károly* képviselte.

*

Május 29-én látogatást tett az Intézetben *Jacques-Henry Bornecque*, a Caen-i és Rouen-i egyetem irodalom-tanára. Az Intézet munkatársaival folytatott beszélgetésen a modern francia irodalom kérdéseiről volt szó.

*

Áprilisban jelent meg az Akadémiai Kiadónál *Stoll Béla*, Intézetünk munkatársa szerkesztésében „A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840).”

A magyar stilisztika útja. — Crosnensis Ruthenus, Paulus : Carmina. — Jügelt, Karl-Heinz : Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena. — Heltai Gáspár : Cancionale, az az historias énekes könyw... Colosvarot 1574. — Czeglédi Imre : Petőfi Gyulán. — Forradalom és papi rend. — Vajda László : Móra Ferenc vezércikkei. — Csukás István : Ady Endre a szlovák irodalomban. — Csanda Sándor : Valóság és illúzió. — A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 1960—1961. — Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve. 1959—1960. — Debreceni bibliográfia. A hatszázéves Debrecen (<i>Jelenits István, Gerézi Rabán, V. Kovács Sándor, Gyenis Vilmos, H. Törő Györgyi, Szekeres László, Varga Rózsa, Bárkányi Zoltán, Tarnóc Márton, Komlószi Tibor, Kőhegyi Mihály, Tamás Anna</i>).....	384
A rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti vonatkozású írásai 1961-ben. (Szerkesztette : <i>Kemény G. Gábor</i>).....	395

Az Intézet és a Társaság életéből

Sas Andor (<i>Szalatnai Rezső</i>).....	401
A Társaság Keszthelyi Vándorgyűlésének vitái.....	402
Intézeti hírek (1963. április 1.—május 31.).....	403

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Ш. Лукачи</i> : Перед лицом Петефи.....	273
<i>И. Варга</i> : Стихотворный пасквиль дворянства.....	287
<i>К. Варга</i> : Дюла Сини как новеллист.....	303
<i>К. Селеш</i> : Стихи молодого Аттилы Йожефа.....	317

Небольшие статьи

Документация

<i>А. Урбан</i> : Исторические данные к различным заглавиям одного стихотворения Петефи.....	339
<i>Дь. Кунсери</i> : Неизвестные рукописи Михая Бабич и Эрнэ Сеп.....	342
<i>Й. Ковач</i> : Данные к истории венгерской социалистической литературы в Америке.....	356
<i>В. Кешерю</i> : Автор стихотворения «Conspiratio Kendiana».....	360

Обзор

Очерки из истории венгерской социалистической литературы (<i>К. Имре</i>).....	369
Собрание стихотворений Балинта Балашши и его «Красивая венгерская комедия» (<i>И. Ковач Шандор</i>).....	370
Культурно-исторические заметки из отчетов семьи Надашди 1540—1550 годов (<i>Ф. Енеи</i>).....	373
Иштван Киши: Иерусалимская поездка (<i>Т. Кланицаи</i>).....	375
Кальман Варга: Мориц Жигмонд и литература (<i>П. Кардош</i>).....	378
Избранные произведения Аладара Комьят (<i>Д. Сабо</i>).....	382

Из жизни Института и Общества

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:
 az Akadémiai Kiadónál, Budapest V., Alkotmány u. 21.
 Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46
 Csekkbefizetési számla szám: 05.915,111-46
 az Akadémiai Könyvesboltban, Budapest V., Váci u. 22.
 Telefon: 185—612
 a Posta Központi Hírlap Irodá-nál, Budapest V., József nádor tér 1
 Telefon: 180—850
 Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066
 (Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is)

Ara: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25 401

INHALT

S. Lukácsy : Vor Petőfi's Antlitz.....	273
I. Varga : Der adelige Reimpasquill (Szentpáli Ferenc).....	287
K. Vargha : Gyula Szini, der Novellist.....	303
K. Széles : Über die Gedichte von Attila József aus seiner Jugendzeit.....	317

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

A. Urbán : Historische Beiträge zu den Titelvarianten eines Gedichtes von Petőfi....	339
Gy. Kunszery : Unbekannte Manuskripte von Mihály Babits und Ernő Szép.....	342
J. Kovács : Beiträge zur Geschichte der amerikanischen ungarischen sozialistischen Literatur.....	356
B. Keserű : Der Autor der „Conspiratio Këndiana“.....	360

Rundschau

Studien aus der Geschichte der ungarischen sozialistischen Literatur (K. Imre).....	369
Sämtliche Gedichte von Bálint Balassi und seine „Szép magyar komédia“ [= Schöne ungarische Komödie] (S. I. Kovács).....	370
Ausgewählte kulturhistorische Stücke aus den Rechnungen der Nádasdis von 1540—1550. (F. Jenei).....	373
István Kiss : Eine Reise nach Jerusalem (T. Klaniczay).....	375
Kálmán Vargha : Zsigmond Móricz und die Literatur (P. Kardos).....	378
Aladár Komját : Ausgewählte Werke (Gy. Szabó).....	382

Aus dem Leben des Instituts und der Gesellschaft

A MAGYAR KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYVEK ÉS VERSGYŰJTEMÉNYEK BIBLIOGRÁFIÁJA (1565—1840)

Összeállította: STOLL BÉLA

Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó 537 l. 80,—Ft

Stoll Béla bibliográfiája a XVI—XIX. századi magyar költészet nélkülözhetetlen forrásainak, kéziratos énekeskönyveinknek és versgyűjteményeinknek könyvészeti adatait közli. Kiadványa nem csupán irodalomtörténeti érdekű, de a néprajz, történettudomány, művelődés- és zenetörténet számára is fontos segédkönyv. A bibliográfia az utóbbi évek széleskörű kutatómunkájának az eredményeit is feldolgozta, és számos eddig ismeretlen kéziratos versgyűjtemény, énekeskönyv először ebben a kiadványban kerül regisztrálásra.